

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 1 (30)

АКТОБЕ, 2020 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ISSN 2307- 5686

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические и
естественные науки, юридические науки**

2020

Выпуск № 1 (30)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “INEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
элеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.03.2020 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Бердимуратов Темерхан Байбосынович (профессор, доктор
психологии, DBA в сфере управления человеческими ресурсами,
академик Академии Педагогических Наук Казахстана)

Заместитель главного редактора

Уталиев Сакен Айладырович (Доктор философии D.Ph,
(история - археология, этнология)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусайнов Аскарбек Кабыкенович (профессор, д.п.н., академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук Казахстана)

Сейлханова Рахила Бексовна (к.ф.м.н.)

Утемисов Бактыбай Утемисович (профессор, к.и.н.)

Исайкин Дмитрий Анатольевич (профессор, к.ю.н.)

Каирова Нелля Имамуратовна (профессор, к.ю.н.)

Кулумбетова Дина Болатовна (профессор, к.э.н.)

Ахметжан Самал Закиевна (к.т.н.)

Жумагалиева Бакытгул Зулкарнаевна (профессор, к.э.н.)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета Панкасия,
Индонезия)

Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский государственный
университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Тюрин Юлиа Габдрашитовна (Доктор экономических наук, Член-
корреспондент Российской академии естествознания, профессор
Департамента общественных финансов Финансового университета при
Правительстве РФ, Федеральное государственное бюджетное
образовательное учреждение высшего образования «Финансовый
университет при Правительстве Российской Федерации»)

Волосова Нонна Юрьевна (Доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой уголовного права Оренбургского
государственного университета)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru web-site: [http:// www.krmu.kz/](http://www.krmu.kz/)

СОДЕРЖАНИЕ

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

Данахметова Д.Б., Мулдықешова Д.А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ДАМУЫ	7
Емельянова Е.В. ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА ДИАЛЕКТНЫХ И ПРОСТОРЕЧНЫХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. РАСПУТИНА	12
Избасарова Д.М., Сисеналиева Г.Р. ВОЛОНТЕРСТВО: СЕГОДНЯ И ЗАВТРА	16
Менкешев М.М. АБАЙДЫҢ МУЗЫКАДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	19
Рысқұлова А.Ә., Тұрсын А.О., Зинегали А.Ә. ЖАНЖАЛ: ОНЫҢ ПАЙДА БОЛУ СИПАТЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ	23
Рысқұлова А.Ә., Бисембаева Ш.А., Шырақбаева А.А. ҚОРҚЫНЫШ СЕЗІМІ МЕН ЭМОЦИАЯЛЫҚ КҮЙЗЕЛІСТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	33
Тулепбергенова Р., Карабалина А.А. ЖАСӨСПІРІМ МІНЕЗ – ҚҰЛҚЫНДАҒЫ СУИЦИДТІҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖОЮ ЖОЛДАРЫ	38
V.Z.Tulubayev, M.V. Baidildinova WAYS OF TRANSLATION	45
Умбеткалиев Б.С., Байдильдинова М.В. ПРОЕКТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ВУЗЕ	51
Уталиев С.А., Аманжолова А., Опаева А. КОЧЕВНИЧЕСКИЕ ТРАССЫ КАЗАХОВ МЛАДШЕГО ЖУЗА	55
Уталиев С.А., Байгужин А. КЕТЕ РУЫНЫҢ ШЕЖІРЕСІ	60
Уталиев С.А., Кадырбаева Ж. КІШІ ЖҮЗ. ЖЕТПІРУ. ТАБЫН	64
Уталиев С.А., Әділхан А. ШЕКТІ РУЫНЫҢ ТАРИХЫ	68
Шәпиев Б. ИСЛАМ ДІНІНІҢ ЕЛІМІЗДЕ АЛҒАШҚЫ ТАРАЛУ ТАРИХЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	71

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

Еспай А.Н., Шлапак Е.Ю., Дәулешова Г.А. ҚАЛА ІШЛІК ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ БРЕНДТІ САЯСИ ТҮРҒЫСЫНАН ЖОБАЛАУ	77
Еспай А.Н., Отеген А.Ж., Курманалина А.Т. ОСОБЕННОСТИ ДИЗАЙНА И ПРОЕКТИРОВАНИЯ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ	83
Избастина А.Н. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ	87
Өтеген-Тана А.Ж., Куптлеуова Г.А. ӨРНЕКТІК МОТИВТЕРДІҢ ӨНЕР САЛАСЫНДА ҚОЛДАНЫЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ	91
Тапалова А.Б., Моменов Б.М. ЗНАЧИМОСТЬ ДИЗАЙНА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	94

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Дуйсенбаева Б.Б., Кулумбетова Д.Б., Турар А.А. ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ	97
Жантлеу Т.Қ. РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ	103
Жантлеу Т.Қ. УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	106
Керимов Ф.Ф., Шамгалиев А.К., Кулумбетова Д.Б., Дуйсенбаева Б. Б. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ	111
Кулумбетова Д.Б., Дуйсенбаева Б.Б., Керимов Ф.Ф. ПОНЯТИЯ, ЦЕЛИ И СОДЕРЖАНИЕ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ	116

Қызылқұлова Д.М. МЕНЕДЖМЕНТТИҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ РӨЛІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҮРЛЕРІ	124
Нурмаганбетова М.С., Косымбаева М.Н. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОГО МАРКЕТИНГА	130
Нурмаганбетова М.С., Жуманазарова А.К. ҰЙЫМ ПЕРСОНАЛЫН БАСҚАРУДАҒЫ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР	136
Нурмаганбетова М.С., Мурзагалиева.Б.Г. СУЩНОСТЬ И РОЛЬ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ	140
Тачкараева В.С. МЕНЕДЖМЕНТ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДАҒЫ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕР	145
Тачкараева В.С. ШАҒЫН БИЗНЕСТІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ	150
Турабаев У.Н., Ускеленова Ә.Т., Ахмет А. КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	155

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Абдикеримов Ж.Т. КУӘНІҢ ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ РӨЛІ	161
Айжігіт Ж.Ж., Қаратаев Т.Ж. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ	169
Асылбекулы А. ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НЕЗАКОННОМУ ИГОРНОМУ БИЗНЕСУ И ПРОФИЛАКТИКА ДАННОГО ВИДА ПРАВОНАРУШЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ	173
Асылбекулы А., Каирова Н.И. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	179
Баубекова Д.С. ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БАРЫСЫНДА КӘСПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕ ЗАҢНАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	184
Даухаренова З.Е. КВАЗИДОГОВОРЫ И КВАЗИДЕЛИКТЫ В РИМСКОМ И СОВРЕМЕННОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ	190
Избасарова А.Б. ЭТАПЫ МЕДИАЦИИ	195
Кайнарова А.С. ҚЫЛЫМЫС САЛДАРЫНАН КЕЛТІРІЛГЕН МОРАЛДЫҚ ЗИЯНДАРДЫ ӨТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ	199
Калиев Ч.Е., Каирова Н.И. РЕТРОСПЕКТИВА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	206
Калиев Ч.Е., Каирова Н.И. ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕДИАЦИИ В МИРЕ	217
Конурбаев Ж.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ КОДЕКСІНЕ СӘЙКЕС ТҰЛҒАЛАРҒА ӘКІМШІЛІК ЖАЗАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	224
Куатова А.А. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ИНСТИТУТ ПРАВА ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ	228
Ораз Ә. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА ПО РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ	234
Ораз Ә. МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК ОДНА ИЗ ВАЖНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ ЧАСТЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	238
Оразгалиева Л.Н. РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	242

Өмірзақов Н.А. САТЫП АЛУ ЖӘНЕ САТУ ШАРТЫН ЖАСАСУДЫҢ - ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ БОЛДЫРМАУДАҒЫ ОРНЫ	249
Сидорова А.В. ВИНДИКАЦИОННЫЙ И НЕГАТОРНЫЙ ИСКИ В РИМСКОМ И СОВРЕМЕННОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ	255
Хамза А.Х., Каирова Н.И. НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ХУЛИГАНСТВА	258
Шарикова С.В., Ацева Э.А. ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ АКЦИОНЕРОВ НА АКЦИИ	263

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚАБЫЛДАУДЫҢ
ДАМУЫ**

Данахметова Дана Байзулақызы

Әлеуметтік ғылымдар магистрі, «Психология» кафедрасының оқытушысы

Мулдыкешова Диана Адилжановна

«Психология» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Оқу материалын түсіну – бұл әрқашан оны түсініп, қандай да бір тәсілмен қарауды білдіреді. Бастауыш сынып оқушылары бірдей ақпаратты қабылдауда, ойлауда, есте қалдыруда және жаңғыртуда айқын жеке ерекшеліктерге ие. Біріншіден, ақпаратты есте сақтау және оны қайта жаңғырту сипатына қарай белгілі бір дәрежеде оқушылардың пәнге немесе білім саласына қатысты қызығушылығын бағалауға болады. Екіншіден, ақпаратқа осындай таңдаулы қарым-қатынаста студенттердің ақыл-ой әрекетінің белгілі бір бағыты көрінеді: кейбір балалар ерікті түрде ертегінің математикалық мазмұнына көңіл бөлетін қболса, басқалары әдеби мәніне назар аударады. Бұл бағытты анықтау оқушылардың танымдық іс-әрекетінің жеке ерекшеліктерін анықтауда үлкен маңызға ие. Үшіншіден, мұғалім оқу материалындағы ең маңызды деп санайтын ақпаратты балаларға меңгерту үшін, олардың санасын материалдың осы жағын қабылдауға нақты бағыттау керек және іріктеп әр түрлі балаларда тексеру қажет.

Түйінді сөздер: қабылдау, танымдық іс-әрекет, мағыналық (семантикалық) қабылдау, түсіну, вербалды және вербалды емес қарым-қатынас.

РАЗВИТИЕ СМЫСЛОВОГО ВОСПРИЯТИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Данахметова Дана Байзулаевна

Магистр социальных наук, преподаватель кафедры «Психология»

Мулдыкешова Диана Адилжановна

Студент 4 курса образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Воспринять учебный материал — это всегда значит как-то его осмыслить и так или иначе к нему отнестись. Дети младшего школьного возраста обладают яркими индивидуальными особенностями восприятия, осмысления, запоминания и воспроизведения одного и того же материала. Во-первых, по характеру запоминания и воспроизведения материала можно в какой-то степени судить об интересе учащихся к тому или иному учебному предмету, области знания. Во-вторых, в этом избирательном отношении к материалу проявляется определенная направленность умственной деятельности учащихся: одни дети произвольно уделяют основное внимание математическому содержанию сказки, другие — литературному; определение такой направленности имеет большое значение в выявлении индивидуальных особенностей познавательной деятельности учащихся. В-третьих, чтобы учитель был уверен, что дети воспримут в учебном материале именно то, что он считает главным, наиболее существенным, необходимо четко направить их сознание на восприятие именно этой стороны материала, проверить выборочно разных ребят.

Ключевые слова: восприятие, познавательная деятельность, смысловое восприятие, понимание, вербальное и невербальное общение.

DEVELOPMENT OF SENSE PERCEPTION IN PUPILS OF ELEMENTARY SCHOOL

Danakhmetova Dana Baizulakzy

Master of Social Sciences, teacher of the department «Psychology»

Muldykeshova Diana Adilzhanovna

4th year student of the educational program «Psychology»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

To perceive the educational material - it always means somehow to comprehend it and somehow treat it. Children of primary school age have vivid individual characteristics of perception, comprehension, memorization and reproduction of the same material. Firstly, by the nature of memorization and reproduction of the material, it is possible to some extent to judge the interest of students in a particular subject or field of knowledge. Secondly, in this selective attitude to the material, a certain orientation of the students' mental activity is manifested: some children involuntarily focus on the mathematical content of the tale, others on the literary; the determination of this orientation is of great importance in identifying the individual characteristics of the cognitive activity of students. Thirdly, in order for the teacher to be sure that the children will perceive exactly what he considers the most important in the teaching material, it is necessary to clearly direct their consciousness to the perception of this particular side of the material, to test selectively different children.

Key words: perception, cognitive activity, semantic perception, understanding, verbal and nonverbal communication.

Психофизиологтардың зерттеулері қабылдау маңызды аналитико-синтетикалық жұмысты қажет ететін өте күрделі үдеріс екендігін көрсетеді. Ең алдымен, бізді қоршаған әлемдегі заттар мен құбылыстар туралы алынған ақпарат сезім мүшелерін тітіркедірудің және перифериялық сенсорлық мүшелердің ми қабығына қозуын әкелудің нәтижесі еместігін ескеру керек. Қабылдау үрдісіне үнемі моторлы (қозғалыс) компоненттер қатысады (затты сипап сезу және нақты заттарды қабылдау кезіндегі көздің қозғалысы, сөйлеуді қабылдау кезінде тиісті дыбыстарды айту немесе әңдету). Сондықтан да, қабылдауды субъектінің қабылдаушы (перцептивті) іс-әрекеті ретінде қарастырған анағұрлым дұрыс. Мұндай іс-әрекеттің нәтижесі болып біз шынайы өмірде кезіктіретін заттар туралы тұтас түсініктің қалыптасуы болып табылады [1].

Кез келген қабылдау түрі моторлы (қозғалыс) компонентті қамтиды (затты сипап сезу, көздің қозғалысы, тілдің бұлдырлауы, т.б. ретінде). Психологтар қабылдаудың қасиеттеріне келесідей сапаларды жатқызады:

– Қабылдаудың заттылығы – сыртқы ортадан ақпарат алуды көздейтін қабылдау қасиеті;

– Қабылдаудың құрылымдылығы – қабылдау қарапайым сезімдер жиынтығы ретінде қарастырылмайды. Біз бұл түйсіктерден алынған нақты ақпаратты жалпыланған құрылым түрінде қабылдаймыз;

– Қабылдаудың саналылығы – адамның қабылдау үрдісі оның ойлау үрдісімен, заттың мазмұнын түсінумен тығыз байланысты;

– Қабылдаудың тұтастығы – қабылдауды әрқашан тұтас бейне ретінде қарастырады;

– Қабылдаудың константтылығы – тұрақтылықтың көмегімен біз қоршаған ортадағы заттардың белгілі жағдайларға байланысты өзгерісіне қарамастан, пішінін, түсін, өлшемін және т.б. салыстырмалы түрде алғашқы дұрыс қабылданған бейнесінде қабылдаймыз [2].

Оқу материалын түсіну – бұл әрқашан оны түсініп, қандай да бір тәсілмен қарауды білдіреді. Бастауыш сынып оқушылары бірдей ақпаратты қабылдауда, ойлауда, есте

қалдыруда және жаңғыртуда айқын жеке ерекшеліктерге ие. Біріншіден, ақпаратты есте сақтау және оны қайта жаңғырту сипатына қарай белгілі бір дәрежеде оқушылардың пәнге немесе білім саласына қатысты қызығушылығын бағалауға болады. Екіншіден, ақпаратқа осындай таңдаулы қарым-қатынаста студенттердің ақыл-ой әрекетінің белгілі бір бағыты көрінеді: кейбір балалар ерікті түрде ертегінің математикалық мазмұнына көңіл бөлетін қболса, басқалары әдеби мәніне назар аударады. Бұл бағытты анықтау оқушылардың танымдық іс-әрекетінің жеке ерекшеліктерін анықтауда үлкен маңызға ие. Үшіншіден, мұғалім оқу материалындағы ең маңызды деп санайтын ақпаратты балаларға меңгерту үшін, олардың санасын материалдың осы жағын қабылдауға нақты бағыттау керек және іріктеп әр түрлі балаларда тексеру қажет [3].

М.Р.Львов кіші мектеп оқушыларының көркем туындыны қабылдаудың психологиялық ерекшеліктерін кеңінен сипаттады. Осылайша, ол білікті және біліксіз оқырманды салыстыра отырып, графикалық белгілерді кодтауды ашу арқылы білікті оқырманға ақпаратты қабылдау қиындық туғызбайды, ол бар күшін жұмыстың бейнелік жүйесін түсінуге, оның идеясын және оған деген көзқарасын түсінуге жұмсайды. Алайда, кіші мектеп оқушысы әлі де оқу дағдыларына толықтай ие емес, сондықтан ол үшін графикалық таңбаларды сөзге айналдыру көп уақытты талап етеді, көбінесе басқа барлық әрекеттерді назарсыз қалдырады. Сондықтан, оқу қарапайым дыбыстауға айналып, туындының авторымен байланыс үзіледі. Туындыны есту арқылы қабылдай отырып, бала қазірдің өзінде дыбысталған мазмұн мен дыбысталған формамен соқтығысады. Орындаушы ұсынған форма арқылы бала интонацияға, ым-ишараға, мимикаға назар аудара отырып туындының мазмұнына енеді [4].

Психологтардың көзқарасы бойынша, бастауыш сынып оқушыларының ақпаратқа деген көзқарасының екі түрін бөліп көрсетеді. Қарым-қатынастың бірінші түрі – эмоционалды-бейнелік – туындының орталығында орналасқан кескіндерге баланың дереу эмоционалды реакциясын білдіреді. Екінші түрі – интеллектуалды-бағалаушылық – талдау элементтерінен тұратын баланың күнделікті және оқу тәжірибесіне байланысты. Осылайша, көркем шығарманы түсінудің жас динамикасы белгілі бір кейіпкерге деген жанашырлықтан, автордың позициясын түсінуге және одан әрі өнер әлемін семантикалық қабылдауға және оған деген қарым-қатынасын түсінуге, туындының оның жеке көзқарастарына әсерін түсінуге деген өзіндік тұлғалық бағыттылығы түрінде көрсетілуі мүмкін [5].

Мағыналық оқу келесілерді талап етеді: әр түрлі жанрдағы тыңдалған мәтіндерден қажетті ақпаратты алу; бастапқы және қайталама ақпаратты айқындау; көркем, ғылыми, публицистикалық және ресми-іскерлік стильдегі мәтіндерді еркін бағдарлау және қабылдау. Мағыналық оқу қабілетін дамыту аналитикалық, түсіндіру және сыни оқу өнерін игеруге көмектеседі. Мағыналық оқу дағдыларын игеру нәтижелі оқуға ықпал етеді. Түсінудің мәні – шығарма идеясын, оның авторының ниетін түсіну және көркем шығарма тілінің эмоционалды көңіл-күйі мен сұлулығын сезіну болып табылады. Түсіну – бұл өте жеке, субъективті процесс. Ол тұлғаның сенімі мен моральдық нормаларына негізделген. Түсінікті қалыптастыру өте күрделі, дегенмен, оқушыларға жалпы түсінуді және оқуды жақсарту әдістерін игеруге қолайлы жағдай жасай мүмкін және қажет. Ақпаратты түсіну және интерпритациялау оқушының оны талдай алуына негізделген. Оқу барысында оқушы ең алдымен мәтіннің құрылымдық және логикалық бірліктерін бөліп алады, олардың арасындағы байланысты ажыратады, содан соң, оны жоспар, граф-схема немесе кесте түрінде бекітеді. Осындай жолмен оқушы берілген ақпаратты «өз тілінің» таңбалары мен белгілеріне қайта кодтау арқылы қабылдайды. Мұндай жұмыс алынған барлық ақпаратты бір жүйеге келтіруге көмектесіп, болашақта оны тереңірек қабылдауға және қолдануға мүмкіндік береді .

Г.А.Бондаренконың пікірінше, бастауыш сынып оқушыларында мағыналық оқу ептіліктерін дамыту үшін мәтінде мазмұндалған ақпаратты түсіну әдістерін үйретуге бағытталуы керек. Әсіресе, шығарманың идеясы, автордың ойы, кейіпкерлердің іс-әрекетінің

негіздері, құбылыстар мен жағдайлардың себеп-салдарлық қатынастарына көңіл аударылуы керек. Сонымен қатар, көркем шығарманы мағыналық оқу оқырманның мәтіннің эмоционалды күйіне, оның эстетикалық құраушысына қосылуын қамтамасыз етуі керек [1].

Сөйлеу және тіл психологиясы тұрғысынан мағыналық қабылдауды қарастырайық. Кейбір авторлар сөйлеу хабарламасының мағынасын түсіну үшін күшті және кең сөздікке ие болуды ұсынады, яғни, әр өздің мағынасын, оның тақырыптық байланысын, жалпылау функциясын түсіну және осы сөздер бір-бірімен байланысты болатын нақты анық грамматикалық ережелерді игеруін келтіреді. Осылайша, осы идеяларға сәйкес, бір жағынан, мәтінді түсіну үшін шешуші рөлді сәйкес ұғымдардың шеңберінің болуын қажет ететін болса, екінші жағынан, тілдің грамматикалық ережелерін нақты білу де маңызды орынды алады.

Аталған екі негіздеменің тілдің хабарламаларды түсіну үшін өте қажет екендігіне күмәндануға негіз жоқ. Алайда, ауызша немесе жазбаша хабарламаның қандай түріне қарамастан, оның мағынасын түсіну үшін осы екі шарттың жеткілікті болуы екіталай.

Психологтар мен лингвистердің тағы бір тобы тілдік хабарламаны түсінудің шарты – бұл идеялар мен жүйенің білімі, грамматикалық ережелердің қажетті спектрінің болуы, соған сәйкес осы сөздер бір-бірімен үйлесуі; олар түсіну үрдісі мүлде басқа сипатта болатындығын көрсетеді: ол ақыл-ой әрекетінің маңызды формасын құрайтын сөздің жаслпы ойлауын іздеуден басталады, содан кейін лексикалық-фонемалық деңгейге (жеке сөздердің мағынасын белгілеу) және синтаксистің деңгейге (жеке сөз тіркестерінің мағыналарын кодталуын шешу) көшеді. Басқаша айтқанда, осы көзқарас бойынша кеңейтілген сөйлеу хабарламасын түсінудің нақты процесі алдымен жеке сөздер (лексика-фонологиялық деңгей), содан кейін тұтас сөз тіркестері (синтаксистік деңгей) жетеді. Бұл тәсілдің авторлары хабарламаны түсіну үдерісінің күрделі екенің (мысалы, белгілі бір мәтінмен берілген) және оған әр түрді үрдістерді қажет ететіндігін, кейбіреулері сөздердің мағынасын қабылдаумен байланысты екенін дәлелдеді. Хабарды қабылдаудың алғашқы кезеңдерінде, хабарламаның мағынасы туралы болжамдар немесе жорамалдарпайда болады, сондықтан бірқатар жаңа баламаларды таңдауға әкелетін мағынаны іздеу түсіну үрдісінде басты орын алады. Тыңдаушы (немесе оқырман) ешқашан жеке сөздерді немесе оқшау сөйлемдерді түсінуді мақсат етпейді. Бұл үрдістің екеуі де – жекелеген сөздер немесе сөз тіркестерін түсіну (әсіресе, шет елде, белгілі емес тілде берілген ақпаратты қабылдау кезінде айталатын) бағынышты, көмекші операциялардың рөлін атқарады, тек кейбір жағдайларда ғана арнайы саналы әрекеттерге айналады [6].

Айтылған сөзді түсіну әрекетін сипаттайтын негізгі процесс – бұл бүкіл хабарламаның мағынасын, ішкі мағынасын ашуға және хабардың тереңдігін немесе «сөз астарын» беруге тырысу. Бұл әрекеттер әрқашан қабылданатын сөздердің (кейде вербалды – «синсематикалық», кейде вербалды емес – жағдайлық) контекстін іздеуге бағытталған, онсыз мәтінді түсіну де, оған кіретін элементтерді де дұрыс бағалау мүмкін емес. Сондықтан да, сөйлемнің «контекстен» тыс элементтері жоқ деп санайтын авторлар сөйлеу сөзін құрайтын сөздердің немесе сөз тіркестерінің нақты мағыналарын анықтайтын тиісті болжамдары мен жорамалдарын іздеу және қалыптастыру үдерісін атап көрсетеді.

Осылайша, сөздік хабарламаны қайта кодтау қазіргі лингвистикада табиғаты жағынан белсенді және құрамы жағынан күрделі үрдіс ретінде қарастырылады [6].

Мағыналық қабылдаудың ең толық және жан-жақты концепциясын И.А.Зимняя өз еңбектерінде тұжырымдаған. Оның «Сөздік хабарламаны мағыналық қабылдау» атты еңбегінде алдымен мағыналық қабылдау категориясы ұсынылды және бұл психологиялық құбылыс «күрделі перцептивті-психикалық мнемоникалық әрекет» ретінде анықталды. И.А.Зимняя мағыналық қабылдауды қабылдау мен түсінудің өзара әрекеттесуінің біртұтас үрдісі ретінде қарастырады, яғни «осы сөйлеу хабарламасын түсінуге (немесе түсінбеуге) әкелетін қабылдау (қабылдамау) және түсіну процесі» ретінде қарастырады. Мұндағы түсіну

дегеніміз – қатынастар мен қатынастарды ашу және орнату үрдісі, ол өз кезегінде оң және теріс болу мүмкін нәтижелі жағынан тұрады.

Сөйлеуді қабылдау актісіндегі саналау үрдісінің оң нәтижесі «түсіну» болып табылады. Мағыналық қабылдау күрделі перцептивті-ойшыл-мнемикалық іс-әрекет болып табылады. Мағыналық қабылдауды зерттеушілердің барлығы дерлік оның деңгейлік сипатын атап өтеді, бірақ деңгейлердің өзі әр түрлі негіздер бойынша ерекшелінеді. Бұл перцептивті үрдістің ішкі сатылықтың позициясындағы процессуалды-операциондық деңгейлер, қалыптасқан қабылдау процесінің дәрежесін бағалау тұрғысынан бірізді және бір мезгілде қабылдау деңгейлері, т.б. И.А.Зимняяның айтуы бойынша, ең бастысы, мағыналық қабылдауды деңгейлік жүйесі ретінде перцептивті-ойшыл-мнемикалық іс-әрекеті болып табылады, бұл жадтағы кіретін ақпараттың стандартпен арақатынасына негізделген. Вербалды бейнелер пайда болған жағдайда сіз тану, анықтық және мағыналық қабылдау деңгейлеріне тоқтай аламыз. Сонымен қатар, мұндай деңгейлерді бөлу тек вербалды ақпаратпен ғана байланысты емес, ал сөз бен сөйлемді қабылдау – сөйлеу хабарламасының минималды бірліктері – мағыналық қабылдаудың жазықтығында жатыр [2].

Бастауыш сынып оқушысында сөздік хабарламалары мен мәтіндік ақпаратты мағыналық қабылдаумен өзара байланысты. Мағыналық қабылдаудың минималды бірлігі – сөз. Түсіну нәтижесінде тыңдаушы (оқырман) тұжырымның мағыналық мазмұнын (мәтіндік ақпарат) түсініп немесе дұрыс түсінбеуі мүмкін. Кіші мектеп жасындағы балалардың оқуындағы қиыншылықтары көп жағдайда олардың сөздік қорының төмен болуымен байланыстырады. Сондықтан мұғалімдердің міндеті – бастауыш сынып оқушыларының мағыналық қабылдауын дамытуға қолайлы жағдайлар туғызумен қатар, балалардың сөздің қорын байыту [8].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2008. — 583с.
2. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности/ И. А. Зимняя; серия Психологи Отечества — М.: Московский психолого — социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2013. — 432 с.
3. Дубровина И. В., Андреева А. Д., Данилова Е. Е. и др. Младший школьник: развитие познавательных способностей/ Под ред. И. В. Дубровиной. — М.: Просвещение, 2003. — 208 с.
4. Львов М. Р., Горецкий В. Г., Сосновская О. В. Методика преподавания русского языка в начальных классах. — М.: Академия, 2007. — 464 с.
5. Бондаренко Г. И. Развитие умений смыслового чтения в начальной школе / Г. И. Бондаренко // Начальная школа плюс: до и после // Электронный ресурс www.school2100.ru
6. Пашук Н. С. Психология речи/Н. С. Пашук. — СПб.: Изд-во МИУ, 2010. — 306 с.
7. Кравченко А. И. Психология и педагогика. — М.: Дрофа, 2013. — 352 с.

В.РАСПУТИННИҢ ЖҰМЫСТАРЫНДА ДИАЛЕКТТІК ЖӘНЕ СӨЗДІК СӨЗДЕРДІ ОРЫНДАУ МӘСЕЛЕСІ

Емельянова Елена Владимировна

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада автор көркем аударманың көркем және ұлтаралық аудармасы мен аудармадағы ұлттық өзіндік ерекшеліктің мәселелеріне назар аударады.

Түйінді сөздер: Аударманың, диалект лексикологиясының, семантикалық диалектизмнің, перифериялық аударманың жеткіліктілігі.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА ДИАЛЕКТНЫХ И ПРОСТОРЕЧНЫХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. РАСПУТИНА

Емельянова Елена Владимировна

Кандидат педагогических наук, доцент,

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье автор акцентирует внимание на проблемах художественного перевода диалектных и просторечных слов и сохранения в переводе национального своеобразия подлинника.

Ключевые слов: Адекватность перевода, диалектная лексикология, семантические диалектизмы, перифрастический перевод.

THE PROBLEM OF TRANSLATION OF DIALECT AND SPEAKLESS WORDS IN WORKS OF V. RASPUTIN

Emelyanova Elena Vladimirovna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article author makes accent on problems of literal translation of dialects and vernacular words and saving national individuality of words.

Key words: Translation adequacy, dialect lexicology, semantic dialectismes, periphrastic translation.

Творчество Валентина Распутина, одного из самых ярких прозаиков большой русской литературы XX века, недавно ушедшего от нас, привлекает внимание исследователей по многим причинам: и потому, что он в своих произведениях затрагивает острые проблемы современности, такие, которые заставляют спорить и даже отчаянно критиковать автора (в этой связи можно вспомнить шумную полемику вокруг публикации «Дочь Ивана, мать Ивана»), и потому, что он чуть ли не последний «деревенщик», и, конечно же, потому, что он принадлежит уходящему поколению великих писателей XX века, которому принадлежали Василий Шукшин, Леонид Леонов, Чингиз Айтматов и немногие другие. Произведения В. Распутина так интересны для исследования еще и потому, что в своем творчестве писатель сохранил лучшие традиции русской классической литературы. Может быть, в современной литературе он оставался одним из последних хранителей этих традиций. Читая Распутина,

наслаждаешься всем тем очарованием русского литературного языка, который были написаны произведения и Пушкина, и Лермонтова, и Тургенева, и Чехова. В своем творчестве ему удалось уберечь то, что постепенно уходит из современной литературы эпохи потока сознания – нравственную чистоту, целомудренность речи и стиля, высокий гуманизм авторских идей. Произведения В.Распутина переведены более чем на 20 языков мира, не считая языков народов бывшего СССР. Некоторые рассказы, повести и романы изданы и в Германии, в связи с чем интерес к возможностям перевода на немецкий язык текстов произведений, содержащих лексические единицы, принадлежащие русским говорам Сибири, оправдан.

В ряду дискуссионных проблем теории перевода, одной из самых молодых отраслей науки о языке, важнейшими являются проблемы переводимости, эквивалентности, адекватности перевода, сохранения в переводе национального своеобразия подлинника. В русле этих проблем вопросы возможности перевода лексики русских народных говоров и, в частности, сибирской диалектной лексики представляются достойными внимания и весьма актуальными. Это связано, во-первых, с обособлением в последние десятилетия диалектной лексикологии в самостоятельную отрасль русистики [1, с.19] и, во-вторых, с расширением международных культурных контактов, в частности, со всё увеличивающимся объёмом издаваемых за рубежом переводов художественных произведений советских писателей, среди которых широко представлены книги писателей сибиряков. Наряду с диалектной лексикой заслуживают внимания и проблемы перевода диалектно-просторечной лексики, что обусловлено мнением некоторых филологов об условности границы между диалектной и просторечной лексикой, о возможности в некоторых случаях пренебречь их различием и относить просторечные слова к общей категории диалектных слов [2, с. 16].

Перевод диалектной лексики на иной язык сопряжён с рядом трудностей. В их числе – сложность понимания семантики русских диалектизмов зарубежными переводчиками. Причина этого – в узколокальном характере употребления диалектных единиц. Даже русский читатель, не знающий диалектной речи, может понять такие слова неправильно. Нередко трудности, возникающие на этапе постижения подлинника, ведут к фактическим ошибкам. Чаще всего неверно понимаются семантические диалектизмы – "общенародные слова с иным, чем в литературном языке, значением" [4,с.294]. Рассмотрим, как переведены некоторые из них на немецкий язык. Для анализа возьмем следующие слова и выражения из рассказа В. Распутина «Изба»: изба, догляд, хоромина, табуниться, чурка, жернова городской перемолки, лучина, шурум-бурум, до подыма рук, амбар, сусек, каморка, тянуть жилы, пробить дорогу, изба осталась сиротой. Когда диалектизм переводится словом литературного языка, речь может идти лишь о неполной эквивалентности, так как при тождестве денотативных значений у сопоставляемых лексических единиц коннотации не совпадают и совпасть не могут: при переводе диалектной лексики невозможно достичь "динамической эквивалентности" – "соответствия реакции получателя перевода реакции получателя оригинала".

В ходе анализа мы выяснили, что абсолютное большинство (85%) диалектных слов переведено словами литературного немецкого языка. Некоторые – стилистически маркированными словами, а именно: словами, с пометкой "разговорное": изба – Bauernhaus n, f; однако надо учитывать, что такой перевод отнюдь не является адекватным. В русском языке народов центрального и северного регионов изба – это бревенчатый дом, часто сложенный без применения гвоздей, в котором живут и крестьяне, и зажиточные хозяева, и бояре. В немецком варианте в первом случае – Bauernhaus – дом крестьянина (что в таком варианте может обозначать даже заезжий двор!), либо, во втором случае – Hütte – хижина, лачуга, старое строение, которое почти разваливается, чего не скажешь об избе. Некоторые переводчики передают слово изба с помощью транслитерации, – "бревенчатый крестьянский дом, состоящий из одной комнаты" – isba, f.

Фразеологизм «тянуть жилы», означающий в русском языке работу на пределе и даже за пределом человеческих возможностей, до последнего дыхания переводчики употребляют значения «mit Mühe und Not arbeiten, schleppern» - работать не покладая рук, денотативно соотносённые с исходным фразеологизмом.

Слова, не имеющие аналогов в немецком языке, представлены в переводах различными способами:

Небольшое количество слов передано способом калькирования, буквальным переводом по частям: *жернова городской перемолки*, - Stadtmühle; *изба осталась сиротой*" – Sauerhaus blieb als Weisenkind. Нужно заметить, что при таком способе перевода потеря информативности несомненна: в первом случае немецкому читателю понятно лишь то, что речь идёт о об устройстве для обмолота муки в городе. Не передан и контекстуальный смысл выражения. Не переданы и коннотации, ощущаемые читателем-сибиряком, в частности, тяжелые условия жизни в городе, особенно для человека, всю жизнь прожившего на земле. Так же непонятно будет и выражение о «сиротстве избы», то есть состояние без родителей.

В нашу задачу не входит обсуждение необходимости передачи в переводе всех семантических долей того или иного слова. Понятно, что это и не всегда возможно, а в некоторых и не рекомендуется, так как при подробном описании слова к нему искусственно привлекается внимание читателя перевода, что, возможно, не входило в задачу автора произведения. Мы лишь отмечаем, что калькирование диалектных слов при переводе их на иностранный язык позволяет назвать предмет или явление, но не даёт о них никаких сведений, кроме минимальных.

Используется в переводах сибирской диалектной лексики перифрастический или описательный перевод. В этих случаях соответствие устанавливается между словом оригинала и словосочетанием перевода, объясняющим его смысл. Этим приёмом пользуются и для перевода слов, обозначающих референты, известные в обоих языках: *берестинка*, *вдосталь*, *летось*, *малец*, *матка*, *миром*, *порозь*, *пьянюга*, *пужливая*, *партейный*, *поспень*, *рядно*, *сказывать*, *сроду*, *сдуреть*, *сызмальства*, *чухаться*, *шариться* и русские реалии: *амбарушка*, *катанки*, *кержак*, *крестовый дом*, *табуниться*, *тянуть жилы*, *до подыма рук амбар*, *хоромина*, *стёганка*, *сусек*, *четвертинка*, *челдон*, *чурка*. Относительно перевода диалектизмов *пятистенок* "деревянный дом, разделённый на две части капитальной стеной" и *крестовый дом* "большой квадратный дом с двумя крестообразно расположенными внутренними стенами, состоящий из четырёх комнат" следует сказать особо. Способ перевода, применённый к ним, можно назвать и описанием и, одновременно, генерализацией, так как эти описания, являясь краткими и неполными, дают лишь самое общее представление о размерах жилищ: *пятистенок* – großes Haus - большой дом; *große Isba* - огромная изба; *крестовый дом* - großes Haus - большой дом; *Vielzimmtrhaus* - дом с множеством комнат.

В отдельных случаях при переводе диалектизма, означающего неизвестную читателям перевода реалию, используется перифрастический, описательный приём, но и подстрочный комментарий. Сопровождаются комментариями такие диалектные слова как *кержак*, *сусек*, *туесок*, *челдон / чалдон*, *шурум-бурум*.

Анализируя возможность перевода с русского языка на немецкий текстов произведений В. Распутина мы можем утверждать, что между лексическими единицами (аллолексами), могут устанавливаться отношения эквивалентности (полной и неполной) и безэквивалентности.

Понимая полную эквивалентность как совпадение денотативных значений составляемых аллолекс, называющих понятия, общие для носителей русского и немецкого языков, и лишённых стилистической маркированности и эмоциональной стилистической окраски, мы отмечаем, что при переводе диалектизмов полной эквивалентности между двумя единицами быть не может.

Наиболее многочисленную группу составляют пары лексических единиц, внутри которых установились отношения неполной эквивалентности. Это русские диалектные и немецкие нормативные и стилистически маркированные слова, обладающие тождественными денотативными значениями, обозначающие универсальные понятия. Количество таких пар соответствует 58% от общего числа проанализированных диалектизмов и их переводов. Такие отношения устанавливаются чаще всего между фонетическими, акцентологическими, лексико-фонетическими, словообразовательными и грамматическими диалектизмами и их переводами.

Безэквивалентными относительно немецкого языка являются лексические единицы, принадлежащие русским говорам и называющие реалии - понятия, предметы, явления, характерные для быта, природы, культуры, социального и исторического развития русского народа и отсутствующие в практическом литературном немецком языке и в языке жителей немецкоговорящих стран. Для перевода таких слов используется транслитерация (1,6 %), создаются или употребляются ранее созданные неологизмы, среди которых различаются семантические неологизмы (1,6 %) и кальки (3,2%), применяются подстрочные комментарии незнакомых читателям перевода слов (6,4%), вместо того или иного слова, не имеющего точного соответствия (эквивалента) в немецком языке, переводчик пользуется приёмом описания (27,4%) или прибегает к словам функционально близким или имеющим близкое или общее значение, используя приём генерализации (33,9%) или смещения (25,8%).

Иногда диалектные слова, неизвестные переводчику, ошибочно принимаются за общерусские лексемы с аналогичным фонемным составом, в результате чего возникает недопустимый, ошибочный перевод, искажающий замысел автора и нередко мешающий правильно понять содержание контекста. Чаще всего неправильно переводятся семантические диалектизмы.

Говоря об осмыслении творчества В.Распутина на уровне переводов, необходимо отметить тот факт, что на Востоке Германии писателя переводили достаточно много, но каждый раз это были разные переводчики. Перевод повести «Живи и помни», рассказов В. Распутина, выполненный Э.Ардтом, в целом, адекватно воспроизводит основной замысел оригинала и в достаточно полной мере передает особенности крестьянско-деревенского менталитета простых людей и своеобразие их речи.

На Западе Германии творчество В.Распутина изучалось, в основном, в рамках проблем утраты идеала, отчуждения человека и поиска его идентичности. Эти актуальные в послевоенное время для ФРГ вопросы не только определили характер и аспект изучения творчества русского писателя, но и повлияли на перевод повести «Живи и помни» и рассказа «Изба». Увлекаясь проблемами идентичности, А.Кэмпфе, единственный переводчик В.Распутина на Западе Германии, практически без внимания оставляет национальную специфику и авторские особенности произведения, что в итоге приводит к снижению адекватности перевода оригиналу.

Список использованной литературы:

1. Коготкова Т. С. Русская диалектная лексикология. - М., 2009
2. Лукьянова Н. А. Лексика современных говоров как объект изучения. Учебное пособие. Новосибирск, 1997.
3. Распутин В. Изба // Живи и помни. Повести. Рассказы. М., 2002.
4. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 2005
5. Rasputin V. Leb und vergiß nicht. Aus dem Russischen von Erich Ahrendt // Leb und vergiß nicht. Novellen. Erzählungen. Berlin, 1997.
6. Rasputin V. In den Waldern die Zuflucht. Aus dem Russischen von Alexander Kampfe. Berlin, 2008

ЕРІКТІЛІК: БҮГІНІ ЖӘНЕ ЕРТЕҢІ

*Избасарова Диана Мараловна
Сисеналиева Гульнара Ренатовна*

*«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының 2 курс студенттері
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Мақалада волонтерлік сияқты маңызды саланы қайта бастау туралы мәселе қарастырылады. Патриотизм мен еріктілік өзара байланысты ұғымдар болып табылады және олар бір-бірінен оқшау тұра алмайды. Бүгінгі патриотизм - жастарға патриоттық тәрбие берудегі басты міндет. Қоғамның дамуына, содан кейін мемлекеттің өркендеуіне қосқан үлесінсіз саналы азаматты, яғни өз елінің патриоты ретінде тәрбиелеуге бола ма.

Түйінді сөздер: патриот, еріктілік, өркендеу, ынталандыру, мониторинг, жас ұрпақ.

ВОЛОНТЕРСТВО: СЕГОДНЯ И ЗАВТРА

*Избасарова Диана Мараловна
Сисеналиева Гульнара Ренатовна*

*Студенты 2 курса образовательной программы «Переводческое дело»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В статье рассматривается вопрос о возобновлении такого важного направления как волонтерство. Патриотизм и волонтерство взаимосвязанные понятия и не могут существовать в отрыве друг от друга. Патриотизм как он понимается на сегодняшний день и какова основная задача патриотического воспитания молодежи. Возможно, ли воспитать сознательного гражданина, то есть патриота своей страны без его вклада в общую копилку развития общества, а потом и процветание государства.

Ключевые слова: патриот, волонтерство, процветание, мотивация, мониторинг, молодое поколение.

VOLUNTEERING: TODAY AND TOMORROW

*Izbasarova Diana Maralovna
Sisenaliev Gulnara Renatovna*

*2nd year students of the educational program «Translation»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

The article is considered to study the issue of renewing such an important area as volunteering. Patriotism and volunteering are interconnected concepts and cannot exist in isolation from each other. Patriotism as it is understood today and what is the main task of patriotic education of youth. Is it possible to educate a conscious citizen, that is, a patriot of his country, without his contribution to the general piggy bank of the development of society, and then the prosperity of the government.

Keywords: patriot, volunteering, prosperity, motivation, monitoring, young generation.

Патриотическое воспитание. Что это за мероприятие и кто в нем участвует? Как осуществлять патриотическое воспитание граждан своей страны. Есть ли связь между патриотизмом и волонтерством. Согласно замечаниям Бердяева У.Н. «... в патриотизме есть,

что-то более первичное и более связано с духовными основами жизни, чем в политике. В чувстве национальном есть что-то более интимное и более глубокое, чем в государственном сознании. Тот, кто борется за родину, борется не за свои интересы и не за чужие интересы, а за ценность, стоящую выше всякого блага людского» [7, 22]. Общеизвестно, что патриотическое воспитание - это часть государственной молодежной политики страны. Быть патриотом своей страны - всегда большая честь для любого человека, имеющего гордость и собственное достоинство. Но патриотами не рождаются, ими становятся. Причем патриотическое воспитание в уверенно развивающемся государстве не следует оценивать, только как творческий процесс. Это еще и борьба за молодежь, будущее страны, борьба против таких негативных явлений, как вынужденная миграция, рост преступности, наркомании, алкоголизма и экстремистских настроений. Общественная структура Казахстана – полиэтническая и проликонфессиональная и стремится к созданию единой идеологии на патриотизме, любви к земле. Это достаточно сложная задача, требующая последовательности, целостности и сохранения единства и общественного согласия. Кроме того, задача патриотического воспитания молодежи заключается в том, чтобы показать подрастающему поколению смысл, содержание и цели действующих в Казахстане религиозных объединений. Необходимо создание новой системы воспитания казахстанского патриотизма. Пропаганда национальной идеологии, воспитания казахстанцев при помощи стимулирования развития национальных культур, языков, обычаев и традиции, воспитания национального патриотизма на примере исторического сознания казахского и других этносов, проживающих на территории Казахстана. Такая идеология будет способствовать решению проблем укрепления политической независимости Казахстана, этнополитической и этнокультурной общности казахстанцев, нравственного, физического и экологического оздоровления населения. Она активно выступает против шовинизма, сепаратизма, национализма, проявлений трайбализма и национальной замкнутости. Важно, чтобы государственная идеология выступила в качестве оздоравливающей духовной силы во всех сферах жизни казахстанского общества. Необходимым условием для формирования патриотического сознания молодежи, ускоренный социальный и экономический прогресс Казахстана. В этом смысле патриотизм должен стать приоритетом в воспитании чувства гражданственности молодого поколения страны. Сейчас перед нами, перед государственной властью, стоит задача создать систему воспитания молодежи, базирующуюся на патриотизме, моральных и нравственных цельностях, правовой культуре человека. Для современного казахстанского общества важно, чтобы каждый человек не только помнил свою историю, гордился своей страной и понимал, что от успеха страны зависит счастье каждого, но при этом не оставался безучастным к событиям, происходящим в государстве. Волонтерское движение - один из элементов патриотического воспитания и в этом году это движение выходит на новый этап развития. В настоящее время, молодое поколение понимает, что добровольный труд во благо общества необходим каждому человеку. Именно этот труд является одним из условий успешной жизни не только одного человека, но и всей страны в целом. Волонтерская деятельность популярна: активная молодежь, собираюсь в инициативные группы добровольно или безвозмездно помогают детским домам, специализированным учреждениям и детям, нуждающимся в какой либо помощи. Существует национальная волонтерская сеть – добровольная объединение граждан или юридических лиц. Сеть была создана в 2010 году, с целью формировать, поддерживать и развивать культуру волонтерства, волонтерских инициатив и волонтерской деятельности среди граждан, институтов гражданского общества, бизнес секторов и государственных структур. Но, несмотря на это, волонтерские усилия до сих пор носят фрагментарный характер и не имеют системного подхода. Одна из проблем, которым сталкиваются волонтеры – слабая осведомленность общественности о волонтерстве и его роли в развитии страны. Необходимо развивать культуру обращения с волонтерами, а именно уважительное отношение и правильно координировать работу волонтеров. Но, несмотря на недостатки,

граждане Казахстана активно принимают участие в благотворительной и социальной жизни страны. Подтверждение этого мы можем увидеть в количественных показателях волонтеров, принимающих участие в организации и проведении спортивных соревнований, благотворительных марафонов, программ поддержки детей с трудноизлечимыми заболеваниями, проектов, реализуемых в детских домах. 2020 год объявлен Годом волонтера в Казахстане. В настоящее время в стране действуют более 200 волонтерских организаций, в которых участвуют более 50 тыс. активных волонтеров. Этот год даст новый виток развития волонтерского движения в нашей стране и определит новые системные подходы. Волонтером может стать любой человек, не зависимо от возраста, национальности или социального статуса. Основным мотивом тех, кто вступает в ряды волонтеров, является желание быть полезным. Мотивация всегда должна быть движущей силой волонтерского движения, только для каждого она разная. Единственное, что здесь должно объединять всех волонтеров – это желание что-то отдать, а не получить. Сегодня у нас ведутся разговоры о стимулировании студенческого движения волонтерства посредством прибавки к стипендии или вклада за оплату обучения. За время волонтерства человек получает опыт работы и приобретает навыки и знания. Поедки и различные путешествия на волонтерской основе – это еще один из бонусов для каждого в этой деятельности. Каждый человек при любой деятельности реализует свой внутренний потенциал. Хотя, некоторые могут возразить что волонтерство – эта деятельность добровольная, безвозмездная и на благо общества. Ведь на этом и строится волонтерская деятельность. Существует огромное количество направлений волонтерства, такие как: волонтерство в медицине, экологическое волонтерство, социальное волонтерство, событийное волонтерство, корпоративное волонтерство и т.д. Именно это движением сближает людей, возникает солидарность общества, направленное на позитивные изменения, и это и есть патриотизм, проявляемый гражданами страны. Волонтерство и патриотизм понятия взаимные и нельзя рассматривать их по отдельности. Задачи едины – любовь к своей стране и желание блага своей родине. Волонтерская деятельность будет актуальна во все времена, независимо от того, будем мы об этом говорить или нет. Мы должны признать, что есть большой прогресс в развитии этого движения на высоком уровне в нашей стране. В каждой стране есть люди, работающие добровольно, безвозмездно на благо отдельного человека и на благо всего общества в целом. Это и есть волонтерство, некоторые люди, помогая другим, вообще не предпочитают говорить об этом. Ведь добрые дела любят тишину.

Список использованной литературы:

1. Абдыгалиев Б. Новые приоритеты национальной политики Казахстана // Свободное общество. - Астана - Март. - №1 (1). - С. 69.
2. Жумагулов Б. Министр образования и науки РК, «Казахстанская правда», 15 июня 2011.
3. Назарбаев Н.А. Идеиная консолидация общества - как условие прогресса Казахстана // Стратегия неза-висимости. - Алматы, 2003. - С. 84-120.
4. Проект государственной программы по патриотическому воспитанию граждан Республики Казахстан на 2006-2008 годы /google. kz/.
5. Политика и общество // Круглый стол в Мажилисе: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы Жигер Байтелесов, Пресс-служба Аппарата Мажилиса Парламента РК, 21 апреля 2009.
6. Смирнов А. Источник: Сайт газеты «Казахстанская правда».
7. knigo.com/p/philos/berdyaev/berdnhtm
8. zakon.kz/90811-kazakhstanskije-chinovniki-ocenil.html
9. khabar.kz/rus/socium/Roli_patriotizma_v_zhizni_obshtestva_obsudili_kazahstanskije_politiki.html

АБАЙДЫҢ МУЗЫКАДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Менкешев М.М.

ҚР композиторлар одағының мүшесі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Абайдың музыкалық творчествосында қазақ және орыс музыкасымен органикалық байланысың қарастырады.

Түйінді сөздер: Абай, творчество, қазақ, орыс, музыка.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ АБАЯ В МУЗЫКЕ

Менкешев М.М.

Член Союза Композиторов РК

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье обсуждается органическая связь с казахской и русской музыкой в музыкальном творчестве Абая.

Ключевые слова: Абай, творчество, казах, русский, музыка.

INNOVATIVE TECHNOLOGY IN ABAYA MUSIC

Menshev M.M.

Chlen Soyuz Composers RK

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses organic connection with Kazakh and Russian music in Abay's music creative.

Keywords: Abay, creative, Kazakh, Russian, music.

Қазақ халқының мәдени тарихында Абай Құнанбаевтың алатын орны ерекше. Ағартушы – ақын, жаңашыл композитор, бір басына осындай сирек дарын қонған Абай қаламынан, қазақтың музыка тілін абайлық стильмен байытқан тамаша әндер туды.

Ұлы ақын, ағартушы, философ, аудармашы және композитор, Абай музыка саласында да айтарлықтай мұра қалдырды.

Ғасырлар бойы дамыған қазақ ән өнері ХІХ ғасырдың екінші жартысында көркемдік пен кемелдіктің шырқау шыңына өрледі.

Бұл – қазақ халық өнерінің еңбекші бұқараның мұң – мұқтажымен арман үмітін білдіретін, демократиялық идеялармен рухтанған, атақ – даңқы бүкіл қазақ даласына кеңінен тараған халық әншілері мен күйшілері шеберліктерінің, гүлденуге бағыт алған кезеңі болатын.

Бұл арада ең бастысы, өмір сүрген заманын ерекше айтуымызда да өзіндік мән бар. «Мен өзімнің ұзақ өмірімнің барысында адамдардың туған әкелерінен гөрі өздері өмір сүрген заманға көбірек ұқсайтынын байқадым», деген екен VII ғасырда өмір сүрген мұсылмандардың алғашқы төрт халифінің соңғысы Әли Ибн Әбу Талиб (Ғазірет Ғали). Расында да, адамның сырт бітімі, түр – кескіні ата – анасына тартқанымен, оның ақыл – ойының қалыптасуы, мақсат – мүддесі айқындалып, іс – әрекеті заманның болмысына бейімделеді, соған тартады.

Асылы, бұрынғы ақыл – ой иелерінің өз тұрғыластары жөнінде әңгімелегенде оны «өз заманының перзенті еді» деп, бағалап жататыныда осыдан болса керек. Ал, олардың табиғатында бар, талант пен дарынды азапты ауыр еңбекпен дамытып, даналық биігіне көтерілгендерінің тудырған асыл мұралары өз заманының шекарасынан шығып, ұрпақтан ұрпаққа ауысып, барша адамзат игілігіне сол өз дәуірі кезіндегідей қызмет ете береді. Олар ескіруді, тозуды білмейді, керісінше Көне Шығыстың жеті жұлдыздарының бірі Хожа Хафизге «Қанша ескірсең, боларсың сонша жаңа», деп «Фауыстың» авторы Иоганн Гете айтқандай, уақыт өткен сайын жайнап, жарқырай түседі. Қазақтың Абайы да, міне, осындай шоғырдан. Уызына жарыған төлдей ата жұртының рухани бұлағынан кенеле қанып, кең өріске шығып онда Шығыс пен Батыс мәдениетіне қол артқан ұлы Абай өз заманы үшін даналық даналықтың сүт кенжесі болумен бірге жаңа тарих, жаңа дәуірдің басы болғаны да хақ.

Себепсіз салдар жоқ. Қоғамдағы болатын небір елеулі оқиғалардың бәрін экономика және соған негізделген қоғамдық, тарихтық ерекше жағдайлар туғызады. Осы тұрғыдан қарағанда, ақынды да белгілі бір экономикалық, қоғамдық дәуір туғызатыны аян, демек Абайды да туғызған сол кезеңнің қазақ сахарасындағы ерекше жағдайлары еді деп түсінік керек. Міне Абайлық стильдегі, әндердің қазақ даласына келуіне де сол заманның жағдайы әсер етуі сөзсіз.

Әннің адам өміріндегі мән – маңызы туралы Абай өте бейнелі әрі терең тұжырым жасады.

Өзгеге көңілім, тоярсың,
Өлеңді қайтіп қоярсың.
Оны айтқанда толғанып,
Іштегі дертті жоярсың.

Композитор Абай дарынына қайрат бітірген, ән нәрімен сусындатқан орта қандай еді? Оның композиторлық өнерінің бұлақ бастауы қайда?

Абайтанушылардың көптеген еңбектерінен Абайдың жастайынан халқының музыкалық фольклорын сүйіп өскені, оны жетік білгені, ән айтып, домбырада ойнағаны мәлім. Ол Е.П. Михаэлис, дәрігер Н.И. Долгополовпен достасып, олармен тығыз қарым – қатынаста болады. Бұлардың Абайдың дүниетаныммының, ой – өрісінің кеңеюіне зор ықпал еткені сөзсіз.

Қазақтың халық музыкасын терең білген, әрі демократтық рухтағы орыс музыкасын жете бағалаған Абай, композиторлық тума талантының арқасына өз шығармаларында сол музыкалық дәстүрлердің интонациалық элементтерін бір арнаға біріктіре білді, сөйтіп қазақтың музыка тілін жаңа көркемдік бейнелеу құралдарымен байытты.

Абай өз творчествосында, қазақ музыкасынан ерекше орын алады. Оның бізге әрқилы болып жеткен әндерінің сан жағынан алғанның өзінде, белгілі қорытынды шығаруға жететін маңызы бар. Оны айтып отырған себеп – ауыз екі дәстүрлікке байланысты басқа қазақ әншілерінің шығармалары сияқты Абай әндері де көптеген варианттармен, өзгерілермен бізге жетті. Сол варианттардың бәрін салыстырып, ғылыми тұрғысынан аударара қарап, ақтара төңкерсе, көптеген көркем сырлары ашылады. Өз заманындағы ән, күй шығарған халық композиторлары сияқты, Абай да нота сауатын аша алмады. Сондықтан музыка шығару жөніндегі қолында болған құралы, Біржан, Ақан, Жаяу Мұсадан артық болған жоқ. Бұлда тек өзінің, музыкалық қабілетіне, бар дауысына, домбараға сүйенді. Бірақ Абайдың музыка шығаруға келу жолы ерекше болды. Орыс халқының мәдениетімен таныс, оның демократ ақын – жазушыларының шығармаларын оқығандығы арқасында, ол қазақтың әдебиетінде бұрын - соңды болмаған жаңалықтар тудырды, өлеңдеріне жаңа өлшем, ырғақ енгізді. Оның бәрі де қырағы адамның жаңа заман лебін, оның баяғы ырғақ, жүріске бағынбайтындығын түсінуден шықты. Жаңа өлшемді жаңа формалы өлеңдері Абайдың музыкалық творчествосына тікелей әсер етті. Абай әндерінің мелодиясы, ырғағы, формасы өзіне дейінгі келген қазақ әндеріне ұқсамады.

Бірінші жағдай – Абай әндерінің әрқайсысының өзіне меншікті өлеңі болды. Қазақтың халықтық дәстүрінде, он бір буынды өлеңге келетін болса, әннің сөзін білмейтін не ұмытқан адамның: «Қарағым айналайын келдің қайдан» деп айта беретіндей еркіндік, мұнда жоқ. «Сегіз аяқты» «Көзімнің қарасының» сөзімен айта алмайсың. Міне, бұл жәй – музыка мен сөздің профессионалдық дәрежеде қосылуы болды. Осының өзі, айта қалғандай жаңалық болды. Сөйтіп, Абай музыка шығаруға өлең сөз арқылы келді.

Екіншіден, бүкіл шығыстың, орыстың, қазақтың профессионалдық әдебиетін терең зерттегеніндей, музыкада да, алдымен қазақтың халық әндерін, күйлерін жақсы білді. Ол Біржанның, Ақанның, Жаяу Мұсаның әндерін жоғары бағалады. Сонымен қатар қазақтың аспапты музыкасын жете білді. Осылардың нәтижесінде Абай қазақтың халықтық музыкалық интонациясы шеңберінде үлкен, терең тамырланған ортада болды. Поэзиясы, халықтық демде суарылған болса, музыка дүниесін де Абай қазақтың халық музыкасының мұхитында тәрбиеленді. Абайдың ән шығарудағы қадамдарының кейбіреулері осы бағытта, алғашқыда форма жағынан да халықтық негізде басталды. Мысалы «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа» деген әнinde сөзсіз, арқаның ән дәстүрі көрінеді. Ол әннің формасында да, интервалдық секірулерінен де, сөздің буындарына сай келетін белгілі созатын. Көтеретін жерлерінен де көрінеді. Айтарымыз – Абай ән шығаруға, қазақтың халықтық бай музыка интонациясын жақсы біліп, сол бір мұхитын аралап, жүзіп келді.

Үшінші, Абайдың басқа да әншілерден айырмасы ол қазақ әндерімен қатар, орыстың халық музыкасын, қаланың демократиялық әндерін және романстарды есітті. Қазақ халық күйінде берілген орыстық халық музыкасы мен профессионалдық музыкасы Абайдың музыкалық шеберлігін қанықтырған қайнар көзі. Абайдың музыкалық творчествосының қазақ және орыс музыкасымен органикалық байланысты жеке интонацияның немесе бүкіл мелодияның ұқсастығынан ғана сезіліп қоймайды, ол негізінде, маңызы мен формасының ұқсастығын сездіріп тұрады. Абайдың музыкалық талабы XIX ғасырдың екінші жартысында, қазақ халқының феодалдық сясатына қарамастан, қазақтардың қоғамдық топтарға жіктелуі күшейген жағдайда, бұрынғыға қарағанда даңқы бүкіл далаға жайылған халық музыканттары мен әншілерінің орындаушылық шеберлігі өздерінің қанттанған шағына жеткен кезде қалыптасты.

Абай бала кезінде Қазақ жеріне көшіп келген орыс шаруаларының әндері арқылы орыс музыкасын танып білді. Бұдан әрі өзі Семей, Омск қалаларына үзбей барып жүріп орыс әдебиетімен танысып қана қоймай, оны ілгерілетте түсті. Бұл қалаларда капелмейстер басқаратын үрмелі және шекті аспаптар оркестрлерінен тыңдайды. Жергілікті театрдың сахнасында орыс және украин труппасы ойын көрсетеді, орыс және батыс ел композиторларының әндері, ариялары, романстары программаға енгізіліп жүреді. Бұл театрда алған әсерлері Абайдың творчествосына көп жаңашылдықтар енуіне, себепші болады.

Абай – Пушкинді, Лермонтовты, Крыловты, Чернышевскийді, Добролюбовтің, Альябьевтің, Рубинштейннің шығармаларына айрықша құмар болады. Қазақ музыкасын терең білген Абай, орыс музыкасын жақсы біле отырып, өздерінің творчестволық интонациялық мелодиялық сымбат жасап және оны ұлттық үнге ендіріп, бұл арқылы қазақтың тілін байытты.

Абайдың Петербургта оқып жүрген баласы Әбдірахман, профессионалдық аспапты музыка үлгілерін, батыстың музыкалық шығармаларын жаз айларында каникулға келгенде, алып келіп жүрген. Абай ауылында, солдаттықтан қашқан татарлардың, сол арада қалып, қоныстанып, үйленіп, сіңіп кеткендері аз болмаған. Олар да өздерінің «тальянкалары», скрипкалары, мандалиналары арқылы татар, орыс халық әндерін, орыстың халық әндерін орындаған. Абай ауылында домбыраға үш сым шек тағып тарту дәстүрі осылардан – мандалина үлгісінен болу керек. Біздіңше Абайдың әндерінде орыстың, украиннің халық әндеріне еліктеу, ән, романстық лирикалардың үлгісін алу, қаланың демократиялық музыка дәстүрінің ізінде болу – осылардың негізінде жаңа түрлі, жаңа ырғақты, жаңа мелодиялық

құрылыста ән шығару Абайдың музыкаға келген жолының бір тарауы. Үлкен музыкалық арнаға құятын бүйірдегі сайлардың, жылғалардың ішіндегі ең әлпетті, әсерлі, Абай творчествосында жол ашқан, ағыстың бір тарамы.

Абайдың тағы бір ерекшелігі, оның музыкалық өзіндік талғамы болды. Абайдың асқан музыкалық қабілеті, қазақтың халық музыкасын терең білетіні, орындаушылықтың не бір түрінен хабары барлығының үстіне оның айналасында Мұқа сияқты скрипкашы, өзінің баласы Әбдірахман, Ақылбай, әнші Әлмағамбет, әйелі Әйгерім болды. Бұлардың қолдарында тек домбыра емес, скрипка, мандалина, гармонь болды. Олар Абай шығарған әндердің тек тыңдаушысы, қошеметшісі емес, ол әндерді бабына келтіріп орындаушы және Абай тәрбиесі арқылы әдебиетте, музыкада әрбір жаңашылдықтың басы көріне қалса, соған қолдарын созып, түсінуге, баурауға, айналаға үгіттеуге, соны өткізу жолында қолдарындағы бар рухани қаруларын жұмсауға даяр кісілер еді. Абай «ұйымдастырған» поэзияда, музыкада, жаңа өткір тіл, ұнамды үн, қолайлы ырғақ іздеу, тәжірибе жүргізу «лабораториясының» тілектес, мақсаттас, белсенді «мүшелері» еді. Бұлардың «программаларында» Абайдың күшті жақтарын алып, дамытып, әлсіз соққан жерлері болса оған шылбырдың ұшын беріп, көтермелеп, көтеріп кету бар еді.

Абай әндері үзінді ретінде және негізінен түрлендірілген сипатта көптеген камералық, симфониялық хор және операларға арқау болды.

С. Мұхамеджанов Абайдың 15 өлеңіне тамаша романстар циклін жазды. Соның ішінде «Жарқ етпес қара көңілім не қылса да», лирикалық романы.

Абай әуендері С.И. Шабальскийдің фортепианолық триосында, Ұлы Отан соғысы жылдарында Алматыда тұрған украин композиторы М. А. Скорльскийдің фортепианолық квинтетінде пайдаланылды. Композитор шығармалары В. Великановтың Абайдың «қарашада – өмір тұр» тақырыбында импровизация, Ғ.Ж. Жұбановтың «Қор болды жаным» әуеніне вариация атты скрипка мен фортепианоға арналған транскрипциясына арқау болды.

Абайдың музыкалық мұрасын, оның халық өнерімен байланысын және Қазақстанның профессионал композиторларының творчествосына тигізген әсерін, зерттеу – қазақ музыкасының өркендеуімен бірге маңызы артып келе жатқан ғылыми – зерттеу жұмысының тұрақты проблемасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Сенде бір кірпіш дүниеге». Алматы «Рауан», 1994 ж
2. А.Қ. Жұбанов «Ән күй сапары». Алматы – 1976ж (213 бет)
3. История Казахской музыки. Алматы «Ғылым» 2000 ж (154 бет)
4. Ақжан Машанов «Әл – Фараби және Абай» Алматы 1994 ж. «Қазақстан» (71бет)
5. Абай «Қара сөз». Алматы 2018 ж.

ЖАНЖАЛ: ОНЫҢ ПАЙДА БОЛУ СИПАТЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ

Рысқұлова Айгерім Әскербекқызы

Ғылыми жетекші, әлеуметтік ғылымдар магистрі,

«Психология» кафедрасының оқытушысы

Тұрсын Аружан Оразбайқызы

Зинегали Ақерке Әлімбақызы

«Психология» білім беру бағдарламасының 4 курс студенттері

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Жанжал дегеніміз екі немесе одан да көп адамдардың көзқарастары, мүдделері немесе қажеттіліктерінің сәйкес келмеуінен туындаған дұшпандық, иеліктен шығу, қатынастардағы негативтілікпен сипатталатын теріс өзара психикалық күй деп түсініледі. Жанжалдың бірнеше себептері бар. Олар: темперамент айырмашылығы; материалдық қажеттіліктің жоғарылауы; азғындық; бір-біріне құрметсіздік; тұрмыстық тәртіпсіздік; рухани мүдделер мен қажеттіліктердегі айырмашылықтар және т.б.

Түйінді сөздер: жанжал, тұлға, отбасы, қарым-қатынас, «Мен»-нің құндылығы.

КОНФЛИКТ: ХАРАКТЕР И МЕХАНИЗМЫ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Рыскулова Айгерим Аскербековна

Научный руководитель, магистр социальных наук, преподаватель кафедры «Психология»

Турсын Аружан Оразбайевна

Зинегали Акерке Алимбаевна

Студенты 4 курса образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Под конфликтом понимается отрицательное взаимное психическое состояние, характеризующееся негативом в отношении враждебности, отчуждения, вызванного несоответствием взглядов, интересов или потребностей двух или более лиц. Существует несколько причин конфликта. Это: разница темперамента; повышение материальной потребности; искушение; неуважение друг к другу; бытовая беспорядка; различия в духовных интересах и потребностях и т. д.

Ключевые слова: конфликт, личность, семья, общение, ценность «Я».

CONFLICT: THE NATURE AND MECHANISMS OF ITS OCCURRENCE

Ryskulova Aigerim Askerbekovna

Master of social Sciences, Teacher of the Department «Psychology»

Tursyn Aruzhan Orazbayevna

Zinegali Akerke Alimbaeva

4th year students of the educational program «Psychology»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Conflict is understood as a negative mutual mental state characterized by a negative attitude towards hostility, alienation caused by a discrepancy in the views, interests or needs of two or more persons. there are several causes of conflict. These are: differences of temperament; increased material need; temptation; disrespect for each other; lack of disorder; differences in spiritual interests and needs, etc.

Key words: conflict, personality, family, communication, value of "I".

Психологияда жанжал дегеніміз екі немесе одан да көп адамдардың көзқарастары, мүдделері немесе қажеттіліктерінің сәйкес келмеуінен туындаған дұшпандық, иеліктен шығу, қатынастардағы негативтілікпен сипатталатын теріс өзара психикалық күй деп түсініледі. Жанжал туғызатын отбасылар - бұл үнемі келіспеушіліктер, дау-дамайлар, қатынастарды нақтылау, қорлау мен тіпті шабуылға дейін бар отбасылар. Мүдделер, қажеттіліктер, ниеттер мен тілектер қайшылыққа түседі, осылайша ерекше күшті және ұзаққа созылатын қақтығыс тудырады.

Жанжалдарды ашық және жасырын деп бөлуге болады. Ашық қақтығыстар ауызша, көбінесе физикалық түрінде болады. Жасырын қақтығыстарда мұндай айқын сыртқы көрініс жоқ. Мұнда ішкі наразылық көп айтылады, бірақ мұндай жанжалдың неке қатынастарына әсері ашық болғаннан кем байқалмайды.

Жанжалдар сонымен қатар шешілмейтін және шешілмейтін болып табылады. Оңай шешілетін қақтығыс кезінде себеп оңай анықталып, оңай жойылады. Шешілмейтін қақтығыстар жағдайында оларды жою қиын, сондықтан ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынастар шиеленісті болып қала береді.

Ерлер мен әйелдердің көпшілігі жанжалдың алдын алуға болмайды деп санайды. Адам - өмірге, сезімдерге, құндылықтарға, мәдениетке және имандылыққа деген көзқарасы бар тұлға. Сондықтан екі адамның арасындағы қақтығыстар жиі өртеніп кетуі мүмкін. Жанжалдардың жиілігі мен табиғаты әр түрлі және көптеген ерлі-зайыптылар оларды қалай шешуге болатындығын білмейді, өйткені жанжал жағдайындағы мінез-құлық мәдениетін бәрі бірдей біле бермейді. Оны көтеріп, жастарды үйленуге дайындау керек.

Жанжалдың бірнеше себептері бар. Олар: отбасылық өмірге көзқарастардың айырмашылықтары; отбасылық өмірдің әртүрлі салаларына байланысты қажеттіліктерге қанағаттанбау; темперамент айырмашылығы; материалдық қажеттіліктің жоғарылауы; азғындық; бір-біріне құрметсіздік; тұрмыстық тәртіпсіздік; рухани мүдделер мен қажеттіліктердегі айырмашылықтар және т.б. [1]

Жанжалдың ең қиын себептерінің бірін қарастырайық: темпераменттегі айырмашылық:

Даниялық суретші Бидstrup төрт суретте темперамент түрлерін суреттеген. Сонымен ер адам орындықта отырады, ойланып, қасындағы шляпаны ұсынады. Жолаушы жақындап, оған отырды, содан кейін ол жарамсыз болып қалды. Иесінің мінез-құлқы осылай көрінеді. Бірінші суретте ол жолаушыны шайқайды, қатал әрекет етеді және жанжал шығарады. Бұл холерикалық. Екінші жағынан, қожайын күледі. Ол сангин адам, оптимист, ренжімеңіз, шляпаңызды түзете аласыз. Үшінші суретте иесі жылап жатыр. Ол меланхолиялы, әсерлі, бәрін мазалайды. Төртіншіден - иесі қарап, бей-жай қалды. Бұл флегматикалық, байсалды, ол не болғанын өзі де түсінбеді.

Әр мінез - психологияның өрісі. Біздің тақырыбымыз үшін ерлі-зайыптылардың күйеуі мен әйелінің психологиялық сипаттамаларының кем дегенде бір бөлігін білуі және екінші жартысын «өздері үшін» алмауы өте маңызды [2].

Бүгінгі таңда ғалымдар жанжалсыз отбасылардың, әсіресе жас отбасылардың іс жүзінде жоқтығын анықтады.

В.А. Сысенко қақтығыстың келесі себептерін анықтады:

- ерлі-зайыптылардың жыныстық қажеттіліктерге қанағаттанбауы;
- олардың «мен» мәнінің қажеттілігіне қанағаттанбауы;
- бір немесе екі ерлі-зайыптылардың жағымды эмоцияларға деген қажеттіліктеріне қанағаттанбауы;
- ерлі-зайыптылардың бірінің алкогольдік ішімдіктерге, қымбатқа түсетін заттарға тәуелділігі;

- ерлі-зайыптылардың қаржылық келіспеушіліктері;
- өзара көмек, өзара қолдау, ынтымақтастық пен ынтымақтастық қажеттілігіне наразылық.

Жанжалдың барлық себептері, ең алдымен, жастардың тұрмысқа дайын болмауының нәтижесі. Көбінесе ерлі-зайыптылардың кез-келген келіспеушілігі олардың арасындағы жанжалға әкеледі. Нақты жанжалдардың пайда болуы сирек байқалмайды, бұл неке қатынастарындағы ең қолайсыз жағдайлардың бірі, жас жұбайлардың жарамдылығы мен олардың сезімдерін одан әрі дамыту үшін жағымсыз салдарға әкеледі.

Жанжал - бұл өмір мен өлім үшін күрес емес, бұл тек қақтығыс. Кез келген келіспеушіліктерде келісімге келуге болады. Жанжал әрдайым шешіледі. Кез келген жанжалда серіктеске жағдай туралы өз көзқарастарын білдіруге, олардың талаптарын түсіндіруге мүмкіндік берілуі керек. Дау кезінде өзара құрмет жоғалмайды. Айтылғанның бәрін мұқият талдап, тыныштықпен және бір-бірін мұқият тыңдап, жас жұбайлар келіспеушіліктердің көпшілігі жай ғана жанжал туғызбай-ақ, алдын-алу керек немесе ақылға қонымды түрде шешілуі керек нәрсе екенін түсінеді. Сондықтан мамандар әзірлеген отбасылық даулар стратегиясын қолдануды ескеру қажет.

Ерлі-зайыптылардың арасындағы мәдени дау-дамайды шешудің бірінші шарты болуы керек - жұбайын жеңуге тырыспаңыз. Есіңізде болсын: сіздің жеңісіңіз - жұбайыңыздың, жақын адамыңыздың, екінші жартыңыздың жеңілісі.

Екіншіден, ерлі-зайыптының құрметі, ол кінәлі емес.

Отбасылық жанжалдың бейбіт түрде аяқталуының үшінші маңызды шарты - бұл туралы ұмыту. Қақтығыс шешілді - оны ұмытып кет, ол енді емес. Жамандықты қайта-қайта айыптамаңыз [3].

Жанжалдың сипатын анықтау ерлі-зайыптылардың жылы, сенімді қарым-қатынасты қалпына келтіргісі келетіндігіне және некелерін сақтап, дамытуға ұмтылатындығына байланысты. Осы себепті, барлық қақтығыстар сындарлы және жойқын деп санауға болады. Деструктивті қақтығыстың нәтижесі - жанжалдан кейін серіктестер арасындағы шиеленіс пен келіспеушіліктің сақталуы. Отбасыларында деструктивті қақтығыстар басым болатын ерлі-зайыптылар ажырасу идеясына жиі келеді. Конструктивті жанжал ерлі-зайыптылар арасындағы қатынастардағы шиеленісті одан әрі жоюды білдіреді. Жанжалдан кейін қатты жауын жауып тұрса да, ерлі-зайыптылар бір-бірін бағалай бастайды және бір-біріне мұқият қарайды [1].

Қазіргі уақытта көптеген сарапшылар жас жұбайлардың ерте, кем дегенде үйлену тойынан бір-екі жыл бұрын балалары болмауы керек деп санайды. Бейімделу процесіне байланысты некедегі өмірдің алғашқы жылдары ең қиын деп саналады, бұл бір-біріне «жылжитын» жылдар. Отбасында әр жұбайы қолдау мен түсінуге үміттенеді, соның арқасында отбасында психологиялық ахуал туады. Отбасылық атмосфера - бұл қуаныштың немесе қиыншылықтың негізгі көзі, толық үйленгендік немесе оның кемшілігі [4].

Жас отбасындағы жанжал жас жұбайлардың отбасылық өмір туралы идеяларының болуына байланысты, қандай да бір жолмен бір-біріне қайшы келеді. Отбасындағы барлық шешілмейтін және шешілмейтін қақтығыстар дәл осылай - ажырасумен аяқталады.

Ғалымдар ерлі-зайыптылық қатынастарды неғұрлым терең зерттесе, олар жанжалсыз отбасылардың мүмкін еместігіне сенімді болады. Ерлі-зайыптылар, әсіресе жастар, кез-келген қайшылықты жағдайды драматургияға айналдырады және мұндай жағдайдан шығудың жалғыз жолы ажырасу деп ойлайды.

Психологияда конфликт дегеніміз - қарсыласу-қарсыласу - қарым-қатынас процесінде қарама-қарсы субъектілердің қарама-қарсы мақсаттары, мүдделері, мотивтері, ұстанымдары, көзқарастары, ниеттері, өлшемдері немесе тұжырымдамаларының қақтығысы деп түсініледі. Немесе, екі немесе одан да көп адамдардың көзқарастары, мүдделері немесе қажеттіліктерінің сәйкес келмеуінен туындаған дұшпандық, иеліктен айырылу, қарым-қатынастағы негативтілікпен сипатталатын өзара теріс психикалық күй [5].

Ерлі-зайыптылардың мүдделері, қажеттіліктері, ниеттері мен тілектері қайшылыққа түсетін, әсіресе күшті және ұзаққа созылатын эмоционалды жағдайларды тудыратын жанжал туындайтын ерлі-зайыптылар деп аталады.

Жанжалдар ашық және жасырын. Ашық қақтығыстар жанжал, жанжал, төбелес және т.б. түрінде өтеді. Жасырын қақтығыстардың айқын көрінісі болмайды, бұл ішкі наразылық, бірақ олардың отбасылық қатынастарға әсері ашық адамдардың әсерінен кем байқалмайды.

Жанжалдар сонымен қатар шешілмейтін де, шешілмейтін де болуы мүмкін. Біріншіден, себепті оңай орнатуға және жоюға болады. Шешілмейтін қақтығыстар жағдайында, олардың себептерін анықтаған кезде де оларды жою оңай емес, сондықтан ерлі-зайыптылардың арасындағы қатынастар шиеленісті болып қала береді. Алайда, қарым-қатынасты бұзған себепті тезірек шешу керек.

Жанжал әдетте ерлі-зайыптылар үшін қандай да бір қиын проблемадан туындайды. Жанжал жағдайлары отбасы дамуының әртүрлі кезеңдеріне тән. Отбасын құру кезіндегі жанжалдың маңызды рөлі, ерлі-зайыптылар бір-біріне жаңа бейімделе бастағанда. Дәл осы кезеңде қақтығыс жағдайларының себептерін, оларды шешу әдістері мен тәсілдерін анықтау өте маңызды.

Отбасылық жанжалдардың себептері көп: отбасылық өмірге деген көзқарастар; орындалмаған үміттер мен отбасылық өмірге байланысты қанағаттандырылмаған қажеттіліктер; ерлі-зайыптылардың бірінің маскүнемдігі; азғындық; дөрекілік, бір-біріне құрметсіздік; күйеуінің әйеліне үй шаруасында көмектескісі келмеуі; тұрмыстық тәртіпсіздік; күйеуінің әйелінің туыстарына деген құрметсіздігі және керісінше; рухани мүдделер мен қажеттіліктердегі айырмашылықтар және т.б.

Мысалы, А.И. Кочетов отбасылық жанжалдардың жеті себебін атады:

- неке қатынастарының этикасын бұзу (опасыздық, қызғаныш);
- биологиялық сәйкессіздік;
- ерлі-зайыптылардың (олардың біреуінің) айналасындағы адамдармен - туыстарымен, таныстарымен, әріптестерімен және басқалармен дұрыс емес қарым-қатынасы;
- мүдделер мен қажеттіліктердің сәйкес келмеуі;
- балаға қатысты педагогикалық позициялардың айырмашылығы;
- біреуде, кейде ерлі-зайыптыларда жеке кемшіліктердің немесе жағымсыз қасиеттердің болуы ;
- ата-аналар мен балалар арасындағы түсініктің болмауы [6].

В.А. Сысенко А.И. Кочетов сияқты себептерді толығырақ және нақты қарастырды:

- ерлі-зайыптылардың біреуінің жыныстық қажеттіліктеріне қанағаттанбау;
- «Мен» -нің құндылығы мен маңыздылығының қажеттілігіне қанағаттанбау (басқа серіктес тарапынан өзін-өзі бағалауды бұзу, оны қабылдамау, құрметтемеушілік, реніш, қорлау, үнемі сын);
- ерлі-зайыптылардың біреуінің немесе екеуінің де жағымды эмоцияларға деген қанағаттанушылығы (мейірімділіктің, нәзіктіктің, қамқорлықтың, назар аударудың және түсінудің болмауы, ерлі-зайыптылардың бір-бірінен психологиялық иеліктен шығуы, эмоционалды суықтылық);
- ерлі-зайыптылардың біреуінің алкогольге, құмар ойындарға және сол сияқтыларға тәуелділігі, бұл ақшаның көп шығынын әкеледі;
- ерлі-зайыптылардың қаржылық келіспеушіліктері (өзара бюджет мәселелері, отбасын қолдау, серіктестердің әрқайсысының оны материалдық қамтамасыз етуге қосқан үлесі);
- өзара көмек, өзара қолдау, ынтымақтастық пен ынтымақтастық қажеттілігі, үй шаруашылығына наразылық [7].

Өздеріңіз білесіздер, кез-келген жанжал жағдайлары ерлі-зайыптылар арасындағы жанжалмен жиі жүреді. Ешқашан назардан тыс қалмайтын жанжалдардың пайда болуы жас

жұбайлардың бейімделуінің және олардың сезімдерінің жойқын салдарының бірі болып табылады. Әдетте адамдар: сүйіктілер ұрсады, тек көңіл көтереді. Бірақ бұл олай емес. Кез келген жанжал қайтымсыз, яғни одан әрі қарым-қатынаста із қалдырады.

Жанжал, әдетте, дәрежі сөздермен, ақымақтықтармен, әділетсіз айыптаулармен өрбиді. Көбінесе жанжалдың бейсаналық себебі теріс психологиялық көзқарас болып табылады. Эмоционалды шаршау жағдайында адам көбінесе ашуланшақ және ұстамсыз болады. Бұзылу себебін бірден түсініп, осы түсінікті бірден көрсеткен дұрыс [8].

Жанжалдар көбінесе тұрақты болады, егер олар сіз өзіңіздің отбасылық өмірде өзіңізді ұстай алмайтыныңызға сенімді: менің қалағаным, содан кейін мен оны өзім қалағандай айтамын, мен оны жасаймын.

Жанжалдар «өмір үшін емес, өлім үшін» шайқас емес. Кез келген жанжалда серіктеске тыныш сөйлеуге мүмкіндік берілуі керек. Дау кезінде өзара құрмет жоғалуы мүмкін емес [2].

Барлық дау-дамайды мұқият талдағаннан кейін, жастар олардың көпшілігінің қақтығыстарға жол бермей алдын алуға болатындығын немесе ақылға қонымды түрде шешілетінін оңай біледі. Сондықтан мамандар жасаған отбасылық даулар стратегиясын қолдануды ескеру қажет.

Бір-бірін жақсы көретін екі ерлі-зайыптылардың арасындағы мәдени дау-дамайды жүргізудің бірінші шарты - жеңіске жетпеу. Есіңізде болсын: сіздің жеңісіңіз - екінші жұбайыңыздың жеңісі, жақын адамыңыздың жеңілісі. Содан кейін, жеңіліске ұшыраған адам - бір отбасының мүшесі, сондықтан кез-келген жеңіс бүкіл отбасының жеңілісі.

Екінші орында, сіз оған қандай кінә болмасын, құрмет көрсете аласыз. Тіпті ерлі-зайыптылардың біреуі реніш, қызғаныш, ашу-ыза арқылы муунтылған кезде де, біз есте сақтауымыз керек: ақыр соңында ол (немесе) жақынға дейін ол үшін ең қымбат адам болған.

Ескі орыс ақылды отбасыларында әдеті болған: жанжалдар мен жанжалдарда ерлі-зайыптылар туыстық «сізден» салқын шенеунікке «сен» ауысқан. Осы «сізді» құтқарған қаншама қиыншылықтар мен ажырасулардан кім айта алады. Себебі ол өзін-өзі бағалауды сақтап, басқа адамның қадір-қасиетін түсірмеді. Егер дау-дамайдың себебі қарғыс атқан жұмыртқаға лайықсыз екені белгілі болса (және мұндай жанжалдар көп, әсіресе жас отбасыларда), онда қалыпты қатынастарға оралу оңай болды.

Сонымен, отбасылық жанжалдың бейбіт түрде аяқталуының үшінші маңызды шарты - оны есте сақтау емес. Отбасылық қатынастар психологиясын зерттейтін сарапшылар: жамандық неғұрлым тез ұмытылса, отбасы соғұрлым бақытты және бақытты болады деген пікір айтады. Олардың пікірінше, жанжалға себеп болған, бөлшектелген себептерді айтуға қатаң тыйым салынады. Біз оны әдетте қабылдауға тиіспіз: ерлі-зайыптылардың екіншісіне қандай да бір реніш болса да, бірақ егер жанжал болса, қарым-қатынас нақтыланып, бітімге келді, бұл туралы мәңгі ұмытыңыз [6].

Жанжалдың сипатын анықтау оның отбасылық қатынастардың сақталуы мен дамуына ықпал ететініне немесе қосылмағанына байланысты. Осы себепті, барлық қақтығыстар сындарлы (олар отбасылық қатынастардың дамуы үшін қажет және тіпті қажет) және деструктивті (бейімделу процестеріне кедергі келтіретін) болып саналады. Деструктивті қақтығыстың нәтижесі - жанжалдан кейін ерлі-зайыптылар арасындағы ұзақ уақыттық шиеленісті сақтау. Деструктивті қақтығыстар басым отбасылардағы екі серіктес ажырасу қаупін нақты деп санайды. Конструктивті қақтығыс серіктестер арасындағы қатынастардағы шиеленісті жоюды қамтиды. Жанжалдан кейін қатты жауын болса да, ерлі-зайыптылар бір-біріне мұқият қарауды бастайды, бірақ олар бір-бірін жақсырақ түсінуге тырысады. Кейіннен мұндай жанжал апат, түсінбеушілік ретінде қабылданады.

Социологиялық зерттеуге сәйкес, үйленудің алғашқы жылдарындағы жиі кездесетін дағдарыстық сәттер көптеген жас жұбайлар үшін өте ұқсас болды, дегенмен олар ерлер мен әйелдер үшін айтарлықтай ерекшеленді. Жалпы алғанда, ер адамдар, күшті секске деген дәстүрлі көзқарастарына қарамастан, материалдық және тұрмыстық қолайсыздықтар мен

физикалық бейімделудегі қиындықтарға аса сезімтал екендігі анықталды. Әйелдер ерлі-зайыптылардың жеткіліксіздігіне (олардың көзқарастарына) сүйіспеншілік пен құрмет сезімін, неке алдындағы кездесудің романтикалық тонусының жоғалуы туралы үлкен алаңдаушылық білдірді. Көптеген ерлі-зайыптылар үшін жаңа, өте күрделі өмір салты, отбасылық міндеттер ауыртпалығы, өмірдегі тәртіпсіздік және бірлескен өмірдің басталуымен байланысты басқа да жағдайлар күтпеген, жағымсыз және кейде ауыр жүктеме болып шығады. Бұл жағдайдың фактісі А.Харчев пен В.Мацковскийдің некені орнатуды отбасылық жанжалдар мен жас отбасылардағы ажырасулардың негізгі себептерінің бірі деп санайтын беделді пікірімен дәлелденеді [7]. Бұл параметр келесі төрт факторда көрінеді:

- жастардың өмір салтын күрт өзгертуге дайын еместігі;
- ұрпақтар арасындағы қатынастардың күрделілігі;
- некеге деген гедонистік қатынас (одан жағымды тосынсыйлар күтілген кезде);
- отбасында қажетті функциялардың толық жиынтығына дайындықтың болмауы.

Жастардың ата-аналарымен бірге өмір сүруінің жағымды және жағымсыз жақтары бар. Біз ата-аналардың балаларына зиян тигізгісі келетінін ойлаудан аулақпыз. Мәселе мынада, олар (ата-аналар) үйленгеннен кейін де, балалары ұлдарын немесе қыздарын көре береді, жаңа үйленгендерге басшылық жасауға тырысады, оларға өз көзқарастарын тануға тырысады және, өкінішке орай, көбінесе жас адамдардың қарым-қатынасына араласады. [9] Әрине, көптеген жас жұбайлар ата-аналарының қамқорлығында өзін жақсы сезінеді. Ата-аналардың өздері көбінесе сөзбен ғана емес, іс жүзінде үйленген ұлымен немесе қызымен қарым-қатынасты қалпына келтіре алады. Ақылды ата-аналар жас жұбайларды да түсінеді, бірақ олар оны ұқыптылықпен және нәзік етеді. Бірақ олар азшылық шығар.

Көбінесе жастар тек бір-біріне үйреніп, кейде бір-бірінен «күтпеген» қасиеттерді тануға және ашуға, сонымен қатар олар басқа ата-аналарға да бейімделуге дайын болатындығына дайын.

Қазіргі уақытта көптеген ғалымдар жас жұбайлардың үйлену тойынан 1-2 жыл бұрын ерте балалары болмауы керек деп санайды. Некенің алғашқы жылдары ең қиын, бұл бір-біріне бейімделіп, «жылжитын» жылдар. Жас отбасыларды зерттеу барысында ерлердің тек 57% -ы және әйелдердің 60% -ы: «Мен әрқашан жұбайдың пікірімен келісемін» деген пікірмен келіседі. Әйелдердің жартысы мен күйеулердің тек 76% -ы: «Мен жұбайыммен кателесіп жатса да, тыныш сөйлесуге тырысамын» деген тұжырымға келіседі. [9]

Отбасының материалдық жағдайы нашарлайтын, кейде өте сезімтал. Жас әйелдердің жүктемесін күрт арттырады. Міндеттерді тең бөлу проблемасы әсіресе өткір болып табылады. Әйелдің күйеуіне деген қарым-қатынасы көбінесе оның отбасын қаншалықты қамтамасыз ете алатындығына және үй шаруасының қандай бөлігін өзіне алатынына байланысты.

Отбасының рухы, ондағы қатынастардың сипаты, ерлі-зайыптылықтың жалпы стилі мен реңі әдетте отбасының психологиялық климаты болып табылатын отбасылық атмосфера деп аталады. Шын мәнінде, бұл қуаныштың немесе қиындықтың негізгі көзі, ерлі-зайыптылықтың толықтығы немесе оның кемшілігі.

Вирджиния Сатирдің пікірінше, мұндай жанұяға кіргенде, ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыс атмосферасын сезінеді. Адамдардың беттері мен денелері олардың азап шеккендері туралы айтады, олардың денелері қысылған және шиеленіскен немесе олар жабысқақ. Олардың бет-әлпеті қайғылы, қайғылы немесе қайғылы болып көрінеді, маскалар сияқты ештеңе білдіре алмайды. Көздер еденге қарайды, олар басқа адамдарды көрмейді. Олар тек көріп қана қоймай, естімейтін де сияқты. Олардың дауыстары сирек, қысылғыш немесе естімейтін болып табылады.[10]

Көрнекті ғалым Дейл Карнеги романтикалық махаббаттың аяқталуы мен соғыс театрының басталатын жерін нақты сызу қиын екенін айтады [11] Қарым-қатынастар әскери әрекеттерді еске салатын отбасында ерлі-зайыптылардың жағдайы соғыстағы адамдардың жағдайына ұқсас.

Ажырасулар жалпы қоғамға тән. Олардың деңгейі айтарлықтай өзгермелі. Біздің уақытымызда жас жұбайлар кез-келген жанжалды, соның ішінде алдымен жеңуге болатын мәселелерді шешудің әдісі ретінде жиі қажетсіз түрде ажырасуға жүгінеді. Отбасының бұзылуына мұндай «оңай» көзқарас ажырасу әдеттегі жағдайға айналғанына байланысты. Некеге тұрған кезде ажырасуға нақты ниет бар, егер ерлі-зайыптылардың біреуі бірге өмір сүруге қанағаттанбаса. Мұндай көзқарас ажырасуға итермелейтіні анық.

Сонымен ажырасу деген не? Ажырасу деп ерлі-зайыптылардың екеуінің де өмірлік кезеңінде оларға жаңа некеге тұруға еркіндік беретін заңды некені тоқтату түсініледі. Соңғы уақытта көптеген индустриалды қоғамдарда ажырасулардың саны едәуір артты. Мысалы, 1961 ж. Ұлыбританияда мың үйленгенге шаққанда 3-тен аз ажырасқан, ал 1981 ж. Бұл көрсеткіш 12-ге жетті. [1] Ажырасу деңгейі өзгермелі. Әдетте некеде тұрған адамдар:

- кемінде 20 жаста ерлі-зайыптылар болған;
- екеуі де екі ата-анасымен тұрақты отбасында өсті;
- үйленгенге дейін ұзақ уақыт кездескен;
- жақсы қамтамасыз етілген және шамамен бірдей білім;
- жақсы жұмыс және тұрақты табыс;
- шағын қалада немесе фермада тұру;
- бірге тұрмаған және тұрмысқа дейін жүкті болмаған;
- Сенушілер бірдей жасы, діні және білімі.

Бөлек алынған бұл шарттардың ешқайсысы тұрақты неке үшін жеткіліксіз. Бірақ егер бұл шарттардың ешқайсысы орындалмаса, неке бұзылады деп толық сеніммен айтуға болады (12). Егер барлық осы шарттар некеде сақталса, онда ерлі-зайыптылардың өлімі жоғары болғанға дейін бірге өмір сүру ықтималдығы жоғары. Британдықтар, мүмкін, бірнеше ғасыр бұрын уақытша мас болуды құмарлықты махаббат деп неке туралы шешім қабылдауға жеткілікті негіз деп санаған кезде дұрыс болған шығар. Ерлі-зайыптылар ретінде сіз достық сезімі күшті және сізде жалпы шығу тегі, мүдделері, әдеттері мен құндылықтары бар адамды таңдау керек. Өмірде ең болмағанда ажырасуды ойламаған ерлі-зайыптыларды табу қиын. Ажырасу ерлі-зайыптылардың біреуіне өзінің «жартысын» қорқытып, жағдайды өзгерту үшін қауіп төндіреді.

Ажырасудың жиі кездесетін себептері мен себептері қандай? Ажырасудың негізгі себептері: кейіпкерлердің сәйкес келмеуі, өз мүдделерін басқа адамның еркіне бағындыруға қабілетсіздігі, ерлі-зайыптылардың біреуінің екіншісіне көңіл аудармауы және т.б. Соңғы кездері ерлі-зайыптылардың бірінің алкогольге тәуелділігі ажырасудың себебі болып келеді. Г.П. Разумихина соңғы 15-20 жыл ішінде алкогольизм негізінде ажырасқан некелер саны 40% -дан 55% -ға артқанын айтады. [13] Қазіргі уақытта күйеуі ішетін әйелін тастап кететін ажырасулар саны өсуде.

Отбасылардың 25% -ы неке адалдығын бұзу салдарынан және сол сияқты махаббат сезімін жоғалту салдарынан ажырасады. Екі жағдайда да некені бұзу туралы шешім қабылдау өте қиын.

Көптеген жылдар бойы махаббатты сақтап қалуға барлығы бірдей қол жеткізе бермейді. Әр жылдары бұл сезім барған сайын жаңа мазмұнмен толығады. Адам көбінесе махаббатқа деген құштарлықты қабылдауға бейім. Оның тыныш көріністері басқа нәрсе сияқты. Сондықтан, сүйіспеншілік жылдар бойы өтті деп мәлімдейтін тәжірибелі жұбайларға сену әрдайым мүмкін емес. Бірінші жағдайға келетін болсақ, онда опасыздық - опасыздық. Кейде бұл алкогольден туындайтын абайсыздық пен ликенттілікке негізделген. Мас қоздырады, көңілін қалдырады, ең негізді оятады, ар-намыс пен абырой туралы ұмытады. Басқа жағдайларда кенеттен күшті құмарлық адамды кенеттен соқыр етеді, моральдық өзін-өзі бақылауды әлсіретеді. Ол (жұбайы) кейде іс-әрекеті үшін азап шегеді, өкінеді, бірақ бір нәрсені қайтаруға әлі кеш болады.

Ажырасудың жиі айтылатын себептерінің бірі - кейіпкерлердің ұқсастығы. Бұл мотивті анықтау қиын. Көбінесе ол артында отбасылық келіспеушіліктің басқа да терең

себептерін жасырады. Әдетте, ерлі-зайыптылар ажырасуға біртіндеп келіп, көптеген өзара талаптарды жинайды. Жанжалсыз конструктивті қарым-қатынасты құру мүмкін еместігін көбінесе күйеу мен әйел кейіпкерлердің ұқсастығы ретінде қабылдайды.

Соңғы кездері олар көптеген некелер жыныстық үйлесімділіктің болмауынан бұзылады деп айтады және жазады. Жыныстық теңсіздік - бұл ерлі-зайыптылардың жыныстық өмірінің үйлесімділігінің бұзылуына әкелетін ерлер мен әйелдердің психикалық, эмоционалды және физикалық сәйкестігіндегі кез-келген кемшіліктерді білдіреді. [14] Сондықтан бүгінде кейбір жастар үйлену алдында бірге тұрып, «көрісіп», олардың бір-біріне жарайтын-келмейтінін шешті. Мұның артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Сонымен бірге, өмір бойы жастар бір-бірін жақсы тани бастайды. Олар «бейтарап аймақта» кездесіп, көңіл көтеруге немесе махаббатқа уақыт бөлген кезде бір нәрсе, ал олар тек төсекте ғана емес, сонымен қатар ас үйде де, сол пәтерде де болған кезде. Олар өмір салтын қалыптастыруды және өз міндеттерін бөлуді үйренеді, бірлескен бюджетті құруды үйренеді, тек жағымды қасиеттерді ғана емес, сонымен бірге бір-бірінің кемшіліктерін де көре алады және оларға төтеп беруге үйренеді.

Оң жағы, әдетте жастар бірден балалы болуды бірден шешпейді. Көптеген жастардың ресми некелері олардың жаңа ғана үйленіп, бірден балалары болуымен бұзылады. Олардың үйлену алдындағы еркін және қауіпсіз өмірі мен баланың пайда болуымен олардың өмір стереотипінің күрт өзгеруі арасындағы айырмашылық таң қалдырады. Артықшылығы - бір-бірінің жыныстық қажеттіліктерін жақсы білуге болады.

Ал минус - жастар бір-бірін безендірмей көреді. Олар құрма күндерін өте жақсы өткізді, және бірге тұрғанда, жас жігіт өзінің сүйіктісін макияжсыз, қарапайым үй киімінде, душтан кейін шашымен дымқыл, бұйралағышпен көреді.

Минус, сонымен қатар, жалпыға ортақ некеде адамдар ресми мәселелердегідей проблемаларға тап болады - әйел үй шаруашылығымен айналысып, күйеуінің оған көмектесуін талап етуі керек. Олардың бір-бірінің кемшіліктерін көруге мүмкіндігі бар. Егер мұндай жанұяда жанжалдар мен ұзаққа созылған жанжалдар туындаса, онда олар ресми некеде тұрған ерлі-зайыптылардан гөрі, кету оңай, ал олардың үзілуіне байланысты бастан кешкен эмоционалдық жарақат кем емес терең және ауыртпалықсыз. Осыған байланысты некеге деген теріс көзқарас қалыптасуы мүмкін.

Д.Е. Еникеева статистикаға сәйкес жалпы заңды некеде тұратын ерлі-зайыптылардың шамамен 70% уақыт өте келе үйленеді деп жазады. Бұл көбінесе баланың пайда болуымен немесе күтуімен байланысты [14].

Ағылшын ғалымдары жүргізген зерттеулерге сәйкес, үйленген адамдар ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуының салдарынан бойдақ, ажырасқан немесе бойдақ адамдарға қарағанда бақытты [4].

Кейбір мәліметтерге сәйкес, үйленбеген еркектер тұрмысқа шықпаған әйелдерге қарағанда аз бақытты, сондықтан әйелдермен салыстырғанда ер адамдар некеден көбірек қанағат алады деп болжауға болады.

Сонымен қатар, М.Аргил үйленген адамдарда ажырасқаннан немесе жесірден гөрі бөлек тұратын ерлі-зайыптыларға қарағанда ерлі-зайыптыларға қарағанда психикалық бұзылуларға аз ұшырайтындығын айтады [4]. Шынында да, егер сіз невропатологтардың қабылдау бөлмелерін, психотерапевтикалық клиникалардағы және консультациялардан, сондай-ақ жаралар мен жараларды емдейтін ауруханалардан қарасаңыз, біз қорытынды жасауға болады: пациенттердің едәуір бөлігі ажырасудың құрбандары, жалғыз басты адамдар.

Америкалық дәрігерлердің мәліметтері бойынша ажырасу әйелдердің иммундық жүйесін әлсіретеді. Ажырасқан әйелдер инфекцияларға көбірек бейім, олар пневмониядан б есе көп өледі (олар дәрігерге үйде тұратын әйелдерге қарағанда 30% жиі келеді). Рас, дәл осындай қайғылы көрсеткіштер некеде бақытсыз әйелдерде байқалады, яғни. Ресми құжатпен расталған немесе жоқ кез-келген проблема әйел денесі үшін бірдей ауырады [15].

Ерлердің иммунитеттің тұрақтылығы, отбасылық жағдайына байланысты, американдық мамандар әлі зерттеген жоқ. Біздің отандық зерттеушілерімізде отбасылық қиыншылықтар немесе жалғыздық оларға (ер адамдарға) одан да жаман әсер ететіні туралы кейбір мәліметтер бар. Отбасылар жүрек ауруынан туыстарының ортасында өмір сүруге қарағанда 3,5 есе жиі қайтыс болады. Жол-көлік оқиғалары бірінші кезекте 5 есе жиі кездеседі. Бакалаврлар мен ажырасқандар отбасына қарағанда 6 рет өз-өзіне қол жұмсайды. 150 жыл бұрын бұл жазылды: жүзжылдық арасында бірде-бір бакалавр болған жоқ. Тіпті салыстырмалы түрде 20-30 жас аралығында да, бойдақ еркектердегі өлім үйленген еркектерге қарағанда 25% жоғары.

Осылайша, әйелге ең көп отбасы қажет деген кең таралған түсінік өмірмен расталмайды. Жалғыз әйелдер жалғыздықты онша аз сезінеді. Олардың орташа өмір сүру ұзақтығы отбасындағы әйелдердің өмір сүру ұзақтығынан айтарлықтай ерекшеленбейді.

Сонымен, көптеген жағдайларда ажырасу жақсылықтан гөрі жаман. Ажырасқан әйелдер жоқ, олар жалпы отбасы қажеттілігін жоққа шығармайды. Адамдар жаман отбасында жаман жұбаймен өмір сүргеннен гөрі, жалғыз өмір сүрген жақсы дейді. Ең дұрысы, барлығы достық емес отбасын тату отбасымен алмастырады - жақсы отбасы құруға үміттенді [16]. Бірақ бәрі бірдей сәтті бола бермейді.

Көп жағдайда олар ажырасуға келеді, өйткені жастар отбасылық өмірдің күрделі мәселелерін шеше алмады. Барлық басқа себептер қатар жүреді, дегенмен олар кейде алдыңғы орынға шығарылады: пәтердің болмауы, қаржылық қиындықтар, ұзақ уақыт мәжбүрлеп бөлу, үшінші тұлғалардың (ең алдымен жас жұбайлардың ата-аналары) теріс әсері. Шындығында да, егер негізгі себептердің әсері толық көрінсе, ілеспе жағдайлар әрекет ете бастайды.

Сонымен, бастапқы некеге бейімделу кезеңінде ерлі-зайыптылардың неке және отбасы туралы жалпы түсініктері қалыптасады. Әдетте, бұл ерлі-зайыптылардың отбасылық өмірге көзқарастары арасындағы қақтығыс нәтижесінде пайда болады. Жас отбасындағы жанжал жас жұбайлардың отбасылық өмір туралы идеяларының болуына байланысты, қандай да бір жолмен бір-біріне қайшы келеді. Отбасындағы барлық шешілмейтін және шешілмейтін қақтығыстар дәл осылай - ажырасумен аяқталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь / Пер. с англ. под ред. С.А. Ерофеева. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1997.-420с.
2. Авсиевич М.Т., Мельник Л.И. Супружеские конфликты и пути их преодоления. - М.: Материал в помощь лектору, 1988.-22с.
3. Вуман С.А., Конфликты в молодой семье: причины, пути устранения. - Мн.: Университетское, 1989.-80с.
4. Андреева Т.В. Семейная психология. Учебник для высш. учеб. заведений. - М.: Изд. центр "Академия",1996. - 260с.
5. Еникеева Д. Несчастливый брак. - М.: «РИПОЛ КЛАССИК», 1998.-224с.
6. Андреева И.С., Гулыга А.В. - Семья: Книга для чтения. Кн. 2. - М: Политиздат, 1991.-527с.
7. Голод С.И. Семья и брак: Ист.-социол. Анализ. - СПб: ТОО ТК «Петрополис» 1998.-271 с.
8. Ковалев С.В. Психология современной семьи: Информ.-метод. Материалы к курсу «Этика и психология семейной жизни»: Кн. Для учителя. - М.: Просвещение, 1988.-208с.
9. Желтикова И. Проблемы семьи за «круглым столом» // Соц. обеспечение. - 2001-№9.-с. 32-35.
10. Зацепин В.И. О жизни супружеской. - М., 1987.
11. Говако Б. И Студенческая семья - М., 1988.

12. Гурко Т.А. Влияние добрачного периода на стабильность молодой семьи. // Социологические исследования. 1993. с 58-74.
13. Дичюс П. Развод и его причины // Человек после развода. Вильнюс. 1985 - с. 13-20.
14. Витакер К., Бамбери В. Танцы с семьёй: Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте / Пер. с англ. А.З. Шапиро. - М.: Класс, 1997.-172 с.
15. Алёшина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование. М., 1993 г.
16. Гребенников И.В., Ковинько Л.В. Семейное воспитание: Краткий словарь. - М.: Политиздат, 1990.-319с

ҚОРҚЫНЫШ СЕЗІМІ МЕН ЭМОЦИАЯЛЫҚ КҮЙЗЕЛІСТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рысқұлова Айгерім Әскербекқызы

Ғылыми жетекші, алеуметтік ғылымдар магистрі,

«Психология» кафедрасының оқытушысы

Бисембаева Шолпан Аманжолқызы

Шырақбаева Арайлым Алтайқызы

«Психология» білім беру бағдарламасының 4 курс студенттері

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Қорқыныш күйінде адам өзінің іс - әрекетін және дұрыс шешім қабылдау қабілетін жоғалтады. Қорқыныш күйі ауруды, суық пен ыстықтың әсерін, аштық пен құрбандықта сезінуді күшейтеді. Сол уақытта қорқынышта тез және белсенді қимылдай, адамның әрекетін басқара алатын стимулятор болады. Қорқыныш сезім органдарының қабылдауына күш бере, шешімді нақтылауға көмектеседі. Қорқыныш құтқару сәттерін азайтып қоймай, оған күш түсіреді. Қоршаған ортаға үйренуге көмектесетін және табиғатпен дұрыс қарым- қатынасты анықтауға мүмкіндік беретін түрлі эмоциялармен қатар қорқыныш адамда ежелден қалыптасқан.

Түйінді сөздер: қорқыныш, эмоция, күйзеліс, мазасыздану, нозофобия, танатофобия.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЧУВСТВО СТРАХА И ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СТРЕССА

Рыскулова Айгерим Аскербековна

Научный руководитель, магистр социальных наук, преподаватель кафедры «Психология»

Бисембаева Шолпан Аманжоловна

Шырақбаева Арайлым Алтайевна

Студенты 4 курса образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В страхе человек теряет способность действовать и принимать правильные решения. Страх усиливает боль, воздействие жары и холода, чувство голода и жертвы. В то же время страх действует как стимулятор, который может действовать быстро и активно и контролировать свои действия. Страх усиливает восприятие чувств и помогает уточнить решение. Страх не только уменьшает момент спасения, но и укрепляет его. Наряду с различными эмоциями, которые помогают окружающей среде учиться и определять правильные отношения с природой, страх уже давно укоренился в людях.

Ключевые слова: страх, эмоция, депрессия, тревога, нозофобия, танатофобия.

PSYCHOLOGICAL FEATURES SENSE OF FEAR AND EMOTIONAL STRESS

Ryskulova Aigerim Askerbekovna

Master of social Sciences, Teacher of the Department of «Psychology»

Bisembaeva Sholpan Amanzholovna

Shyrakbaeva Arailym Altayevna

4th year students of the educational program «Psychology»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In fear, a person loses the ability to act and make the right decisions. Fear increases pain, exposure to heat and cold, hunger and sacrifice. At the same time, fear acts as a stimulant that can act quickly and actively and control its actions. Fear enhances the perception of feelings and helps to clarify the decision. Fear not only reduces the moment of salvation, but also strengthens it. Along with various emotions that help the environment to learn and determine the right relationship with nature, fear has long been rooted in people.

Key words: fear, emotion, depression, anxiety, nosophobia, thanatophobia.

Эмоциялық күйзеліс жағдайлар адам ағзасында қандай типтегі өзгерістерді тудыратынына қарамастан, олар ағзада өзінің жаңаша өмір сүру жағдайына үйрену мақсатында айтарлықтай ерекшеліктерге ұшырайды.

Адам ағзасы күрделі, жоғары деңгейдегі жүйе ретінде әртүрлі бастапқы және жеке әсерлерге жауап ретінде бейімдеуші-қозғаушы реакциялармен әрекеттеседі. Эмоциялық күйзеліс адам ағзасындағы барлық реакциялардың іске қосылуымен қатар және де жүрек қан тамырларында, тыныс жолдарында, бұлшықеттің қозғалысты, эндокриондық және өзге де ағза жүйелерінде өзгерістердің пайда болуына алып келеді.

Эмоциялық күйзеліс жағдайдағы іс-әрекетінің сипаты тап болған қиындықтарына, сәттіліктері мен сәтсіздіктеріне, өз күшінің сенімділік деңгейіне деген көзқарастары, тұлғаның бағыттары, мүмкіндіктері мен ынталарының сәйкестігіне тәуелді болып келеді.

Эмоциялық күйзелістерінің психологиялық жағын көрсете отырып, тек басына төніп тұрған нақты қауіп-қатерге ғана жауап қайтарып ғана қоймай, өткен өміріндегі қауіпті сәттердің белгілері мен әсеріне де назар аударатынын айта кеткен жөн.

Эмоциялық күйзелістер жағдайларға жауап ретінде көрініс табатын адамның ағзасындағы физиологиялық өзгерістері, шын мәнінде олардың бойында пайда болып қойған эмоционалды уайымдардың тек жалғасы болып табылады. Эмоциялық күйзелістер пайда болуы адамның жеке-тұлғалық ерекшеліктеріне тәуелді болады. [1]

Қорқыныш жүріс - тұрысты қалыптастыруға көмектесе, онда мазасыздану психиканың мынадай қалыпты қызметтеріне қажет:

- Адам ресурстарының әртүрлі мәселелерді шешудегі оның жалпы мүмкіндігі;
- Нақты мәселені шешу үшін жеке энергетикалық мүмкіндігі;
- Мәселенің кенеттен туындауы, оның өту барысы;
- Таңдап алуы-қорғану. Қорқыныш сезімінде реакцияның заңдылық құбылысы толық орындалмаса, адамның барлық ойлары мен қылықтарын өзіне тәуелді етеді. Қорқыныш кез-келген қарапайым мәселені күрделіге айналдырып, күрделіні шешілмейтіндей көреді.[2]

Қорқыныш — индивидтің биологиялық не әлеуметтік тіршілігіне қатерлі жағдаяттарда туындайтын қауіп, қолайсыз эмоция. Қорқыныш бір нәрседен жүрексініп сескенгенде, шошығанда пайда болатын сезім, қауіп-қатер, мазасыздану. Тіршілік үшін қауіпті факторлардың нақты әрекетінен болатын ауру не басқа да зардап түрлерінен ерекше қорқыныш олардан күн ілгері болады. Қатердің сипатына байланысты қорқыныш сезімінің қарқындылығы мен тән сипаты ерекшелігі алуан түрлі болады (қауіптену, қорқу, шошу, Мазасыздану). Егер қауіп негізі анық емес не ұғынылмаған болса, ондай күй алаңдау деп аталады. Функциялық тұрғыдан қорқыныш субъектіге алдағы қауіп туралы ескерту болады.[3]

Қорқыныш күйінде адам өзінің іс - әрекетін және дұрыс шешім қабылдау қабілетін жоғалтады. Қорқыныш күйі ауруды, суық пен ыстықтың әсерін, аштық пен құрбандықта сезінуді күшейтеді. Сол уақытта қорқынышта тез және белсенді қимылдай, адамның әрекетін басқара алатын стимулятор болады. Қорқыныш сезім органдарының қабылдауына күш бере, шешімді нақтылауға көмектеседі. Қорқыныш құтқару сәттерін азайтып қоймай, оған күш түсіреді. Қоршаған ортаға үйренуге көмектесетін және табиғатпен дұрыс қарым- қатынасты анықтауға мүмкіндік беретін түрлі эмоциялармен қатар қорқыныш адамда ежелден

қалыптасқан. Биология ғылымының кандидаты В.В. Сапуновтың болжамы бойынша, ежелгі жабайы адам эволюциялық іріктеу кезінде тек сол қорыққаның арқасында аман қалып өз ұрпағын жалғастыра алған - дейді. Адамның кейде сезінетін, қиялдайтын, ойлайтын толғаныстары сияқты қорқынышта оның ішкі өмірінде көп көрініс табатын феномендердің бірі болып табылады. [4]

Қорқыныш адамның қауіптілікті сезінуі - қауіптің көзі, өмірге және денсаулыққа қауіп төнуі.

Адам үшін қоршаған дүние - бұл әлеуметтік дүние, көптеген әлеуметтік қорқыныштар адам үшін жауапты және мәнді оқиғалар, өзіндік шешім қабылдау, көптеген қиыншылықтарға кездесу.

Мазасыздану қорқыныштың дамуына жеткен кезеңі, ауыр психологиялық жарақат. Адамда абсолютті түрде қорқыныштың болмауы мүмкін емес. Патология- қорқынышты жекелегенде емес, қорқыныштың болмау жағдайындағы өлім қаупі.

Мазасыздық құрамына: «мазасыздану» (тревога), «қорқыныш», «алаңдаушылық» күй ретінде кіреді. әрқайсысының мәнін қарастырайық.

Қорқыныш – адам санасында өмірі мен амансаулығы үшін нақты қауіптің аффективті (эмоционалды үшкірленген) бейнеленуі.

Мазасыздану – алдағы қауіпті эмоционалды үшкірлене түйсіну. Мазасызданудың қорқыныштан ерекшелігі - әр кезде де теріс, жағымсыз қабылданатын сезім емес, өйткені ол қуанышты толқу, толқып күту түрлерінде де мүмкін. Қорқыныш пен мазасыздану үшін біріктіретін бастама (бастау) алаңдаушылық сезімі болып табылады. Ол артық қозғалыстар бар кезде немесе керісінше қозғалыссыз қалған кезде көрінеді. Адам саскалақтап, дірілдеп сөйлейді, не тіпті үндемейді. Анықтамасымен қатар зерттеушілер мазасыздықтың түрлері мен деңгейлерін бөліп көрінеді.[5]

Қорқыныш – қатты қорыққаннан пайда болатын және мүмкін болатын қауіпті сезінуімен сипатталатын мазасызданудың жай-күйі. Қорқыныш - адам ағзасын түрлі күтпеген төтенше жағдайлардан қорғайтын мықты қорғаныш реакциясы. Экстремальды саланың төтенше жағдайларында қызмет ететін психологтар үшін өткір стресске жауап ретінде жиі кездесетін реакция қорқыныш екені белгілі. Өмірдің күтпеген жерлерінен тап болған өзгерістерден қорқу - табиғи қалып.

Адам бойындағы жағымсыз эмоцияның салдары: аса нервтік қысым, сенімсіздіктің эмоционалды күйлері, адамды қашуға, құтқаруға ынталандыратын қорғауды іздеу. Егер адамда қысқа мерзімдік, сонымен қатар кенеттен тітіркенуден болған аса күшті қорқыныш туындаса, оны «шошу» деп атайды, ал тым ұзақ көрініс таба қоймайтын құбылысты «мазасыздық» деп атайды.[6]

Қорқыныштың физиологиялық және психологиялық белгілері: жоғары тершендік, жүректің жиі соғуы, диарея, көз қарашығының үлкеюі немесе кішіреюі, зәр ұстамауы, жүгіртпе көзқарасы, мәжбүрлі түрде сөйлемеу, пассивтілік, әрекеттен бас тарту, әрекетіндегі сенімсіздік, сөйлеу ақауының туындауы, жағымсыз әдеттер. Бұл белгілер биологиялық қорқыныш немесе өмірге қауіп төнген кезде көрініс табады. Қорқынышты сезінетін адамдардың толыққанды өмір сүруіне кедергі жасайтын көз алдына елестер көрінеді. Өте күшті жағымсыз эмоция кезінде туындайтын сезінулер: ситуацияны бақылау мен адекваттылық жоғалады, ішкі тынығу немесе ступор пайда болады.

Қорқыныш әртүрлі көрініс табады, бірақ ортақ қасиеттері де бар: мазасыздық, түнгі қорқыныштар, тітіркенушілік, күдіктену, пассивтілік, жылау. Қорқынышты кез келген белгілері бойынша бөлуге болады. Мысалы, Карварский атты психиатр адам бойындағы қорқыныштарды келесі жіктемелерге бөліп көрсеткен: кеңістіктен қорқу (мысалы, ашық немесе жабық кеңістіктен қорқу, тереңдіктен және биіктіктен қорқу); әлеуметтік фобиялар (ол қоғамдық өмірмен байланысты, мысалы, көпшіліктің алдында сөз сөйлеу қорқынышы); нозофобиялар (кез келген аурумен ауырып қалудан қорқу); танатофобия (өлім қорқынышы); сексуалды қорқыныштар; өзіне және туысқандарына зиян келтіру қорқынышы; «контрастты»

фобиялар (мысалы, «құдай алдында қызмет ету кезінде ұятқа қалдыратын бір әрекет жасап қоямын ба деген») қорқыныш; фобифобиялар (бір нәрседен қорқу қорқынышы).[7]

Қорқыныш түрлері: әлеуметтік, биологиялық, экзистенциалды. Биологиялық топқа адам өміріне қауіп төнумен байланысты жайттар жатқызылады. Әлеуметтік топ әлеуметтік статустағы қорқыныштарға жауап береді. Экзистенциалды қорқыныштар адам интеллектісімен байланыстырылады және ол рефлексия шақыртады. Мысалы, уақыт алдындағы қорқыныш, адам өмір сүруінің маңыздылығы алдындағы қорқыныш. Бұл принципке сүйене келе: өрттен қорқу биологиялық категорияға, сахна алдындағы қорқыныш – әлеуметтік, өлім қорқынышы экзистенциалды қорқынышқа жатады.[8]

Күнделікті өмірде, сонымен қатар төтенше жағдай кезінде адам қорқыныш эмоциясымен соқтығысады. Ересек адамдарға қарағанда адамдарда қорқыныш басымырақ болады. Психолог төтенше жағдайға шыққанда адамлардың қорқыныш күйін, олардың сөйлеу арқылы немесе жылау арқылы, сонымен қатар сурет салдырту арқылы анықтайды.

Қорқыныштан қалай арылуға болады? «Ержүрек адам - қорықпайтын адам емес, әрекет ететін адам» деген керемет тұжырым бар. Аз қадам жасап, кезең-кезеңімен әрекет етіңіз. Биіктік қорқынышы кезінде биіктікті ұлғайтыңыз. Өмірлік сәттерге деген қарым-қатынасыңыз қаншалықты жеңіл болса, соншалықты мазасыздық та аз болады. Кенеттен әрекет етуге тырысыңыз, өйткені көп ойлану, дайындалу қобалжу мен мазасыздықтың дамуына әкеліп соғады. Жұмыстарыңызды, әрине, жоспарлауға болады, бірақ сол жұмыста көп бөгелуге тырыспаңыз. Егер әрекет етуге шешім қабылдасаңыз, әрекет етіңіз, ой-сананыздың діріліне көңіл бөлмеңіз.[9]

Қорқынышты қалай жеңуге болады? Бұл жағдайда нақты ситуацияны түсіну көмектеседі. Адам өзіне не қажет екенін түсінбеген кезде қорқады. Достық қарым-қатынаста болыңыз, көтеріңкі көңіл-күй ауруларды жеңуге көмектеседі. Қорқынышты жеңуде өзінді тану көмектеседі. Кейде адам қоршаған ортасынан қолдау болмағандықтан өз-өзін түсінбей, өз күш-қуатына сенімсіз болады. Ауыр сың айтылған кезде көп адамдарда сенімсіздік төмендейді. Бұл адамның өзі туралы бейхабар болып, өзі туралы өзге адамдардан мәлімет алуы. Айта кетер жайт, өзге адамдардың түсінігі субъективті түсінік болып табылады. Көп адамдар өзгеге баға бермес түгіл, өз-өзін түсінбей, өзге адамдарға баға береді.[10]

Өз-өзін тану – өзіңізді қандай болсаңыз да солай қабылдау, өз-өзімен болу. Өз қорқыныштарынан арылу – бұл оқу, даму, саналы, қуатты болу.

Егер өзге адам қорықса, қалай көмектесуге болады?

- Адамды жалғыз қалдырмаңыз, өйткені қорқыныш жалғыздықта ауыр өтеді.
- Адамның қорқынышы өте күшті болса, оған бірнеше әдістер қолдануға болады.

Мысалы, демін тартып қалу, содан соң қалыпты дем алу.

• Кез келген эмоция ойлау іс-әрекетін қосқанда әлсірейді, сондықтан адамға интеллектуалды әрекет ұсынуға болады. Мысалы, 100ден 7 мәрте алу әдісі.

• Қорқыныш күйі бәсеңдеген сәтте, адаммен ол неден қорқатындығы туралы сөйлесіңіз, адам ішіндегі барлық сезімдерін шығаруы қажет.

Қорқыныш кезінде өз-өзіне қалай көмектесуге болады?

• Қорқыныш ойлау мен әрекет ету қабілетінен айырса, бірнеше әдістерді қолдануға болады. Мысалы, тыныс алу немесе физикалық жаттығулар.

• Қорқынышты не туғызып отырғанын дауыстап айту қажет.

• Егер мүмкіндік болса, өз қайғыңызбен айналадағы адамдармен бөлісіңіз, - аталған қорқыныш азая түседі.

• Қорқыныш жақындап келе жатқанын сезсеңіз, бірнеше тыныс алу жаттығуларын жасауға болады.[11]

Жасауға болмайтын әрекеттер:

«Ол туралы ойлама!», «Бұл түкке тұрғысыз нәрсе!», «Бұл сандырақ!» деген фразалармен адамды сендіруге болмайды. Адам бұндай күйде болғанда, оған қорқыныш эмоционалды тұрғыда ауыр болады.

Кез-келген адамның өзінің қайталанбас эмоционалдық қоры болады. Бұл нақты эмоциялық бейімділікте: қорқынышта, қуанышта, қайғыда, қызығуда, кінәні сезінуде көрінеді. Эмоционалдық таңдауына байланысты тұлғаның эмоционалдық типтерін анықтауға болады.

Қорқыныш – адам ағзасының дағдыланбаған, тіпті адам өміріне қауіп төндіретін жағдайларға деген қалыпты әрекеті. Сол себепті, мұндай жағдайлар кезінде өзіне де, өзгелерге де көмек көрсете алу маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Доданов Б.И. Эмоции как ценность.- М, 1978
2. Сайлинова Қ.Қ. «Тұлға бойында қорқыныш пен мазасыздық күйлерінің туындау ерекшеліктері»// Педагогика. - 2005. - №6. - Б. 26-29
3. А. Красиков «Неврозы мегаполиса. ВСД, панические атаки, тревоги, страхи. Книга самопомощи» 2018.
4. С. Стоссел «Нервные времена: как тревожность превратилась в диагноз, и что под ней понимают психологи»,издательства «Альпина нон-фикшн» 2013.
5. К. Хорни «Невротическая личность нашего времени», изд. Канон РООИ «Реабилитация», 2012.
6. М. Колпакова «Преодоление тревоги. Как рождается мир в душе», изд. Никая, 2015.
7. А. Голощапов «Тревога ,страх и панические атаки.Книга самопомощи» 2016-130 стр.
8. В. М. Астапова «Тревога и тревожность. Хрестоматия / Сост. и общая редакция»: ПЕР СЭ; Москва; 2008 ISBN 978 5 9292 0167 7
9. Роберт Лихи «Свобода от тревоги. Справься с тревогой, пока она не расправилась с тобой», Питер2017.
10. Ролло Мэй «Смысл тревоги», 2011. Институт общегуманитарных исследований
11. Сьюзан М. Орсильо, Лизабет Ремер «Осознанность или тревога. Перестань беспокоиться и верни себе свою жизнь»/Гуманитарный центр,2016 г.

ЖАСӨСПІРІМ МІНЕЗ – ҚҰЛҚЫНДАҒЫ СУИЦИДТІҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ЖОЮ ЖОЛДАРЫ

Тулепбергенова Раушан

«Психология» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Карабалина Аксауле Алипкалиевна

Ғылыми жетекші, «Психология» кафедрасының п.ғ.к., профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Агрессиялық нәтиже барысында жеткен жетістіктерге қанағаттану: агрессивті адам үшін және жазалау үшін, баксерлардың кездесуінен кейінгі уайым, көптеген кек қайтару сезімдерін қоздыру мотивтің күшейюіне әкеледі. Өзін - өзі бағалау: процессі субъект алдында шешуші детерминатты көрсетеді, өзін өзі бағалау дәрежесі ішкі нормативті стандартты қалпына келтіріп отырады, олар кедергі тәріздес, кейде жағымды әсер етеді. Егер әділетсіз шабуыл, қорлау немесе әдейі оның ар намысына тиетін болса, нәтижесінде агрессияның ерекшеліктерін қайтаруға жұмсалады. Сонымен, алгоритм сызықтары агрессивті циклдың дамуында былай көрінеді: басында биологиялық өмірден ауытқыған ауру процесс үшін дайындалмаған сезім және көрінбейтін бақылау болады. Осы кезеңде ағымдық өзгерістерге бағытталған, компенсация механизмі қосылады.

Түйінді сөздер: жасөспірім, агрессия депрессия, суицид, мінез-құлық.

ПРИЧИНЫ И ПУТИ УСТРАНЕНИЯ СУИЦИДА В ПОВЕДЕНИИ ПОДРОСТКА

Тулепбергенова Раушан

Магистрант 1 курса образовательной программы «Психология»

Карабалина Аксауле Алипкалиевна

Научный руководитель, к.п.с.н., профессор кафедры «Психологии»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Самооценка: процесс представляет собой решающий детерминат перед субъектом, степень самооценки нормирует внутренний нормативный стандарт, который препятствует, иногда оказывает положительное влияние. Если несправедливое нападение, оскорбление или преднамеренное оскорбление, то в результате он расходуется на возврат особенностей агрессии. Таким образом, алгоритмовые линии в развитии агрессивного цикла выглядят следующим образом: в начале происходит чувство, не подготовленное для процесса болезни, отклоняющегося от биологической жизни, и невидимый контроль. В этот период включаются механизмы компенсации, направленные на текущие изменения.

Ключевые слова: подросток, агрессия депрессия, суицид, поведение.

GASZPROM MNT – AND SUICIDE SEBEPTEN ME JOY ZHOLDARY

Tulepbergenova Raushan

1st year master's of the educational program «Psychology»

Karabalina Aksaule Alikaline

Scientific supervisor: candidate of P.S.n., Professor of the Department of «Psychology»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Satisfaction with the achievements achieved in the course of an aggressive result: for an aggressive person and for punishment, anxiety after a meeting of the bakers, causes an increase in

the motive for arousing many feelings of revenge. Self-assessment: the process is a decisive determinant before the subject, the degree of self-assessment normalizes the internal regulatory standard, which hinders, sometimes has a positive impact. If there is an unfair attack, insult, or deliberate insult, then as a result it is spent on returning the characteristics of aggression. Thus, the algorithm lines in the development of the aggressive cycle look like this: at the beginning, there is a feeling that is not prepared for the disease process that deviates from biological life, and invisible control. During this period, compensation mechanisms aimed at current changes are included.

Key words: adolescent, aggression, depression, suicide, behavior.

Адамның суицидке әрекеттерге бейімділігі әртүрлі түсіндіріледі. Ең бірінші шыққан көзқарас бойынша жануарлармен адамдарда өшпенділік «агрессия инстингы» болады. Реид адамның қирату ,бұзуға инстинты ұмтылысы деп көрсетті. Адамның агрессиясы өзінің эволюциялық және физиологиялық тамырларға ие. Физиологиялық агрессия фокторларына жыныстық гормондар жатады. Фрустрация теориясына сәйкес, агрессия- бұл организмде автоматты түрде пайда болатын тартылыстар еме, ол фрустрация болады, яғни, субъектінің бағытталған әрекеттеріне, ұмтылысына қарсы тұратын әрекеттер. Бұл теория біріншіден, фрустрация нәтижесі, екіншіден, фрустрация әрқашан өзімен бірге агрессияны да қолданады деп түсіндіреді.

Суицид тәртіптің пайда болуын элеуметтік ғылыми теориясында түсіндіреді. Агрессиялық тәртіп пайда болып және таралуы үшін екі шарт орындалуы керек: біріншісі- бағытталған әрекеті бар адамның алдына тұру адамда ашу шақырады, екінші – қарсылықтың себебі ретінде басқа адам алынуы керек. Ең қазіргі заманғы агрессияның пайда болуы жайындағы көзқарас ғылымның когнитивті теориясымен байланысты.[1]

Агрессиялық әрекеттер тек қана фрустрация нәтижесі ретінде ғана емес, басқа адамдарға еліктейтін ғылыми неәтиже болып табылады. Бұл концепциядағы агрессиялық тәртіп келесі когнитивті және де басқа процедуралар концепциясы ретінде түсіндіріледі :

1. Өзінің агрессивті тәртібін жағымды жағынан бағалау.
2. Фрустрацияның барлығы.
3. Эмоционалды қозудың адамның одан арылығысы келетін ішкі сезімі аффекті немесе стресс түрінде болады.
4. фрустрациядан арылуға мүмкіндік жасайтын дәл келетін объекті.

Агрессия себептерін айта отыра, агрессияның өз табиғатында бір түрлі емес екенін ұмытпаған жөн. Агрессияның әртүрлі типтерімен түрлерін көрсетейік. Біріншіден, реактивті және спонтантты, яғни аяқ астынан болатын агрессияны айырайық. С. Фешбах маңызды айырмашылықтарды бір бірінен экспрессивті, өшпенділік және құралдық агрессия арасын айырып, атап өткен. Экспертті агрессия ашу мен ызаның қопарылысын білдіреді.

Өшпенділік және спонтантты агрессияны ажырата білген жөн. Біріншісінің мақсаты басқа біреуге жамандық жасаудың негізгі түрі болып табылады. Құралдық агрессияны Фешбах жеке және элеуметтік себеп ретінде бөліп көрсетті. Агрессиялық реакциялар арасында келесі ақпараттарды атап өткен жөн:

- Физикалық агрессия – басқа адамға қарсы физикалық күшті қолдану.
- Жанама – агрессия, басқа бағыттағ адамға немесе бұрама жол арқылы басқа бағыты жоқ адамға бағытталған (айғайлау, аяқпен тапырлату, үстелді жұдырықпен соғу, есікті қатты жабу және т.б)
- Ауызша агрессия – жағымсыз сезімдерді форма арқылы, сондай – ақ жауап арқылы білдіру (қарғау, корқыту).
- Тітіркену – ең шамалы деген қозуда жағымсыз сезімдерді көрсетуге дайындық.
- Жағымсыз – салт пензандарға қарсы белсенді емес қарсыласудан белсенді күреске дейінгі мінез үлгісі

Өшпенділік реакция формасы:

- Реніш - әрекеттері үшін айналадағыны қызғану немесе жек көру.
- Күдіктілік – басқа адамдар оған зардап келтіреді деген оймен үнемі қорғанып,

абайлап жүру диапазоны.[2]

Агрессияны әсер ету механизмі бойынша ажыратады, ал механизм мен ұстаным көбінесе адамның жағдайды қабылдауы мен бағалауына тәуелді, көбінесе агрессиялық тәртібі үшін кек қайтару, қойған талапқа жету мақсатында агрессиялық әрекеттерді іске асыру осы тәріздес әрекеттерді басқа адамдарға бағалату және өзін өзі бағалау әрекеттері. Оларды нақтылап, анықтап қарастырайық, яғни дәл осы факторлар адамның мінез – құлқын анықтайды.

Ұмтылыс – егер адам басқа біреудің оған шабуыл немесе оған кедергі болатын әрекет жасағысы келетінің көрсе, онда, оған басқа агрессиялық ұмтылыстарды қосу және өзіне қатысты өшпенділік жоспарына мойынсұну шешуші болады. Агрессияның мақсатқа жетуін тосу және агрессиялық тәртіп үшін жазалау: субъект тікелей агрессия жасау мүмкіндігіне ие болып тұрғанда, іске асыратын әрекеттер қиындық тудырмаса, жәбірленушіге зиян келтіру және сол арқылы агрессия мақсатына жету маңызды рөл атқармайды. Жанама агрессиялық әрекеттерді іс жүзінде агрессордың өзін таңғалдырады.

Жағымды агрессиялардың кілттік қоздырғыштары: __контекстің ерекшелігі жағдайды бағалауға әсер етеді. Оның мысалы әсерлі қару деп қарастыруға болады. егер лабораториялық ғимаратта қару болса, онда қолданушының агрессиясы өсе түседі. Кілттік қоздырушылар мотивті әрекетті тек қана, жауап ретінде береді.[3]

Агрессиялық нәтиже барысында жеткен жетістіктерге қанағаттану: __агрессияға ұшыраған адам үшін және жазалау үшін, баксерлардың кездесуінен кейінгі уайым, көптеген кек қайтару сезімдерін қоздыру мотивтің күшейюіне әкеледі. Өзін - өзі бағалау: процессі субъект алдында шешуші детерминатты көрсетеді, өзін өзі бағалау дәрежесі ішкі нормативті стандартты қалпына келтіріп отырады, олар кедергі тәріздес, кейде жағымды әсер етеді. Егер әділетсіз шабуыл, қорлау немесе әдейі оның ар намысына тиетін болса, нәтижесінде агрессияның ерекшеліктерін қайтаруға жұмсалады. Сонымен, алгоритм сызықтары агрессивті циклдың дамуында былай көрінеді: басында биологиялық өмірден ауытқыған ауру процесс үшін дайындалмаған сезім және көрінбейтін бақылау болады. Осы кезеңде ағымдық өзгерістерге бағытталған, компенсация механизмі қосылады.

Әртүрлі байланысқан факторлар арасында агрессиялық мінез – құлықтың пайда болу шарттарынан мыналарды ерекшелік көрсетуге болады:

1. Психобиологиялық дәрежеде әрекет ететін асоциольды, индивидтің әлеуметтік адаптациясын қиындататын индивидуальді факторлар;
2. Мектептегі және жанұядағы тәрбиелеу дефектісіндегі пайда болатын психологиялық – педагогикалық фактор;
3. Кәмілетке толмаған жастардың өзін қоршаған ортада, жанұяда, көшеде, оқыту – тәрбиелеу ұжымында қолайлы емес ерекшеліктерді ашатын әлеуметтік – психологиялық фактор;
4. индивидтің белсенді – тандау қатынасында араласатын ортасындағы, өзін қоршаған орта құндылықтары мен нормалары, жанұяның педагогикалық әсері, мектеп, қоғам, сондай – ақ өз мінез – құлқын реттеу ерекшелігі болып табылатын, тұлғалық фактор;
5. қағамдағы әлеуметтік және әлеуметтік – экономикалық шарттарды анықтайтын әлеуметтік фактор.[4]

Жасөспірімдердің мінез – құлқындағы агрессияның пайда болу факторларын қарастырайық.

Жанұя ортасында бала алғаш рет социализацияны өтеді. Жанұя мүшелері арасындағы қарым – қатынас мысалында ол сол сияқты басқа адамдармен тіл табысуға үйренеді, мінез – құлық және қарым – қатынас түрлеріне үйренеді, ол қатынастардың бәрі жасөспірімдік және ес білген шақта сақталып қалады.

Баланың жанұяда және одан тыс жерде, сондай –ақ ортамен қарым – қатынасында ержеткен кезде де агрессиялық мінез – құлқының көріну факторларын келтірейік. Бірнеше зерттеулер «ата – ана –бала» арасындағы негативтік тәуелсіз қарым – қатынастың және бала жақтан агрессиялық реакциясын көрсетеді. Егер балалардың бір немесе екі ата – анасымен де қатынасы нашар болса, егер балалар оларды ештеңеге жарамсыз деп санайтынын сезсе, немесе ата – ана жылуын, қолдауын сезінбесе, онда олар, қылмыскерлікке бой алдыруы мүмкін; басқа өздерімен жастағы балаларға тиісіп, өз ана –аналарына қатысты өздерін агрессиялы ұстайды. Жазалау әсері ұзақ болады. Балаларды 8 жасында қатаң жазаласа ол 18 және 30 жаста олардың агрессиялық мінез – құлқында білінеді.

Физикалық тұрғыда тәрбиелеу үшін балаларды жазалау социализация процессінде спецификалық «қатерлі» болуы мүмкін. Біріншіден, балаларды жазалайтын ата- ана оларға агрессияның мысалы болатын әрекеттерден мүлдем тиылуы керек. Бұл жағдайда жазалау агрессияға болашақта қайта ұрындыруы мүмкін.

Екіншіден, жиі жазаланатын балалар ата – анасынан қашқақтайды және оларға қарсы тұрады. Егер олар жазадан жасқанбаса, олар кейін ащы шындық сабақтарын игеруі екіталай. Сонында агрессиялық қатынас баланы «шектен тыс қауіпті және шынымен де жазалануға тиіс әрекеттерді орындайтын адамдар» тобына әкеліп соқтыруы мүмкін.

Үшіншіден, жазалау балаларды өте қоздырып және берекесін келтірсе, онда олар не үшін жазаланғанын ұмытады. Егер баланы қатаң жазаласа берекесі кеткеннен, ауырсынғаннан бала не үшін жазаланғанын мүлдем ұмытып қалады. Сыртқы әсерлерден бала өзінің мінез – құлқын өзгертсе олар басқа нормаларды игермейді, тек қана жарамсыз мінез – құлықты сырттан жасырады.кез келген жаза түсіндіруді қажет етеді, ол ата – ана арасындағы қарым – қатынаста нақты эмоционалық жүйеден енші алады.[5]

А.Е Личко ойынша, осы өсу кезеңінде агрессиялық мінез – құлық әдетте өзімен шарттардың нәтижесінен пайда болған әрекеттерді көрсетеді.Сондықтан, жасөспірім – бозбала шақтағы нақты психологиялық бағыттағы шартты агрессиялық мінез – құлықтың жай туралы айтуға болады, ол нақты жағдайларда және өз қатарында қорғаныстың психологиялық механизмі болады. Оның пайда болу көріністері де әр қилы: дөрекі мінез – құлықты, төбелес, өтірік, сабақтарды жіберу, үйден кету, ережені бұзу және т.б.Әрекеттердің агрессиялық әдістері басқа мінез – құлықтың формаларының қажетті нәтижесін бермеген кезде білінеді. [6]

Жасөспірімдік шақтың кезінде, ұлдардағы сияқты, қыздарда да жоғарғы немесе төмен дәрежеде агрессиялық мінез – құлықтың пайда болу дәрежесі болады. Ұлдарда агрессияның пайда болуының екі пикі анықталған: 12 және 14-15 жас. Қыздарда да тура солай екі пик анықталған: агрессияның пайда болуының аса үлкен емес дәрежесі 11 ден 13 жастар аралығында байқалады. Ұлдар мен қыздардың агрессиялық мінез – құлықының әртүрлі компоненттерінің дәрежесін көрсетті, ер балалар көбінесе түзу физикалық және түзу ауызшаға, ал қыз балалар – түзу ауызша және жанама ауызша компоненттіне жақын. Бірақ жаңама түр кең таралған түр болып табылады. Ер балалардағы түзу агрессия, ал қыздарда - жаңама ауызша болғанымен, ол тенденция барлық жасөспірімдерде бар. Басқа зерттеулерде 13-18 жастағы жасөспірімдер физикалық агрессияның белгілеріне ие, ал олар 14-17 жасқа келгенде алға ауызша агрессия шығады делінген. Бірақ физикалық және ауызша агрессияның өсуі динамикалық жағынан салыстырғанда екеуі бірдей емес:физикалық агрессияның көрінуі жиі болғанымен аса маңызды емес.Ал ауызша агрессияның пайда болуы тез қарқынмен өсуде. Сондай – ақ кіші жаста (13-16 жас) әртүрлі формалар арасында жеткілікті әлсіз дифференциация болатынын айта кетейік. Бұл дегеніміз, олар бірдей мазмұнда болмағанымен, жиілік жағынан айырмашылық ұдайы кездесіп отырмайды. Ал 14-17жастар шамасында агрессияның формалары арасындағы жиілік жиі ұшырасады.

Суицидтің формаларының құрылымы тек жасқа емес, сондай – ақ жыныстық ерекшеліктерге де шартталған. Ер балаларда ерте жасөспірімдік кезеңде физикалық агрессия бірден байқалса, ал қыз балаларда ол анық білінбейді – оның орнына агрессияның ауызша

формасы байқалады. Бірақ, зерттеу нәтижелерінде, 14-17 жаста ұл және қыз балаларда агрессияның негативизм формасы анық мәнде болады. Басс-Дарктың агрессия концепциясындағы негативизм мінез – құлық үлгісі ретінде түсіндіріледі, ол әдетте белсенді емес қарсыласу, немесе ережелер, норма, салттарға қарсы белсенді күресу беделіне қарсы бағытталған. Кездесу жиілігіне байланысты екінші орыны, ер балаларда көрсетілген жаста физикалық агрессия, ал қыздарда – ауызша агрессия алады. Жас шамасына қарамастын ер балаларда мінез – құлықтың барлық формалары білінсе, қыздарда керісінше болады. [7]

Зерттеулерде агрессиялық мінез – құлық пен топтағы жасөспірімдердің әлеуметтік көрсеткішінің деңгейлерінің байланысы қарастырылды, оған сүйенсек жастар арасындағы әлеуметтік деңгейі жоғарылар («эмоционалды көшбасшылар») орташа есеппен агрессияның жоғарғы көрсеткіші 48% құрайды. Ал «эмоционалды көшбасшылар» арасындағы орташа көрсеткіш 33%, агрессияның төменгі дәрежесі 19% ие.

Суицидтің әртүрлі осы топтағы мінез – құлықтарының бірі, физикалық агрессия жиі кездеседі. «Эмоционалды көшбасшылар» 30% тұзу ауызша агрессия, ал тағы 27% - жаңама ауызша мінез- құлық агрессиясы .

Агрессияның көріну дәрежесі жасөспірімнің өзін өзі бағалауына байланысты. Мұндағы жалпы тенденция тұзу байланысқа тиесілі: өзін өзі бағалау дәрежесі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым жалпы агрессияның және оны құраушылардың көрсеткіші жоғары болады. Мұндай қатынас құралдық агрессияға және агрессияның басқа түрі - өшпенділікке де тән. Бір зерттеу жұмысында физикалық агрессия дәрежесі 14-17 жасар жасөспірімнің өзін өзі бағалауына тікелей тәуелді екені көрсетілген. Өзін өзі бағалау жоғары болса физикалық агрессияға бейімделушілікте жоғары болады. Көшбасшы болуға өзін өзі бағалау және өзінің «физикалық МЕНІҢ» бағалау негативизм формасына сай келеді. Жасөспірімдер негативизмі екі парциональді бағалау бір тұлғада кездескенде білінеді. [8]

Суицид – өзін өзі бағалау мен қабылдау ережесі. Мұнан өзі әлеуметтік – психологиялық жағынан сипаттағанда ондай қиындықты туындата алмайды. Қазіргі жасөспірімдер үлкендердің ақылын тыңдамауын өзін қазіргі кездегі әртүрлі телехабарлар көмегімен өмірді олардан артық түсінемін деп ойлауынан. Бала психикасына теледидардағы көрсетілетін қатыгездік, қаталдық мазмұндағы хабарлар фильмдер қатты әсер етеді. Мультфильмдерге экрандағы күш көрсетулер баланың мінез-құлқында агрессия пайда болуына әкеп соғады. Бала ойын кезінде сол көргендерін қайталайды. [9]

Ол байлық пен даңққа осылай жетуге болады деп миына сіңіреді. Бала 14 жасқа келгенше, ғалымдардың есептеулеріне қарағанда, теледидардан 18000 кісі өлтіру көреді екен. Осылай теледидар мен тәрбиеші тәрбиесі екі түрлі болып келеді. Қалыпты агрессия бала өзін қауіпсіз сезінбеуден, ата-анасына керек еместігін білуінен болуы мүмкін, мақсатына жете алмаудан, түңілуден, көңілі қалудан болуы мүмкін. Суицид қауіпті жағдайда адамға бейімделу мен қорғану функциясын атқарады. Бала агрессиясы көбіне өзінен кіші мен әлсіздерге, үй жануарлары мен ойыншықтарға бағытталады. [10]

Баланың тәртібінен өзіне көңіл бөлгізуге тырысуы, өкпеге қарсы іс-қимыл жасауынан, өзіне назар аударту үшін, кек қайтару үшін, билік, сәтсіздіктен қашуды байқауға болады. Демек,, бала ата-анасымен қарым-қатынасқа зәру, ата-анасына жақын болғысы келу, өзін өкпе мен жан азабынан қорғауы. Баланы үнемі сынап отырса, ол жек көріп өседі, егер кінәлап отырса, ол өзін кінәлі сезініп өседі, мысқылдап отырса, тұйықталады. Еш уақытта баланы баланы салытырмаңыз. Бұл жердегі ең басты нәрсе нәтижелі жетістік емес, сезім, сәттілік, ішкі сезім бостандығы, ой бостандығы, сыртқы қимыл бостандығы қимылдан, мимикадан білінеді.

Егер бала агрессиясыз өссін десеңіз:

- өз проблемаңызды балаға артпаңыз;
- егер ашулы болсаңыз, онымен қарым-қатынастан аулақ болыңыз;
- егер бала сіз айтқан ережеге көңісі келмесе, күштемеңіз;

- күш көрсету түзеу орнына, бала қарсылығын арттыра түседі;
- мәселелерді өзіңіз жеке емес, баламен бірігіп шешіңіз;
- егер бала сізбен араласуды қош көрмесе, күшпен көндірмеңіз;
- егер қиын жағдай кезінде не істеріңізді білмесеңіз, оны тезірек шешуге тырыспаңыз, асықпай ойланып шешіңіз;[11]

Балаңыз байсалды, сабырлы болып өссін десеңіз, оған ылғи көңіл бөліңіз, жақсы қылығы үшін мақтап, қиын ситуация кезінде сөзсіз көмек көрсетіп, әр табысын көрсетіп мадақтаңыз. Баланы жиі мақтаса, ол өмірде әділ, текті болуға үйренеді, қауіпсіз жағдайда өссе, адамдарға сенгіш болып өседі, оны үнемі қолдап отырсақ, ол өзін бағалауға үйренеді, түсінушілік пен достық жағдайда өмір сүруге үйренеді.

«Өмір сабағын» өз тәжірибесінен алуға баланың құқығы бар.

Бала дұрыс өсу үшін, оған сүйіспеншілік, өз күшіне сенушілік керек, біз үшін, үлкендер үшін өзінің қажетті, бағалы екенін сезінуі керек. Оған деген бақылау мен қамқорлық өз мәнінде болуы керек, тәрбие қарама-қарсылықсыз қалыпты, жалғасып отыруы керек, балаға, оның күшіне сені керек, оны қатыгездікпен жазалау баланың тұлғалық даралығын жояды. Бала тәрбиесінде тәрбиешісінің эмпатиялық сезімі тұлғалар арасындағы қарым-қатынасты қалыпқа келтіреді. Дамыған эмпатиялық қабілеті оқыту-тәрбиелеу барысында әсіресе педагог мамандарға өте қажет қасиет. [12]

Ұлы ұстаз В.А. Сухомлинский тілімен айтқанда: мұғалім ең қарапайым нәрседен, сонымен бірге ең қиын нәрседен бастауы керек тәрбиені. Басқаның көңіл-күйін сезіну және әртүрлі жағдайда сол адамның орнына өзін қоя білуі қажет. Басқаға саңырау өзіне де саңырау болады: өзін тәрбиелеуде оған жетпейтін нәрсе-өз қылығына эмоциялық баға беру.

Суицид себептерін айта отыра, агрессияның өз табиғатында бір түрлі емес екенін ұмытпаған жөн. Агрессияның әртүрлі типтерімен түрлерін көрсетейік. Біріншіден, реактивті және спонтантты, яғни аяқ астынан болатын агрессияны айырайық. С. Фешбах маңызды айырмашылықтарды бір бірінен экспрессивті, өшпенділік және құралдық агрессия арасын айырып, атап өткен. Экспертті агрессия ашу мен ызаның қопарылысын білдіреді.

Бұндай кезде психолог мамандар не істеу керек? Біріншіден: - әлеуми психологиялық процестерді (суицидтік мінез-құлықтың басымдылығын) психологиялық тәсілдер арқылы зерттеу (тест, сауалнама т.б.).

- суицидтік мінез-құлықтың пайда болу себепін анықтау және осы проблемаға қатысты арнайы кештер ұйымдастыру;
- қолайлы ұжымдық атмосфераны орнату;
- психологиялық анализ жасау, суицидтік мінез-құлықты зерттеу;
- реабилитациялық жұмыстар жүргізу (өз-өздеріне қол жұмсауға талпынған адамдар үшін);
- профилактикалық жұмыстар жүргізу, суицидтік әрекетті алдын-алу.[13]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Семенюк Л.М. «Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции» М.2005г.
2. Қалиасқарова М.А. «Әлеуметтік педагог» №2 2009ж 20-22 бет
3. «Агрессивтілік мінез-құлықтың теориялық мәселелері» Жантану мәселелері №4 2008ж 26-30бет
4. Қалиасқарова М.А. «Әлеуметтік педагог» №2 2009ж 20-22 бет
5. Реан А.А. «Подростковая агрессия» 1997г.
6. Семенюк Л.М. «Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции» М.2005г.

7. Реан А.А. «Агрессия в структуре поведения возбудимой и демонстративной личности» 1997г. №2 13-16 бет
8. Реан А.А. «Подростковая агрессия» 1997г.
9. «Жантану мәселелері» №4 2008ж 26-30бет
10. «Жантану мәселелері» №4 2008ж 26-30бет
11. «Агрессивтілік мінез-құлықтың теориялық мәселелері» Жантану мәселелері №4 2008ж 26-30бет
12. Ковалев П. «Возрастные-половые особенности отражения в сознании структуры собственной агрессивности и агрессивного поведения» 1993г. 183-190 бет.
13. Бэрн Р. и Ридчарсон Д. «Агрессия» 1997г. 336 бет

**МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР - ХАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАНРЫ.
АУДАРМА ӘДІСТЕРІ**

Тулубаев Бауржан Жаксылыкович
«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті
Байдильдинова Махфуза Вахитовна
Доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Ғылыми жұмыстың мақсаты - әр түрлі контексте қолданылатын фразеологиялық бірліктердің сан алуандығын, олардың бай экспрессивті әлеуетін және аударма нұсқасын таңдағанда тек сөздік деректерге сене алмайтындығын көрсету. Осыған байланысты әр түрлі функционалды стильдердегі мәтіндердегі фразеологиялық бірліктерді қолдану мен аударудың ерекшеліктері, екі есе жанару жағдайлары (суретті егжей-тегжейлі метафорада шығару, фразеология саласында «жалған аудармашылардың» болуы) қарастырылады. Идиома экспрессивті тілдің маңызды құралы болып табылады.

Түйінді сөздер: фразеологиялық бірліктер, идиомалық тіркестер, мақал-мәтелдер, мақал-мәтелдер, идиомалар, кескін, экспрессивті тіл.

**ПОГОВОРКИ И ПОСЛОВИЦЫ - ЭТО ЖАНР НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА.
СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА**

Тулубаев Бауржан Жаксылыкович
Студент 4 курса образовательной программы «Переводческое дело»
Байдильдинова Махфуза Вахитовна
Доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Цель научной работы - показать разнообразие фразеологизмов, используемых в разных контекстах, их богатый экспрессивный потенциал и невозможность полагаться только на словарные данные при выборе варианта перевода. В связи с этим рассматриваются особенности использования и перевода фразеологизмов в текстах функциональных различных стилей, случаи двойного обновления (воспроизведения изображения в развернутой метафоре, существования в области фразеологии «ложных друзей переводчика»). Идиома является важным средством выразительного языка.

Ключевые слова: фразеологизмы, идиоматические выражения, пословицы, поговорки, идиомы, образ, выразительный язык.

**SAYINGS AND PROVERBS IS A GENRE OF FOLK ARTS.
WAYS OF TRANSLATION**

Baurzhan Zhaksylykovich Tulubayev
4 year students of the educational program «Interpreting»
Makhfuza Vakhitovna Baidildinova
Docent

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St;

The aim of scientific work is to show variety of phraseological units using in various contexts, their rich expressional potential and impossibility to rely only on dictionary data at

choosing a variant of translation. In this regard features of the use and the translation of phraseological units in texts of functional various styles, cases of double updating (playing off an image in the developed metaphor, existence in the field of phraseology "false friends of the translator" are considered. Idiom is an important means of expressive language.

Key words: phraseological units, idiomatic expressions, proverbs, sayings, idioms, an image, expressive language

Phraseology is a complex of all semi fixed expressions in one language or another one. Cultural values of idiomatic expression consist in unquestionable evidence of their content certain. Analyzing them we can trace history of the country, partially get acquainted with traditions and customs, and get an idea about native people's mentality.

While choosing a direction of research we concentrated on one of the aspects – studying sayings and proverbs of English language. Intensive development of phraseology as linguistic discipline is in recent years characterized by gradual differentiation of an object and a technique of its studying, and also involvement to the sphere of scientific search new problems and aspects which lean on the theoretical fundamentals which have developed in linguistics of phraseology. To this process there corresponds also the general tendency of a linguistic theory development from simple, primary and fundamental to more difficult, derivative levels, methods and directions of studying language. To the last, undoubtedly, the comparative analysis of various languages belongs, the results of which are important both for theoretical, and for applied linguistics.

It is necessary to consider as proverbs and sayings those statements which enjoy public popularity. From this it follows that usually it is ancient statements since for short term they couldn't become part of public consciousness. Certainly, there are exceptions, both some proverbs and sayings rush into national consciousness with unusual speed, however it is necessary to eliminate them such short-lived phrases, as "I couldn't care less" or "What's the odds?" It is sometimes very difficult to distinguish a proverb from a saying or to draw an accurate distinction between these genres. The saying borders on a proverb, and in case of accession to it one word or word order change the saying becomes a proverb. In oral speech of a saying often there are proverbs, and proverbs - sayings.

Link of history and culture of the people with language is especially brightly shown at phraseological level. The large number of proverbs, sayings reflects peculiar national features; possess that language figurativeness which disappear roots of the people, its life, customs, and traditions.

Compare, for instance:

. Christmas comes but once a year	- не все коту масленица
. To have one's cake and eat it	- и волки сыты, и овцы целы
. A cat may look at a king	- не боги горшки обжигают

Adequate translation is the translation corresponding to the original and expressing the same communicative installations, as the original. The adequate translation provides pragmatically tasks of the translation act on greatest possible for achievement of this purpose equivalence level.

Theoretically an adequate translation is the translation, fully and correctly answering a query of the consumer and not necessarily retelling the full semantic matter and leading communicative function of the original.

Adequate translation is exhaustive drive of the semantic contents of the original and full functional and stylistic compliance to it.

Full translation is the translation retelling the semantic matter of the original without admissions and cutting-downs.

Functionally adequate translation is. Pragmatically adequate translation is the translation which is correctly transferring the main (dominating) communicative function of the original.

Semantic-stylistic an adequate translation is semantic full and stylistically the equivalent translation meeting functional and stylistic standards of target language.

Correct translation. Close translation is the translation; it is semantic full also correctly relaying plan of the contents of the original.

Close translation is the translation in which it is equivalent only subject and logical part of the contents of the original is reproduced at possible deviations from genre and stylistic norm and usual rules of the use of target language.

Equivalence of the translation is a contents community; semantic proximity of the original and translation.

As important method of probe in linguistics of the translation the comparative analysis of the translation, i.e. the analysis of form and content of a target text serves in comparison to original form and content. These texts represent the objective facts available to supervision and the analysis.

In translation process certain relations between two texts in different languages (the text of the original and a target text) are established. Comparing such texts, it is possible to open the internal gear of the translation, to reveal equivalent units, and also to find the changes of form and content happening at replacement of unit of the original by a text unit equivalent to it of the translation. Thus possibly and comparison of two or several translations of the same original is. Comparative analysis the translations gives the chance to find out how the standard difficulties of the translation connected with specifics of each of languages are overcome, and also what elements of the original remain not transferred in the translation. As a result the description of "the translation facts", giving a picture of real process turns out.

We will dwell upon the translations allocated as adequacy: semantic-stylistic an adequate translation - semantic full and exact and stylistically the equivalent translation meeting functional and stylistic standards of target language;

- Pragmatically (functionally) an adequate translation - the translation, correctly relaying the main (dominating) communicative original function;

- an adequate translation is the translation, fully and correctly answering a query of the consumer and it isn't obligatory retelling the full semantic matter and the leader communicative original function.

One of the main tasks of the translator consists in the fullest drive of the contents of the original, and, as a rule, the actual community of the contents of the original and the translation is very considerable.

It is necessary to distinguish potentially achievable equivalence which is understood as the maximum community of the contents of two multilingual texts, allowed by distinctions of languages on which these texts are created, and translation equivalence - real semantic proximity of texts of the original and the translation, reached by the translator in translation process. Limit of translation equivalence is the greatest possible (linguistic) extent of saving of the contents of the original when transfer, but in each separate translation the semantic proximity to the original in different degree and different modes comes nearer to the maximum.

Distinctions in systems of source language and translating language and features of creation of texts on each of these languages in different degree the translations gives the chance to find out how the standard difficulties of the translation connected with specifics of each of languages are overcome, and also what elements of the original remain not transferred in the translation. As a result the description of "the translation facts", giving a picture of real process turns out.

Phraseological units are set expressions with the independent values close to idiomatic, i.e. it of expression which general sense doesn't coincide with cumulative sense of components entering them. Proverbs and sayings are one of types of phraseological units according to the classification offered in "English Vocabulary in Use". The representations connected with work, life and culture of the people are reflected in phraseology. Phraseological units are used in the ordinary speech, in works of art, in journalism. They give to the speech special expressiveness, a unique originality, ease and figurativeness.

Besides, it is undoubted that acquiring the foreign language, the person at the same time gets into new national culture, receives the huge spiritual wealth stored by learned language. So, the Russian school student, mastering English, has a highly effective opportunity to come nearer to national culture and history of the people of Great Britain and other English-speaking countries.

Phraseology as the integral part and a peculiar treasury of any language of the world, can promote this familiarizing especially strongly. Phraseological units reflect centuries-old history of the English people, an originality of its culture and a life. Therefore phraseological units are highly informative units of English.

In the enormous majority idiomatic expressions were created by the people therefore they are connected with interests and daily cares of simple people. The fauna always played an important role in life, both the English people, and Russian. British are known around the world as "pet-lovers". Naturally, many phraseological units of English are connected with animals. The humor and worldly wisdom, and also acute common sense are peculiar to proverbs and sayings. Thus, the phraseological units connected with animals, can furnish the clue to understanding of national character of the English people, to its culture and history, and their comparison with the Russian equivalents - to understand and better to know the own, native language.

Now, when we speak about dialogue of cultures, especially topical issue of cross-cultural similarities and differences, it is interesting how the layer of culture reflected by phraseological units, expresses these similarities and distinctions. That is why this work is attempted to make the comparative analysis of English and Russian proverbs with names of animals.

I asked long ago a question why, from us buy "pig in a poke", and what in this case British buy? ("a pig in a poke" is a pig in a bag). Or, for example, who whistles at British when at us on the mountain the crab whistles? (Anybody, their "pigs fly" - fly pigs). And also: what animals are mentioned most often in the proverbs by British, and what - we. Who at us in proverbs acts as the hero and who - negative and who is such leader at British - after all it too speaks about national character.

Thus, the done work allows drawing conclusions concerning the figurativeness connected with animals, and also the frequency of their mention in English proverbs and sayings and their Russian analogs.

- Both in English and in Russian the important place is taken by proverbs and sayings in which pets (that is quite natural since the person coexists with them nearby throughout the millennia) are mentioned.

- Among pets in both languages the dog, a horse (horse), fish and a cat (that probably is explained by a community of historical development of all mankind) are most often mentioned. However, in this area some distinctions are observed: so, among the most popular animals at British - a donkey and a bird. Speaking about connotative value, among common features of both languages it should be noted prevalence of phraseological units with negative (in Russian) or neutral (in English) coloring and considerably a smaller role of a positive connotation in proverbs and sayings.

Among distinctions we will note the following: not all images of animals bear identical emotional loading in proverbs and sayings of considered languages. So, if the wolf and a bear are mentioned among "negative leaders" in both languages, the negative image of "donkey" and "fish" is more typical for English proverbs and sayings, and "dog" and "sheep" - for Russians. At the same time "cow" and "dog" are positive images in English proverbs and sayings, and in Russian those are "bull" and "fish". The general positive images in both languages are the horse and a horse.

In this work proverbs and sayings of English and a problem of their translation from English into Russian were investigated. First of all, the analysis of the works containing data on concept and an origin of such phraseological units, as proverbs and sayings was carried out.

Having studied fully theoretical base of probe and having used the methods of probe specified in introduction, the following problems of adequacy of the translation of proverbs and sayings from English into Russian were revealed:

Distinctions in systems of source language and translating language and features of creating texts on each of these languages in different degree can limit possibility of full preservation in

translation of the original contents. Therefore translation equivalence can be based on preservation (and according to loss) the different elements of sense containing in

In this thesis proverbs and sayings of English and a problem of their translation from English into Russian were investigated. First of all, the analysis of the works containing data on concept and an origin of such phraseological units, as proverbs and sayings was carried out.

Having studied fully theoretical base of probe and having used the methods of probe specified in introduction, the following problems of adequacy of the translation of proverbs and sayings from English into Russian were revealed:

Distinctions in systems of source language and translating language and features of creation of texts on each of these languages in different degree can limit possibility of full preservation in translation of the contents of the original. Therefore translation equivalence can be based on preservation (and according to loss) the different elements of sense containing in the original. Depending on what part of the contents is transferred in the translation for providing it to equivalence, different levels (types) of equivalence differ. At any level of equivalence the translation can provide Interlingua communication.

In consciousness of the native speaker value of phraseological combinations are fixed just as meaning of separately taken words are fixed, and the internal form of phraseological unit does not always help to motivate meaning. The prerequisite for tracing is the sufficient motivation of value of phraseological unit values of its components. That is loan translation is possible only when the literal translation can bring to the reader true contents of all phraseological unit (instead of meaning of parts). It is feasible, first, concerning figurative phraseological units, mainly metaphorical is fresher than the phraseological unities which have kept enough (and true idioms — phraseological unions — the figurative basis isn't perceived almost, and tracing-papers from them seem senseless); it is possible to trace, secondly, a number of proverbs and, first of all, such which don't possess implication. This method it is possible to transfer, thirdly, and some steady comparisons, but only having convinced that the carrier of translating language will apprehend them correctly. The central place in the description of phraseological compliances is taken by a problem of equivalent reproduction of meaning of figurative phraseological units. Semantics of such units represents the difficult informative complex having both subject and logical, and connotative components. The most important of them from the point of view of a compliance choice in translating language is the following:

- 1) Figurative or figurative component of value of the phraseological unit;
- 2) Direct or subject component of value of the phraseological unit, making a basis of an image;
- 3) Emotional component of value of the phraseological unit;
- 4) Stylistic component of value of the phraseological unit;
- 5) National and ethnic component of value of the phraseological unit.

Essential influence of a national and ethnic component on a choice of translation compliance is shown that from among compliances units of translating language possessing a similar component of value are excluded. The target text is attributed to a foreign-language Source (the author of the original), and emergence in translation of national painted phraseological units usually is inappropriate, forcing, for example, the Englishman to speak about such realities and to exclaim Here to you, Вот тебе, бабушка, и Юрьев день!, Assuming that his interlocutors know that it means.

There are three main types of compliances to figurative phraseological units of the original. The identical figurative meaning is conveyed in translating language by means of other image at preservation of all other components of semantics of the phraseological unit: A bird in the hand is worth two in the bush. - Better a titmouse in hands, than a crane in the sky. Use of compliances of this type provides rather high degree of equivalence provided that the Russian phraseological unit doesn't possess pronounced national coloring. As a result of the carried-out analysis of form and content of a target text of proverbs and sayings from English into Russian in comparison to form

and content of the original it is noted that these texts represent the objective facts available to supervision and the analysis.

In translation process certain relations between two texts in different languages (the text of the original and a target text) are established. Comparing such texts, it is possible to open the internal gear of the translation, to reveal equivalent units, and also to find the changes of form and content happening at replacement of unit of the original by a text unit equivalent to it of the translation. The comparative analysis of the translations gives the chance to find out how the standard difficulties of the translation connected with specifics of each of languages are overcome, and also what elements of the original remain not transferred in the translation. As a result the description of "the translation facts", giving a picture of real process turns out.

References:

1. Alekhina, A.I. (1992). *Idiomology of modern English*. Moscow: Education.
2. *English-Russian lingvostranovedchesky dictionary*. Americana.
3. Arbekova, T.I. (1997). *Leksikologiya of English*. Moscow: Education.
4. Arnold, I.V. (1999). *Leksikologiya of modern English*. Moscow: Education.
5. Brunner, K. (1996). *Istoriya of English*. Moscow: Education.
6. Vereshchagin, E.M., Kostomarov, V.G. (1980). *Lingua country theory words*. Moscow: Education.
7. Vezhbitsky, A. (1997). *Yazyk. Culture. Knowledge*. Moscow: Knowledge.
8. Vinogradov, V.V. (1977). *Chosen works: Lexicology and lexicography*. Moscow: Education.
9. Vinogradov, V.V. (1972). *Russian: The grammatical doctrine about the word*. Moscow: Education.

ЖОО ЖОБАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ

Умбеткалиев Болат Серикович

«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Байдильдинова Махфуза Вахитовна

Доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Қазіргі қоғамда өзгермелі жағдайларға тез бейімделе алатын, өзін-өзі тәрбиелеуге, өзін-өзі тәрбиелеуге және өзін-өзі дамытуға қабілетті, белсенді, белсенді адамдар қажет. Оқу процесіне студенттердің өзін-өзі ашуға және жеке басын ашуға көмектесетін құралдар мен әдістерді енгізу қазіргі кездегі ең маңызды педагогикалық мәселе болып табылады. Оқытудың жетістігінің критерийі кез-келген пәнді оқудағы тиімділік емес, өйткені адамның өзінің білімі мен табиғатын, тарихын және өзін өзгерту мүмкіндіктеріне қатынасы.

Түйінді сөздер: технология; құзіреттілік; Интернет жоба пәнаралық; сыни тұрғыдан ойлау.

ПРОЕКТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ВУЗЕ

Умбеткалиев Болат Серикович

Студент 4 курса образовательной программы «Переводческое дело»

Байдильдинова Махфуза Вахитовна

Доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В современном обществе существует потребность в активных, деятельных людях, которые могли бы быстро приспосабливаться к меняющимся условиям, способных к самообразованию, самовоспитанию и саморазвитию. Важнейшей педагогической проблемой сегодня стало внедрение в учебный процесс средств и методик, помогающим студентам “открывать” себя, раскрывать свою личность. Критерием успешности обучения становится не столько результативность в изучении, каких либо дисциплин, сколько отношение человека к возможностям собственного познания и преобразования природы, истории и самого себя.

Ключевые слова: технология; компетенция; интернет; проект; межпредметный; критическое мышление.

DESIGN TECHNOLOGY AT THE UNIVERSITY

Umbetkaliev Bolat Serikovich

4 year students of the educational program «Interpreting»

Makhfuza Vakhitovna Baidildinova

Docent

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St;

In modern society there is a need for active people who can quickly adapt to changing conditions, capable of self-education and self-development. The most important pedagogical problem today has been the introductions of techniques into the educational process that help students “discover” themselves and reveal their personality. The criterion for the success of training

is not so much the effectiveness in the study of any disciplines as the attitude of a person to the possibilities of own knowledge and transformation of nature, history and oneself.

Key words: technology; competence; Internet; project; intersubject; critical thinking.

Главный аспект обучения в высшем учебном заведении – отбор современных технологий обучения: познавательных-развивающих, лично мотивированных и дифференцированных по содержанию и методам обучения. Термин «технология» происходит от греческих слов «*techne*» искусство, мастерство, умение и «*logos*» – учение, наука. Сегодня преподаватель не просто передает информацию, являясь как бы фильтром для поступающего материала. Задача преподавателя показать алгоритм работы студента; сформировать компетенции по приобретению «опыта деятельности, опыта применений знаний в повседневной жизни». Активность преподавателя превышает активность студента на занятиях, а должно быть наоборот. Вследствие чего, необходимо изменить традиционные методы преподавания в вузе. Сегодня «не тот студент», да и «не тот преподаватель», скажем как пятнадцать лет назад. Новое поколение отличает самоуверенность, готовность учиться в нетрадиционных бизнес-моделях, желание работать над тем, во что эта молодежь сама верит. Поэтому влияние на это поколение и авторитет педагога надо уметь заслужить. Что ожидает преподавателя в будущем? Возможно, не будет 40-минутных лекций, так как увеличение ритма жизни требует максимально эффективной и тщательно продуманной подачи действительно важной информации. Новое качество образования мы можем достичь путем системной организацией взаимодействия всех элементов процесса обучения. В современной ситуации лекции теряют познавательную функцию, а приобретают мотивационную и даже воспитательную функцию. Студенты могут получить любую информацию посредством интернет-технологий. Можно упомянуть различные педагогические технологии, применимые в процессе преподавания английского языка: - технология уровневой дифференциации (ТУД), ориентированная на обучение в малых группах соответственно языковому уровню студентов; - стратегии Технологии критического мышления через чтение и письмо (RWCT), которая представляет структуру занятия, состоящей из трех стадий обучения и изучения: 1 стадия - мотивация-побуждение (*evocation*); 2 стадия - поиск ответов из опыта собственных знаний (*Realization of incurring*); 3 стадия - рефлексия (*Reflection*); - технология «*Step by step*», учитывающая индивидуальные способности обучаемых; - технология педагогики встречных усилий (ПВУ), в которой наиболее продуктивным способом возбуждения внимания является эвристическая задача. Среди образовательных технологий, рекомендованных к использованию в образовательном процессе, мы сегодня поговорим о технологии проектного обучения. Технология подразумевает искусное владение процессом, определенную последовательность средств (инструментария и алгоритма действий). Технология – это ответ на вопрос – «как добиться результата деятельности (с использованием каких средств)? Что мы понимаем под технологией проектного обучения? Самостоятельность, инициативность, способность к творчеству – это система лично-ориентированного образования и эта система входит в технологию проектного обучения. Преподаватель должен организовать самостоятельную познавательную и практическую деятельность студента. И результат его деятельности – овладение студентам алгоритмом и умением выполнять проектные работы. Как уже было отмечено, преподаватель является консультантом, мотивирующим и направляющим исследовательскую, аналитическую, проектную, творческую деятельность. И как правило, формирует профессиональные и личные компетенции: установление контакта, работа в команде, исполнительность, ответственность, уверенность в себе, гибкость мышления, аналитические способности, прогнозирование, мотивация. Метод проектов предоставляет богатейшую возможность при изучении иностранного языка. При работе с проектом мы всегда выделяем следующие этапы: 1. Подготовительный этап - а) планирование

преподавателем проекта в рамках тем программы; б) выдвижение идеи преподавателем на занятии; в) обсуждение идеи студентами; выдвижение ими своих идей; аргументирование своего мнения. 2. Организация работы: а) формирование микрогрупп; б) распределение заданий в микрогруппах; в) практическая деятельность учащихся в рамках проекта. 3. Завершающий этап: а) промежуточный контроль (при длительном проекте); б) обсуждение способа оформления проекта; в) документирование проекта. 4. Презентация результатов проекта всей группе. 5. Подведение итогов выполнения проекта: обсуждение результатов, выставление оценок и т. д. 6. Этап практического использования результатов проекта (в качестве наглядных пособий, докладов на других уроках, выставки и т. д.).

На сегодняшний день метод проектов является одним из популярных в мире, так как позволяет вполне рационально сочетать теоретические знания и их практическое применение для решения конкретных проблем. Проектная деятельность позволяет студентам выступать в роли авторов, соиздателей, повышает творческий потенциал, расширяет не только общий кругозор, но и способствует расширению языковых знаний. Проектная работа дает возможность студентам выражать собственные идеи, важно не слишком явно контролировать и регламентировать работу. Проектные работы являются главным образом открытыми, поэтому не может быть четкого плана их выполнения. В процессе выполнения проектных заданий можно вводить и некоторый дополнительный материал. Главным преимуществом проектной деятельности является возможность решения ряда образовательных задач: развитие навыков анализа проблем, постановки целей, разработки и выбора альтернатив в решении проблем, оценки последствий принятых решений, работы в команде. Проекты, реализуемые в вузе в рамках образовательной программы, должны быть направлены на более качественную подготовку выпускника к будущей профессиональной деятельности. С помощью проектной деятельности может быть решена проблема, которую обозначает большинство работодателей, когда принимают на работу выпускников вузов, – неготовность выпускников к решению профессиональных задач и необходимость их дополнительного обучения на производстве. Организация проектной деятельности обучающихся возможна с привлечением работодателей в период прохождения практики в качестве одного из направлений практико-ориентированного обучения. В настоящее время выпускник получает представление об инновационной деятельности посредством реализации проектов в ходе обучения в процессе освоения дисциплин общепрофессионального и специального циклов. В связи с этим прослеживается взаимозависимость обозначенных направлений проектной деятельности в вузе: формируется у обучающихся способность к проектной деятельности, дает представление об инновационной деятельности. Актуальность проектной деятельности в вузе обусловлена необходимостью обеспечения конкурентоспособности вуза и его выпускников, которые к окончанию обучения должны обладать требуемыми компетенциями в рамках своей будущей профессии. Итак, основными преимуществами проектной деятельности в вузе являются ее исследовательский и межпредметный характер, приближенность к специфике будущей профессиональной деятельности. Именно в этом заключается сложность ее осуществления, поскольку для результативной работы над проектом требуется глубокое освоение материала различных, не смежных дисциплин. И если выполнение проекта преподавателями предполагает привлечение в группу специалиста, обладающего нужной квалификацией, то руководство студенческими проектами требует повышения уровня педагогической компетенции преподавателя и расширения предметной специализации на более глубоком уровне, чем прежде. Для повышения эффективности проектной деятельности в вузе считаем необходимым привлечение работодателей к разработке тематики проектов в качестве заказчиков или консультантов в процессе выполнения проектов (например, при прохождении практики обучающимися), что будет способствовать повышению соответствия профессионально-квалификационных характеристик выпускника современным требованиям

рынка труда. В ходе проектной деятельности возможно возникновение инновационных, уникальных решений.

Список использованной литературы:

1. Новиков А.М., Новиков Д.А. Образовательный проект: методология образовательной деятельности. - М.,2004.- 125с
2. Полат Е.С., М.Ю. Бухаркина, М.В.Моисеева, А.Е. Петрова «Новые педагогические и информационные технологии в системе образования». М., 2004.-567с
3. Селевеко Г. К. Современные образовательные технологии. — М.:Нар. образование, 1999. -256с
4. Сазонов Б.В. К определению понятия "проектирование"//Методология исследования проектной деятельности. - М., 1973.-456с

КІШІ ЖҮЗ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ КӨШПЕЛІ БАҒЫТТАРЫ

Уталиев Сәкен Айладырович

Философия ғылымдарының докторы D.Ph, (тарих-археология, этнология)

Аманжолова Ақтолқын

«СПС» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Опаева Анель

«АУ» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Кіші жүз қазақтарының рулары мен тайпаларының ежелгі көшпелі бағыттары қарастырылған.

Түйінді сөздер: Кіші жүз, көшпелілер, рулар, тайпалар, қыстау, қыстау, Байұлы, Алимұлы, Жетуру.

КОЧЕВНИЧЕСКИЕ ТРАССЫ КАЗАХОВ МЛАДШЕГО ЖУЗА

Уталиев Сәкен Айладырович

Доктор философии D.Ph, (история-археология, этнология)

Аманжолова Ақтолқын

Студент 1 курса образовательной программы «СПС»

Опаева Анель

Студент 1 курса образовательной программы «АУ»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются древние кочевнические трассы родов и племен казахов Младшего жуза.

Ключевые слова: Младший жуз, кочевники, рода, племена, зимовки, летовки, Байулы, Алимұлы, Жетуру.

NOMADIC ROUTES OF THE KAZAKHS OF THE YOUNGER ZHUZ

Utaliev Saken Ayladyrovich

Doctor of Philosophy D.Ph, (history-archeology, ethnology)

Amanzholova Aktolkyn

1st year student of the educational program «Social Psychology»

Opayeva Anel

1st year student of the of the educational program «Automation and control»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the ancient nomadic routes of the clans and tribes of the Kazakhs of the Younger Zhuz.

Keywords: Junior Zhuz, nomads, clans, tribes, wintering, summering, Bayuls, Alimuly, Zhetyru.

До присоединения казахских жузов к России у казахов не было оседлого хозяйства, земледелия. В основном они вели кочевническую жизнь с круглогодичным циклом. Кочевание как само по себе – это одна из форм производственного процесса с определенной

стадией сезонов годового цикла. Это весенне-летняя организация выпаса скота на пастбищах, осенне-зимнее кочевание на теплых климато-географических пространствах. Обычной зоной кочевого скотоводства были юг, юго-запад, центральная часть Казахстана. Эти обширные территории представляли собой пустыни, полупустыни и полынные степные пространства с глинистой и солонцеватой почвой.

Говоря о казахах Младшего жуза, мы прежде всего выделяем географические зоны их кочевания, это: плато Устюрт, полуостров Мангыстау, Прикаспийские степи, Мугоджарские горы, пески Малые и Большие Барсуки, Тургайские степи, Приаральские Каракумы, Кзылкумы и т.д. Эта территория почти более половины Казахстана является зоной чистого кочевого скотоводства. Как раз на этих полупустынных просторах преобладающим большинством были многочисленные родоплеменные группы адайцев, табынцев, таминцев, торткаринов, шектинцев, шомекеев и других. Для населения этих территории основным источником существования являлось пастбищно-кочевое скотоводство, при котором летом скот пасся на северных, зимой на южных пастбищах на подножном корму. Зимой, когда снег плотно покрывал ковыльные степи северных пастбищ, они делались малопригодными для выпаса. В заснеженных степях могли тебеневать (способность добывать корм из-под снега копытами) только табуны лошадей. Остальные виды скота в виде верблюдов и овец не имели такой возможности. Поэтому в конце лета и начале осени казахи-кочевники Младшего жуза в меридиональном направлении уходили с летовок приуральских степей на юг через плато Устюрт. В начале марта они проделывали энергичный обратный путь на северную Устюртскую равнину. Быстрота обратного движения диктовалась необходимостью застать снеговую воду в степи по пути возвращения на джайлау. Отрытые еще с незапамятных времен колодцы не могли выдержать нагрузку обеспечения водой многочисленного скота и зачастую находились друг от друга на расстояниях 20-40 километров. Передвижение отощавших за зиму лошадей и овец были губительным мероприятием для последних, так как, чтобы напоить огромное количество скота, приходилось затрачивать много времени и усилий. К тому же, нередко вода в колодцах находилась на глубине 40-50 метров. Учитывая одновременное движение нескольких родовых подразделений, с дальнейшим неизбежным соприкосновением масс стад, табунов, кочевники – казахи старались избегать таких ситуации.

Помимо устюртского пути, некоторые казахские роды (особенно торткара, шекти, шомекей, кете и др.) уходили со своими стадами далеко на юг вдоль Сырдарьи в пределы Бухарского эмирата в Кызылкумы. Свидетельством того, что казахи Младшего жуза кочевали на границах узбекских государств, на зимних пастбищах, может служить мавзолей Айтеке бия (Торткара) в Нурате (современная Навойская область Республики Узбекистан). Отметим, что дед Айтеке бия знаменитый Жалонтос бахадур был правителем Самарканда в XVII веке.

По возвращений с зимовок на летние пастбища, эти рода в отличий от казахов возвращавшихся по устюртским трассам на север, вели длительные весенние перекочевки. При отсутствии колесных дорог имущество казахов и только что окотившихся ягнят перевозили на верблюдах. Дневной переход занимал около двадцати километров с остановками на два-три дня поле трех-четырех кочевков. Кочевали большими родовыми группами с обязательным обеспечением скота водой на местах ночевков.

Кочевая жизнь при всей своей простоте бытия, отнюдь не была такой легкой. Необходимость все время возить свое хозяйство и имущество, почти что ежедневное его навьючивание и развьючивание во время многотысячного пути, требовало наличие и содержание значительного количества верблюдов и вьючных коней. Наличие детей, пожилых, больных создавало определенные трудности при передвижении, особенно в холод и стужу.

Кочевники-казахи, кочуя круглый год, отнюдь не совершали случайных передвижений, а имели четко разграниченную «дорожную карту», где каждый род двигался

со своими стадами по исторически сложившимся трассам, местам определенных урочищ, ночевок.

Еще до возникновения Казахского ханства, на территории Великой степи уже сложился тот тип хозяйствования, который мы называем кочевое скотоводство. Со времен первых кочевников саков, гуннов, тюрков в наших степях утвердилось круглогодичное кочевание по меридиональному маршруту север-юг. Даже после монгольских завоеваний была сохранена такая форма хозяйствования с упорядоченностью движения местных тюркских, а также пришлых монгольских родов и племен. Территория Западного Казахстана со своей климато-географической особенностью резко отличается от других степных пространств своей зимней суровостью и летней богатой трав растительностью, ковыльностью. В любую историческую эпоху, роды и племена этой территории, могли вести свое хозяйственную деятельность, только круглогодичным кочеванием.

Во времена Золотой Орды, кочевые племена Волго-Уральского – Илекского пространства составляли боевую мощь ханов Сарая-Бату, Сарая Берке. Интересно заметить, что при сложившемся Казахском ханстве, именно Младшему жузу было дано определение «Кіші жүзге қолына найза беріп жауға қой!» (Дай Младшему жузу в руки копье и поставь против врага!). Это говорит о том, что роды и племена Младшего жуза были наиболее выносливыми и закаленными в своей суровости жизни, формой хозяйствования круглогодичного кочевания, постоянной борьбы с природой. Другой фактор крепости духа и мужества родов Младшего жуза – это постоянное вооруженное состояние в многочисленных боевых стычках с калмаками, башкирами, узбеками и другими.

Известно, что после распада Золотой Орды в XV веке, на территории Великой степи возникли Крымское, Казанское, Сибирское, Астраханское, Государство кочевых узбеков, Ногайская Орда. Именно из Ногайской Орды в будущем укомплектовались племена и роды Младшего жуза казахов. Появившиеся в 20-х годах XVII века на берегах Жайка (Урала) и Едиля (Волги) торгоуты, которые раньше входили в Ойратский союз, потеснили ногаев на территорию севернее Волги, Кавказа и донских степей. Из многочисленных ногаев–алчинов окончательно сформировались казахские родоплеменные объединения Младшего жуза: Алимұлы, Байұлы, Жетыру. Вторжение ойратов и создание Калмакского ханства на полтора столетия разрушило традиционные миграционные маршруты племен и родов Казахского ханства, особенно Младшего жуза.

Образование казахских жузов, как и когда они возникли, причины возникновения, мы в большинстве случаев знаем по преданиям самих казахов. По косвенным данным, а также по работам разных авторов, можно логично предположить, что Казахское ханство представляли не только три жуза (Большой, Средний, Младший), но еще входили Каракалпакская, Киргизская орды, два улуса Катаган и улус Курама. На определенных исторических этапах эти «жузы» откололись от наших степных пространств в силу политических катаклизмов. Особенно в годы казахско-джунгарских войн.

После полного ухода из бассейна рек Волги и Урала калмаков в 1771 году на историческую родину в Джунгарию, их трагической судьбы из-за почти полного истребления по дороге казахами, привольные степные пространства междуречья остались свободными. На эти территории в зимнее время начали перегонять свои многочисленные стада казахские рода поколения Байулы. После ожесточенной борьбы казахов под предводительством Сырым батыра с русскими войсками и казаками в 80-90 годах XVIII века, правительство императора Павла разрешило на этой территории образовать в 1801 году Внутреннюю Орду (Бокеевская Орда). С этого времени основная часть байулинцев проводила «кыстау» в северном Прикаспий. Надо отметить, что зима на этой территории бывает традиционно мягкой из-за морских муссонов и степные просторы пригодны к тебеневке. Остальные родовые подразделения с наступлением осени возвращались в пределы Закаспия и Бескалы (казахское название территории Хорезма).

Обычно байулинцы (Адай, Шеркеш, Тана, Байбакты, Маскар, Кызылкурт, Иссык, Есентемир), часть родов Жаппас, большая часть родов Алаша, Таз, Берш кочевали летом между уралом и Эмбой, при озерах Караколь и реках Бултурты, Уланты, Жосалы, Шунгурлау, Кулдагайты, Уилу и до Хобды. Зимой – около Каспийского моря при устьях Урала и Эмбы, а некоторые, особенно из рода Адай, в Мангыстау. Некоторая часть родов Таз, Берш, Алаша проводили зиму далеко на юге – на берегах Сырдарьи, Кувандарьи и песках Каракумов. Ну в основном, как мы говорили выше, рода поколения Байулы с начала XIX века, переместились в Волго-Уральское междуречье.

Поколение Алимуды почти всем составом проводила зиму на Сырдарье, Кувандарье, Жанадарье, в песках Кара-Барсук и Кызылкумах. Эти пески отличаются тем, что на 80-90 % покрыты травой. Там растут различные пастбищные травы: полыни, верблюжьих колючки, селеу, ран и другие, а также кустарники: куянсеук, акдузген, и деревья-белый саксаул. Другой особенностью этих песков является то, что они тянутся почти правильными рядами холмов, между ними имеются глубокие впадины. Эти обстоятельства играли важную роль среди кочевников, так как, даже в самые холодные зимние месяцы здесь не было сильных ветров, метелей, буранов. Своеобразие климата, растительный покров, рельеф Кызылкумов делало эту территорию зимних пастбищ - зоной удобной зимовки для овец, коз, лошадей, верблюдов даже в суровую зиму с глубоким снегом. Здесь кочевников редко достигал джуг (падеж скота), а если и происходило это явление, то не наносило большого вреда.

Особенно большая часть алимулинцев (Торткара, Каракесек, Карасакал, Кете, Шомекей) как раз и уходили в пределы Кызылкумов, где находились около 2-2,5 зимних месяцев и добирались до самых крайних точек пустыни-урочищ Бетегелик, Бес тобе, Акбайтал, Бозкемер, Нурата не раньше середины декабря. Летом же родовые подразделения Алимуды кочевали по рекам Темиру, Эмбе, Уилу, Сагызе, Илеку, Хобде, Ори, Иргизу, в Мугаджарских горах, Приаральских Каракумах. Интересно отметить, что на этих летних пастбищах они в тесном контакте соседствовали и другими племенными объединениями Младшего жуза.

Рода поколения Жетыру тоже кочевали на огромных степных пространствах Великой степи. Подразделение Жагалбайлы зиму обычно проводили около рек Иргиз, Ор, Кумак, Сугундук и около гор Карача. Летом жагалбайлинцы пасли свой многочисленный скот на дистанциях от Иргиза до верхнего Урала.

По среднему течению Урала от Уральска до Оренбургских степей в зимнее время, укрываясь среди камышей, кочевали рода Тама и Кердер. Летом они чуть спускались южнее к река Доныз, Хобда, Илек.

Большая часть Табынского рода летом кочевали в соседстве с Тама и Кердер по Илеку и Уралу, другая часть около рек Тобол, Тургай, Сырдарья, Кувандарья, Эмба, а некоторые даже в расположениях родов Среднего жуза на реках Есиле, Су. Осенью табынцы своей огромной массой уходили на южные территории зимних пастбищ достигая своими кочевьями земель Бескалы (Хорезма), низовьев Амударьи.

Род Керейт (монгольское племя появившийся в степях Западного Казахстана в конце XII в.) в зимнее время располагался на Сырдарье укрывая стада в камышовых зарослях, а лето прибывала к Иргизу, поднимаясь на север до гор Карача и среднего течения Урала.

Остальные два рода из поколения Жетыру –Тлеу и Рамадан зиму тоже проводили в на Сырдарье и Кувандарье в тесном соседстве с Керейтами. С наступлением весны поднимались севернее к озеру Шалкар и Тургайской степи.

В конце можем сказать, что роды и племена, консолидировавшиеся в эпоху Золотой Орды на территории Западного Казахстана, всегда оставались на своих исторических местах кочевания, входя и выходя из различных политических объединений, будь то Государство кочевых узбеков, Ногайская Орда или Казахское ханство. Вхождение Великой степи в состав Российской империи, дальнейший захват земель переселенцами, разрушило традиционный уклад кочевнического хозяйства казахов Младшего жуза.

Схематическая карта кочевых путей родов казахов
Младшего Жуза

КЕТЕ РУЫНЫҢ ШЕЖІРЕСІ

Уталиев Сәкен Айладырұлы

Философия ғылымдарының докторы D.Ph, (тарих-археология, этнология)

Байғужин А.

«Қаржы» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Кіші жүз қазақтарының құрамына кіретін Кете руының пайда болу тарихы қарастырылады.

Түйінді сөздер: Кіші жүз. Қазақтар. Бала туу. Рулар. Әлімұлы. Кете. Асыл тұқымды.

РОДОСЛОВНАЯ РОДА КЕТЕ

Уталиев Сакен Айладырович

Доктор философии D.Ph, (история-археология, этнология)

Байғужин А.

Студент 1 курса образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается история происхождения рода Кете, который входит в состав Младшего жуза казахов.

Ключевые слова: Младший жуз. Казахи. Роды. Племена. Алимұлы. Кете. Родословная.

KETE CLAN PEDIGREE

Utaliev Saken A.

Doctor of Philosophy D.Ph, (history-archeology, ethnology)

Baiguzhin A.

1 st year student of «Finance» educational program

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the history of the origin of the Kete clan, which is part of the Younger Zhuz of Kazakhs.

Keywords: Junior Zhuz. Kazakhs. Childbirth. Tribes. Alimuly. Kete. Pedigree.

Кете — Кіші жүз құрамындағы Әлімұлы тайпасының алты бөлімшесінің бірі болып табылатын қазақ руы. Әлімұлы өз кезегінде алшын асыл тұқымды бірлестігінің бір бөлімшесі болып табылады.

Кейбір зерттеушілер кете руданы Қытай тайпасымен (hi-ti) теңестіреді. Бұл тайпа 1120 жылы Елюй Даши жиналған кидандарға бағынышты 18 тайпаның қатарында болды, содан кейін қараханидтерге жорыққа қатысты. Кейінірек Мубаряк-Шах тізіміндегі тайпалар қатарында Хит тайпасы аталады, ол қазіргі киттің ата-бабасы болуы мүмкін [1, 55 б.].

Ж. М. Сабитов Моңғолияда XIII ғ.дейін өмір сүрген алшынов пен алшы-татарлардың ұқсастығы туралы көзқарасты дәлелдеген. Моңғол империясының шекарасын кеңейткеннен кейін, алчи-татар бір бөлігі Алтын Ордаға көшіп, Боракчиннің (Батудың әйелі) арқасында алчи-татар руынан келген эмира жетекші орынға ие болды [2, 593-639 б.]. Ж. М. Сабитов келтірген шежіреге сәйкес, Байұлы мен Әлімұлы құрамындағы барлық алшын рулары, кетені

қоса алғанда, XIV ғасырда Алтын Орданың Хан Жәнібек заманында өмір сүрген алаудан тұрады. Гаплогруппен салыстырғанда, алшындардың тікелей ата-бабалары ерлер желісі бойынша Шығыс Азиядан келеді (қалмақтар мен наймандарға сарыжомарт руының жақын), бірақ нирун-моңғолдарға жақын емес. Орта Азия халықтарынан келген Әлімұлы мен Байұлының генетикалық тайпалары Моңғолияның солтүстік-батысында Увс аймағында тұратын баяты жақын. Негізгі гаплогруппой үшін кете болып табылады.

Әлем халықтарының көне тарихынан хабардар азаматтар біздің жыл санауымызға дейінгі III-II мыңжылдықтар шежіресінен хити /хета, хетта/ аталатын халықты қазіргі Месопотамия және Кіші Азия (Анатолия) аймағынан кездестіріп қалады. Олар осы аймақта ірі империялық құрылым құрып, Мысырмен алысып жүрген ел екеніне көзі жетеді. Бірқатар жазбаларда олардың жылқы мәдениетін осы өлкеге таратқаны, хетталардың келуімен байланысты Шығыста «кентавр», яғни басы адам, денесі ат құбыжық бейнесі қалыптасқаны айтылады. Сонымен «хетта» немесе «хити» деген халық туралы не білеміз? Білетініміз шамалы екен. XIX ғасырда осы тақырыпқа кіріскен Еуропа ғалымдары хетталарды Кавказдан ауып келген үндіеуропа тілді халықтардың қатарына жатқызып қойған, осы догма әлі де жұмыс істеп тұр. Бұл еуропацентристік көзқарасқа бағынбаған жалғыз ғалым еңбектерінің авторы Н.А. Аристов еді [3, 392-485 б.; 4, 182 б]. Ол Кіші Азия жерінде б.з.б. II мыңжылдықта үстемдік құрған хити (хетта) елінің қазақтың этникалық құрамындағы Кете руымен байланысы жөнінде болжам жасады.

Н.А. Аристовтың батылдығының, мықтылығының көзі қазақ шежіресі болғандығын оның кітаптарының атауынан-ақ көреміз. Қазақ этникалық құрамында саны аз болғанымен, жолы өте салмақты кете тайпасының көне дәуірдегі хет (хетта, хита) еліне қатысы бар ма? Н.А. Аристовтың өз замандастарынан бір артықшылығы қазақ ру-тайпаларының атауларын, таңбаларын, тарихын терең қарастырып, Еуразия дала көшпелілерінің тарихын шежіремен байланыстыра зерттеуінде еді. Өкінішке қарай Н.А. Аристовтан кейін қазақ шежіре аңыздарын, ру-тайпа атауларын, олардың таңбаларын терең және кең көлемде зерттеу ісі әлі күнге дейін жалғасын таппай отыр. Қазақ аңыздарында кете аталатын тайпа Кетебике деген әйелден тараған екен дейді. Бір әскеретін мәселе шежіреде әйел образының болуы қашанда оқиғаның көне екендігіне дәлел есепті. Бізге дейінгі зерттеушілердің көпшілігі Кете тайпасын Кіші жүздің Әлімұлы аталатын ірі тайпалық құрмасынан таратады. Шежіре бойынша Кіші жүздің арғы аталарының бірі Қадырқожадан (Қаракесектен) Байсары, Әлім, Шөмен туады. Байсарыдан Бозаншар, Майлыбай. Байсары баласы Майлыбай екеуі жаудан өледі. Бозаншардың шешесі Кетебикені Әлім жеңгедей алады. Әлімнен Тайқожа – Ақкете, Бозаншардан Адамқожа, Сәду (киімді, яғни сырттан келіп қосылған). Адамқожадан Қара кете. Әлім өлген соң Кетебикені Шөмен жеңге алады. Одан Томенқожа, одан Томпақ, Сары. Сәдуден Сәбден. Соныменен Кетебике үш ағайындыға кезекпе-кезек байға шығып үш ұл тауып осы үш ұлдан тараған ұрпақ өзін «кете деген елміз» деп атайды. Олар Шөменнің өз әйелінен туған Шөмекеймен бірге өсіп, еншілес болғандықтан «Кете –Шөмекейміз» деушілік шықса керек [5, 109-110 б.; 6, 84 б].

Соңғы кезеңде «Солтүстік Арал аймағының қазақтары» тақырыбы бойынша арнайы ғылыми жұмыс жасаған профессор Р.А. Бекназаров Кете тайпасына қатысты деректерді саралай отырып былай деп жазады: «Шежіренің жалпы халықтық нұсқаларына қарағанда Қаракесектің бірінші әйелі Тоқсұлудан Байсары туады. Тоқсұлу қайтыс болғаннан кейін Қаракесек өзінің балдызы Қағазға үйленеді де одан екі ұл -Әлім мен Шөмен туады. Байсары Кетебике деген қызға үйленіп одан Бозаншар мен Майлыбай туады (Бозаншарды кейбір деректерде Бозанша деп те атайды). Байсары ұлы Майлыбай екеуі бір соғыста қайтыс болып, Кетебике әменгірлік тәртіп бойынша күйеуінің інісі Әлімге шығады. Осы некеден Тегенболат (кейінірек Қарасақал деп атанды) және Тойқожа. Бұдан әрі бір деректер бойынша Әлім де қайтыс болады, Кетебике даланың от басылық заңы бойынша күйеуінің кіші інісі Шөменге шығады және одан Түменқожаны туады. Басқа бір әңгімелерде Кетебике Байсары өлгеннен кейін Әлімге шықпақ болып жүргенде Шөменнен аяғы ауыр болып қалады, яғни

Әлім Кетебикені екі ұлымен –Бозаншар, Түменқожа, алған екен дейді. Осы уақыттан бастап Әлім мен Шөмен арасында «жер дауы мен жесір дауы» басталған-мыс. Бірғыз өлкесінің қазақтары арасында осы аңыздың бір нұсқасы сақталған. Олардың айтуы бойынша Әлімнің насыбайы бітіп қалып інісі Шөменнен бір атым сұраса керек. Шөмен, ерігіп тұрған жас жігіт, «ат жарыстырайық» дейді. Әлім келіседі. Шөмен атына қамшы басып бара жатып, аруақтардан қолдау сұрап «Дөйт», «Дөйт» деп ұрандайды. Соңынан шауып келе жатқан Әлімге бұл айғай «Койт», «Койт» болып естіледі. Содан мені итті шақырғандай әбден масқаралады, озып бара жатып мені итке теңеп кетті деп Әлім інісіне ренжиді. Бозаншар өз әкесі өлгеннен кейін Әлімнің қолында тәрбиеленетінін айттық, бірақ Әлімнің өзге балалары шеттете бергеннен кейін бір үйір жылқыны айдап Сырдың бойында отырған Шөменге көшіп кетеді: Асырайды Бозаншаны Әлім алып, Еншілес еткен оны малын салып. Әлімнің алты ұлымен сыйыса алмай, Шөменге жүрген екен қашып барып. Бозанша қатарынан болды мықты, Өз деген өз күшімен озып шықты, Бір күні тойға барып төбелесіп, Әлімнің төрт баласын ұрып жықты. Шөмен Бозаншарға қамқорлық жасап, сол жерде от басын құрып, шаруасын құрап алады. Осы себепті Солтүстік Арал аймағында бүгінгі күнге дейін «Шөмекей -Кете бір туған» деген сөз бар... Бозаншар үйленгеннен кейін өз еншісін алып, анасы Кетебикенің ақылымен маңайына өзінің бір анадан туған емшектес бауырларын жинайды. Осылайша «Кете ауылы» аталатын ел пайда болды» [7, 67 б].

Жоғарыда келтірілген шежіре деректері Кете тайпасының Кіші жүз құрамында ең көне этникалық субстрат екенін бірнеше түрлі дәлелдеп тұр. Бұл мәселе тайпа атауынан да көрінеді, анасының атымен аталатын қазақта әр түрлі ру қауымдары аз емес, ал Әлім ұлы сияқты ірі құраманың іргелі бір елінің анасының атымен Кете атануы өте сирек болады. Екіншіден ру құрамынан біз кетенің өзінің оншақты түр сипатын көреміз: Ақ кете, Қара кете, Қоңыр кете, Майлы кете т.б. Бұл түр сипатқа негізделген бөлініс жүйесі де көне дүниенің сарқыты, тым әріге бармай-ақ ортағасырлық қыпшақ қауымының атауларын еске түсірейік. Үшіншіден, егер біз жол тәртібі тұрғысынан келсек Кетенің жолы Әлімнен де үлкен екенін көреміз, яғни Әлім Кіші жүздің үлкені болса, оның ағасы Байсары жалпы Кете біткеннің атасы. Осы үш дәлел бізге кете тайпасының тарихи бастауларын Кіші Азияда көне заманда белгілі империя құрған хетта халқымен байланыстыруға мүмкіндік береді. Жалпы кете саны аса көп емес. М.Тынышбаев олардың саны 6700 түгін деп көрсетеді [8, 24 б]. Негізінен мекендеген жерлері Сағыз, Ойыл алқаптары, Қазалының батыс жағы. Тағы бір ескеретін мәселе кете таңбасы ашамай түрінде болып келеді, бұл оның арғы тегі белгілі дәрежеде керей қауымдастығына жақын болғанын көрсетсе керек.

1917 жылғы революция-төңкеріске дейін рудың саны 50-60 мың адамды құрады. Ақ кете руының өкілдері Ойыл мен Қобда өзендерінің бойында, сондай-ақ Ресей Федерациясының Астрахан және Орынбор облыстарында тұрады. Жаппай Ақтөбе облысының Ойыл ауданында ұсынылған, онда халықтың басым көпшілігі құрайды. Қызылорда облысының Арал, Қазалы, Қармақшы, Сырдария аудандары, сондай-ақ Ақтөбе облысының Алға ауданы.

Қазақ халқының ғасырлар бойы жасаған рухани мәдениетінің маңызды бір саласы – қазақ шежірелері екен. Қазақта ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген шежірелердің жарыққа шығуы қазақ халқының қалыптасқан шежірелік дәстүрімен байланысты болды. Қазақтың әрбір азаматы өзінің азаматтық борышының бірі ретінде баласына жеті атасын білдіруді, есте ұстап, келешек ұрпақтарына жеткізуді міндетім деп санаған. «Жеті атасын білмеген жетімдіктің салдары» деген мақал соның айғағы болса керек.

Қазақ халқы ежелгі заманнан ұлан-байтақ Орта Азия мен Қазақстан жерін мекендеген түркі тілдес тайпалар мен тайпалық бірлестіктердің ұзақ тарихи дәуірлерден ортақ территорияда бірге өмір сүріп, этногендердің жалпы заңдылықтары бойынша бірте-бірігіп, дамуы арқылы пайда болған қазақ рулары мен тайпаларының ұрандары мен таңбаларының ұқсастығы, олардың жүздерге бірігуі нәтижесінде қазақ халқы қалыптасып, Қазақ хандығының нығаюына үлкен септігін тигізген. Сонымен елдігіміз бен ерлігіміздің талай

замандар бойы белгісі болған рулық ұрандар мен таңбаларды, ру аттары мен шығу тегін бүгінгі және келешек жас ұрпақтың біле жүргенінің ешбір артықшылығы жоқ. Бұл рушылық сезімін ояту емес, керісінше өзінің өткен тарихын ұғынуға, түсінуге көп көмегін тигізеді.

Ежелгі ру-тайпалардың, бүкіл бір халықтың шығу тегін, өсіп-өрбуін, даму тарихын ұрпақтан ұрпаққа жеткізген шежірелердің ұлттық мәдениеті бар елдің бәрінде кездесіп, орын алары сөзсіз. Міне, бұдан шығаратын қорытынды сол рудың, тайпаның тарихын білу бүгінгі кейбіреулердің айтып жүргеніндей, ғасырлар қойнауында мидай араласып, қауымдасып кеткен жұрағаттың жігін ашып, «сен ана рудансың, сен мына рудансың», - деп жіктеліп, жіктеуге қызмет етпейді, қайта керісінше туманды түсінікпен жүзге бөліп, руға тарлып, тұтастық туын жоғары көтере алмай жүрген бүгінгі тоғышарлардың санасын оятып, оларға қазақ деген халықтың негізін құраған ру-тайпалардың көктен түспегенін, сырттан келмегенін, әрбірден соң жаратылыс-тегі бір, тілі бір, діні бір жұрт екенін ұғынуға көмектеседі.

Ұлт құрамына кіретін әрбір рудың тарихын зерттемей, қазақ халқының шынайы тарихы бола алмайды.

Америкалық үндістердің зерттеушілері олардың тайпа атауларын келтіреді: адай, ацтек, майя, шерубай. Кіші жүзде ұқсас атауы бар рудың болуы-адай, кете тектес ұрпақтар: естек, мамыр, шерубай кездейсоқ сәйкестік емес. Айталық: оқиғалар тізбегі-бұл заңдылық.

Біз өз даңқты қарсыластарымыздың есімдерін есте сақтаймыз: Сыпыра Бұқар жырау, Алтай батыр, Сарман би, Әжібай би, Шектібай хазрет, ақын Шернияз т.б. және, әрине, Кеңес әскерінің генералы Жансен Кереевті мақтан тұтамыз!

Өзінің шығу тегін осындай тарихтан танып білген елдің ұлттық санасы жоғары. Өйткені жоғары сана – жоғары танымға тән. Ал, танымы мол жынның қашанда түсінігі анық, пайымы нақ, өмірі баянды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. Алматы, 2005 ж. 2 том.
2. Сабитов Ж.М. В поисках Чингиз-хана//Вестник Российской академии ДНК–генеалогии. 2009. Том 2. №4,
3. Аристов Н.А. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казахов Большой орды и каракиргизов. Живая старина. Вып. 3-4.- СПб.,1894.
4. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюрских племен и народностей и сведения об их численности. СПб., 1897.
5. Маданов Х. Кіші жүз шежіресі. Алматы,1994.
6. Толыбеков С. Қазақ шежіресі. Алматы,1992.
7. Бекназаров Р.А. Казахи Северного Приаралья в XIX-начале XX вв. (историко-этнографическое исследование). Диссертация на соискание доктора исторических наук. Алматы, 2010.
8. Тышышпаев М. Материалы к истории киргиз-казахского народа. Ташкент, 1925.

КІШІ ЖҮЗ. ЖЕТІРУ. ТАБЫН.

Уталиев Сәкен Айладырұлы

Философия ғылымдарының докторы Д.Ф. (тарих-археология, этнология)

Кадырбаева Жансая

«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада қазақтардың Кіші жүзінің Табын руы туралы баяндалады.

Түйінді сөздер: Шежіре, Кіші жүз, Жетісу, Табын, Башқұрттар, Қазақтар.

МЛАДШИЙ ЖУЗ. ЖЕТЫРУ. ТАБЫН.

Уталиев Сакен Айладырович

Доктор философии D.Ph, (история-археология, этнология)

Кадырбаева Жансая

Студентка 1 курса образовательной программы «Переводческое дело»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье рассказывается история рода Табын Младшего жуза казахов.

Ключевые слова: Шежіре, Младший жуз, Жетыру, Табын, башкиры, казахи.

JUNIOR ZHUZ. ZHETYRU. TABYN.

Utaliev Saken A.

Doctor of Philosophy D.Ph, (history-archeology, ethnology)

Kadyrbaeva Zhansaya

1st year students of the educational program «Translation Studies»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article tells the story of the Tabyn clan of the Younger Zhuz of the Kazakhs.

Keywords: Shezhire, Junior Zhuz, Zhetyru, Tabyn, Bashkirs, Kazakhs.

Жетіру тайпасы-қазақ халқының тайпалар бірлестігінің бірі. Бұл тайпаның арғы тегі ең ежелгі түркі тайпаларымен байланысты деген деректер бар. Жетіру одағы кейбір деректерде қарт қазақ деп аталынып кеткен. Олай аталынғанының бірнеше себептері бар. Жетіру одағы қазақ жүздері қалыптаса бастаған XV ғасырдың соңы-XVI ғасырда негізі қаланып, кейін дербес одаққа айналған. Сондықтан да Жетіру одағы XVIII ғасырда емес әлдеқайда ерте қалыптасқан. Сонымен қатар Жетіру бірлестігі ерте кезеңде Қазақ хандығының құрылып және нығаюына белсене араласқан деген деректемелер де бар. Сол себептен Жетіру одағы қарт қазақ деп аталынған. А. И. Тевкелев жетіруға кірген рулардың байырғы заманда бытыраңқы болып, неғұрлым күшті рулардан қиындық, теперіш көріп келгені жайлы баяндаған еді [1, 63 б]. Сол себептен олар бірігіп қана жеке одақ болып сақталатынын түсініп Тәуке ханның айтқан ақылымен туыстық жағынан бір-бірімен байланысты емес одақ ретіне бас қосқан. Атап айтқанда Әз-Тәуке Елек, Қобда өзендері мен Арал, Маңғыстаудағы Башқұрт халқын жоғарғы Тобыл бойы мен Орал жақтарға қуып жібергенде сондағы Ноғайлыға қараған Жағалбайлы, Кердері, Табын, Тама, Керейт, Рамадан, Тілеу рулары Алшынға қосылып Жеті ру деп атау берілген еді. Сол кезеңнен бастап Жетіру

тайпасының тарихы қалыптасып, бұл тайпа кіші жүзде таралып кейіннен ру-руға бөлінеді. Жалпы алғанда Жетіруға кіретін ру атаулары бұрын шыққан шежіреде, қазақ энциклопедиясында соған қоса басқа да тарихи деректерде дұрыс болып келеді. Себебі бұларда басқа ру атауларындай бұрмалаушылық мілдем қолданылмаған десек артық болмас. Бұл рулардың да өз алдына жеке бір тарихы бар. Осындай тарихы бар рулардың бірі Табын руы. Табын руы-Жетірудың ішіндегі жолы үлкен ру. Бұл олардың Жетіру құрамында саны жағынан, көнелігінен, үш таңбалы тармақтарының көптігінен қалыптасқан тұжырым десекте болады. Үлкен ру екендігіне тағы бір дәлел болатын ақиық ақын Кердері Әбубәкірдің жыры [2, 257 б.]. Ол өзінің қазақ шежіресіне арнаған жыр жолдарында Жетіру бірлестігіндегі үлкені Табын екенін атап жазған еді. Ауқымы бар табын руының шежіресі де ауқымды екені айғақ. Жетірудың үлкені Табын руының шежіресіне тоқталып кетсек.

Табын руы-Кіші жүздегі Жетіру бірлестігінен тараған ру. Табын руының атауы қысқаша деректерге сүйенсек, табын атауы ежелгі моңғол тілінен бес деп аударылады, соған сәйкес бұл бірлестік бес тайпадан құралған болуы да мүмкін деген болжамдар бар. Көбінесе табын руы жайлы мәліметтерге сүйенетін болсақ көптеген сөздер моңғол тілінде жазылған. Сондықтан да кейбір зерттеушілер табын тайпасы моңғол тектес тайпа деп санайды. Тек қана сөз, диалект жағынан ғана емес, қоныстанған жерінен де осындай пайымдамалар зерттеушілер арасында туған болатын. Оған себеп Ежелгі Алтай жерінің өзі моңғолдар қоныстаған жер. Моңғол Алтайы өңірінде Табын атауымен байланысты жер-су атаулары да көп кездеседі. Кейіннен көптеген табын және басқа да тайпалар Алтай, моңғол далаларынан шығып, бірте-бірте батыс өңірлеріне жылжыған. Олардың тағдыры түркі халықтарымен тағдырлас болғандықтан көне ұлыстар секілді бірге батыс өңіріне қарай көшіп кеткен еді. Атақты ғалым М. Қашқари табындарды түркі халықтарының бөлек бір қауымы ретінде сипаттаған. [3, 21 б.]. Ғалымның бұл сипаттамасы табын тайпасының тілдік мәселесін шешкендей болды.

Табындар мәселесін зерттеген Р.Г. Кузеев бұл «Табын» этнонимнің Күлтегін жазуында кездесетін та-табы, татабы деген көне түрік сөздерінің кейінірек өзгерістерге түскен түрлері болуы мүмкін екенін ескерткен еді [4, 57 б.]. Көне түрік сөздігін атқарар болсақ «таат» деген сөздің осындай мағынасына кезігеміз: «Таат повиновение, послушание, смирение, совершение богоугодных поступков». Қазақша алар болсақ «таат» сөзі тек Құдайға табыну деген ұғымды берер болса, ал «та аттабу» сөзі де табыну, тыңдау деген мағынаны білдіреді екен. Ежелгі Орхон - Енисей жазуларындағы «татабы» атты халықты «табын» деп есептеуге болады. Күлтегін жазба деректердегі татаб атты халық табындардың арғы ата-бабалары болуы мүмкін делінген еді. Күлтегін жазба ескерткіштерінде татабтардың есімдері біршама айтылған. Татабтар VIII-ғасырда көптеген түркі тілдес халықтармен тығыз байланыста болған ірі тайпа. Табындар мен татабтардың атауларының ұқсастығынан бөлек, татабтардың мекендеген өңірлері және көшпелі тұрмыс-салттары ежелгі табындар секілді.

Табын халықының мекендеген аймақтары Табын-Богдо-Ола тауы. Бұл табындардың түп отаны болып келеді. Табын-Богдо-Ола тауы Алтай тауының ең биік шыңдарының бірі. Тау маңында Шөмішті Табын атауына ұқсас Чумша Табун өзені бар. Аталған аймақта Табын-белчир, Табын-тологой таулары, Батыс Монғолия алабында Табын-обо (Бесоба), бес тау өзенінен түзілетін Буянту өзенінің жоғарғы жағында Табын-сала аңғарлары болған. Табындардың батысқа, яғни қазіргі Қазақстан жеріне өтуі шамамен алғанда X-XI ғасырларда болып өткен. Табын тайпасы ерте кезден бастап Батыс Қазақстанда әсіресе Ақтөбе облысында және Маңғыстау жерінде, Жайық бойында сонымен қатар Сырдария бойында, Жезқазғанда да қоныс тепкен.

Жалпы табын тайпасы Батыс Қазақстан өңірін Бату жорығына дейін қоныстанғаны жайлы деректер де кездесіп жатады. Сонымен қоса тайпаның біраз бөлігі кейіннен башқұрттарға барып қосылған. Оған дәлел ретінде С. Руденконың мәліметін алуға болады, оның айтуынша Бату жорығы басталмай тұрып-ақ башқұрттар он екі арыс елге бөлінген

және оның бірі табын болған [5, 57 б.]. Оған дәлел ретінде Шакарим Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі» атты еңбегін алуға болады [6]. Ол еңбегінде башқұрттар 1723 жылғы Ақтабан шұбырындыдан соң қазақтардан бөлініп кеткен. Негізінен олардың таптарының ішінде Табински деген тап болған. Бұл Кіші жүздегі табын руының атауы екені анық. Яғни башқұрттардың құрамында мәліметтерге сай табындар кездескен. Тағы деректерге сай: башқұрттар да Қонақбай дейтін дейтін ауданда ертеде «Табын» деп аталатын газет шыққан.

Тарихи шежіремізде әрбір рудың өзінің ұраны болған. Ұран-жауға қарсы аттанғанда руластарды жігерлендіріп, рухын көтеретін айбарлы сөз. Қазақ табындарының жалпы ортақ ұраны-Тостаған. Гродековтың мәліметі бойынша Сырдария бойында мекендеген табындардың ұраны- «Сәрке» және «Тостаған» болған [7]. Сәрке деп ұрандатуының себебі сол кезеңде Сәрке Шөмішті табыннан шыққан тарихи тұлға әрі батыр болған. Сол себептен Сырдария табындарының ұраны батырдың есіміне байланысты берілген. Батыс Қазақстан табындарының ұраны-«Алаш» деп айтылатын болған. Ұранымыздың Алаш деп аталу себебі «Алаш» дегенде, алаша ханның аты деген ұғым бойынша, ынтымағымыз осы ұранның мағынасынан шығады. Алаша ханның ұрпақтарымыз, бәріміз ру-руға бөлініп кеткен болсақ та, түбінде бір кісінің нәсіліміз, алаша ханның еліміз деген мағына айтылады. «Алаш» барлық ноғай-қазақтың, тіпті өзбектің де ұраны болған.

Рулар таңбасының пайда болуы, олардың тарихы өзектілігі жағынан сол ру-тайпалар тарихының өзінен кем түспесі анық. Жалпы таңбалар тарихын зерттеу күрделі салалардың бірі. Әрбір рудың өзіндік мәнге ие таңбалары бар. Табындардың таңба белгілері әр түрлі. Жалпы ру таңбасы тостаған. Табындар үш таңбалы болып келеді. Олар-көсеу, тарақ, шөміш. Сонымен бірге табындарда тағы да әліп-таңбалары бар. Бұл атаулардың әрине олардың сырт белгілеріне қарап қойылғаны анық. «Әліп» ісжүзінде «көсеу» таңбасы болып табылады. Көсеу мен шөміш таңбалары көп тараған ежелгі таңбалар. Яғни бұл атаулы таңбалар сармат дәуірінен белгілі болған. Шөміш таңба соған қоса аз мөлшерде көсеу таңба кейіннен Солтүстік Кавказдағы кабарда, черкес, балқар, қарашай сияқтылардың таңбасына айналған. Сонымен қатар бұл таңбалар башқұрт, ноғай, өзбек, қарақалпақ, моңғол, т.б. түркі-моңғол халықтарында кездескен. Таңбасы «/» - көсеу, «п» - тарақ, «Ω» - шөміш, тостаған". Табын руының таңбасы: табын қазақ ұғымында қоралы қой, немесе қоралы мал мағынасын береді. Ерте кезде қора, қорғаннан тартып қоныста тігілетін ауыл үйлеріне дейін дөңгелене орналасатын салт болған деседі.

Сонау сақ тайпасынан келе жатқан қазақтың қилы да сырлы тарихы еліміз үшін құнды қазына. Тарих бізге ұлтымыздың, еліміздің, жеріміздің құндылығын ұрпаққа таныту үшін жазылып қалдырылған мұра. Тарих беттерін ақтара отырып еліміздің бар азапты көріп, жеріміздің бөлініске салынғаны жайлы білетініміз рас. Сол жерімізді қасық қаны қалғанша қорғаған батырларымыз жайлы да деректер тарих толғауында сақтаулы. Еліміздің алтын тарихын ұмытпай мақтан етіп, келер ұрпаққа өнеге болуы үшін одан әрі дамыту, ашылмаған түрлі деректерді зерттеп табу біздің міндетіміз. Бұл ғылыми жобаның да басты мақсаты осы. Қазақ руларының тарихын зерттеу, оның ішінде өз руының тарихын білу ол өз жеке тарихының бір бөлшегін танып білу деген сөз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Казахско-русские отношения в XXI-XVIII вв.» Сборник документов по истории русско-казахских отношений. Алма-Ата: АН Казахской ССР, 1961.
2. Әбубәкір К. «Қазағым», Алматы, 1993. 257 б.
3. М. Қашқари-«Түбі бір түркі тілі»(ауд.Бекетаев,Ибатов)
4. Кузеев Р. Г. Происхождение башкирского народа. Этнический состав, история расселения. — М.: Наука, 1974. — 576 с
5. Руденко С. Башкиры: Историко-этнографические очерки. М.-Л., 1955;

6. Шакарим Құдайбердіұлы-«Түрік,қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі».
7. Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области. Ташкент, 1889.

ШЕКТІ РУЫНЫҢ ТАРИХЫ

Уталиев Сәкен Айладырұлы

Философия ғылымдарының докторы Д.Ф. (тарих-археология, этнология)

Әділхан Айжанар

«Психология» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Кіші жүздің Шекті руы туралы айтылады.

Түйінді сөздер: Кіші жүз, Алимұлы, Назар, Орта Азия, тайпа, Алим өзені.

ИСТОРИЯ РОДА ШЕКТЫ

Уталиев Сакен Айладырович

Доктор философии D.Ph, (история-археология, этнология)

Адилхан Айжанар

Студентка 1 курса образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье рассказывается о племени Шекты из Младшего Жуза.

Ключевые слова: Младший Жуз, Алимұлы, Назар, Средняя Азия, племя, река Алим.

THE HISTORY OF THE SHEKTY CLAN

Utaliev Saken A.

Doctor of Philosophy D.Ph, (history-archeology, ethnology)

Adilkhan Aizhanar

First-year students of the educational program «Psychology»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article talks about the Shekty tribe of Younger Zhuz.

Keywords: Junior Zhuz, Alimuly, Nazar, Central Asia, tribe, Alim river.

*Кіші жүзде ауқымы кең таралған,
Шежірелі шекті руы саналған.*

Сонау ата-бабамыздан бізге қалған мұра - шежіре. Қазақ шежіресі-тарихта қазақ халқының шежіресін, таралуын баяндайтын тармағы. Шежіре қазақ, түрік, монғол және тағыда басқа халықтарда ауызша сақталған. Демек, шежіре қазақ халқының өмірінде үлкен рөл атқарған. Бұрынғы кезде қарияларымыз жазған шежіренің арқасында қазақтың ру-тайпалары туралы біршама мәліметтер алуға болады. XVIII-XIX ғасырларда шежіренің біразын Н. Аристов, А. Левшин, В. Григорьев, Л. Мейер, П. Рычков, М.Тевкелев, Н. Гродеков, И. Андреев, Ш. Уәлиханов, Г. Н. Потанин т.б зерттеушілер өз үлестерін қосты.

Қазақ халқында ата шежіресі ерте кезден ақ қалыптасқан. «Жеті атасын білмеген жетесіз», «Жеті атасын білген ер жеті рудың қамын жер, жалғыз өзін білген ұл құлағымен жағын жер» деген сөздер соның дәлелі. Әр адам өзге ұлт өкілі болмасын өзінің шежіресін білу керек. Соның ішінде қазақ ұлты. Өз ата-бабамызды, тарихымызды, шежіремізді білу арқылы ғана өз ұлтымызды сақтап қаламыз. Қазақ халқы қанының тазалығымен ерекше.

Жеті атадан аспай қыз алыспаған. Ол ерте заманнан бері жалғасып келе жатыр. Арғы тегімізді білу біздің міндетіміз.

Қазақ халқы-ұлы халық. Әрбір қазақ өзін қазақпын деп мақтанады. Өзінің ұлылығымен, тектілігімен, қайсарлығымен, салт-дәстүрімен ерекшеленген халық. Ең бірінші осы қазақ халқы мен шежіресі туралы қысқаша мәлімет бере кетсек. Ертедегі аңызға сүйенсек: Алаштан екі бала туған Сейілхан, Жәйілхан деген. Жәйілханнан - Майқы би. «Түгел сөздің түбі бір, түп атасы - Майқы би» деген сөз бар. Майқы биден - Өзбек, Сыбиян. «Өзбек - аз ағам, сарт - садағам» деген сөз осыдан қалған. Сыбияннан, Айырқалпақтан - Қазақ, Созақ. Созақтан – Қарақалпақ тарайды екен.

Қазақ халқы-ерте заманда еліміздің батыс өңірін, Алтай, Тянь-Шань таулары мен Жоңғар ойпатын, Жетісу өңірі мен Сырдария алабын және дешті қыпшақ даласын мекен еткен. Шоқан Уәлиханов: «қазақ» сөзі әскери термин ретінде қолданылып «ержүрек, батыл» деген мәнді білдіргенін баяндайды өз деректерінде [1]. Атақты ғалым В. В. Радлов «қазақ» деген атауды: «тәуелсіз, еркін, ерікті адам» деп мағыналаған[2]. Шындығында қазақ халқы еркін, тәуелсіз. Дегенмен ол тәуелсіздік халқымызға оңай жолмен келген жоқ. Тарихшы М. Ақынжанов қазақ деген сөз қас-нағыз,сақ-тайпа аты деген екі сөзден шыққан деп келтіреді. «Қазақтар түрік, моңғол тектес халықтың екі бұтағынан құралған ежелгі халық»- деп суреттелген [3].

Әлімұлы – Кіші жүз құрамындағы тайпа. Әлімұлының сан жағынан көбі – Шекті мен Төртқара. Әлімұлының үлкені болып есептелетін шектіні Ә. Қоңыратбаев секілді ғалым Бұлғар қыпшақтарымен байланыстырады[4]. «Диуани лұғат ит-түрк» шығармасында Шу өзінің бойындағы «чекл» тайпасы аталады [5]. Әлімұлы Ырғыз өзенінің бойынан Қаратауға дейін көшіп барып, Сырдарияның төменгі ағысындағы Қуандария, Жаңадария, Қарақұмдық салаларын, Құлақшы, Барбы-Қайрақты көлдерінің төңірегін жаз жайлап, қыс қыстаған. Әлімұлы бірлестігіне кірген рулардың кейбір бөліктері Каспий теңізінің солтүстік алқабын, Жем, Темір, Сағыз, Ойыл, Қобда, Жайық өзендеріне дейін жайлап, Арал теңізінің атырабын, Мұғаджар тауының бөктерін, Сырдарияның төм. ағысындағы өлкелерді қыстаған. 1730 – 43 жылға дейін Әлімұлы тайпасының білікті адамдары тәуелсіздікті қолдан бермейміз деп Әбілқайыр ханға қарсы болған. Бақтыбай батыр мен Сырлыбай би де көпке дейін келісімін бермей жүрсе де, ел іргесінің сөгілмеуін көздеп халыққа басу айтып, хан ұсынысын қолдауға көндірген. 1815 ж. Қоқан ханы Мұхамед-Рақым Әлімұлы тайпасын қол астына қаратпақ болды. Екінші жағынан Ресей мен Хиуа қысты. Үш жақты езгіге шыдамаған Әлімұлы тәуелсіздік күресін бастады. Бұл Жанқожа батыр бастаған көтеріліске ұласты. Әлімұлы тайпасынан Жалаңтөс баһадүр мен Әйтеке биден бастап алты алашқа белгілі Шекті Мөңке би, Есет, Көгібар, Әулие Құлбатыр, Сартай батыр, Жетес би, Ұранға шыққан Бақтыбай, Жылқыаман Отыншыұлы, Құлбарақ, Жанғожа, Ақтан, Алтай, Арал батырлар, қарасақал Ерімбет ақын, Нұртуған жырау, Жетес шешен, Әжібай, Сопак, Мырзағұл, т.б. билер шыққан.

Т.Үсенбаевтің «Алшын шежіресі» бойынша Әлім-Алау батырдың бесінші ұрпағы болып келеді [6]. Әлім шежіре бойынша Қаракесектің ұлы, Кәдірқожаның немересі, Аққожаның шөбересі, Қыдуардың шөпшегі, Алау батырдың неменесі, 3 әйелі болған, інісінің аты-Шөмен. Ал М. Тынышпаев болса, Әлім атауы қандай да бір қожаның немесе діни пірдің құрметіне қойылған сияқты дейді [7]. Әлім атауы Саяндағы Арқарлы тайгасының тау жоталарынан бастау алатын Әлім өзеніне байланысты қойылған. Арқарлы тайгасында арқар аулап, аңшылықпен айналысатын адамдар Әлімлі деп аталған. Әлім монғол тілінде алманы білдіреді. Қазірге дейін ол өзен Алмалы болып аталар еді.

Шекті руына мінездеме: Шекті руынан көптеген ақындар, жыршылар, жыраулар бәрі-бәрі тараған. Жалпы бұл рудан шыққан адамдар батыл, ержүрек, ақылды, өз-өзіне сенімді болып келеді. Мінездері ашық, ақкөңіл, адамдармен жақсы қарым-қатынас орната білетін, білімді, жан-жақты болып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Валиханов Ч. Ч. Этнографическое наследие казахов. Астана, Алтын Китап, 2007
2. Радлов В.В. Мифология и миросозерцание жителей Алтая («Восточное Обозрение», 1882, № 7 и 8, 1883, № 8)
3. Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана, Алматы, 1995.
4. Қазақтың лироэпостық жырлары. «Қазақ әдебиетінің тарихы», А., Қазақ КСР ҒА, 1948;
5. Махмұт Қашқари, «Түрік тілінің сөздігі»: (Диуани лұғат-ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы / Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А. ЕҒЕУБАЙ. — Алматы: ХАНТ баспасы, 1997, 1-том, 30 б.
6. Этногенез казахов: историко-генетический аспект. ShejireDNA. Алматы 2014.
7. Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казахского народа. Ташкент, 1925.

ИСЛАМ ДІНІНІҢ ЕЛІМІЗДЕ АЛҒАШҚЫ ТАРАЛУ ТАРИХЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шәпиев Бақтығали

ф.ғ.к., доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Қазақстанда ислам дінінің таралуы және оның негізгі кезеңдері туралы кейбір әдістемелік мәселелер қарастырылады.

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИСЛАМСКОЙ РЕЛИГИИ В СТРАНЕ

Шәпиев Бақтығали

к.ф.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются некоторые методологические вопросы распространения ислама в территории Казахстана и ее основные этапы.

FEATURES OF THE HISTORY OF THE SPREAD OF ISLAMIC RELIGION IN THE COUNTRY

Shapiev Batsyali

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article several methodological points about spreading of Islam on the Kazakhstan territory and its basic stages are considered.

Қазақ халқының рухани дүниесінің басты өзегінің бірі ислам діні.

Бүгінгі күні дінімізді зерттеу жұмыстарының негізгі әдістемесі мен бағыттарын анықтау қажеттігі туындап отыр. Өйткені, ислам діні, ислам әлемі өте үлкен, ауқымды ұғым.

Екіншіден, Ислам дінінің арғысы түрік, бергісі қазақ халқының арасында таралуы қилы-қилы заманды басынан өткізгені белгілі. Сондықтан, оның елімізде таралу тарихын және даму ерекшеліктерін тарихи жағынан мынадай кезеңдерге бөліп қарастыруымыз қажет. Бірінші кезең, Ислам дінінің түрік жерінде алғашқы таралу кезеңі (VIII-ғ. екінші жартысы – XIII ғ. аралығы). Екінші кезең, Шыңғыс хан шапқыншылығы мен Қазақ елінің қалыптасуына дейінгі кезең (XIII ғ. басы – XV ғ. ортасына дейін). Үшінші кезең, Қазақ хандығының өмір сүру уақыты (XV-ғ. ортасынан – XVІІІ-ғ. ортасына дейін). Төртінші кезең, Ресей бодандығындағы ғасырлардағы дініміздің дамуы (XVІІІ-ғ. ортасынан 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін). Бесінші кезең, Кеңес Одағы кезіндегі дініміздің дамуы (1917-1991 жылдар аралығы). Алтыншы кезең, тәуелсіздік алған уақыттан қазіргі күнге дейінгі уақыт.

Бұл кезеңдердің өз ерекшеліктері бар. Мысалы, бір кезеңде ислам дінінің таралуына, дамуына әсер еткен жағымды саяси-идеологиялық, әлеуметтік-мәдени мүмкіндіктер болса, екінші бір кезеңде керісінше, мүмкіндіктер көзі азайып, даму мүмкіндігі белгілі бір шеңберге дейін шектеліп, ал, келесі бір кезеңде мүлде басқаша даму үдерісіне көшіп, немесе тіпті дамымай қалу алдында болғандығы белгілі.

Сонымен бірге, кейбір кезеңдердің әлі ашылмаған, анықталмаған құпиялары, немесе теріс түсініктері де, ішкі даму сатылары мен ерекше жақтары да баршылық. Бұл дініміздің даму ерекшеліктерін түсінуде талдау мен жинақтау (анализ және синтез) әдістерін барынша қолдануды қажет етеді.

Екіншіден, жоғарыдағы көрсетілген кезеңдер бойынша ислам дінінің таралу, даму тарихын қарастыру оның адами, ұлттық болмысымызға ену ерекшеліктері мен рухани өміріміздегі алатын орнын нақты көрсетеді. Осыны дәлелдеу үшін, бір мақала ауқымында барлық кезеңді қарастыру мүмкін еместігін ескере отырып, жоғарыда көрсетілген кезеңдер ішінен ислам дінінің елімізде алғашқы таралу кезеңін тарихи-философиялық тұрғыда қарастырып көрейік. Ескеретін жағдай, бұл кезең жөнінде әлі күнге дейін ғылыми ортада қарама –қарсы екі ұшты ой қалыптасқан.

Жалпы ислам дінінің елімізде таралу мерзімі ғылыми-тарихи шығармаларда, ұлттық тарихымызда 951 жыл деп бекіп қалған. Сондықтан, Ислам дінінің елімізге келуі мен орнығуын, бүгінгі күнге дейін тарихшылардың, дінтанушылардың, мәдениеттанушылардың басым көпшілігі осы уақыттан бастап келеді. Зерттеушілер түркі халықтарының ислам дініне кіруін Саманилердің Испиджаб, Шавгар, Тараз қалаларын IX-ғасырда басып алуымен байланыстырады. Тек қана В.В.Бартольд YIII ғасырдың өзінде Қарлұқ және Тибет билеушілерінің исламды қабылдағаны жөнінде деректер бар екенін мойындай отырып, бірақта, исламды YIII ғасырда түркілердің қабылдауы мүмкін емес деген қорытындыға келеді[1, 245 б.]. Бірақ, неге мүмкін еместігі көрсетілмейді. Біздің ойымызша, мұндай шешімге келуінің басты себебі тарихи дерек көздерінің жеткіліксіз болуы және түрік тайпалары арасындағы табиғи байланысты жеткілікті білмеуіне немесе түсінбеуіне байланысты болса керек.

Біздің ойымызша барлық зерттеушілерді шатастырған араб тарихшысы Ибн әл-Асирдің еңбегіндегі түріктер ислам дінін 951 жылы Сатұқ Бұғра хан Абд ал-Керим кезінде қабылдады деген дерек болса керек. Алайда соңғы кездегі тарихи-ғылыми зерттеу жұмыстары бұл деректің тарихи шындыққа сай келмейтінін көрсетіп отыр.

Ислам дінінің алғаш елімізге келуіне қатысты тарихи-ғылыми зерттеулер отандық тарихшылар тарапынан бұрын нақты қарастырылмаған. Тек соңғы жылдары ғана бұл тақырыпқа жаңа ғылыми бетбұрыс басталды. Бұл жөнінде философ-ғалым М.Орынбековтің «Генезис религиозности в Казахстане», тарихшы-ғалымдар З.Жандарбектің «Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы», «Йасауи жолы және қазақ қоғамы», Н. Нұртазинаның «Қазақ мәдениеті және ислам» атты монографиялық еңбектерін атауға болады. Осы еңбектер түріктердің исламды жоғарыда көрсетілген мерзімнен әлде қайда ерте қабылдағанын, дәлірек айтсақ YIII ғасырдың екінші жартысында қабылдай бастағанын дәлелдеп беріп отыр.

З.Жандарбек өз еңбектерінде елімізге YIII-XII ғасырларда ислам дінінің енуі, дамуы тарихы жөнінде тың деректер бере алатын Маулана Сафи ад-дин Орұң-Қойлақының «Насаб-нама» атты тарихи шежіресін өзінің зерттеу жұмысының басты нысанасы етіп алған. Орұң-Қойлақы болса Түркістан жеріне YIII-ғасырда «ислам аша» келген Исхақ бабтың жетінші ұрпағы.

Ғалым тарихи құнды шындықты алыстан іздемей, қазіргі кезде қожалар әулеті өмір сүретін жерлерден, олар жазып, сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып келе жатқан «Насаб-наманың» 7 нұсқасы, 31 қолжазбасына талдау жасап, олардағы тарихи деректерді салыстырып зерттеу нәтижесінде, елімізге ислам дінінің алғаш қашан, кімдер, қандай мақсатта алып келгенін көрсетіп отыр. «Насаб-нама» нұсқаларындағы мағлұматтар ел басқарған жауапты адамдармен, хандармен, сұлтандармен және т.б. арқылы куәландырылып, мөр соғылып отырған және оларға кейін түзетулер енгізілмей, сол қалпында сақталған. Сондықтан олардағы мағлұматтарға сенбеске болмайды. Сонымен бірге, ғалым әлі ғылыми айналымға түспеген «Темір-нама», «Садр ад-дин Шайх рисаласы», әулиелі жерлер туралы аңыздар, қазақ шежірелері, «Қорқыт Ата» кітабы сияқты дерек көздерінде пайдаланған.

Сонымен қатар, З.Жандарбек VIII-XII ғасырлар арасында Түркістан жеріне келген ислам дінінің әр түрлі ағымдары мен олардың түркі халықтарының діни-философиялық көзқарасын қалыптастырудағы орны жөніндегі мағлұматтарды осы «Насаб-нама» нұсқаларынан табады. Мысалы, түркілер арасына шафиййа, исмаилийа ағымдарының келгендігі туралы деректер. Сондай ақ, бұл ағымдар ішіндегі кайсанийа-мубаййидийа ағымының ірі саяси, рухани өзгерістер әкелгені, кімдердің әкелгені туралы. Ғалым «Бұл ағымдардың барлығы түркі халықтарының діни философиялық көзқарасын қалыптастыратын рухани қабаттар еді. Қожа Ахмет Йасауи тариқатының қайнарлары осы рухани қабаттарда жатты»[2, 13 б.] – деп қорытындылайды.

З.Жандарбектің зерттеу жұмысы, біріншіден, ислам дінінің нақты елімізде тарау уақытын көрсетіп берсе, екіншіден, халықтың тарихи жадында, ауыз әдебиетінде, аңыздары мен эпостарында тарихи дамуымызды көрсететін мағлұматтардың әлі де мол екенін меңзейді. Сондықтан, әлі де тың мағлұматтарды іздестіріп, ислам дініне байланысты өзекті мәселелердің басын ашып алуымыз керек.

Бір айта кететін мәселе, З.Жандарбектің ғылыми жаңалығы жөнінде бірді-бір тарихшы, дін тарихымен айналысушы, басқа да қоғамдық ғылымдар өкілдері әлі күнге дейін ойларын ортаға салған жоқ. Үндемегендіктері ғалымның ғылыми-тарихи жаңалықтарымен келіскендіктері болуы керек. Олай болса ғылыми жаңалықтарды ғылыми айналымға енгізіп, төл тарихымызға түзетулер мен толықтырулар жасауымыз қажет.

Екіншіден, ғылыми шығармаларда еліміздің территориясына ислам діні бейбіт жолмен тарады, немесе күш көрсету арқылы тарады деген екі қарама-қарсы пікірлерде бар. Бұл екі пікірде бірбеткей, яғни, исламның таралуының бір жолын ғана көрсетуге және соны дұрыс деп дәлелдеуге бағытталған. Ислам дінінің елімізге таралуында бұл екі жолдың да болғандығын, яғни, исламды орнату күш көрсету әдісімен де, бейбіт жолмен де, сонымен қатар түріктер мен арабтардың өзара түсінісуі, келісімі арқылы да жүргізілгендігі және оларға сол кездерде белгілі бір тарихи жағдайлардың ықпал еткендігі жөнінде қолдағы тарихи мағлұматтарға жан-жақты талдау жасаған кезде көзімізді жеткіземіз. Енді осы мәселелерді қысқаша қарастырып көрейік.

Ислам діні Орта Азияға, түріктер арасына алғаш VIII ғасырдың басында Халиф Әлидің кезінде арабтардың жаулап алуы нәтижесінде енді. Оның басқаруы кезінде Хорасанның билеушісі Кутейба ибн Муслим бірнеше әскери жорықтар жасап Пайкентті, Бұхараны, Кеш-Шахрисябзді, Самарқанды және Хиваны басып алды. Осы уақыттан бастап Хорасан мен Мауараннахрдағы саяси жағдай шиеленісіп, ақыры арабтар мен түріктер арасындағы болған ұзақ жылдарға созылған соғыстарға алып келді.

VIII ғ. Хорасан мен Мауараннахрды қамтыған саяси-идеялық үрдістердің нәтижесі Аббасилер әулетінің Халифат тағына келуімен аяқталды. Хорасандағы оппозициялық күштердің омейядтарға қарсы күресінің нәтижесінде халифат тағына отырған аббасилер, халифат тағын иеленгеннен кейін, өзінің басты қарсыласы ретінде кешегі жақтастарына қарсы шықты. Оппозициялық күштердің аббасилерге қарсы күресі жеңіліспен аяқталды. Хорасандағы ұзақ жылдарға созылған саяси күрестен түркі халықтары да тыс қалған жоқ. Түркілер үнемі оппозициялық күштер жағында болды. Халифатқа қарсы жорықтарға қатысып отырды. Арабтардың экспансиялық саясатына қарсы күрескен түрік билеушілері омейядтарға, аббасилерге қарсы оппозициялық күштерді өздеріне одақтас етіп алды.

Түркілер Хорасандағы арабтарға қарсы оппозициялық күштерге, жергілікті түріктерге әскери көмек көрсеткенімен бірге, өздері солардың идеологиялық ықпалына түсіп, кайсанийа-мубаййидийа ілімін қабылдады.

Еліміздің қазіргі территориясына ислам діні алғаш рет араб әскер басы Кутейба ибн Муслимнің бастауымен келді. Олар VIII ғасырдың басында, яғни, 714 жылы оңтүстік аймаққа қарудың күшімен, найзаның ұшымен басып кірді. Бұл жөнінде Б.Гафуров: «В следующем, 714 г., Кутейба еще раз обрушивается на Чач. Он превращает его в свою ставку и совершает поход в сторону Испиджаба (современный Сайрам). Кутейбу интересовало не

столько торговое значение этого центра, сколько его стратегическая роль: захватив Испиджаб, Кутейба надеялся перерезать основные пути, по которым двигались тюркские отряды на помощь своим среднеазиатским союзникам» [3, 316 б.]. Бұл айтылғаннан осы уақытқа дейін Мауараннахрдағы қандастарына Түргеш қағанатының әрдайым көмек бергенін, олардың Орталық Азияны жаулап алушы арабтарға қарсы қауіпті күш болғанын, екіншіден, Арабтардың Испиджабқа алғашқы жорығы, Орталық Азия шекарасында түргеш әскерінің қатысуы мәселесінің шешілуінің басы болғандығын көреміз.

Бірақ та, арабтардың алғашқы жорығы сәтсіз болды. Түргеш әскер басы, Әбу Музахим қағанның араб экспанциясына қарсы белсенді күресі арабтардың жаулап алған жерлерден кетуімен аяқталды. Кейін Сулық қаған бастаған түргештер 720-721 жылдары Шаш, Ферғана халықтарымен бірігіп, араб әскерлеріне күйрете соққы берді. Ал, 728-729 жылдары Мауараннахр түгелдей арабтардан азат етілді [4, 186 б.]. 737 жылы Сулық қаған арабтарға қарсы жорықты жалғастырып Тохарстанда Хорасан билеушілері Асад ибн Абдаллах бастаған әскерді ол жерден ығыстырып, 737 жылы территория толықтай арабтардан тазартылды. Осындай ауыр жағдай кезінде, билік үшін бәсекелестер күресі кезінде Сулық қағанның өлтірілуі Түргеш мемлекетін әлсіретті.

Осы мүмкіндікті пайдалана отырып арабтардың билеушісі Наср ибн Саййар сол жылы ақ Орта Азияны жаулап алу үдерісін қайта қалпына келтіре бастайды. Ол бастаған араб әскерлері 737-739 жылдар аралығында Сырдария бойына жорық жасап, онсызда әлсіреген түркеш қағандығын бірнеше бөлікке бөліп жіберді. Түркілердің арабтарға қарсы шешуші күш болудан қалғанын түсінген Наср ибн Саййар Уструшана, Ферғана, Шаш билеушілерімен келісімге қол қойып, түркілермен арадағы шекараны нығайтты.[5, 49 б.].

Жоғарыда айтылғаннан анық белгілі болып отырған мәселе арабтардың күш көрсету әдісін пайдаланғаны, сонымен бірге, түркілердің араб жаулаушыларына қарсы рухани бірлігінің жоқтығынан ауызбіршіліктерінің болмауы.

Екіншіден, арабтар алғашқы жорығында дін тарату мәселесін басты мақсат етіп қоймаған, басты мақсаттары көмек беруші Түргеш қағанатының жолын кесу болған. Соған қарамастан әскерлермен бірге жорыққа ислам миссионерлеріде қатысқан, алайда, арабтардың жеңіліске ұшырауы оларға жаңа дінді уағыздау ісімен белсенді айналысуға мүмкіндік бермеді.

Екінші кезеңде, яғни, VIII ғасырдың екінші жартысында Аббасилерден жеңілген түрік билеушілері мен Хорасандағы оппозициялық күштердің Исхақ баб бастаған бөлігі Мауараннахрға, одан әрі Түркістан жеріне өтті. Олар Түркістан өңіріне келіп, түркі тайпалары арасында дінді тарата бастайды.

Бұл жерде белгілі болып отырған мәселе Түркістан жерінде исламды ықпалдас екі топтың таратқандығы. Бірінші топ, Хорасанға, Мауараннахрға көмектесу кезінде өз еріктерімен дінді қабылдаған жергілікті түріктер, екіншісі, дін таратуды әдейі мақсат етіп келген арабтар. Біріншілер, жалпы жергілікті халықты ислам дінімен таныстырып, хабардар етіп, дінді бейбіт жолмен өз туысқандары, жақындары, дос-жарандары, мекендеген жерлеріндегі шағын топтар арасында таратса, екіншілері, дін ілімін, қағидасын, әдет-ғұрпын, дәстүрін, шын мәнінде насихаттап тарату үшін, алдыменен күш көрсету әдісін қолданып, кейін үгіт-насихат жолына көшкен.

Осы екі топтың Түркістан жеріне «ислам аша келуі» (ислам тарату) бір тарихи кезеңге – VIII ғасырдың екінші жартысына сай келеді. Басқарып келгендер Абд ар-Рахим-баб, Абд ал-Жалил-баб пен Исхақ-баб. «Насаб-нама» нұсқаларында Исхақ-баб пен оның серіктерінің Түркістан жеріне хиджраның 150/766-767 жылы 150 мыңнан астам еріктілермен келгені жазылады.

Исламның Түркістанға келу тарихы, таралу әдістері жөнінде «Насаб-нама» нұсқаларында толықтай баяндалады.

Онда жазылғандардан біріншіден «ислам аша келгендердің» бастапқы кезде, дінді үлкен әскермен келіп, күшпен кіргізгенін анықтасақ, екіншіден, одан әрі Исхақ баб

бастағандардың исламды бейбіт жолмен уағыздап, жергілікті халық арасына таратумен айналысқанын және үшіншіден, бұлардың исламды Түркістанда тұрақтандыруға келген соңғы толқын екенін білеміз.

Дерек көздерінде көрсетілгендей Исхақ баб бірінші болып Испиджабта Әдина, Жұма мешітін салдырып, олардың құрлысына 3500 алтын ақша қаражат жұмсайды. Исхақ баб Испиджабта мешіт салған соң оқу-тәрбие жұмысына көп көңіл бөлген. Ол үшін оған көптеген уақыптық жерлер бөлінген. Ол кезде уақыптық жерлер медресе, мектеп, бала тәрбиесі үшін бөлінген. Исхақ баб Қаратауға шығып, Қарғалы қаласына мектеп салады. Қаратаудың қойнауында бірнеше жерден медресе ашып, бала оқытқан. Қалған өмірін бала тәрбиелеу, ілім таратумен айналысқан. Демек, елімізде ислам жамағатын тұрақтандырып, жолға қойған осы үш баб болды деп ашық айтуымызға болады.

Үшінші кезең, осы кезге дейін әлі ислам дінін қабылдамаған түрік қағандығындағы ішкі қырқыстарды пайдалануға тырысқан Қытай империясының Таң әулеті Жетісу өңірін жаулап алып, өз билігін жүргізе бастауымен байланысты. Олар батысқа қарай кеңею саясатын жүзеге асыру мақсатында Суяб және Талас (Тараз) қалаларын басып алып өзіне бағындырады. Одан әрі қалың қолмен Шашқа аттанып, оның әміршісін өлтіріп, ерлерін тұтқындап, әйелдері мен балаларын өлтіріп, қаланы бағындырады. Күтпеген жағдайға душар болған әміршінің баласы Зияд ибн Салих мұсылмандардан, яғни, Аббаситтерден көмек сұрауға мәжбүр болады. Ал, Шашты қытайлардың жаулап алуының басты себебі ондағы өздеріне бағынышты Орта Азия вассалының бағынудан бас тартуы және болашақта қауіпті қарсыласқа айналуы мүмкін түрік тайпаларының күшін алдын-ала жою.

Мұсылмандар қытайларға қарсы көмекке өз жасақтарын аттандырады. Олар 751 жылы Тараз маңындағы Атлах деген жерде Қытай қолымен кездеседі. Бұл шайқаста қытайлықтар ауыр жеңіліске ұшырап, жаулап алған жерлерін тастап қашуға мәжбүр болады. Осылайша Жетісу, Оңтүстік аймақтары толығымен қытайлықтардан азат етіледі.

Тарихта «Талас газуаты» аталған бұл оқиға Орта Азия және түрік тайпаларының болашақ тағдырын шешкен маңызды оқиға болды. Біріншіден, Қытай империясының экспанционистік жоспарлары тоқтатылып, буддизмнің ел арасына таралуына жол берілмеді. Екіншіден, бұл соғыс кезінде түріктер мен арабтардың арасындағы қалыптасқан достық, ынтымақтық, түсіністік қатынастар екі жаққада пайдалы болды. Түріктер арабтардың көмегімен ел, жер тұтастығын сақтап қалса, арабтардың түпкі мақсаты дін таратуға мол мүмкіндік туды.

Талас оқиғасынан кейін, сол аймақтағы түрік тайпалары мұсылмандықты қабылдай бастады. Олардың арабтармен көп жылғы қақтығыстары аяқталып, ислам әлеміне ену үдерісі қарқынды бастау алды. Бұрын жекелеген адамдар, аздаған топтар, немесе тайпалар, белгілі бір аймақтар ғана ислам дініне бет бұрса, енді тұтас аймақтардың тұрғындары жаппай дінді қабылдай бастады.

Сонымен қатар, бұл қатынастарды белгілі себептерге байланысты екі жақтыңда бұзған кездері болған. Мысалы, Жетісу қарлұқтары Ферғана қарлұқтарын қолдап, арабтарға қарсы соғысты. Араб қолбасшысы Амр ибн Жамил «Ферғанаға бейбітшілік» деген ұранмен жазалау жорығын жүзеге асыруға мәжбүр болды. Бұл жөнінде В.В.Бартольд «тюрки вмешивались в происходившие в Мавераннахре беспорядки, причем мятежники иногда сами призывали их на помощь; но с такими значительными тюркскими силами, как в эпоху Омейядов, арабам уже не приходилось иметь дело» [6, 259 б.] – деп жазды.

Сол сияқты жаңа территорияларды жаулап алып, оларға исламды енгізу жөніндегі ойларын одан әрі жүзеге асыру үшін IX ғасырдың басында арабтар Таразға және Құланға соғыспен келді. В.В.Бартольд «Ибн ал-Асир приводит рассказ об экспедиции, предпринятой арабами в 194/810 г. против города Кулан (в районе Аулие-Ата), в которой был убит суфий Шекик б. Ибрахим Балхи. Перед началом войны с халифом Амином (811г.) Мамун жаловался своему везиру Фазлу б.Сахлю, что ему приходится начать войну в самый неблагоприятный момент...» [6, 260 б.] – деп жазды. Автор, бұл қарлұқтық жабғаның

арабтарға бағынудан бас тартқанына байланысты болды, бас имеушілікті Тибет қағаныда байқайды деп түсіндіреді. Бұл кезде Кабул патшасы Хорасанды басып алуға дайындалады, ал Отырар патшасы арабтарға бұрын төлеген алым-салық төлеуден бас тартады. В.В.Бартольд Оңтүстік Қазақстан облысы жөнінде «Фазл посоветовал ему написать письма джабгу и хакану, пожаловать им те области, которыми они уже владели, и обещать им помощь в борьбе с (другими) царями ...подарить отрарскому царю, в виде милости, дань за один год» [6, 260 б.] – деп жазды. Бұл оқиғалар дінге байланысты түрік пен арабтардың мәселесінің әлі түпкілікті шешілмегендігін, әлі дінді, арабтарды мойындамайтын аймақтардың жеткілікті екенін көрсетеді.

Жоғарыдағы келтірілген тарихи деректерден белгі болғандар:

Біріншіден, Ислам дінінің еліміздің аумағына ғылыми-тарихи шығармаларда бекіп қалған 951 жылдан екі ғасыр бұрын, яғни, 766-767 жылдары кіргенін көреміз. Және бұл тарихи шындыққа сай. Себебі, бір аймақта орналасқан, біздермен тегі бір, мәдениеті бір, араласып жатқан Мауераннахрды мекендеген түркі тайпаларына тараған діннің көршілес біздің елімізге екі ғасыр кеш келуі шындыққа сай келмейді.

Екіншіден, Ислам дінінің әр түрлі әдістермен, жолдармен кіргенін білеміз. Атап айтқанда, күш көрсету, бейбіт жолмен, сонымен бірге, түсіністік, өзара келісім жолдарымен болғандығын және олардың белгілі бір кездерде бұзылып отырғанын көреміз. Сондықтан, тек қана күшпен енді, немесе бейбіт жолмен енді деген бірбеткей түсінушіліктің дұрыс емес екендігін түсініп, одан бас тартуымыз қажет, объективтілікті мойындауымыз керек.

Үшіншіден, ислам дінінің алғашқы елімізге енуі, дамуы кезеңіндегі күрес Йасауи тариқатына дейін жалғасып, жергілікті наным-сенімдермен қарама-қарсылыққа келгенін айта кетуіміз керек. Бұл өз алдына қаралатын тақырып.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бартольд В.В. Общие работы по истории Средней Азии. Работы по истории Кавказа и Восточной Европы. Сочинения. Т. 2, ч.1. – М:Издательство восточной литературы, 1963. 1020 с.
2. Жандарбек З. «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2002. – 168 б.
3. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М: - 1972.
4. Орынбеков М.С. Генезис религиозности в Казахстане. -Алматы:«Дайк-Пресс», - 2002. – С. 238.
5. Самойлович А.Н. Западный Туркестан со времени завоевания арабами до монгольского владычества. - Спб, 1903.
6. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Сочинения. Т.1. – М: Издательство восточной литературы, 1963. – С. 760.

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

ҚАЛА ІШЛІК ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ БРЕНДТІ САЯСИ ТҰРҒЫСЫНАН ЖОБАЛАУ

Еспай Айнагүл Нығыметқызы

«Дизайн» білім беру бағдарламасының 2 курс докторанты

Шлапак Елена Юрьевна

Өнертану ғылымдарының магистрі

Дәулешова Гүлдәурен Аскаровна

Өнертану магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Қала ішілік бренд саяси тұрғысынан қараған кезде, жаңа заман құбылысы болып есептеледі. Өзінің өте кең салада қолданылып жүргеннің өзінде, бұл түсінік толықтай әлі де қалыптаспаған. Бұл проблеманы қарастырған кезде, саяси тұрғысынан брендтеу түсінігі, жергілікті брендтеу ролін атқарып тұрса да, оны саяси маркетингпен жиі шатастырылып жүретіндігін байқауға болады. Осыған байланысты мақалада аумақтық брендингті саяси көзқарас тұрғысынан қарастырып, осы құбылысты идеологиядан ажыратудың қажеттілігі айтылған.

Түйінді сөздер: аумақтық брендинг, саяси бренд, үгіт-насихат,, саяси маркетинг, мемлекеттік саясат.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН ГОРОДСКОГО ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО БРЕНДА

Еспай Айнагүл Нығыметқызы

Докторант 2 курса образовательной программы «Дизайн»

Шлапак Елена Юрьевна

Магистр искусств

Дәулешова Гүлдәурен Аскаровна

Магистр искусств

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Понятие "бренд" в политическом смысле, является новым понятием. Несмотря на то, что оно используется в очень широком смысле, это понятие еще не сформировалось до конца. При рассмотрении этой проблемы можно заметить, что понятие брендинга с политической точки зрения часто путается с политическим маркетингом, хотя он и выполняет задачу местного брендинга. В связи с этим в статье говорится о необходимости рассмотрения территориального брендинга с политической точки зрения и умения разделения понятий с таким явлением как "бренд политический"

Ключевые слова: территориальный брендинг, политический брендинг, политика государства, маркетинг государства, агитация

POLITICAL DESIGN OF URBAN TERRITORIAL BRAND

Espai Ainagyl Nõgimetkызу

2-year doctoral student of the «Design» educational program

Shlapak Elena Yuryevna

M.A

Dәuleshova Gyldәuren Askarovna

М.А

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The concept of "brand" in the political sense is a new concept. Despite the fact that it is used in a very broad sense, this concept has not yet been fully formed. When looking at this problem, you can see that the concept of branding from a political point of view is often confused with political marketing, although it performs the task of local branding. In this regard, the article discusses the need to consider territorial branding from a political point of view and the ability to separate concepts from such a phenomenon as "political brand"

Keywords: territorial branding, political branding, state policy, state marketing, campaigning

Аумақтық брендинг - бұл саяси кеңістіктегі салыстырмалы түрдегі жаңа құбылыс болып есептеледі. Алайда, практиканың кең таралғанына қарамастан, «аумақтық бренд» анықтамасының семантикалық мазмұны мәселесі әлі де өткір мәселе болып отыр. Мәселенің орталық аспектілерінің бірі - саяси брендинг процесі, оның вариациясы - аумақтық брендинг, бірақ, ол көбінесе саяси маркетингпен шатастырылады. Бұл жағдайдың бар болуы, белгілі бір дәрежеде тарихи тұрғысынан негізделеді, өйткені саяси маркетингтің протоидеяларды Н.Макиавеллидің еңбектерінен табуға болады, ол өз еңбектерінде егеменді елдің ішінде қажетті бағытта тұрып жатқан халықтың, көпшіліктің саяси мінез-құлқын реттеудің тетіктерін сипаттаған[1]. Аумақтың брендинг феномені саяси дискурс жүйесінде айтарлықтай жаңа ұғым болып табылады және әлі күнге дейін бұл мәселе өте көкейкесті екендігін білдіріп отыр. Экономика ғылымдарының докторы А. П. Панкрухин келесідей мәселені көтерген болатын: "Аумақтардың брендингi - саясаткерлер үшін көңіл көтеру құралы ма, әлде, немесе өзіне қарай тарту құралы ма?". Осыған байланысты орталық проблема осы категорияның мазмұнына не кіретінін түсіну болып табылады және оны саяси контекстте қарауға мүмкіндік береді. Бір жағынан, аумақтың брендинг процесі саяси брендингтің бір нұсқасының бірі болып табылады, өйткені аймақ сияқты мемлекеттік субъектінің аумағы кез келген мемлекеттегі саяси кеңістіктің басты ресми ұяшығы болып табылады. Екінші жағынан, "саясат" орыс тілді ұғымын "policy" ағылшын тілінің аналогы ретінде қарастыру, ол үкімет өкілдерінің, жергілікті билік өкілдерінің, тәуелсіз сарапшылардың қоғамдық-маңызды мәселелерді шешуге бағытталған ынтымақтастығын көздейді[2]. Жалпы алғанда, "бренд" ұғымы саяси дискурста айтарлықтай жаңа болып табылады, өйткені саяси маркетинг механизмі туралы естуге үйреншікті, алайда, техникалық және брендингтің мақсатты жағы айтарлықтай ерекшеленеді. Саяси практикадағы Маркетинг XX ғасырдың ортасынан бастап белсенді қолданыла бастады, алайда, осы құбылыстың жекелеген технологиялары саясатпен бір мезгілде пайда болды, сондықтан саяси маркетинг саласындағы алғашқы "мамандардың" бірі Н. Макиавеллиді атауға болады. Макиавелли "Мемлекет басшысы" кітабының мәні - бұл басқаларды бақылауды сатып алудың және сақтаудың басты құралы ретінде қолданылатын манипуляцияның бір түрі. Осылайша, Макиавелли өзінің трактатында: "Зұлымдықты бірден, ал жақсылықты біртіндеп жасау керек-деп айтады - Адамдар жүлделерін сирек болып саналған кезде бағалайды», бұл адамның мінез-құлқын басқарудың тікелей тактикасы[3].

Уақыт өте келе, ғылыми айналымға енген саяси маркетинг феномені өзгерді және элита үшін қажетті бағытта массалардың саяси мінез-құлқын басқару және реттеу бойынша өзінің мазмұны бар қолданбалы сала ретінде анықтала бастады. Маркетинг технологиялары көбінесе электоралды науқандар кезеңіндегі саясатпен қолданылады, сондықтан саяси маркетинг деп нақты кандидатты оның әлеуетті электоратына шығару үшін пайдаланылатын техникалық тәсілдер жиынтығын жиі түсінеді: бұл кандидатты сайлаушылардың ең жоғары

санына белгілі ету (барлығымен бірге да, әрқайсысымен де жеке-жеке); ол мен оның бәсекелестерінің арасындағы айырмашылықты белгілеу; ең аз қаражатты пайдалана отырып, сайлау науқаны барысында қажетті дауыс санын жеңіп алу. Алайда қазіргі уақыттағы саясатта өзгерістер байқалады, және бүгінгі күні өндіруші емес, саяси шындық жағдайында, саясаткер, тұтынушы, яғни таңдаудың зор мүмкіндіктері бар сайлаушы бірінші жоспарға шығады. Бұл ой американдық ғалым У. Демингтің "Доктор Демингтің кеңістігі" кітабынан жақсы айтылған: "Тұтынушы кез келген нәрсені оны қалаған кезде және ол қалайтын нысанда қалайтынын алуы тиіс. Компания тек тұтынушының үміттерін қанағаттандыруға ұмтылуы тиіс. Бұл ең аз нәрсе, ол істеу керек. Компания тұтынушыны одан да көп күтуге тырысуы керек". Мұндай жағдайда жарнама және рг сияқты саяси маркетинг технологиясы саяси тұтынушылардың ұзақ мерзімді адалдығын ғана емес, сондай-ақ қажеттіліктерді сауатты қанағаттандыруды қамтамасыз ете алмайды. Нәтижесінде саяси актерлер туралы бірегей көзқарастар негізінде тұрақты бейілділік жасайтын тетіктің қажеттілігі туындайды. Осылайша, брендингтің қажеттілігі күн сайын өсе бастайды, онда бренд өзін-өзі бағалайтын болады, өйткені олардың көпшілігі баға жетпес болып табылатындықтан, әдеттегі құн теориясына сәйкес келмейтін символдық, құнды элементтерді қамтитын конструкцияны білдіреді. Алайда, "бренд" ұғымының табиғаты туралы бір түсінік әлі күнге дейін жоқ. Олардың қатарына маркетинг профессоры Кевин Келлер де жатады, брендті тұтынушылардың санасында пайда болатын ассоциациялар жиынтығы ретінде анықтайды, немесе қызметке қабылданатын құндылықты қосады[4].

Басқалары бренд тұтынушының өнім құндылықтарын жеңілдетілген қабылдау есебінен тұтынушының өмір таңдауын жеңілдетеді деп айтады. Бұл ретте екі тарап да пайда алады; өндіруші кірістерге "қосымша құн" бағанын, ал тұтынушы - қажеттілікті қанағаттандыру есебінен құндылықты қосады. Кез келген брендті, оның ішінде аумақтық брендті құру күрделі міндет болып табылады, өйткені нәтижесінде өнімді құру және дамыту стратегиясының негізі болып табылатын жеке және ерекше құндылықтарды қамтитын материалдық емес актив пайда болуы тиіс. Бастапқыда бренд тұжырымдамасын жасайтын және оның іргетасы болып табылатын идеяны қалыптастыру және ашу маңызды. Бұл ретте, кез келген стратегиядағы орталық міндет ретінде өзінің мақсатты аудиторияларынан шақыруы қажет және тұтынушылар мен өндіруші қатынастарының іргетасы болып табылатын сенім қалады, әсіресе сенім принципі аумақтық брендингте маңызды болып табылады, өйткені орталық тұтынушылар бренспен күнделікті байланыста болатын тұрғындар болады.

Бүгінде бренд коммерциялық тауардың немесе қызметтің айрықша артықшылығы емес; "құндылықтар экономикасының" дәуірін дамыту, онда басты тауар емес, ол жүзеге асыратын құндылық мәдени, әлеуметтік, әрине, саяси салаларда брендтер құруға мүмкіндік береді. "Құндылықтар экономикасы" дәуіріндегі брендтер тауардың өмір сүруінің қажетті шарты болып табылады, себебі тауардың бірегей болу мүмкіндігі пайда болады. Бұл ретте осы контекстегі құндылық деп экспликацияны, сараптамалық бағалау арқылы анықтауды талап ететін адамдардың келмеуі түсініледі. Сонымен бір мезгілде саяси брендтеу процесі бүгінгі күні жария саясат кеңістігінен нақты оқиғаларды ығыстыру үрдісінің өсуі аясында жүзеге асырылуда[5].

Саяси күрес соңғы уақытта шынайы өмірде емес, адамдардың санасында жиі дами бастайды. Тиісінше, күш қолдануға негізделген күрес жүргізудің ескі әдістері тиімділігі аз,

соның нәтижесінде адам психикасына әсер ететін жаңа әдістерге қажеттілік туындайды. Осы мақсатта саяси күрестің сол немесе өзге жағы "ақыл үшін шайқасты" жеңетін индивидтердің үміттері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған тартымды бейнелерді жасауға назар аударылады, алайда ұтыс күшті әсер еткен кезде ғана мүмкін болады. Осылайша, Джек Трут атап өтті, "егер сіз адамға әсер алғыңыз келсе, сіз оның санасына бұрылып, содан кейін баяу және жоспарлы түрде өзіңіз туралы жағымды әсер жасай аласыз. Ал сана басқаша жасалған. Әсер ету үшін, сіз санаға ұруыңыз керек. Себебі, адамдар өз санаңызды өзгертуді ұнатпайды. Олар сізді белгілі бір жолмен қабылдай бастаған сәттен бастап, олар сіз туралы өз пікірін өзгерткісі келмейді". Нәтижесінде, адамның белгілі бір саяси субъектіге немесе объектіге қатысты санасында пайда болатын бейнелер, қатынастар, мінез-құлықтық ой үлгілері, эмоциялар, сондай-ақ қауымдастықтар кешені саяси бренд болып табылады[6].

Саяси бренд туралы айта кету керек, ол идеологиямен тығыз байланысты, бірақ одан айтарлықтай айырмашылығы бар. Құрылған брендтің негізінде идеологияның негізі ретінде белгілі бір материалдық емес мән жатыр, бейнелер, тиісінше, және басқалары адам санасының когнитивті элементіне қарағанда эмоционалды түрде сүйенеді. Көп жағдайда, тіпті, идеология мен брендті құру сатылары сәйкес келеді: бренд алдымен өзінің мағыналық ұсынысын верификациялауды жүзеге асыру, яғни мақұлдауды, адамның ұсыныспен келісімін алу қажет. Одан әрі мифологияландыру кезеңдері жүреді, онда объект аудиторияның үміттеріне сәйкес белгілі бір сипаттамаларға ие болады, ал одан әрі құрылған тұтас бейнесі адами құндылықтар жүйесінде бекіту кезеңінен өтеді, бренд арқылы адам өзінің дүниетанымын көрсете бастайды. Алайда, идеология мен бренд ұқсастығының сандық көлемі айырмашылықтар санына тең. Мәселен, біріншіден, К. Мангейм философының идеяларына сәйкес, идеология әрдайым "жоғарыдан" құрылады, басқарылады және біртіндеп қоғам санасында, оның құлақтандырусыз және ықыласынсыз, ал бренд көпшілік саясатында, негізінен билік элитасының бастамасымен құрылса да, бүкіл қоғамның мүдделерін әрдайым ескереді және күшпен емес, өзара келісімнің көмегімен енгізіледі. Екіншіден, бренд идеологиядан басқа нақты қоғамға байланысты, нақты іс-әрекеттер мен нысандарда іске асырылған. Сонымен қатар, саяси идеологияның өзі, мысалы, коммунизм бренд ретінде әрекет ете алады. Саяси бренд ретінде тек белгілі саясаткер немесе партия ғана емес, сонымен қатар институт, даму бағдарламасы, аумақ да қатыса алады. Сондай-ақ, бренд оң эмоционалды әсер етуі міндетті емес, ең бастысы-түсірілген бейнені танымал ету. Саяси брендтің пайда болуы әртүрлі жолдармен болуы мүмкін: немесе кездейсоқ жағдайлардың салдарынан, әдейі емес, немесе іс-әрекеттердің мақсатты дәйектілігінің салдарынан[7]. Бүгінгі күні брендтердің көпшілігі әдейі жасалады, өйткені мұндай жағдайда бренд және оны қабылдау моделі неғұрлым басқарылатын болып табылады.

Саяси брендтерді құру қажеттілігі тауарлар өндірісінен брендтерді өндіруге көшетін бизнеске ұқсас, саясатқа екпін ағымдағы жағдайды басқарудан және оның дамуын осы жағдайды қалыптастыруға, оның одан әрі даму векторын айқындауға болжауға әрекеттен ауытқып отырғандығының салдары болып табылады. Саясатта, бизнестегі сияқты бір жақты шешімдер қабылдау бұдан былай тиімді болып табылмайды, сондықтан "біз қалайтын нәрселердің бәрін жасайтын боламыз, ал мамандар бұған әдемі көрініс берсін" формуласы енді функционалды болып табылмайды. Бүгінгі таңда саяси дискурс тек билік элитасымен ғана емес, сонымен қатар арасында диалог қажет болатын қоғаммен де айқындалуы тиіс, ал брендинг процесі ол үшін жеткілікті толық және өзекті тақырып болып табылады. Бұл факт

саяси брендтің құрылуы дәл осы жариялылық кеңістігінде жүзеге асырылуы тиіс екенін тікелей дәлелдейді. Өйткені, егер Д. Қапаноның логикасын ұстанса, оған сәйкес қоғамдық саясат ұжымдық мәселелерді шешу тәсілі болып табылады, онда саяси бренд құру көпшілік болып табылатын шешім құралдарының бірі болып табылады. Сондай-ақ жариялылық сипаты саяси бренд оны құру процесі ескеру және келісу маңызды адамдардың көп санының мүдделерін қозғайтынына байланысты болады. Сонымен қатар, брендингті жүзеге асыру жария емес, "жабық есіктердің артында" бүкіл саяси жүйе; билеуші билікке сенімсіздік, саяси көшбасшыларда өкініш білдіру, елден кеткісі келеді.

Біздің еліміз үшін жария саясатта брендтердің пайда болуы басқа ешкім сияқты қажет, өйткені билік дағдарысы тым ұзақ созылып жатыр, ал қысқа мерзімді мағынасыз PR-насихат оң нәтиже бермейді. Сондай-ақ, прокуратура, полиция, күш құрылымдары сияқты жария саясат институттарына назар аудару керек, олар бүгінгі күні "мемлекеттік зұлымдықтан" көп емес. Сонымен қатар, табысты қызмет ететін саяси бренд көптеген қателерді және биліктің біліксіздігінің белгілі бір дәрежесін кешіре алады, өйткені адамның санасы объектіні қабылдаудың қалыптасқан тұрақты құрылымы сыртқы жағдайлардың әсеріне қиын ереді.

Саяси брендті жүзеге асыру процесі табысты болуы үшін коммерциялық брендинг негізделетін және кез келген тауар үшін әмбебап болып табылатын базалық қағидаттарды есте сақтау маңызды. Біріншіден, саяси бренд үшін мақсатты нарыққа бағдарлану маңызды, яғни брендтеу үдерісіндегі бірінші кезектегі міндет-брендті үйренуге мүдделі аудиторияны таңдау болып табылады. Анықтап, "кім үшін?" деген саяси бренд құрылады, брендтің орталық идеясын дұрыс анықтау үшін өндірушінің сұрау салуларын талдау мүмкіндігі пайда болады. Бұл ретте дұрыс емес мақсатты бағдар бренд үшін өкінішті салдары болуы мүмкін. Екіншіден, саяси бренд құру процесінде әлеуметтік өзара іс - қимыл нәтижесінде пайда болатын саяси имидж-бейненің нақты Тұжырымдамасын құрастыру маңызды. Алайда, имидж мен брендтің ұқсас ұғымдар болып табылмайтынын атап өту маңызды, өйткені имиджді жасау брендтеудің ұзақ процесінде бейнені жасау алдындағы кезеңдердің бірі ғана болып табылады. Имидж өнім беделін құру үшін негіз болып табылады, ал имиджді құрудың мақсаты оған оң қарым-қатынас жасау арқылы оның мақсатты аудиторияларын компаниямен өзара іс-қимыл жасауға кірісуді ынталандыру болып табылады. Өз кезегінде бренд ұзақ мерзімді имидж ретінде ұсынылуы мүмкін, ол әсер ету мен басқаруға әлдеқайда қиын болады, өйткені материалдық объектіге қарамастан дербес жұмыс істей бастайды. Сондай-ақ, брендтің ерекше ерекшелігі өзгерту, өзгерту күрделілігі болып табылады.

Саяси бренд саяси субъектілер мен объектілер туралы тұрақты көзқарастар жүйесін көрсете отырып, бейнеге қарағанда қабылдауды трансформациялау үшін икемді болып табылатындықтан. Үшіншіден, саяси бренд міндетті түрде идеяға сәйкес келетін және нақты брендімен бірегей қауымдастықтар пайда болатын символикаға ие болуы тиіс. Бренд толығымен визуалды ұсынылған бейнелердің қатарына түсіре алмайтындығына қарамастан, бірақ олардың бар-жоғы жоқ күшті бренд құру мүмкін емес. Ақырында, брендті жылжытуға бағытталған белгілі бір ақпараттық дискурсты құру маңызды болып табылады, өйткені адам табиғаты вакуумға ұзақ уақыт төзе алмайды, өйткені формалды емес ақпараттық арналармен таратылатын мемлекетке тиімсіз құндылықтардың жеткілікті саны анықталады. Бұл ретте транслирленетін құндылықтар нақты іске асырылуы тиіс, яғни құрылатын брендтің бір құндылықты бағдары болуы тиіс, ол практикалық әрекеттерде көрініс табуы тиіс, ал олар арқылы ақпараттық ағындардың көмегімен адам санасына енуі тиіс. Саяси өрісте

конструктивті құру кезінде брендингтің базалық қағидаттарының көп саны сақталатындықтан, саяси бренд коммерциялық брендтен еш айырмашылығы жоқ деп көрінуі мүмкін. Алайда, саяси сала саяси бренд құру кезінде өз түсінігін таба алатын бірқатар ерекшеліктерге ие екенін есте сақтаған жөн. Мысалы, О. Ф. Русакова мен Д. А. Максимов саяси бренд коммерциялық брендке қарағанда "уәделерге немесе тәжірибеге негізделген емес, адамның үміттері мен абсолюттік сеніміне сүйенеді", - деп атап өтті. Сонымен қатар, көп жағдайда саяси бренд саяси күрес жағдайында құрылады, сондықтан коммуникативтік кеңістікте құрылған логотиптер мен ұрандар түріндегі хабарлар экономикалық бәсекелестік ахуалына қарағанда анағұрлым өткір болып табылады[8]. Сондай-ақ, айырмашылық саяси брендтің басты міндеті, тек қана тұтынушылық адалдықты қалыптастыруға бағытталған коммерциялық белгіден айырмашылығы, адамды тұтастай алғанда әлеуметтік-саяси жүйеге әсер ететін әрекетке немесе әрекетсіздікке итермелеу нысанын құру болып табылады. Бұл мақсатқа жету ниеті федералды және аймақтық деңгейдегі саяси брендтерді көздейді. Алайда, саяси брендтерді өңірлік деңгейде жария саясат құралы ретінде пайдалану бірқатар ерекшеліктерге негізделген, атап айтқанда; оның геосаяси рөлі, сондай-ақ әкімшілік-аумақтық мәртебесі және жергілікті ұлттық-мәдени ерекшеліктері.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Капелюшников Р.И. Поведенческая экономика и новый патернализм/ Р.И.Капелюшников — М.: Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», 2013. - 76с.
2. Келлер К. Стратегический брэнд-менеджмент: создание, оценка и управление марочным капиталом/ К.Келлер – Киев.: Вильямс, 2005. – 704 с.
3. Тамберг В., Бадьин А. Бренд. Боевая машина бизнеса/ В.Тамберг, А.Бадьин — М.:Олимп-бизнес, 2005. - 240с.
4. Траут Дж., Райс Э. Позиционирование: битва за узнаваемость/ Дж.Траут, Э.Райс – СПб.: Питер,2004. – 256с.
5. Володина Л.В., Кострицкая Т.Б. «Мягкая» сила как инструмент управления репутацией страны / Л.В. Володина, Т.Б. Кострицкая // Управленческое консультирование. — 2014. — №5. — С. 25-30.
6. Колодко Гж. Неолиберализм и мировой экономический кризис / Гж. Колодко // Вопросы экономики. - 2010.- №3. - С. 56-64.
7. Макиавелли Н. Государь / Н.Макиавелли — М.: Издательство «Э», 2016. - 542.
8. Мамон Н. В., Смирнова Ю.А. Методический подход к управлению имиджем предприятия / Н. В. Мамон, Ю. А. Смирнова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2010. – №2. – С. 80–91.

ҚАЛА ЖОБАСЫ МЕН ДИЗАЙНЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Еспай Айнагүл Нығыметқызы

Докторант

Отеген Ануар Жумағалиевич

Қазақстан Республикасы Суретшілер одағының мүшесі

Курманалина Асия Тажбековна

PhD, старший преподаватель

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада қалалық ортаны жобалау және жобалау ұғымдары қарастырылған, дизайн қызметі тұрғысынан қалалық ортаны жобалау және брендтеу мысалдары, сондай-ақ олардың халықтың әл-ауқаты мен жұмысқа қабілеттілігіне әсері келтірілген.

Түйінді сөздер: қалалық орта, мегаполис, медиадизайн, шағын сәулет нысандары, қалалық кеңістікті брендтеу, қала ортасының эргономикасы, ландшафт.

ОСОБЕННОСТИ ДИЗАЙНА И ПРОЕКТИРОВАНИЯ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

Еспай Айнагүл Нығыметқызы

Докторант

Отеген Ануар Жумағалиевич

Член Союза Художников РК

Курманалина Асия Тажбековна

PhD, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассмотрены понятия дизайн и проектирование городской среды, приведены примеры проектирования и брендинга городской среды с позиции деятельности дизайнера, а также, их влияние на благосостояние и работоспособность населения.

Ключевые слова: городская среда, мегаполис, медиадизайн, малые архитектурные формы, брендинг городского пространства, эргономика городской среды, ландшафт.

FEATURES OF THE DESIGN AND DESIGN OF THE URBAN ENVIRONMENT

Espai Ainagyl Nõgimetkызу

Doctoral student

Otegen Anuar Zhumagalievich

Member of the Union of Artists of the Republic of Kazakhstan

Kurmanalina Asiya Tazhbekovna

PhD, Senior Lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the concepts of design and design of the urban environment, provides examples of design and branding of the urban environment from the point of view of design activities, as well as their impact on the well-being and performance of the population.

Keywords: urban environment, megapolis, media design, small architectural forms, branding of urban space, ergonomics of the urban environment, landscape.

Понятие «Городская среда» вбирает в себя представление всей территории мегаполиса, с его людьми, населением, зданиями, парками, площадями, автобусными остановками, витринами торговых центров и абсолютно всем разнообразием крупных и небольших строительных конфигураций. Городская сфера способна воздействовать на социум таким образом, чтобы настроение жителей этого местоположения было позитивным, так как, внешний вид и эргономика городской среды могут сделать настроение и деятельность населения как эффективным, так же способны и напротив, замедлить его в формировании и развитии и желании в перемещении [1, с. 7-8].

Двадцатое столетие - период высшего творческого подъема специалистов в сфере дизайна. Данное столетие ознаменовано появлением специалистов значительной высококлассной подготовки, унаследовавших навыки собственных предшественников и сумевших сформировать новейшую эстетическую действительность [2, с 58-59].

В двадцатом столетии проводились поиски лучших мест для организации населенных пунктов, совершенных квартир, безупречной сферы жизнедеятельности для населения. В наше время дизайнер никак не должен ограничить себя в поисках новых и эргономичных путей решения задач. Кто-то наиболее независим в собственных решениях, нежели архитектор, занятый проектированием строений либо распланировкой мегаполиса. По этой причине в дизайне городской среды вполне могут появиться интересные решения и появятся абсолютно новейшие формы [3, с. 44-45].

Средства дизайна городской среды в настоящий период весьма разнообразны. И безусловно ведь не имеется точных пределов среди образцов их использования. Нередко одно средство рождает другое, собирая композиции, комплексы и этим наиболее сильнее воздействуя на систему сферы и в понимание ее населением [4, с. 25-26].

По мнению автора статьи наиболее значимые из средств или видов дизайна городской среды – это:

1. Графический дизайн
2. Дизайн визуальных коммуникаций
3. Медиадизайн
4. Светодизайн
5. Ландшафтный дизайн
6. Малые архитектурные формы

Поэтому для более адекватного представления объекта нашего рассмотрения изучим их детальнее:

1. *Графический дизайн*

Графическое проектирование — эстетически предназначенная работа согласно формированию слаженной и результативной зрительно-коммуникативной сферы. Графическое проектирование вносит инновационный вклад в развитие и формирование общественно-экономической и культурной областей существования человека, содействуя развитию визуального ландшафта нашего времени [5, с. 8-9]

Кроме визуального вида, пространства, графическое проектирование осваивает эту реальность, равно как движение, развитие, период, интерактивность и действует без исключения всеми наиболее различными инструментами экономических, рекламных и цивилизованных коммуникаций [6, с. 22-23]. Дизайнеров на сегодняшний день связывает направленность в визуализацию нашего общества, изучение его посредством визуального понимания. Равно как высокопрофессиональный эталон выделиться рассматривается как «целое формирование сферы» посредством «высококачественной конфигурации», дарованную стимулировать чувственное осваивание окружающей действительности [7, с. 47-48].

2. *Дизайн визуальных коммуникаций*

В последнее время прослеживается процедура изменения графического дизайна в проектирование визуальных коммуникаций. Вызвана она, в первую очередь, появлением в

общественной практике необычного для традиционного дизайна класса задач, необходимостью проектирования сложных объектов и систем нового типа [8, с.25-26].

3. Медиадизайн

Информационно-научно-техническая тема считается особенно острой в контексте организации городской (урбанистической) среды, в контексте компании муниципальной (технократической) сферы.

Заметно, то что первоочередной проблемой дизайна тут делается никак не планирование напрямую муниципального оснащения, а исследование мегаполиса в его возможном формировании, переосмысливание его природы с мишенью формирования новейших качеств и данных муниципального места [9, с.7-8].

Таким образом, дизайну следует осуществить подвижные и динамические качества городской среды, отыскать слаженную взаимосвязь среди информативной и физиологической, и элементом технократической текстуры, осуществить в собственной сути информативный шифр мегаполиса [10, с.55].

4. Светодизайн

Светодизайн стремительными темпами формируется и функционирует вместе с дизайном визуальных коммуникаций и медиадизайном, а кроме того постоянно сопутствует архитектуре и аэроландшафтному дизайну. Смысловой и обдуманый светодизайн расширяет предметы, ставит упоры, предназначается орудием управления местом.

5. Ландшафтный дизайн

Ландшафтное проектирование – созидательная работа, нацеленная в развитие наглядно-пластической сферы приёмами и орудиями аэроландшафтного зодчества.

Работа согласно аэроландшафтному оформлению муниципальной сферы считается значимым и необходимым элементом существования мегаполиса [11, с.15-16]. Городской дизайн способен целиком поменять атмосферу и интенсивность сферы, способен на пустом месте сформировать прекрасный детский сад либо очень интересную игровую площадку, способен накормить сферу входением и добавить новейшее значение этому либо другому городскому месту.

6. Малые архитектурные формы

Малые архитектурные формы – традиционный метод компании и дизайна городской муниципальной сферы. К небольшим строительным формам причисляют киоски, телефоны-автоматы, игровые автоматы, светильники внешнего освещения, стенды, афиши, баннеры, лестницы, ограды, садово-парковые постройки, фонтаны,obelisks, памятные дощечки, муниципальная уличная меблировка, урны [12, с.55-56].

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что дизайн помимо умения «оформлять» предметно-пространственное окружение нашей жизни обрел вполне конкретные черты и вылился в отдельное локальное направление дизайна – дизайна городской среды.

Список использованной литературы:

1. Бхаскаран Л. Дизайн и время: Стили и направления в современном искусстве и архитектуре. М.: АРТ-РОДНИК. 2006.
2. Ковешникова Н.А. Дизайн: история и теория: Учеб. для вузов. М.: Омега-Л, 2006. (Сер. Humanitas).
3. Лаврентьев А.Н. История дизайна. М.: Гардарики, 2007. (Сер. Disciplinae).
4. Михайлов С.М. История дизайна: В 2 т. Учеб. пособие. М.: Союз дизайнеров России, 2004.
5. Розенсон И.А. Основы теории дизайна: Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2006.
6. Рунге Ф.В. История дизайна, науки и техники. Кн. 1. М.: Архитектура-С, 2006.
7. Барташевич А.А., Аладова Н.И., Романовский А.М. История интерьера и мебели. (Сер. Высшее образование) М.: Феникс, 2004.

8. Ефимов А.В., Минервин Г.Б., Ермолаев А.П. Дизайн архитектурной среды: Учебник для вузов. М.: Архитектура-С, 2006.
9. Архитектура, строительство, дизайн: Учебник для вузов. М.: Феникс, 2004.
10. Холмянский Л.М., Щипанов А.С. Дизайн: Кн. для учащихся. М.: Просвещение, Творческая группа Incub, 1985.
11. Виртуальный музей промышленных выставок - <http://expomuseum.com>
12. Официальный сайт группы «Мемфис» - <http://www.memphis-milano.it>

ЛАНДШАФТ СӘУЛЕТІНДЕГІ ЗАМАНАУИ ҮРДІСТЕР

Избастина Асель Нурлановна

«Дизайн» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада ландшафт сәулетін дамытудың негізгі бағыттары мен тенденциялары қарастырылады.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛАНДШАФТНОЙ АРХИТЕКТУРЫ

Избастина Асель Нурлановна

Магистрант образовательной программы «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются основные тенденции и направления развития ландшафтной архитектуры.

Ключевые слова: ландшафт, ландшафтная архитектура, комфортная среда, эстетика, проектирование озеленения, дизайн малых садов.

MODERN TRENDS IN LANDSCAPE ARCHITECTURE

Izbastina Asel Nurlanovna

Graduate of the educational program «Design»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the main trends and directions in the development of landscape architecture.

Ландшафтная архитектура — это объёмно-пространственная организация территории, объединения природных, строительных и архитектурных компонентов в целостную композицию, несущую определённый художественный образ. Подобно архитектуре и градостроительству ландшафтная архитектура относится к пространственным видам искусства.

Формирование комфортной и эстетически полноценной среды осуществляется с помощью природных материалов (рельеф, вода, растительность и т. д.) и архитектурных сооружений, при этом предполагается сохранение существующих и создание искусственных пейзажей, проектирование систем озеленения и рекреационных зон. В отличие от садово-паркового искусства сфера ландшафтной архитектуры значительно шире, она состоит в организации многих компонентов пространственной среды жизнедеятельности человека.

Можно выделить следующие тенденции ландшафтной архитектуры:

Выявление и подчеркивание индивидуальности общественных центров.

Индивидуальность облику общественных центров придают выразительные архитектурно-ландшафтные формы, хорошо просматриваемые в пространстве, например арка, отмечающая въезд в общественный центр города Хаконе в Японии, или скульптурная композиция у Форума Ле Алль в историческом центре Парижа.

Для придания индивидуальности общественным центрам применяются разнообразные композиционные приемы ландшафтного дизайна: использование стилистики исторических зданий, произведения монументального искусства, водные устройства и др.

Повышение уровня комфорта пребывания людей. С помощью малых архитектурно-ландшафтных форм можно существенно улучшить качественные характеристики открытых пространств общественных центров.

Комфортные условия пребывания людей на территории общественных центров обеспечиваются наличием необходимого оборудования, элементов ландшафтного дизайна, благоустройства, озеленения, цветочного оформления; удобной пешеходной доступностью остановок общественного транспорта, мест рекреации; удобной транспортной и пешеходной связью общественных центров с жилыми территориями и местами приложения труда.

Размещение водных устройств. Наличие водных устройств способствует снижению запыленности воздуха, улучшению микроклиматических характеристик среды. В общественных центрах желательны применение фонтанов, небольших водопадов, каскадов, разбрызгивающих устройств, которые обладают высокой декоративностью и средорегулирующими качествами.

При создании водоемов в общественных центрах целесообразно применение водной растительности, что повышает разнообразие композиционно-пространственных решений ландшафтного дизайна.

Создание ландшафтного дизайна малых садов. Экологический эффект от малых озелененных пространств не велик, но они выполняют важную психологическую роль, имитируя присутствие природы в общественных центрах. Локальные озелененные участки пространства могут размещаться на открытом воздухе и "под крышей". При их создании эффективно использование контейнерного озеленения, которое может легко заменяться.

Формирование экологически благоприятной среды. Экологически благоприятная среда характеризуется отсутствием загрязнений (соответствие их концентраций установленным санитарно-гигиеническим нормативам), достаточное озеленение, обеспечение нормативной инсоляции и аэрации открытых пространств.

Для защиты от неблагоприятных антропогенных воздействий наиболее эффективно пространственное отделение мест концентрации людей от источников и зон загрязнений (если их ликвидация невозможна). Применяются также специальные защитные устройства: защитные зеленые полосы, земляные насыпи, шумозащитные стены и др.

Пространственное разделение пешеходов и транспорта. Общественные центры являются наиболее посещаемыми территориями городов. Это не только места предоставления услуг, но и места работы значительной доли горожан. Через них проходят большие пассажирские и грузовые потоки: к объектам торговли, общественного питания постоянно доставляются товары.

Насыщенность общественных центров транспортом, являющимся основным источником химического и шумового загрязнения городской среды, ставит задачу нейтрализации или хотя бы уменьшения негативного воздействия транспорта на среду общественных центров. Для этого важно пространственное разделение пассажирских и грузовых транспортных потоков, вынос транзитного транспорта за пределы общественных центров.

Пространственное разделение транспорта и пешеходов может осуществляться по горизонтали или по вертикали. Вертикальное разделение транспорта и пешеходов более эффективно, так как позволяет при размещении транспортных коммуникаций и автостоянок под землей увеличить площадь открытого озеленения территорий пространств в уровне земли.

Расстояние до автостоянок по отношению к объектам массовых посещений в составе общественных центров не должно превышать 100 м.

Создание пространств с искусственным микроклиматом. В условиях высокой загрязненности городской среды все большее распространение получают общественные центры и комплексы "под крышей" с искусственным микроклиматом. Наряду с большим разнообразием предоставляемых в современных общественных центрах услуг (кафе и рестораны, кинотеатры, специализированные и универсальные магазины, салоны красоты, отделения банков и многое др.) посетителей привлекает климатический комфорт (прохлада в жаркую погоду и тепло в холодную).

Для обеспечения психологического комфорта создаются композиционные взаимосвязи между закрытыми и открытыми пространствами ландшафтного дизайна - включение в интерьеры озеленения, раскрытие с помощью остекления видов на прилегающие скверы, бульвары, набережные.

Деформация и имитация природы. Включение природных форм в градостроительные ансамбли зачастую обладает более символическим, чем экологическим значением. Например, здание архитектора М. Ботта с деревом на крыше стало символом "экологизации" мышления архитекторов и градостроителей.

В урбанизированной среде общественных центров широко используются подчеркнута искусственные, геометризированные ландшафтные формы - геометрически правильно посаженные ряды однотипных деревьев, ломаные очертания водоемов и т.п. Они в большей степени композиционно согласуются с современной городской застройкой, чем природные формы.

Эффект присутствия природы в городах создается и декоративными средствами ландшафтного дизайна. Примерами имитации природы вместо ее присутствия являются широко известные пространственные композиции ландшафтного дизайна "Облако" в пролете Большой арки общественно-делового центра Дефанс в Париже или "Рыба" в Олимпийском центре в Барселоне.

Многоуровневое озеленение территорий. Многоуровневое озеленение территорий предусматривает наряду с традиционным размещением зеленых насаждений в уровне земли - вертикальное озеленение стен, создание озелененных крыш, террас. Для того, чтобы повысить уровень озеленения общественных центров при дефиците территории, необходимо использовать для озеленения все свободные участки: пешеходные платформы, эстакады, откосы, расположенные выше или ниже естественной поверхности земли, стены, технические сооружения и т.п.

Освоение подземного пространства. Применение подземного пространства это один из методов увеличения емкости объектов общественного назначения в плотно застроенных городах. Современные общественные центры имеют, как правило, несколько подземных уровней, над которыми размещаются открытые виды озеленения пространства в уровне земли. Характерным примером такого подхода является подземный торгово-общественный центр на Манежной площади в Москве.

Зарубежная и отечественная практика создания и функционирования парков и садов города показывает усовершенствование ряда новых тенденций. Они связаны с пониманием большой роли экологии озеленения пространств для отдыха, а также с возникновением новых технических средств создания ландшафтов парков, динамично развивающимся внешним окружением садов, парков и их интеграции с городскими структурами. Возникают новые разные виды объектов садово-паркового ландшафта, которые отражают культуру населения, интересы различных социальных групп, вкусы и предпочтения разных людей.

Список использованной литературы:

1. Ландшафтная архитектура. Дизайн//03 (18) 2007.
2. Шиканян Т.Д. Азбука ландшафтного дизайна/ Т.Д. Шиканян. – М.: Кладезь-Букс, 2009. -144 с.

3. Потаев Г.А. Архитектурно-ландшафтный дизайн. Теория и практика / Г. А. Потаев. – М.: Форум, Инфра-М, 2013. 354 с.
4. Благоустройство участка от ландшафтного дизайна до садовых построек. – М.: Харвест, 2014. -224 с.
5. Курбатов В. Я. Всеобщая история ландшафтного искусства / В.Я. Курбатов. – М.: Эксмо, 2007. -736 с.
6. Авраменко И. М. Деревья и кустарники в ландшафтном дизайне/ И.М. Авраменко. – М.: «ИЗДАТЕЛЬСТВО АДЕЛАНТ», 2009. – 136 с.

ӨРНЕКТІК МОТИВТЕРДІҢ ӨНЕР САЛАСЫНДА ҚОЛДАНЫЛУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Өтеген-Тана А.Ж.

ҚР еңбек сіңірген қайраткері, ҚОХУ профессоры

Куптлеуова Гулнур Алиповна

«Дизайн» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Ою-өрнек өнері-қазақ халқының ауыз әдебиеті секілді мәдени шежіре. Мақсат, болашақ ұрпақтарымызға ұмыт болып бара жатқан осы өнерді таныстырып қана қоймай, оны қолөнер, сурет, сәулет өнері және өндіріс салаларына ендіре отырып, осы өнерді қайта жаңғырту, оған жаңа мазмұн беру.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МОТИВОВ ЭКСПРЕССИИ В ОБЛАСТИ ИСКУССТВА

Өтеген-Тана А.Ж.

Заслуженный деятель РК, профессор КРМУ

Куптлеуова Гулнур Алиповна

Магистрант образовательной программы «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52;

Народно-прикладное искусство, является одной из древнейших искусств, а также в современном мире оно постоянно обновляется и преобретается казахский национальный орнамент – это вид искусства, корнями уходящий глубоко в историю, и имеющий сложную теорию.

BSE ANT DEVEIOPMENT OF EXPRESSION MOTIVES IN THE FIELD OF ART

Utegen-Tana A.Zh.

Honored Worker of the Republic of Kazakhstan, professor KRIU

Gulnur Alipovna Kuptleuova

Graduate of the educational program «Design»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Kazakh folk – arts and crafts, is associ a ted with beauty, generosity of the Kazakh people. These national quality used in any genre of art in liferature in architecture, sculpture etc. Folk- arts and crafts is one of the oldest arts, as well as in the modern world is constantly updated and changld.

Қазақ ұлттық өнердің даму жүйесінде жас ұрпақты өнерге баулудың бірден бір жолы болып табылады. Халқымыздың ұлттық өнерінде арнайы келешек ұрпақ үшін жасалғандай өрнек элементтері өте бай келеді. Ою-өрнектердің бір-бірімен үйлесіп, осы өрнектердің астарында көп мән мағыналы, жас ұрпақтың бойына тәлім тәрбиеге үйретеді. Тілді, ұлттық өнерді, ұлттық салт-сана мен әдет-ғұрыпты, дәстүрді, халықтық өнерді ұштастыра отырып дами түсуі керек. Қазақ ою-өрнегі - ғасырлар бойы дамып келе жатқан өнер. Халқымыздың қай қолөнер саласын алсақ та, ою - өрнектер өзіндік ерекшелігін сақтай отырып, белгілі

тәртіппен орналасқанын көреміз. Оюлардың ежелден келе жатқан нұсқаларында элементтер құстың, гүлдің, жануарлардың түрін тұспалдап тұратыны белгілі. Көне түркілердің түсінігі бойынша, құс - көктің, балық - судың, ағаш - жердің белгісі. Сол қазақ ою - өрнегінің мақұлықаты, нәубет аты, ғарыштаты, тікесызықты, нышандық, танымдық т. б сарындарының мазмұнын байыта түсті. Халқымыздың ғасырлар бойы мұра болып келе жатқан 60 - қа жуық оюлардың мазмұны мен нұсқасы, атаулары жиналған. Мәліметтерге сүйенсек, шеберлер өздерінің қолөнер туындыларына табиғаттан алынған бейнені дәлме - дәл түсіруге ұмтылған. Бұйымдарда жан - жануарлардың мүйізі, дене мүшесі, тұяғы, құстың тұмсығы, түлкінің басы, бөрінің құлағы немесе иттің құйрығы т. б және өсімдіктердің түрлері кеңінен бейнеленген. Қазақ ою өрнегінің өзіне тән даму жолы мен тарихы бар. Ол тарих сонау көне замандардан сақ, Андронов мәдениетінен басталады. Андронов мәдениеті б. з. б екі мыңжылдықтың соңғы жартысы мен бір мыңжылдықтың басында Батыс Сібір мен Қазақстанды мекендеген тайпалар мәдениеті. Ал б. з. б 7 - 10 ғасырда сақтар негізінен Оңтүстік Шығыс және Орталық Қазақстан жерлерін мекен еткен. Сақ тайпалары туралы құнды тарихи деректер ежелгі заманғы грек және парсы тарихшыларының қол жазбаларында кездеседі. Ол жазбаларда грек тарихшылары сақтарды «азиялық скифтер» - деп, ал парсы тарихшылары «сақ»- деп атаған. Бұған елімізде ұзақ жылдар жүргізген археологиялық зерттеулердің нәтижесінде анықталған. Ежелгі мәдениеттің үлгілері дәлел бола алады. Қазақтың ою - өрнектерінің түрлері де, атаулары да көп. Бұл жерде 200 - ге тарта түрлерімен жас ұрпақты кеңірек таныстырып және ою - өрнектердің кейбір заттық ұғымдарын еске салып, олардың кейінгі жастар үшін де түсінікті болу жағын қарастырдық. Ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа, бір шебердің ұсталық, іскерлік мәнерінен екінші біреуге үнемі ауысып отырғандықтан осы күні кейбір облыстардағы «қошқармүйіз», өрнегі бастапқы бейнесінен өзгеріп кеткен. «Ырғақ», «сағат бау», «түйетабан», «жүрекше», «қазтабан»- деп аталатын әдемі өрнектерді кейбір облыс шеберлерінің орындауында олқылықтар бар. Ертеден келе жатқан халықтық мұраны екшеп, тазартуды ойласақ, ең алдымен осындай бұрмалаушылықтан арылтып, оны әдемілігіне жеткізе жаңа түр, жаңа мазмұн бере дамытуымыз қажет. Қазақтың сәндік – қолданбалы ою-өрнегі жайлы сөз қозғағанда, көз алдыңызға әсемдік пен сұлулық әлемі еріксіз елестейді. Оны бір қасиетті сөздер өнердің қай саласы болмасын сазгерлік, әдебиет, бейнелеу және т.б. өнердің барлық салаларына ортақ дүниелер. Қазақ халқының ежелгі замандардан-ақ қалыптасып, үнемі дамумен, жетілдірумен келе жатқан ою-өрнегі – сол сұлулық әлемінің ішіндегі ерекше бір саласы. Қазіргі ою-өрнектегі негізгі элемент – қошқармүйіз немесе мүйіз. Бұл өрнек ежелгі түркі тайпаларының барлығында негізгі мәнер ретінде кездеседі. Өткен ғасырда кітаптың мұқабасына, ішіне әрлеу үшін Еуропа баспагерлері өсімдік пен жеміс-жидек гүлдерінің нақты бейнесін салса, қазақ суретшілері қазіргі басылымдардың бірнеше бетіне түрлі формадағы ою-өрнек элементін бейнелейді. Ою-өрнекті сан құбылтып, әдемі өрнек шығару, тепе-теңдікті, ырғақты және заттың мөлшерін сақтай отырып қиылған ою-өрнекті бұйымдарға талғаммен ұтымды орналастыра білу қолөнерінің шеберлерінің талғамына, ой-өрісіне, танымы мен біліктілігіне байланысты деп ойлаймын. Көнеден келе жатқан элементтер ғасырлар бойы түрленіп, оюлардың жаңа элементтері пайда болды. Қазір бұл өнер жаңа бағытта дамып келеді. Халқымыздың қолөнер саласында жаңа мазмұндағы шығармашылық серпіліс байқалады. Мұражайлар жәдігерлерінде бейнеленген нақышты оюларды жаңа ырғақпен халыққа жеткізуге мүмкіндік туды.

Қорыта айтқанда, ою-өрнек өнері қазақ халқының тарихи дәстүрін, салт-санасын, әдет ғұрыпын, өмір сүру салттарын, алғыр ақыл-ойын, ерлік, батырлық бейнесін, өмірге деген құштарлығын, еңбек сүйгіштігін, яғни жан сұлулықтарын тәрбиелей білсек, алда қойылар мақсат осы болмақ. Ұлттық мәдениетімізді қолдай білейк.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өмірбекова М. Қазақтың ою - өрнектері. Алматы: Алматыкітап, 2003. 578б.

2. Қалиев С., Оразаев М., Смайылова М. Қазақ халқының салт- дәстүрлері Алматы Рауан, 1994. 218 б.
3. Жексенбаева Ү.Б. Оқушылар ғылыми зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. Әдістемелік құрал. «РаДиАл» 2006 ж.
4. Балкенов Ж. Халық мұрасындағы ұлттық өрнек және рең. Қарағанда, 1996.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ДИЗАЙННЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Тапалова Айнұр Бақытжанқызы

«Кәсіптік оқыту» мамандығының 2 курс магистранты

Моменов Боранбай Мурзағалиевич

Ғылыми жетекші, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

қ. Ақтөбе, Қазақстан;

Мақалада болашақ маманның жеке тұлғасын шығармашылық қызмет арқылы дамытуға бағытталған. Ол болашақ маманның өзін-өзі көрсете білуіне, өзінің жаңа идеяларын іске асыруға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: жаһандану, жобалау, қабылдау, дизайн, кеңістік, сезімталдық, сәулеттік стиль, сезім, шығармашылық мамандық.

ЗНАЧИМОСТЬ ДИЗАЙНА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Тапалова Айнұр Бақытжанқызы

Магистрант 2 курса специальности «Профессионального обучения»

Моменов Боранбай Мурзағалиевич

Научный руководитель, кандидат педагогических наук, доцент

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,

г. Актөбе, Республика Казахстан;

В статье рассматриваются направление на развитие личности будущего специалиста с помощью творческой деятельности. Она способствует проявлению у будущего специалиста самостоятельности, самореализации, воплощению его собственных идей, которые направлены на создание нового.

Ключевые слова: Глобализация, проектирование, восприятие, дизайн, пространство, восприимчивость, архитектурный стиль, ощущение, творческий специальность.

THE IMPORTANCE OF DESIGN IN MODERN SOCIETY

Tapalova Ainur Bakutzhankizi

Magister's student of the 2nd year «professional training»

Momenov Boranbay Myrzagalievich

Supervisor, candidate of pedagogical Sciences, associate Professor

Aktobe regional state University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan;

The article focuses on the development of the future specialist's personality through creative activity. It contributes to the manifestation of the future specialist's self-activity, self-realization, the implementation of his own ideas, which are aimed at creating a new one.

Keywords: Globalization, design, perception, design, space, receptivity, architectural style, sensation, creative specialty.

В жизнедеятельности современного человека присутствует колоссальное число «продуктов» дизайна. Дизайн - проектирование охватывает нас везде – в окружающем нас пространстве, ансамбли домов, рекламные объявления, оформление витрин в магазинах и

интерьерах. Говоря о Республике Казахстан, то с каждым годом существенно увеличивается значимость профессий, связанных с дизайном.

В проблематике дизайн-продукции огромное внимание уделяют внешним, внутренним признакам и свойствам производимых товаров, учитывая принципы эргономики для соблюдения норм безопасности человека и его благосостояния. Уделяется внимание его нравственной составляющей (нельзя производить товар, который вредит жизнедеятельности людей и животных), также необходимо учесть и физическое и психологическое воздействие на человека, которое находится в зависимости с оптимального применения продуктов дизайна в повседневной жизни.

Дизайн – достаточно специфичная сфера деятельности людей, которая по природе своей также гуманистична, как образование, наука, здравоохранение. Дизайн – это особая отрасль жизнедеятельности людей. Она, как и другие отрасли, должна осуществлять методическое руководство и координацию проектных работ в отраслевых хозяйствах страны, входить в систему образования и воспитания, также, как и в систему управления, социальными процессами.

Особая важность для дизайна – это использование наряду с инженерно-техническими и естественнонаучными знаниями средств гуманитарных дисциплин: философии, культурологии, социологии, психологии. Все эти знания интегрируются в акте проектно-художественного моделирования предметного мира, опирающегося на образное, художественное мышление [1]. Именно данное восприятие позволит улучшить степень перехода дизайна на новый уровень.

Перемены в промышленной отрасли оказывают непосредственное влияние на общественный и персональный прогресс. С периодом возникают новые, возможности, трудности, в взаимосвязи с чем человеку необходимо персональный рост с точки зрения развития личностных качеств. Любой индивид уникален, персональная восприимчивость человека устанавливается разными условиями: возрастом, половой принадлежностью (мужчина, женщина), воспитанием, родом занятий, также иными индивидуальными особенностями.

Проектирование занимает лидирующую позицию при создании дизайн-продукции, основываясь на взаимодействии заказчика и дизайнера (исполнителя). Этот термин обширно начал применяться с 60-х лет прошлого века, однако еще в античный исторический период проектированием занимались не только архитекторы, но и художники, согласно сути, они считались и считаются своего рода проводником между искусством и народом.

При наступлении нового дня, каждый человек принимает множество решений, он порой неосознанно планирует свой день: поход на работу, учебу, в магазин и домой. В этой суматохе повседневности прекращает концентрировать свой интерес на предметах потребления, поскольку они кажутся обыденными, исходя из этого, разработчики и дизайнеры каждый раз стремятся улучшить свой «продукт», например: выпуск большого количества моделей телефонов с различным функционалом и дизайном в котором заключается целая творческая история – весь процесс проектирования. Рассматривая разновидности проявления дизайна, можно отметить, что данная область работы регулярно включает в себя что-то новое. Например: новый архитектурный стиль — модернизм в начале XX столетия содействовал формированию ремесел, новых строительных технологий, возникновению новых течений в дизайне, литературе, искусстве, что в свою очередь привело к возникновению новых разновидностей в дизайне [2].

Методы проектирования дают возможность совершенствовать внешние качества предмета; в транспортном дизайне разработчиками создаются популярные и удобные формы машин; в компьютерном проектировании совершенствуются информационная сфера; в архитектурном дизайне проектируют сооружения; в проектировании интерьера индивидуально формируют оформление «душевного» пространства, в котором живет человек; в проектировании церемоний опираются на

тематическое отражение события; в ландшафтном проектировании совмещают занимаются благоустройством, озеленением территорий; в футура-дизайне проектирует дизайн также типологию предстоящего; в фонетическом дизайне формируют голосовые, звуковые результаты; в эко-дизайне ориентированность заключатся в интересе сообщества в подходе использования естественных ресурсов; и т. д.

На сегодняшний день дизайн задействован почти в абсолютно всех областях существования сообщества. С любым днем производители продуктов, услуг все без исключения больше должны уделять внимание оформительской работе, чтобы быть впереди конкурентов, выделяясь уникальностью, следовать в ногу со временем, этим демонстрируя собственную индивидуальность для возможного потребителя.

Дизайнер – прежде всего творческая личность, от которой требуется наличие конкретных творческих способностей при освоении цикла дисциплин специальности. Однако многие люди в качестве хобби выбирают данную направленность и проходят разнообразные курсы. В практике ведь, дизайнер обязан осуществлять не только лишь эстетические функции, но и быть многофункциональным и ориентироваться на современные течения и тренды рынка, интересы разных общественных, государственных, возрастных групп населения [3].

Подводя итог, можно сделать вывод, что дизайнер должен рассчитывать на свою собственную работоспособность, определять фигурирующий в рынке основной движущий фактор, поскольку в основном результатом приобретения того или иного товара или услуги проходит под влиянием тренда моды. Таким способом, выходит, то что дизайнер обязан подбирать – коммерческую составляющую таким образом, чтобы применить свои навыки в определенной стилистике, не забывая о нравственности.

Список использованной литературы:

1. Гогиева, В. П. Дизайн как социокультурный феномен/ Гогиева В. П. // Вестник СевКавГТУ. – 2014.- №2.
2. Ковешникова, Н. А. Дизайн: история и теория: учебное пособие / Н. А. Ковешникова. — М.: Омега-Л, 2005.
3. Сырова, Н. В. Роль первых всемирных выставок в развитии архитектуры и дизайна / Н. В. Сырова, В. С. Давыд //Молодой ученый– 2016. — № 12.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯ РЕТІНДЕ

Дуйсенбаева Ботагоз Баймуханбетовна

Э.ғ.к., доцент

Кулумбетова Дина Болатовна

Э.ғ.к., профессор

Турар Аслан Аскарулы

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада қаржылық тұрақтылық түсінігі мен мәні ашылады, осы ұғымды анықтаудың тұжырымдамалық тәсілдері мен оның деңгейіне әсер ететін факторлар берілген.

Түйінді сөздер: қаржылық тұрақтылық, қаржылық тұрақтылықты басқару, ішкі және сыртқы факторлар.

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Дуйсенбаева Ботагоз Баймуханбетовна

к.э.н., доцент

Кулумбетова Дина Болатовна

к.э.н., профессор

Турар Аслан Аскарулы

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье раскрывается понятие и сущность финансовой стабильности, представлены концептуальные подходы к определению данного понятия и факторы, влияющие на её уровень.

Ключевые слова: финансовая стабильность, финансовая устойчивость, управление финансовой стабильностью, внутренние и внешние факторы.

FINANCIAL STABILITY AS AN ECONOMIC CATEGORY

Duysenbaeva Botagoz Baimukhanbetovna

Ph.D., Associate Professor

Kulumbetova Dina Bolatovna

Ph.D., professor

Turar Aslan Ascarula

Graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article reveals the concept and essence of financial stability, presents conceptual approaches to the definition of this concept and factors that affect its level.

Keywords: financial stability, financial stability management, internal and external factors.

От уровня устойчивого и стабильного развития, стабилизации финансового состояния всех предприятий, зависит решение проблем современной экономики, в целом стабилизация ускоренного роста развития государства, выход из мирового экономического кризиса.

Финансово стабильный субъект хозяйствования способен обеспечить бесперебойную производственную деятельность, сохранить инвестиционную привлекательность и способно инновационно-технологически развиваться, иметь достойную прибыль [1, с. 129].

Анализируя литературу в области финансов наблюдается, отсутствие единого подхода по раскрытию термина «финансовая стабильность».

Финансовая стабильность есть комплексная, многофакторная экономическая категория. В научных трудах экономисты и ученые подразумевают под «финансовой стабильностью» с понятиями как «равновесие», «устойчивость», «постоянство», [2, с. 138].

Финансовая стабильность это стабильный рост доходов над расходами, что даёт возможность свободно маневрировать средствами компаний.

Финансовая устойчивость - это такое состояние финансовой системы, характеризующееся одинаковыми показателями в рамках длительного периода в условиях меняющихся внутренней и деловой среды.

Финансовое равновесие - характеризует сбалансированность, уравновешенность финансовых показателей финансовой системы.

Понятие «финансовая устойчивость» объединяет все эти категории.

По Шеремету А.Д. финансовая устойчивость это такое состояние счетов компании, которое может гарантировать ему постоянную платежеспособность. Экономическая сущность финансовой устойчивости это обеспеченность запасов и затрат предприятия являющиеся источником средств для их финансирования [3, с. 119].

Баканов М.И. отмечает, что оптимальное формирование и эффективное использование оборотных средств является базой финансовой устойчивости хозяйствующего субъекта, который за счёт своих средств покрывает расходы в активы, где отсутствует неоправданная дебиторская и кредиторская задолженности, наличие своевременности расчета по обязательствам. [4, с. 143].

Некоторые предприятия, имеющие достаточные финансовые ресурсы, положительные показатели финансовой устойчивости, могут не выполнять свои обязательства по субъективным причинам. И наоборот хозяйствующий субъект с хорошей репутацией, выполняющий свои обязательства, вызывающий доверие в различных ситуациях получает денежную поддержку без обеспечения.

В экономической литературе устойчивость компании изучают в рамках теории динамических систем как одно из направлений взаимодействия с внешней средой. В соответствии этой теории процесс совершенствования каждой системы возможно описать векторным полем в фазовом пространстве, где любая точка которая задает реальность возможного состояния системы, постоянно эволюционирующая. Точка, где систем не претерпевает изменений в течении определённого времени, и есть точка равновесия. Если система под влиянием некоторых факторов отклоняется от равновесного состояния, но в дальнейшем возвращается в него, следовательно, она обладает устойчивостью. Система не приходящая в равновесное состояние даже при малом влиянии факторов является шаткой. [5, с. 127].

Устойчивость классифицируется как статическая и динамическая, внешняя и внутренняя, унаследованная. При статической устойчивости объекта, рассматривается его исходное и конечное состояние на базе статических характеристик. Констатируется неизменность состояния, его пассивность, отсутствие реакции на факторы, влияющие на него. Так как хозяйствующее предприятие это система направлена на динамический рост, следовательно, для стабильности эффективного функционирования оно должно эволюционировать, изменяясь под воздействием переменных, например внешние и внутренние факторы. Это и есть динамическая устойчивость.

При анализе динамической устойчивости ведут учёт динамических моментов и продолжительности перехода от исходного состояния к итоговому (то есть уровень устойчивости) и характеристику изменения системы в течение данного времени. Внешняя устойчивость предприятия может обеспечиваться законодательными требованиями. В современных условиях внутренняя устойчивость достигается оперативным и гибким реагированием на дестабилизирующие факторы.

Запасом прочности предприятия является унаследованная финансовая устойчивость, когда в ходе жизненного цикла предприятия его функционирование претерпевает изменения.

Предприятие должно обеспечивать для себя определённый уровень устойчивости, который необходимо наращивать в рамках стратегического развития.

Представим концептуальные подходы к определению понятия «финансовая стабильность» [6, с. 135]:

- рассмотрение финансовой стабильности как общей характеристики финансового положения предприятия;
- как степень зависимости компании от внешних источников финансирования;
- изучение финансовой стабильности как состояние предприятия, где расходы покрываются за счет собственных средств, вложенные в активы, предприятие не допускает неоправданной задолженности, имеет возможность своевременно рассчитаться по обязательствам;
- финансовая стабильность - результат функционирования предприятия, такое когда оно имеет нераспределенную прибыль;
- финансовая стабильность – состояние и результативность размещения финансовых ресурсов, обеспечивающее развитие производственной, коммерческой, финансовой деятельности на базе повышающейся прибыли и производственных активов при достаточном уровне кредито-и платежеспособности.

Е.И. Шохин раскрывает данный термин следующим образом: комплексная категория, которая отражает финансовое состояние и результаты предприятия, возможность выполнения своих обязательств и обеспечение развития деятельности с сохранением кредито- и платежеспособности называется финансовой устойчивостью субъектов хозяйствования. [7, с. 151].

Условиями, определяющими уровень финансовой стабильности, являются ее факторы. Любое изменение факторов вызывает изменения финансового состояния компании в целом.

Рисунок 1. Факторы, определяющие уровень финансовой стабильности

В связи с вышеизложенным можно говорить о финансовой устойчивости как о сложном и многофакторном понятии, обусловленный влиянием деловой среды и высшим уровнем финансовой устойчивости, которая является способностью предприятия динамично развиваться в постоянно изменяющихся условиях.

Существенным функциональным направлением системы финансового менеджмента является управление финансовой стабильностью. Финансовый менеджмент предусматривает управление доходами и расходами, структурой капитала, движением активов, капитала и денежных потоков, показателям ликвидности и платежеспособности, деловой активности, рентабельности и т.д.

Важность для предприятия поддерживать стабильную деятельность свидетельствует о необходимости разработки концептуальных основ управления финансовой устойчивостью.

Под управлением финансовой стабильностью предприятия целесообразно понимать систему принципов и методов разработки и реализации управленческих решений, которые связаны с обеспечением такого состояния финансовых ресурсов и активов, их формирования и распределения, которая бы позволила предприятию развиваться на основе роста прибыли и капитала при сохранении платежеспособности и кредитоспособности и обеспечения и поддержания его финансового равновесия

Под объектом управления финансовой стабильностью указаны все сферы деятельности предприятия, обеспечивающие его функционирование в рыночных условиях

Субъект управления как подсистема управленческого процесса включает руководителей и менеджеров финансовых служб, координирующих финансово-хозяйственную деятельность предприятия для обеспечения стабильной прибыльной деятельности. [8, с. 176].

Целью управления финансовой устойчивостью предприятия является постоянная поддержка мероприятий, которые направлены на предотвращение потери стабильности деятельности, платежеспособности и кредитоспособности.

Для предотвращения потери стабильного состояния нужно отслеживать любые задержки оплаты покупателей, планируя затраты по выплате обязательств по кредитам,

налогов и другие расходы, т. е. необходимо выдерживать баланс движение финансовых ресурсов.

Для достижения финансовой стабильности необходимо решать систему задач по каждому направлению функционирования предприятия. Например, согласованность вопросов производства и сбыта, производимая продукция, должна удовлетворять потребности потребителей и в соответствии графику продаж. В целях роста доходов, ускорения оборачиваемости оборотных активов, стабильности предприятия следует минимизировать остатки готовой продукции.

Обоснованное привлечение заемных средств для обновления производственных активов позволяет повысить конкурентные преимущества: снизить затраты, повысить объем реализации.

Процессы инвестирования и кредитования высвобождают средства из оборота, что негативно влияет на стабильность предприятия, поэтому следует анализировать будет ли достаточным размер дополнительной прибыли для погашения обязательств. Следует необходимо спланировать источники покрытия расходов в текущем периоде, то есть сбалансировать и синхронизировать движение средств.

Представим пути повышения финансовой стабильности предприятия:

- увеличение собственного капитала;
- уменьшение внеоборотных активов;
- снижение величины запасов до оптимального уровня;
- факторинговые операции;
- спонтанное финансирование;
- создание резерва по сомнительным долгам;
- выбор оптимального режима налогообложения.

Для улучшения и стабилизации финансового состояния нужен контроль дебиторской задолженности и сокращать длительность ее оборота. Своевременность возврата клиентами финансовых средств увеличивает сумму быстрореализуемых активов, что, приводит к стабилизации текущей ликвидности, что позволяет сокращать кредиторские задолженности и затраты на уплату пени и штрафов.

Скопление большого количества запасов говорит о спаде деловой активности. Сверхплановые запасы, приводящие к замораживанию оборотного капитала, медленной его оборачиваемости соответственно ведёт к ухудшению финансовой стабильности. Рост оборачиваемости производственных запасов позволяет высвободить средства и использовать их в соответствии с нуждами предприятия

Способом повышения финансовой стабильности является факторинг, при использовании которого выделяются положительные преимущества: отсутствие залога; отсутствие необходимости открытия расчетного счета дебитора в отделении банка; снижение рисков поставщика.

Использование спонтанного финансирования позволяет получить определенные выгоды: улучшение ликвидности баланса и все показатели эффективности финансово-экономической деятельности; формирование позитивного образа предприятия, заботящегося о клиентах; снижает дебиторскую задолженность.

Оптимизация налоговой нагрузки хозяйствующего субъекта требует учета целого ряда факторов. К ним относят: степень влияния налога на добавленную стоимость на взаимоотношения фирмы с основными контрагентами; доля взносов в Государственный накопительный пенсионный фонд в доходах; уровень рентабельности продаж и др.

Таким образом, вышеперечисленные направления по росту финансовой стабильности позволяют увеличить выручку и, следовательно, прибыль предприятия.

Список использованной литературы:

1. Аверина О.И. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебник. – М.: КноРус, 2016. – 432 с.
2. Гинзбург А.И. Экономический анализ - 3-е изд. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2016. – 448 с.
3. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа. – М.: Инфра-М, 2016. – 256 с.
4. Баканов М.И., Мельник М.В., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: учебник. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 536 с.
5. Ефимова О. В. Финансовый анализ. - М.: Бухгалтерский учет, 2015. - 351 с.
6. Сироткин С. А., Кельчевская Н. Р. Финансовый менеджмент на предприятии: учебник, 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 351 с.
7. Шохин Е. И. Финансовый менеджмент – М.: КноРус, 2014. - 480 с.
8. Манаков Д.В., Леонова Ж.К. Сущность финансовой устойчивости предприятия // Студенческий: электрон. научн. журн. 2018. № 13(33). URL: <https://sibac.info/journal/student/33/113454> (дата обращения: 03.02.2020).

АДАМ ҚОРЛАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ РОЛІ

Жантлеу Тажигали Қожағалиұлы

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада адам қорларын басқару, адам қорларын басқарудағы мамандардың қызметі, жұмысты талдаудың мәні мен түсінігі, персоналды таңдау, жұмыс күшін ұйымдастыру және қызмет ету, тиімділікті бағалау, марапаттау жүйесі, қызметкерлерді оқыту және дамыту түсінігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: адам қорларын басқару, адам қорларын басқару маманы, жұмысты талдау, персоналды таңдау, жұмыс күшін қйымдастыру және қызмет ету, тиімділікті бағалау, марапаттау жүйесі, қызметкерлерді оқыту, дамыту.

РОЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Жантлеу Тажигали Қожағалиұлы

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются понятие управления человеческими ресурсами, функции специалистов управления человеческими ресурсами, сущность и понятие анализа работы, подбора персонала, организация и обслуживание рабочей силы, оценки эффективности, системы вознаграждения, развития и обучения сотрудников.

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, специалист управления человеческими ресурсами, анализ работы, подборка персонала, организация и обслуживание рабочей силы, оценка эффективности, система вознаграждения, развитие, обучение сотрудников.

THE ROLE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN THE ORGANIZATION

Zhantleu Tazhigali Kozhagaliuly

Graduate of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the concept of human resource management, the functions of specialists in human resource management, the nature and concept of work analysis, staff selection, organization and maintenance of the workforce, performance evaluation, remuneration system, employee development and training.

Keywords: human resources management, human resources management specialist, job analysis, staffing, organization and maintenance of the workforce, performance evaluation, remuneration system, development, employee training.

Управление человеческими ресурсами (анг.яз – «Human Resources Management», сокр. – HRM) – это термин, используемый для описания систем, разработанных для управления людьми в организации. По своей сути целью управления человеческими ресурсами является максимизация производительности организации за счет оптимизации эффективности ее

сотрудников. Этот мандат вряд ли измениться каким-либо фундаментальным образом, несмотря на постоянно растущие темпы изменений в деловом мире. Как заметил, Эдвард Л.Губман в «Журнале бизнес стратегии» основная миссия человеческих ресурсов всегда будет заключаться в приобретении, развитии, удержании талантов, объединении рабочей силы и большом вкладе в деятельность организации [1].

До сравнительно недавнего времени отдел кадров организации часто назначался на более низкие ступени корпоративной иерархии, несмотря на то, что многими авторами упоминалось о том, что важным ресурсом организации является рабочая сила. Но, в последние годы признание важности управления человеческими ресурсами для общего здоровья компании резко возросло. Это признание особенно распространяется в малых организациях, хотя они, как правило, не обладают таким же объемом потребностей в людских ресурсах, как крупные организации, но они тоже сталкиваются с проблемами управления персоналом, которые могут оказать решающее влияние на корпоративное здоровье организации. Как писал Ирвин Берстинер в «Справочнике по малому бизнесу»: «Найм нужных людей и их хорошая подготовка часто может означать разницу между вычеркиванием минимальных средств у существования и устойчивым ростом бизнеса» [2].

Кадровые проблемы не различают бизнес малый и большой. Они существуют во всех сферах бизнеса независимо от их размера. Роль управления человеческими ресурсами многогранна и обширна. Ее можно рассмотреть в функциях специалистов управления человеческими ресурсами. Такие функции можно разделить на три области: индивидуальные, организационные и карьерные.

Индивидуальное управление предполагает помощь сотрудникам в выявлении их сильных и слабых сторон, исправлении своих недостатков и помощи во вложении своего лучшего вклада в работу организации. Эти обязанности выполняются с помощью различных видов деятельности, таких как анализ производительности, обучение и тестирование.

Между тем, организационные обязанности на создание успешной системы, которая максимизирует человеческие (и другие) ресурсы в рамках более крупных бизнес-стратегий. Эта важная обязанность также включает в себя создание и поддержку программы изменений, которая позволяет организации реагировать на возникающие внешние и внутренние воздействия.

Наконец, есть ответственность управления развитием карьеры. Это предполагает подбор людей с наиболее подходящими карьерными возможностями на наиболее подходящие рабочие места в организации.

Управление человеческими ресурсами связано с развитием, как отдельных лиц, так и организации, в которой они работают. Таким образом, специалисты в области управления человеческими ресурсами занимаются не только защитой и развитием талантов отдельных работников, но также и реализацией программ, которые улучшают коммуникацию и сотрудничество между этими отдельными работниками для развития организационного развития [3].

Если говорить о функциях более детально, то анализ работы состоит из определения характера и обязанностей различных рабочих мест. Это может включать в себя определение навыков и опыта, необходимых для адекватной работы на определенной должности, определение рабочих и отраслевых тенденций и прогнозирование будущих уровней занятости и требований к навыкам. «Анализ работы является краеугольным камнем практики управления человеческими ресурсами, поскольку он предоставляет достоверную информацию о рабочих местах, которые используются для найма и продвижения по службе людей, установления заработной платы, определения потребностей в обучении и принятия других важных решений в области управления человеческими ресурсами», как писали в книге «Управление: функция и стратегия» Томас С.Бейтман и Карл П.Цайтхамл [4].

В то же время, подбор персонала – это процесс управления потоком персонала внутри организации (посредством переводов и продвижения по службе) и вне организации. После

завершения процесса подбора персонала отбор осуществляется через объявления о приеме на работу, собеседования, проверки рекомендаций, тестирование и другие инструменты.

Организация и обслуживание рабочей силы – еще одна ключевая функция управления персоналом. Она включает в себя разработку организационной структуры, которая максимально использует человеческие ресурсы предприятия, и создание систем связи, которые помогают организации работать унифицированно. Другие обязанности в этой области включают также безопасность и здоровье и отношения между работниками и организацией. Деятельность по поддержанию человеческих ресурсов, связанная с безопасностью и здоровьем, обычно влечет за собой соответствие местным законам.

Оценка эффективности – это практика оценки эффективности работы сотрудников и предоставления обратной связи этим сотрудникам как о положительных, так и отрицательных аспектах их работы. Измерения производительности очень важны как для организации, так и для отдельных лиц, поскольку они являются основными данными, используемыми при определении повышения заработной платы, повышений в должности, а также, в случае, если некоторыми работниками их работа выполняется неудовлетворительно.

Система вознаграждения, как правило, также находится в распоряжении отдела управления человеческими ресурсами. Этот аспект управления очень важен, так как он является механизмом, посредством которого организации предоставляют своим работникам вознаграждение за прошлые достижения и стимулы для высокой производительности в будущем. Это также механизм, с помощью которого организации решают проблемы в рамках своей рабочей силы, применяя дисциплинарные меры.

Развитие и обучение сотрудников – еще одна важная обязанность специалистов управления персоналом. Они отвечают за исследование потребностей организации в обучении, а также за инициирование и оценку программ развития сотрудников. Эти учебные программы могут варьироваться от ориентированных, предназначенных для аккредитации новых сотрудников компании до амбициозных образовательных программ, предназначенных для ознакомления работников с новой системой программного обеспечения.

Важность управления человеческими ресурсами сложно переоценить. Если машина не может прийти в движение, в случае, если у нее сломан двигатель, то организация не сможет функционировать без своего «двигателя» в виде работников, которые непосредственно выполняют цели и задачи организации. Потому так важно организовать работу по функционированию такого важного ресурса, как рабочая сила.

Список использованной литературы:

1. Эдвард Л.Губман. Журнал бизнес стратегии. США: Эмеральд Групп,1996. Стр.135
2. Ирвин Берстинер. Справочник по малому бизнесу. Лос-Анджелес: Калифорнийский университет, 2000. Стр. 265
3. Соломон Шарлин Мармер. Работать умнее: как HR может помочь. Кадровый журнал. 2015 г. Стр.16
4. Томас С.Бейтман и Карл П.Цайтхамл. Управление: функция и стратегия. Индиана: Ирвин, 2003. Стр. 167

АДАМ ҚОРЛАРЫН БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Жантлеу Тажигали Қожағалиұлы

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада қазіргі технологиялардың кадрлық салада ықпалы, әртүрлі технологиялық құралдар жұмысының кадрлық жұмыстағы әсері, адам қорларын басқарудағы автоматтандырудың мәні, кадрлық жұмысты цифрландырудың артықшылығы қарастырылады.

Түйінді сөздер: адам ресурстарын басқару, персонал бойынша менеджер, HR-технологиялар, адам қорларын басқаруды автоматтандыру, рекрутер, персоналдың сандық платформасы.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Жантлеу Тажигали Қожағалиұлы

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются влияние современных технологий в кадровой сфере, эффект работы различных технологических инструментов на кадровую работу, сущность автоматизации управления человеческими ресурсами, преимущества цифровизации кадровой работы.

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, менеджер по персоналу, HR-технологии, автоматизация управления человеческими ресурсами, рекрутер, цифровая платформа персонала.

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND MODERN TECHNOLOGY

Zhantleu Tazhigali Kozhagaliuly

Graduate of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the impact of modern technologies in the human resources sphere, the effect of various technological tools on human resources, the essence of human resource management automation, and the advantages of digitalizing human resources.

Keywords: human resources management, personnel manager, HR-technologies, automation of human resources management, recruiter, digital personnel platform.

Ингрид Дженкинс, директор по персоналу Microsoft в Австралии, утверждает: «Преобразование основано на цифровом мышлении, которое представляет собой уникальное взаимодействие технологий, людей и процессов, и технологии также могут быть использованы для значительного улучшения процессов управления персоналом для сотрудников и менеджеров, что приводит к положительному эффекту снежного кома и прокладывает путь для даже больших цифровых трансформаций внутри бизнеса». [1]

Именно принимая эту точку зрения, мы можем серьезно признать и реализовать преобразующий эффект технологий в HR-среде для достижения успешных результатов в бизнесе. Содействуя трансформации и цифровизации кадровых служб, можно понять, насколько технологии могут улучшить рабочий процесс людей в этом секторе и высвободить время, которое можно посвятить основным видам деятельности.

Нет сомнений в том, что порталы управления персоналом представляют собой отличный цифровой инструмент, который может значительно улучшить опыт сотрудников и повысить их вовлеченность в работу компании. Фактически, они включают в себя почти все, что может понадобиться сотруднику: доступ к формам, руководствам, платежным ведомостям, договорам и данным. Они также могут дать доступ для того, чтобы подавать жалобы, просматривать корпоративный календарь событий и многое другое. Кроме того, с постоянно растущим распространением управления эффективностью, сотрудники также могут иметь возможность ознакомиться со своими оценочными листами и дать обратную связь. [2]

Если компания игнорирует эти типы платформ в 2019 году, их бизнес обречен и может ожидать только негативных последствий. Запрет на доступ сотрудников к информации, в которой они нуждаются, может не только создать путаницу, но, прежде всего, создать чрезмерно обременительную нагрузку на отдел кадров, который вынужден посвятить большую часть своего времени непрерывным и неотложным запросам, вместо того, чтобы сосредоточиться на других задачах управления. Такой сценарий может стать крайне непродуктивным и наглядно демонстрирует важность внедрения HR-технологий, которые сотрудники и менеджеры могут легко изучить и использовать.

Так что же делать отделу кадров в последующие годы? Фокус на развитие навыков. HR должен не только поощрять обучение своих сотрудников и сотрудников: очень важно, чтобы они стали инициаторами перемен. Сотрудники отдела кадров должны инвестировать в себя, чтобы идти в ногу со временем и тенденциями, но, прежде всего, они должны быть в состоянии предвидеть изменения. Поэтому необходимо совершенствовать свои навыки, чтобы понять, какие новые должны быть внедрены, а какие необходимо улучшить.

Как кадровый сектор может это сделать? Принимая участие в курсах CIPD, которые могут предложить специалистам по персоналу профессиональное обучение, сетевое взаимодействие, обучение и возможности развития. Получение сертификатов CIPD может принести большие преимущества сотрудникам и работодателям в сфере HR.

В последние годы технологии значительно автоматизировали типичные функции, выполняемые отделом кадров. По сути, стало возможным активировать онлайн-передачу заработной платы, учет, обучение, управление навыками, собеседования, найм и компенсации.

Эти действия были частично автоматизированы и управляются в облаке, который автоматизировал основные процессы управления персоналом.

Девизом специалистов управления человеческими ресурсами должно стать «производительность». Должны вводиться новые функции, сотрудники стать более вовлеченными, а команды работать более эффективно. По сути, существует острая необходимость в принятии платформы, которая управляет талантами и командной работой.

В целом, внедрение цифровых элементов для адаптации, анализа производительности, опросов сотрудников, расчета заработной платы и всего, что между ними, делает организацию более гибкой. Любой документ может быть извлечен и просмотрен за несколько минут, что экономит много времени. Прежде всего, это позволяет отделу кадров документировать все надлежащим образом (в частности, жалобы, информационные запросы и другие отчеты).

Кроме того, такие методы способствуют снижению рисков и ответственности организации. Законы о трудоустройстве сложны, поэтому принятие надлежащих мер по

сохранению обновленных цифровых записей очень важно для предотвращения любых обязательств.

Поскольку он позволяет автоматизировать процесс управления персоналом, были созданы платформы, такие как «СakeHR», чтобы сделать рабочий процесс и жизнь на рабочем месте легкой и продуктивной. Менеджеры могут в цифровой форме утверждать и отклонять запросы сотрудников на перерывы, планировать смены и создавать расписания, по которым сотрудники могут отслеживать сверхурочные, управлять расходами компании с помощью интерактивных отчетов.

Даже методы найма на работу кардинально изменились и, вероятно, изменятся еще больше в последующие годы. Как именно? Они были оцифрованы. На самом деле, Джон Бишке, генеральный директор Entelo, отмечает, что «Двадцать лет назад резюме было листком бумаги. Теперь это коллекция всех данных кандидатов, которые можно найти в Интернете, например, участие в онлайн-сообществах, конференциях и встречах. Рекрутеры могут оценить, подойдет ли действительно данный человек, и узнать, обладает ли он или она необходимыми навыками для работы». [3]

Инструменты набора также могут помочь рекрутерам найти потенциальных кандидатов с подходящими навыками для работы. Боб Майхал, бывший генеральный директор NextHire и нынешний директор по цифровому маркетингу в CBC Advertising, утверждает, что «Облачные инструменты найма позволят специалистам по подбору персонала и менеджерам по найму легко и доступно найти, оценить и организовать лучших кандидатов на работу, а инновационные методы оценки и фильтрации помогут обеспечить целостное представление о лучших кандидатах на 360 градусов. С помощью биометрических данных такие компании, как NextHire, будут лучше прогнозировать, какие кандидаты, скорее всего, подойдут для позиции, а какие нет».

Более того, все чаще и чаще менеджеры проводят собеседования на первом этапе онлайн с помощью таких платформ, как Skype. Тем не менее, эволюция идет обоими путями: не только рекрутеры находят новые и быстрые способы использования талантов. Кандидаты также знают об огромном спросе на рабочие места, и их потенциальным менеджерам легче использовать их, используя онлайн-профили, цифровые портфолио и социальные сети. [4]

По сути, каждый инструмент может быть максимально расширен, чтобы выделиться потенциальному работодателю и продемонстрировать свои собственные таланты, навыки и способности. Как говорит Боб Майхал: «Вам нужно воспользоваться новыми инструментами и ресурсами, которые позволят вам выйти за рамки резюме. Это поможет вам найти правильного и в конечном итоге сэкономить ваше рабочее время, головную боль и деньги».

Прежде чем углубляться в будущее HR Tech («Технологии в области человеческих ресурсов»), предлагаю кратко рассмотреть текущие обязанности HR.

Что именно мы подразумеваем под управлением персоналом? Слово «управление персоналом» говорит само за себя: с помощью управления персоналом мы определяем все мероприятия и меры, принятые для обеспечения того, чтобы сотрудники, внешние сотрудники и консультанты компании работали наилучшим образом в любой ситуации и в каждом контексте. Организация и управление персоналом включает в себя следующие виды деятельности:

- Определение количества людей, которые будут наняты, и определение задач, потребностей, которые требуются компании в то время (и принятие во внимание то, что ей нужно в будущем).

- Привлечение и подбор правильного пула кандидатов.

- Управление и определение конкурентоспособной заработной платы (компенсация и льготы).

- Предоставление сотрудникам возможности для обучения и личного развития, чтобы они могли совершенствовать свои навыки, всегда чувствовать стимул и готовить их к будущему росту, что также соответствует ожиданиям компании.

-Принятие и обработка запросы сотрудников на обучение, развитие, а также участие во внешних мероприятиях.

-Оценка эффективности работы, планирование карьерных путей, управление всеми акциями и переходными фазами.

-Гарантия безопасности персонала (HSE).

По данным мировых СМИ мировой сектор управления персоналом, согласно прогнозам, к 2025 году достигнет 30 миллиардов долларов. Примечательно, что с 2014 года рынок управления персоналом вырос в геометрической прогрессии благодаря интеграции технологий.

Таким образом, технологии существенно меняют состав персонала компании и стратегии найма.

Предлагаю, также, рассмотреть каковы определяющие факторы в этом процессе. В связи с цифровой революцией, которая происходит в настоящее время, компании постоянно сталкиваются с новыми ситуациями и новыми инструментами, такими как мобильная интеграция, аналитические инструменты, законы о безопасности IT и защите данных. С одной стороны, этот новый рынок требует от сотрудников повышать свою квалификацию, а с другой - кадровый персонал ищет людей, обладающих этими необходимыми навыками. Это причина, по которой технологии провоцируют настоящую революцию, когда речь идет о компонентах персонала компании.

Более того, исследование, проведенное Oxford Economics, показало, что более 80% менеджеров по персоналу готовы применять новые технологии для улучшения исследований и управления сотрудниками. Прямо сейчас HR-менеджерам необходимо найти гибких и опытных кандидатов с отличными цифровыми навыками. Поэтому для HR важно интегрировать потребности своей компании в мир технологий. Годовые отчеты показывают, что каждый год наиболее успешные компании инвестируют в технологии.

В целом, благодаря появлению новых технологий, рабочая среда значительно изменилась и создала рабочие места, которых до недавнего времени не существовало. Примером является директор по цифровым технологиям, отвечающий за внедрение и обучение цифровым инструментам в различных отделах компании. Как справедливо отмечают McKinsey & Company и Forbes, компания достигнет полного успеха только тогда, когда роль главного цифрового директора больше не будет необходима, поскольку все сотрудники достигнут оптимального уровня цифровых знаний.

Лидер-стратег Джин Мейстер заявляет, что согласно отчету Всемирного экономического форума «75 миллионов рабочих мест будут перемещены, поскольку искусственный интеллект берет на себя более рутинные аспекты работы. Тем не менее, будет создано 133 миллиона новых рабочих мест, и навыки в эмоциональном и техническом интеллекте, такие как технологическое проектирование и программирование, будут важны».

Всего несколько лет назад компании обсуждали преимущества таких систем, как Cloud. Сегодня, с другой стороны, они приняли его, и облачные системы все чаще используются по разным причинам.

Возможность управления и завершения работы через цифровую платформу позволила сотрудникам не только выполнять работу намного быстрее, но, что наиболее важно, позволила значительно увеличить заработок. Например, в Японии Randstad использует технологию Gigwalk для управления временными работниками. Использование этой системы принесло множество преимуществ, таких как снижение затрат, расширение и упрощение совместной работы, доступ к большой рабочей базе данных и конкретные запросы на квалификацию. [5]

До недавнего времени компании организовывали свои данные на нескольких платформах: это означало бесполезную трату времени и ресурсов, когда настало время собрать всю информацию, взятую из различных баз данных. Однако использование облака в настоящее время позволяет компаниям интегрировать различные системы с данными,

создавая уникальную платформу, на которой сотрудники могут работать и полностью сосредоточить свое внимание на одной вещи. Но чтобы максимально использовать эти нововведения, компаниям нужны сотрудники с необходимыми навыками. Использование этих новых технологий также для исследования кандидатов имеет решающее значение.

Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR) также значительно преобразуют HR. По данным Bank of America Merrill Lynch, к 2022 году оборот VR и AR принесет оборот в 150 миллиардов долларов. В ближайшие годы исследования и управление персоналом станут одной из основных областей, затронутых этими инновациями. [6] В последние годы компании экспериментировали с игрофикацией в целях найма, но теперь дела уже пошли дальше. Вскоре во время собеседований кандидатов больше не будут просто спрашивать, как они будут вести себя в той или иной ситуации, но им будет позволено жить с виртуальной реальностью: в этот момент можно будет оценить свои компетенции и поведение в конкретной ситуации.

HR уже используют виртуальную реальность в разных областях (например, в учебных целях). Однако покупка системы VR не означает, что компания автоматически получит желаемые результаты: сначала нужно понять, где она может быть действительно полезной, а затем иметь возможность использовать ее наиболее подходящим способом.

На мой взгляд, HR абсолютно не могут пренебрегать технологическим аспектом своего бизнеса. Как показали данные и исследования, мир кадровых ресурсов быстро развивается, и персонал в этом секторе должен будет направлять этот процесс.

Список использованной литературы:

1. Грэм Мартин. Технология, Аутсорсинг и Трансформирование HR. США. Routledge, 2008. Стр. 38
2. Дебора Д. Уоддилл. Цифровой HR. США. Общество управления человеческими ресурсами, 2018. Стр. 124
3. Карен Бивен. Стратегическое управление человеческими ресурсами: инструментарий HR-профессионала. США. Kogan Page, 2019. Стр. 54
4. Бен Юбэнкс. Искусственный интеллект для HR: использование ИИ для поддержки и развития успешной рабочей силы. США. Kogan Page, 2017. Стр. 229
5. Фермин Диез. Основы HR аналитики: руководство по становлению аналитического HR. США. Emerald Publishing, 2018. Стр. 68
6. Джош Берсин. Понимание технологии HR: выпуск 2019-2020: понимание технологии HR для вашей компании, 2019. Стр. 98

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАНКТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Керимов Фархад Фархадұлы
Шамғалиев Амиржан Құрбанбайұлы
«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранттары
Құлұмбетова Дина Болатқызы
э.ғ.к., профессор
Дүйсенбаева Ботагөз Баймуханбетқызы
э.ғ.к., доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала Қазақстандағы банк қызметінің қазіргі жағдайы мен даму перспективаларын нақты банк мысалында қарастырады. Олардың жұмыс істеуінің сыртқы ортасының өзгеруіне барынша бейімделу мақсатында банк қызметінің банктік қызметтерін жетілдіру бойынша бағдарлар мен ұсыныстар қарастырылды.

Түйінді сөздер: банк қызметтері, коммерциялық банк, клиент, банктік өнім.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ

Керимов Фархад Фархадович
Шамғалиев Амиржан Курбанбаевич
Магистранты образовательной программы «Финансы»
Кулумбетова Дина Болатовна
к.э.н., профессор
Дүйсенбаева Ботагөз Баймуханбетовна
к.э.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

Статья рассматривает современное состояние и перспективы развития банковских услуг в Казахстане на примере конкретного банка. Рассмотрены ориентиры и рекомендации по совершенствованию банковских услуг деятельности банков с целью максимальной адаптации к изменениям внешней среды их функционирования.

Ключевые слова: банковские услуги, коммерческий банк, клиент, банковский продукт.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF BANKING SERVICES IN KAZAKHSTAN

Kerimov Farhad Farhadovich
Shamgaliev Amirzhan Kurmanbaevich
Graduate of the educational program «Finance»
Kulumbetova Dina Bolatovna
Ph. D., Professor
Duisenbyaeva Botagoz Baimukhanbetovna
Ph. D., associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the current state and prospects of development of banking services in Kazakhstan on the example of a particular Bank. Guidelines and recommendations for improving banking services of banks in order to maximize adaptation to changes in the external environment of their operation are considered.

Keywords: banking services, commercial Bank, client, banking product.

Рынок банковских услуг является одной из важнейших и неотъемлемых составляющих частей финансового рынка. Посредством рынка банковских услуг происходит процесс перераспределения капитала, распространяется экономическая и финансовая информация. Активизация этих процессов зависит от количества и качества предлагаемых банковских продуктов (услуг), соответствия её объема спросу на рынке банковских услуг [1].

Таким образом, на наш взгляд, банковский продукт (услуга) - это разнообразные действия коммерческих банков на финансовом рынке, денежно-кредитные операции, осуществляемые ими за определенную плату в соответствии со спросом и предложением на денежные средства, а также действия, имеющие целью совершенствование и повышение эффективности банковского предпринимательства. Банковские продукты состоят из базовых технологий, которые имеют специфический набор параметров: валюта, сроки, минимальная и максимальная суммы, тип банковской карты. Вдобавок ко всему, банковские продукты могут отличаться друг от друга значением базовых параметров и количеством. К примеру, для депозита такими отличиями могут стать возможность пополнения, тип выплаты процентов, капитализация и т.д. Для кредитных банковских продуктов – целевое использование, форма погашения, тип залога и необходимость его предоставления, форма предоставления кредитных средств и другие [2].

Исследования банковских услуг конкретного коммерческого банка, допустим, АО «Kaspi Bank», осуществляющего предоставление конкурентоспособных продуктов и финансовых услуг и общих тенденций в отрасли (сфере), в которой банк осуществляет свою деятельность позволили сделать некоторые выводы [3].

1. АО «Kaspi Bank» – это универсальный банк, предоставляющий юридическим и физическим лицам комплекс современных банковских продуктов и услуг, делая основной акцент на работе с корпоративными клиентами и средним бизнесом.

2. За период с 2016 по 2018 гг. активы АО «Kaspi Bank» увеличились 89,71% и по состоянию на 01.01.2019 года составили 183,2 млрд. тенге. Основной рост активов за период с 2016 по 2018 гг. был обусловлен значительным ростом объема кредитного портфеля на 11,9 млрд. тенге или на 14,73%. С начала 2018 года кредитный портфель банка уменьшился на 31,8% и на 1 января 2019 года составил 63,2 млрд. тенге. Наибольшую долю в кредитном портфеле занимают займы, выданные юридическим клиентам. Основной рост активов за период с 2017 по 2018 годы вызван инвестициями в ценные бумаги, удерживаемые до погашения – в основном в еврооблигациями Министерства финансов РК. На начало 2019 года их стоимость составила 69,7 млрд. тенге.

3. За период с 2016 по 2018 годы обязательства АО «Kaspi Bank» увеличились в два раза и по состоянию на 01.01.2018 года составили 168,7 млрд. тенге. За 2018 год обязательства АО «Kaspi Bank» увеличились в 1,2 раза. Основной рост обязательств за период с 2016 по 2018 гг. был обусловлен значительным ростом объема депозитной базы кредитных учреждений – 3,8 раза и клиентов – в 1,7 раза. Причём за период с 2016 по 2018 гг. доля депозитов физических лиц увеличилась с 17% до 24% от совокупного объема депозитов АО «Kaspi Bank».

4. Данные проведенного SWOT-анализа АО «Kaspi Bank» в показывают, что финансовая организация в настоящее время имеет невысокую долю на рынке депозитов и кредитов и невысокий финансовый рейтинг, не является высоко капитализированным

банком. Однако, АО «Kaspi Bank» имеет один из самых высоких уровней адекватности капитала, один из самых низких уровней внешней задолженности, высокую динамику роста активов, депозитной базы, выход на прибыль ранее запланированного срока. На протяжении трех последних лет увеличивает устойчивую деловую репутацию активно инвестирует в расширение филиальной сети, улучшение условий труда сотрудников, улучшение качества обслуживания клиентов и имеет хорошую динамику роста. Также банковская организация имеет большие резервы роста, хороший кадровый потенциал и креативный менеджмент, что подтверждают заделы банка в области стратегического планирования, организации и информационных технологий. Слабыми сторонами деятельности банка является: недостаточное использование маркетинговых инструментов по продвижению бренда, слабо развитые розничный сектор, филиальная сеть и сеть банкоматов. Невысокое рыночное положение банка вынуждает подчиняться условиям, которые диктуют банки-лидеры.

5. Анализ продуктового ассортимента АО «Kaspi Bank» показал, что общая численность ассортиментных групп продуктов по услугам, выпускаемых АО «Kaspi Bank» составляет 16 видов услуг для физических и юридических лиц; общее число отдельных видов услуг, составляющих все ассортиментные группы включает 85 видов услуг, при учёте того, что некоторые услуги для физических и юридических лиц пересекаются; все банковские продукты довольно гармоничны и достаточно гибкие в использовании клиентами.

6. Политика управления жизненным циклом банковского продукта включает 5 этапов: разработку, выведение продукта на рынок, рост, зрелость и спад.

7. АО «Kaspi Bank» использует следующие методы ценообразования:

- ценообразование на основе уровня текущих рыночных ставок, которое предполагает ориентацию банка при установлении цен на свои услуги на цены, действующие на рынке;

- ценообразование на основе взаимоотношений с клиентурой часто применяется в отношении крупных транснациональных корпораций и богатых индивидуальных клиентов – частных лиц. В отношении клиентов, приносящих большой доход для АО «Kaspi Bank», проводится политика наибольшего благоприятствования при оказании им индивидуальных услуг. «Kaspi Bank», оказывая им услуги по низким процентным ставкам, предлагает этим потребителям дополнительные высококорентабельные для банка услуги, что в целом повышает доходность банка.

8. В банке преобладает прямой сбыт, при котором банк-продавец и покупатель банковских услуг вступают в непосредственный контакт друг с другом. Система доставки своих услуг используемая АО «Kaspi Bank» включает: отделения, предоставляющие полный комплекс услуг, «легкие отделения», автоматизированные отделения, электронные системы коммуникации.

9. Основными конкурентами банка АО «Kaspi Bank» на казахстанском рынке банковских услуг являются банки, входящие на сегодня в ТОП-10: АО «Народный банк Казахстана», АО «ForteBank», АО «Банк ЦентрКредит», ДБ АО «Сбербанк России», АО «АТФ Банк» и другие.

Для достижения стратегической цели банка предлагается решить некоторые задачи: увеличение каналов распространения и создание новых качеств банковских продуктов; увеличение привлекательности услуг банка для потребителей; рост ресурсной базы.

В ходе проведённого исследования с целью оптимизации деятельности АО «Kaspi Bank» были выделены следующие ключевые бизнес-практики в деятельности банка: услуги, предоставляемые посредством дистанционных технологий (сети интернет; операторов мобильной связи; развитие инфраструктуры (сети «легких» отделений, сети банкоматов), развитая система розничного кредитования, разработка мероприятий, направленных на создание бренда, а также разработка системы мотивации сотрудников банка, направленной на улучшение качества обслуживания.

Основными ориентирами для дальнейшего развития АО «Kaspi Bank» в направлении привлекательности услуг банка для потребителей и каналов распространения услуг являются [2]:

- поддержание высокой деловой репутации и устойчивости, сохранение статуса Банка как социально значимого;
- развитие услуг, предоставляемых с помощью дистанционного банковского обслуживания (ДБО);
- увеличение объёма проводимых операций, расширение и совершенствование спектра предоставляемых услуг в условиях роста конкуренции на финансовых рынках;
- расширение клиентской базы;
- наращивание капитальной базы, адекватной росту активных операций Банка;
- регулярный мониторинг востребованности банковских продуктов.

Дистанционное банковское обслуживание имеет много преимуществ, Однако, внедрение новых продуктов, получаемых с помощью дистанционного банковского обслуживания характеризуются долгой реализацией и низкой клиентоориентированностью. Поддержание уровня защиты на надлежащем уровне требует значительных материальных затрат. При разработке мероприятий по развитию дистанционных банковских технологий АО «Kaspi Bank» рекомендуется следующее:

- проводить обучение клиентов банка пользованию дистанционными технологиями, предоставлять Клиенту необходимые консультации по вопросам обслуживания и использования различных банковских продуктов;
- улучшать удобства пользования дистанционными технологиями (удобства регистрации, восстановления доступа, входа в интернет-банк, навигации, количество услуг/операций, информационная поддержка).
- платёжные возможности для пользователей ограничены списком контрагентов с которыми заключены соглашения. Особенно заметной эта проблема стала при оплате государственных, муниципальных и коммунальных услуг. Банку необходимо направить усилия на расширение платёжных возможностей для пользователей ДБО путем добавления новых контрагентов в список возможных платежей.
- интеграция ДБО с государственными, муниципальными и коммунальными службами упрощает совершение платежей в бюджет РК и ЖКХ, что выгодно обеим сторонам. Следует улучшать интеграцию, как с точки зрения технической проработки, так и с точки зрения понятности для конечного пользователя.
- давняя проблема ДВО – отсутствие удобных справок, гидов и руководств пользователя, контекстно встроенных в интерфейс интернет-банка. Банку следует направить усилия на информационную поддержку ДВО.
- ДВО может работать как электронный кошелек. Банку следует рассмотреть возможность подключения к системам ДБО карт сторонних банков, с которых пользователь затем может переводить средства и проводить платежи.

Согласно Стратегии развития АО «Kaspi Bank» будет активно инвестировать в основные средства и расширение бизнеса. АО «Kaspi Bank» будет финансировать «легкие отделения» из текущей прибыли. До 2021 года количество отделений банка в Казахстане планируется увеличить более чем в 4 раза, с 23 до 74. В 2019 году банковская организация также направляет инвестиции в расширение банкоматной сети и сети платёжных терминалов, что позволит повысить удобство потребления услуг банка, а также увеличить их конкурентоспособность за счёт расширения зоны покрытия.

Таким образом, выясняется, что необходимость выживания ставит банки перед проблемой привлечения новых клиентов и разработан план маркетинговой деятельности банка, направленной на расширение клиентской базы и разработана технология привлечения новых клиентов.

В соответствии с проведенным анализом определены приоритетные направления развития бизнеса для АО «Kaspi Bank» и задачи, которые необходимо решить для их развития, а также разработана технология проведения маркетингового исследования рынка розничных кредитных продуктов, которые будут совершенствовать рост банковских услуг.

Рекомендации по совершенствованию банковских услуг деятельности банков с целью максимальной адаптации к изменениям внешней среды их функционирования включают следующие положения [3].

1. В настоящее время коммерческие банки должны делать акцент на совершенствовании использования мобильных устройств, интерактивного контента, расширения продуктов, предлагаемых на веб-сайте и развитии бренда. Внедрение различных форм дистанционного обслуживания клиентов и проведение активных маркетинговых мероприятий будет способствовать привлечению новых клиентов и удовлетворению интересов уже существующих.

2. Поскольку услуги в розничном секторе банковского рынка включают множество однотипных видов банковских продуктов для населения при незначительной разнице в тарифах, то основным средством борьбы за клиента должно быть качество предоставляемых услуг.

3. Банки должны направить усилия на развитие новых технологий, которые позволят использовать альтернативные варианты предоставления финансовых продуктов и сократить количество отделений.

4. Поскольку на разные категории клиентов действуют различные стимулы, банки должны проводить маркетинговые исследования и сегментацию рынка. Сегментация рынка и клиентской базы обеспечивает сокращение затрат, увеличивает удовлетворение потребностей клиента путем более точного соответствия предлагаемых услуг требованиям сегмента, позволяет предвидеть изменения в поведении целевого сегмента и своевременно реагировать новыми предложениями, позволяет выявлять дополнительные сегменты, имеющие потенциал роста.

5. Обзор преимуществ и характерных особенностей услуги вместе с оценкой потребностей клиентуры должны стать основой для разработки рекламной кампании банка. Эффективная рекламная компания является одним из решающих факторов успешного функционирования банка.

Список использованной литературы:

1. Банковское дело: Учебник / О.И. Лаврушин [и др.]; под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2000.
2. Масленченков Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика. -М.: Дека, 1998.
3. Годовые отчеты АО «Kaspi Bank» за 2016-2018 годы.

ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУ ТҮСІНІГІ, МАҚСАТТАРЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Құлұмбетова Дина Болатқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор

Дүйсенбаева Ботагөз Баймуханбетқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Керимов Фархад Фархадұлы

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала дағдарысқа қарсы басқару түсінігінің экономикалық категория ретінде мазмұнының тар, шектеулі және кең көзқарасты негіздеу мәндерін зерттеуге арналған. Осы санаттағы түсіндірмелерге отандық және шетелдік ғалым-экономистер салыстырмалы талдау жүргізді және кәсіпорынның дағдарысқа қарсы қаржылық басқаруы мен қаржыларын дағдарысқа қарсы басқарудың авторлық анықтамасы тұжырымдалды. Дағдарысқа қарсы басқару жүйесінің элементтері анықталып, қаралды. Кәсіпорынды дағдарысқа қарсы басқару жүйесі алдыңғы қатарлы технологиялардың, дайындалған персоналдың, субъектілер мен басқару объектілері мен сыртқы орта арасындағы қазіргі заманғы байланыстардың көмегімен басқарудың нақты айқындалған дағдарысқа қарсы тетігі негізінде басқару қызметін іске асыратын өзара байланысты элементтер кешені ретінде әрекет етеді.

Түйінді сөздер: дағдарысқа қарсы басқару, дағдарысқа қарсы менеджмент, дағдарысқа қарсы қаржылық басқару, кәсіпорынның қаржысын дағдарысқа қарсы басқару, кәсіпорынды дағдарысқа қарсы басқару жүйесі.

ПОНЯТИЯ, ЦЕЛИ И СОДЕРЖАНИЕ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Кулумбетова Дина Болатовна

профессор, кандидат экономических наук

Дүйсенбаева Ботагөз Баймуханбетовна

доцент, кандидат экономических наук

Керимов Фархад Фархадович

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Статья посвящена исследованию содержания узкого, ограниченного и широкого подходов к обоснованию сущности антикризисного управления как экономической категории. Проведен сравнительный анализ трактовок данной категории различными отечественными и зарубежными учеными-экономистами и сформулировано авторское определение антикризисного финансового управления и антикризисного управления финансами предприятия. Определены и рассмотрены элементы системы антикризисного управления. Показано, что система антикризисного управления предприятием выступает как комплекс взаимосвязанных элементов, которые реализуют управленческую деятельность на основе четко определенного антикризисного механизма управления с помощью передовых технологий, подготовленного персонала, современных связей между субъектами и объектами управления, и внешней средой.

Ключевые слова: антикризисное управление, антикризисный менеджмент, антикризисное финансовое управление, антикризисное управление финансами предприятия, система антикризисного управления предприятием.

CONCEPTS, AIMS AND CONTENT OF CRISIS MANAGEMENT

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, candidate of economic Sciences,

Duysenbaeva Botagoz Baimukhanbetova,

associate Professor, candidate of economic Sciences,

Kerimov, Farhad Farhadovich,

Graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article is devoted to the study of the content of narrow, limited and broad approaches to the study of the essence of crisis management as an economic category. The comparative analysis of interpretations of this category by various domestic and foreign scientists-economists is carried out and the author's definition of anti-crisis financial management and anti-crisis financial management of the enterprise is formulated. The elements of crisis management system are defined and considered. It is shown that the system of crisis management of the enterprise acts as a set of interrelated elements that implement management activities on the basis of a well-defined crisis management mechanism with the help of advanced technologies, trained personnel, modern relations between subjects and objects of management, and the environment.

Key words: anti-crisis management, anti-crisis management, anti-crisis financial management, anti-crisis financial management of the enterprise, system of anti-crisis management of the enterprise.

В настоящее время в экономической литературе сложилось две группы определений понятия «антикризисное управление»: антикризисное управление предприятием и антикризисное финансовое управление предприятием. Последнее представлено в работах Бланка И.А., Терещенко А.А., Поддеригоина А.М., Карпуна И.Н.

Одна группа авторов – сторонников первого определения – считает, что антикризисное управление в основном касается теоретических и практических вопросов менеджмента, вторая – тщательно рассматривает только финансовую составляющую антикризисного управления предприятием. Все определения очень тесно связаны между собой, но имеют и отличия, которые проявляются в следующем. Это разные подходы по категории антикризисного управления, которые, по нашему мнению, можно разделить на широкий, ограниченный и узкий. Ярким отражением широкого подхода является высказывание Туленкова Н.В. о том, что антикризисное управление сводится к особенностям применения существующих в менеджменте методов, «любое управление организацией должно быть антикризисным» [1].

По мнению Уткина Е.А., «антикризисный менеджмент является составной частью менеджмента на предприятии, использует его лучшие приемы, средства и инструменты, ориентируется на предотвращение возможных осложнений в деятельности предприятия» [2].

В таблице 1 отражена группировка мнений, что представленные в научной литературе, относительно понятия антикризисного управления. Высказывания 12 авторов приведены согласно хронологии изданий. На данный момент в экономической литературе преобладает ограниченный подход. Это объясняется существенными изменениями в законодательстве, касающиеся антикризисного управления, в частности банкротства, появлением ряда специфических досудебных и судебных процедур, которые направлены на восстановления платежеспособности субъекта-должника. Согласно более прогрессивным ограниченным подходом антикризисное управление требует использования специфических форм и средств, отдельных программ по устранению как причин, так и последствий

кризисных явлений, а главное, соответствующей подготовки кадров. Такая мысль высказывалась в работах Беляева С.Г., Кошкина В.И., Харитоновой А.В., Павлова И.В.

Таблица 1. Группировка мнений относительно понятия антикризисного управления

Авторы	Литературные источники (согласно года издания)	Суждение по определению антикризисного управления	Подход
1	2	3	4
Иванов Г.П.	Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению / под ред. Г.П. Иванова. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995. – 320 с.	Понятие антикризисного управления заменено на понятие «система банкротства»	Узкий
Беляев С.Г., Кошкин В.И.	Теория и практика антикризисного конкурсного управления. / Беляев С.Г., Кошкин В.И. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – С. 58	Совокупность форм и средств реализации антикризисных процедур применительно к конкретному предприятию-должника отражают экономические отношения, складываются при его оздоровлении или ликвидации	Ограниченный
Уткин Е.А.	Антикризисное управление. / Уткин Е.А. – М.: Тандем, ЭКСМОС, 1997. – С. 45	Антикризисный менеджмент является частью общего менеджмента на предприятии, использует его лучшие приемы, средства и инструменты, ориентирован на предотвращение возможных осложнений в деятельности предприятия, обеспечение его стабильного успешного хозяйствования	Широкий
Туленков Н.В.	Антикризисный менеджмент. / Туленков Н.В. // Персонал. – 1998. – № 6. – С. 19-25	Любое управление организацией должно быть антикризисным, то есть построенным на учете кризисных явлений, риска и опасности ситуаций	Широкий
Грязнова А.Г.	Антикризисный менеджмент / под ред. проф. Грязновой А. Г.– М.: Тандем, ЭКСМОС, 1999. – С. 6-7	Система управления предприятием, которая имеет комплексный характер и ориентирована на предотвращение и устранение	Ограниченный

		неблагоприятных для бизнеса явлений посредством использования всего потенциала современного менеджмента, разработки и реализации плана специальной программы, имеющей стратегический характер, позволяющей устранить временные затруднения и приумножить позиции при любых обстоятельствах, при опоре в основном на собственные ресурсы	
Кошкин В.И.	Антикризисное управление. / Кошкин В.И. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 2000. – С. 25	Система контроля и раннего обнаружения признаков кризисной ситуации является специфическим атрибутом, присущим процессу антикризисного управления	Ограниченный
Василенко В.А.	Антикризисное управление предприятием: учеб. пособ. / Василенко В.А. – К: ЦУЛ, 2002. -335 с.	Кризис рассматривается только как макроэкономический аспект	Широкий
Поддериогин А.М.	Финансовый менеджмент: учебник. / Поддериогин А.М. – М.: КНЭУ, 2005. – 535 с.	Специфические методы и приемы управления финансами	Составляющая теории управления финансами
Бланк И.А.	Финансовый менеджмент. / Бланк И.А. – К.: Эльга, 2008. – С. 659	Процесс, основным содержанием которого является подготовка, принятие и реализация управленческих решений по предупреждению финансовых кризисов, их преодолению и минимизации их негативных последствий	Ограниченный
Терещенко А.А.	Антикризисное финансовое управление на предприятии: монография. / Терещенко А.А. – К.: КНЭУ, 2008 – С. 23	Теории антикризисного управления как таковой в природе не существует. Отдельные теоретические аспекты антикризисного управления финансами предприятий исследуются в теории рынка капиталов, теории финансирования и инвестирования, в других составляющих теории	Ограниченный Составляющая теории управления финансами

		управления финансами. Теоретическим фундаментом можно считать адаптированы к антикризисной специфики выводы, гипотезы и концепции общей теории управления финансами предприятий	
Коротков Э.М., Корягин Н.Д.	Антикризисное управление: учебник для бакалавров / Э. М. Коротков. - М.: Издательство Юрайт, 2014. - 406 с. - Серия: Бакалавр. Углубленный курс. Антикризисное управление : учебник и практикум для академического бакалавриата / Н. Д. Корягин [и др.] ; под ред. Н. Д. Корягина. - М. : Издательство Юрайт, 2015. - 367 с.	Антикризисное управление является составной частью общего менеджмента на предприятии	Широкий

Сторонники узкого подхода представляют антикризисное управление как систему банкротства с опорой на законодательную базу. Такой подход преобладает в зарубежном опыте, в частности, у английских специалистов.

Таким образом, классификацию подходов можно осуществить, исходя из его широты:

- узкий подход – авторы специально отходят от широкого понимания и сводят антикризисное управление к управлению предприятием в кризисном среде;
- широкий подход – широта заключается в том, что ученые предлагают осуществлять антикризисное управление не только при условиях кризисного среды, но и в течение всего жизненного цикла предприятия.

Антикризисное управление на предприятии зависит от стадии и глубины кризиса. Предприятие может находиться в стадии легкой, средней или тяжелой кризиса.

В зависимости от стадии (глубины) кризиса антикризисные меры разделяются на такие подвиды [3]:

- предкризисное управление, которое проводится для своевременного выявления и решения проблем с целью предотвращения кризиса;
- управление в условиях кризиса, целью которого является стабилизация неустойчивых состояний и сохранения управляемости системы;
- управление процессами выхода из кризиса, которое осуществляется с целью минимизации потерь и упущенных возможностей при выводе предприятия из состояния кризиса.

Подходы различных авторов к определению антикризисного управления в целом, а также в результате синтеза с понятиями «финансовое управление» и «управление финансами» дают возможность сформулировать определение антикризисного финансового управления (АФУ) и антикризисного управления финансами предприятия (АУФП) (рисунок 1).

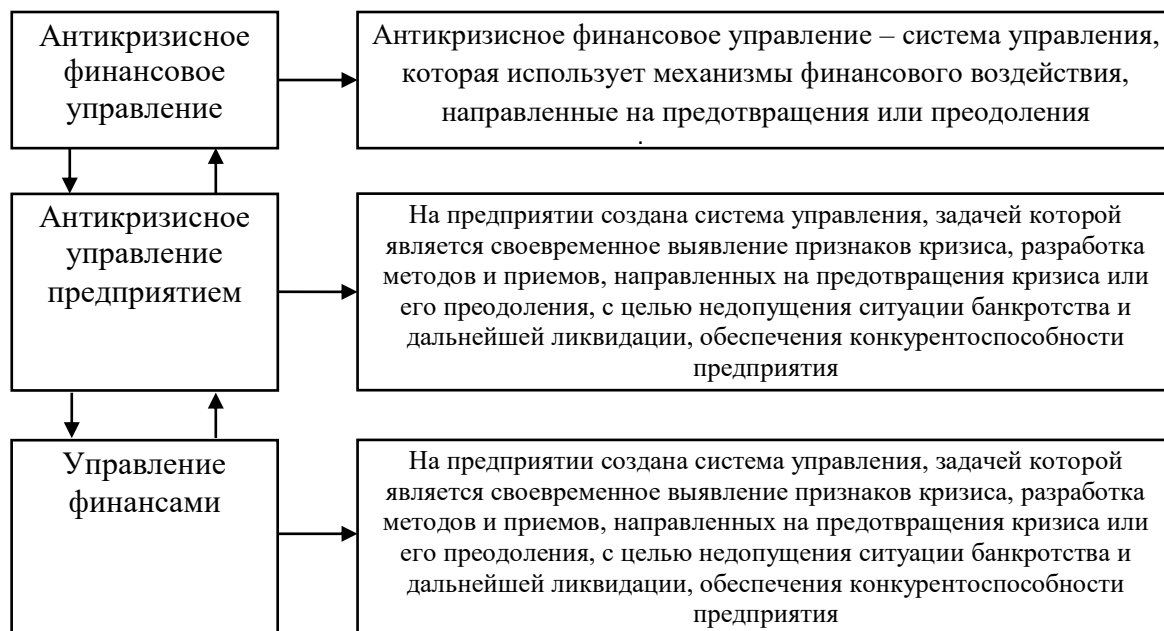

Рисунок 1. Схема формирования определения АФУ и АУФП

Итак, антикризисное финансовое управление предприятием – это комплекс постоянно действующих, взаимообусловленных и взаимосвязанных составляющих управленческого процесса, направленных на предотвращение, предупреждение и преодоление финансовых кризисов или устранения их негативных последствий для предприятия посредством использования всего потенциала управления финансовым подразделением предприятия.

Суть антикризисного финансового управления предприятием заключается в том, что меры по предотвращению кризисной ситуации должны быть приняты еще задолго до наступления такой ситуации. В случае появления тенденции спада необходимо корректировать тактику уже с учетом появления в будущем кризисных явлений, аккумулировать средства с целью успешного противостояния вызванному кризисной ситуацией убыткам, чтобы избежать банкротства [4]. Принципиальное значение при этом имеет внедрение постоянно действующего антикризисного финансового управления.

Антикризисное управление (далее АУ) является организационной системой, поэтому обязательными составляющими такой системы является управленческая деятельность и механизм управления.

Управленческая деятельность играет главную роль в системе АУ, так как определяет форму отношений с окружающей средой, формирует методологию системы АУ и реализует сам процесс управления; механизм управления присутствует в любой системе и в АУ является вспомогательной составляющей, которая обеспечивает реализацию процесса управления и методологии управления.

Важными элементами системы являются объект и субъект управления и те, что формируют подсистемы методологии, процесса и механизма управления. Рассмотрим их сущность и покажем взаимосвязь.

Объектом в системе антикризисного управления является кризис, ее возникновения, углубления, устранения и предотвращения [5]. В кризисном состоянии предприятия не заинтересован ни один субъект макроэкономической системы.

Поэтому проблема кризиса в системе антикризисного управления имеет не только локальный (на уровне предприятия), но и общегосударственный характер. Исследование объекта в системе антикризисного управления порождает еще один ее элемент – подсистему противодействия банкротства на уровне предприятия и на уровне государства.

По нашему мнению, объектом управления в системе антикризисного управления могут быть такие подсистемы, как: маркетинг, управление персоналом, антикризисная инвестиционная политика, организация ликвидации хозяйствующего субъекта, диагностика финансового состояния и оценки перспектив развития бизнеса предприятия.

Субъект в антикризисном управлении – звено или часть системы управления, которые являются источником воздействия на объект управления. Субъект управления всегда является частью объекта управления, поэтому определение субъекта обязательно ограничено масштабами самой системы и теми связями, которые ее характеризуют.

Субъект антикризисного управления, по нашему мнению, – это специальная группа людей, которая посредством различных приемов и способов управленческого воздействия осуществляет целенаправленное функционирование объекта управления. В пищевой отрасли наиболее распространенными субъектами, которые отвечают за АУ, есть председатель правления, собственник предприятия, экономист-финансист, главный инженер.

Особым звеном в системе антикризисного управления предприятием является определение цели субъекта деятельности. Значительная часть ученых, которые исследовали АУ, дают свое определение цели, как составляющей системы управления: обеспечение прочного положения на рынке и стабильно устойчивых финансов предприятия при любых экономических, политических, социальных катаклизмах [6]; обеспечение хороших результатов – запланированных или случайных с помощью здоровой организации, достигается путем использования окружения на основе хорошо поставленного управления людьми и коммуникациями [7].

В процессе АУ используется большое количество разнообразных способов, приемов, подходов, которые позволяют обобщить, эффективно организовать выполнение функций, этапов, процедур, операций, необходимых для принятия решений. В совокупности они выступают как методы управления.

Например, профессор И.А. Бланк [8], как элемент структуры механизма антикризисного финансового управления, выделяет систему финансовых методов предприятия: метод технико-экономических расчетов, балансовый, экономико-статистические, экономико-математические, экспертные, методы дисконтирования и наращивания стоимости, методы диверсификации, хеджирования, другие финансовые методы. Антикризисное управление является организационной системой, поэтому все методы используются в комплексе, едины для разных звеньев хозяйствующего субъекта, но в зависимости от признаков антикризисного управления может возникнуть ситуация, при которой необходимо выбрать какой-то конкретный метод для решения отдельной задачи.

Таким образом, на основании вышеизложенного, можно сделать следующие выводы. Относительно определения категории «антикризисного управления», в научной литературе существуют два аспекта, первый касается менеджмента, второй – финансов. В пределах одного и второго выделены различные подходы: широкий, ограниченный, узкий. Сторонники широкого подхода считают, что антикризисное управление – это часть или общей теории менеджмента или теории финансов. В связи с ограниченным подходом, который распространился с обновлением законодательства о банкротстве, антикризисное управление имеет предмет, задачи, специально созданную программу на основе запланированных источников финансирования, совокупность методов и приемов, которые опираются не только на общетеоретические наработки в менеджменте и финансах, а являются специфическими, имманентными в условиях предкризисного и кризисного состояния предприятия. В реализации программы антикризисного управления предприятия большую роль играет бухгалтерский учет, сущность которого имеет проявление в реализации его информационной, контролирующей и аналитической функций.

Антикризисное управление тесно связано с циклическим, волнообразным характером развития экономики. На микроуровне цикличность обуславливает определенные акценты в осуществлении экономического анализа в управлении предприятием на каждом этапе

развития (цикла). Поэтому целесообразно на основе антикризисной программы создать блоки анализа с определенным кругом показателей, которые присущи каждому циклу, что обуславливает и в бухгалтерском учете выделение информационных блоков. Таким образом, в каждом блоке должен быть соответствующий ему информационный поток с определенным уровнем качества контроля для реализации аналитической функции бухгалтерского учета с целью принятия эффективных решений в антикризисном управлении субъекта реального сектора экономики.

Используя методологические подходы к формированию системы антикризисного управления, можно утверждать, что САУП – это комплекс взаимосвязанных элементов, которые реализуют управленческую деятельность на основе четко определенного антикризисного механизма управления с помощью передовых технологий, подготовленного персонала, современных связей между субъектами и объектами управления, и внешней средой. Предприятие, получив определенный результат от своей деятельности, сравнивает его с запланированными целями, задачами, подводит итоги.

Список использованной литературы:

1. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой, Богданова Т.А., Градов А.П. и др., Под ред. Градова А.П. и Кузина Б.И., СПб.: Специальная литература, 2006.
2. Малашихина Н.Н., Белокрылова О.С., Риск-менеджмент: Учеб. пособие, Ростов н/Д: Феникс, 2006.
3. Туленков Н.В. Антикризисный менеджмент / Н.В. Туленков // Персонал. – 1998. – № 6. – С. 19-25.
4. В.А. Пчелинцев. Диагностика экономического состояния в условиях инновационной экономики и ее роль в системе стратегического управления хозяйствующими субъектами. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. - №3(5). – С.207-214.
5. Давыдова Ю.Ю. Проблемы антикризисного управления предприятием. //Символ науки. – 2016. -№9. – С.91-93.
6. Гамзаева Г.Е. Антикризисное управление: сущность, цели и задачи. // Башкирский химический журнал. – 2007. - С.113-115.
7. Василенко В.А. Антикризисное управление: Учеб. пособие / В.А. Василенко. - К.: ЦУЛ, 2012. - 504 с.
8. Бланк И.А. Антикризисное финансовое управление предприятием / И.А. Бланк. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Омега-Л, 2012. – 672 с.

МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ РӨЛІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҮРЛЕРІ

Қызылқұлова Динара Мұратқызы

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада менеджменттің қазіргі кездегі рөлі мен қызметінің түрлері, даму тарихы туралы айқын жазылған. Автор менеджменттің әдістерін, функцияларын нарықтық жағдайларда қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған әрекеттің бірнеше түрін қарастырған. Қазіргі таңда менеджмент жоспарлау мазмұнының өзгеруімен, фактілерді жан-жақты зерттеуі, басқаруды түпкі нәтижесіне қарай ұйымдастыруы, жаңа технологияны жасаумен, адам факторын жандандыратын шешімдердерді қабылдау туралы қысқаша түсініктеме берілген. Сонымен қатар, менеджментті жан-жақты дамытуда түрлі көзқарасты талдау туралы айтылған. Қазіргі уақытта төрт басқару мектебін бөліп көрсетуге, олардың әрқайсысы өз ұстанымдарымен көзқарастарына негізделген төрт басқару мектебіне толықтай сипаттама берілген.

Түйінді сөздер: басқару, менеджмент, менеджер, менеджмент жүйесі, ғылыми басқару мектебі, классикалық мектеп, адамдық қатынастар және мінез-құлық ғылымының мектебі, басқару ғылымының мектебі.

СОВРЕМЕННАЯ РОЛЬ И ВИДЫ УПРАВЛЕНИЯ

Қызылқұлова Динара Мұратқызы

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье автор четко прописывает современные роли и виды деятельности менеджмента, а также его историю развития. Рассмотрена несколько видов действий, направленных на достижение поставленных целей в рыночных условиях методов, функций менеджмента. Проанализирован менеджмент который имеет краткую характеристику изменения содержания планирования, всестороннего исследования фактов, организации управления в зависимости от конечных результатов, разработки новых технологий, принятия решений, активизирующего человеческий фактор. Кроме того, в статье речь идет об анализе различных подходов к всестороннему развитию менеджмента. Рассмотрен значительный вклад в развитие теории и практики управления. На основе анализа выделено четыре важных способа, позволяющих выделить четыре школы управления, каждая из которых полностью основана на своих позициях и взглядах.

Ключевые слова: управление, менеджмент, менеджер, система менеджмента, школа научного управления, классическая школа, школа человеческих отношений и поведенческой науки, школа управленческой науки.

MODERN ROLE AND TYPES OF MANAGEMENT

Kyzylkulova Dinara Muratkyzy

Graduate of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In the article, the author clearly prescribes the modern roles and activities of management, as well as its history of development. Several types of actions aimed at achieving the set goals in the

market conditions of management methods and functions are considered. Management is analyzed which has a brief description of changes in the content of planning, comprehensive research of facts, management organization depending on the final results, development of new technologies, decision-making that activates the human factor. In addition, the article deals with the analysis of various approaches to the comprehensive development of management. A significant contribution to the development of management theory and practice is considered. Based on the analysis, four important ways are identified that allow us to distinguish four schools of management, each of which is completely based on its own positions and views.

Keywords: management, Manager, management system, school of scientific management, classical school, school of human relations and behavioral science, school of management science.

Қазіргі таңда менеджмент сөзі белгілі бір ұйымдарда адамдардың қызметіне басшылық етумен қатар, өз мақсатына жетуді білдіреді. Тіпті білікті басқару саласының өзінде де менеджмент ұғымы бірнеше түрде түсіндіріледі. Сонымен, менеджменттің бастапқы ұғымы - бұл басшылық. «Менеджмент» ұғымының анықтамасына сүйенетін болсақ, онда менеджмент дегеніміз қазіргі индустриялық қоғамда жұмыс істейтін экономикалық орган. Менеджмент қабылдаған кез келген әрекет, кез келген шешім –бұл экономикалық сипаттағы шаралар. Сонымен, менеджменттің тиімділігін және менеджерлердің іс-әрекетін экономикалық табыстар, экономикалық нәтижелер арқылы ғана таразылауға болады. Кәсіпорын ең сапалы, әрі бағасы бір шама арзан тауарларды шығара алуы немесе бәсекелестеріне қарағанда ең тәуір қызмет көрсете алуы тиіс. Менеджменттің міндетіне, басшылық етуіне жаңа рыноктарды игеруіне жұртшылықтың мұқтажын қанағаттандыру жатады. Егер кәсіпорын нашар әрі тиімсіз жұмыс істесе, онда оның жаңа қожайыны жұмысшыларды емес, басшыларын ауыстырады. Сонымен, менеджмент дегеніміз ұжым (коллектив) жұмысын ұйымдастыру. Кәсіпорын жұмысын ұйымдастырғанда, қызметкерлер мұқтажын барынша толық қанағаттандыруды, олардың жұмысын жандандыруды, әрі тиімділігін арттыруды көздеу қажет. Менеджментті жеке адамдар арасындағы психологиялық қарым-қатынасқа тәуелді етеді де, бұлар материалдық жағдайларға тәуелсіз ретінде қарастырылады, өйткені соңғы айтылғанның алуан түрлілігінде шек жоқ. Менеджментке алуан түрде түсінік бергенімен, классиктердің бұл жөніндегі тұжырымдары көп жағдайда ұқсас келеді. Гальвецияның пікірінше, басқару процесі-өнер, оның басты мәні мен мазмұны нақты жағдайда қарап ғылымды (басқару саласындағы ұйымдық ілім негізін) қолдану. Тіпті маман болмағанның өзінде де, біздің кез келгеніміздің басқару ғылымы мен өнері туралы азын-аулақ хабарымыз болатыны сөзсіз. Менеджмент - нарықтық экономика жағдайында өндірісті тиімді басқарудың теориясы мен практикасы. Менеджмент – нақты мақсатты жүзеге асыру үшін кәсіпорын жұмысын басқаруға және ұйымдастыруға байланысты адамдар қызметінің түрі.

Менеджмент - бұл өнім, технология, өндірісті ұйымдастыру, басқару еңбегі, әлеуметтік қатынас саласында жаңарту, инновациялау, жаңалық енгізу мақсатында фирмаларды, компанияларды тиімді басқару принциптерінің, тәсілдері мен формаларының жиынтығы.

Қазіргі кездегі менеджмент жоспарлау функциясы мазмұнының өзгеруімен, фактілерді жан-жақты зерттеуімен, кәсіпорындардың ойдағыдай іс-әрекетімен, басқаруды түпкі нәтижесіне қарай ұйымдастыруымен, дамыған теориясымен және маркетинг практикасымен, жаңа технологияны жасауымен, адам факторын жандандыратын шешімдер қабылдауымен сипатталады.

Менеджменттің бірнеше ұғымы бар: «Менеджмент-бұл жұмыс істеп тұрған коммерциялық кәсіпорынның арнайы органы». Егер батыста кез келген кәсіпорын жөнінде сөз бола қалса, адамдар әуелі сол кәсіпорындағы бүкіл басшылыққа ден қояды, өйткені кәсіпорынды қоғамға танытатын да тек басшылар. Басқару ұғымының туындауы еңбек

бөлінісінің пайда болуымен туындауымен байланысты. Мұның өзі жалпы процестің қарым – қатынасы басқарушы функциямен қамтамасыз етіледі, сондықтан басқару қоғамдық еңбекке тән. Өндіріс масштабы өскен сайын басқару ролі де атқарады.

Сондықтан, әлеуметтік жүйелердегі басқару кең ұғымда қызмет түрі мен мақсатына тәуелсіз кез-келген ұғымдағы басқару ретінде қарастырылады. Барлық мекемедегі басқару нақты функциядан орындауға мүмкіндік беретін қызмет ретінде түсіндіріледі. Нақты функцияларды пайда алуға бағытталған мекемелердегі басқару менеджмент деп аталады.

Менеджер - ең көп тараған кәсіптің бірі. Бұл - басқарумен, экономикамен шұғылданатын, заң және басқа да мәселелерді жақсы білетін кез келген адам. Шаруашылықтың түйінді орнында жұмыс істейтін кез келген адам да менеджер. Барлық менеджерлер үшін, олардың қызмет орнына қарамастан, ортақ қызмет міндеті болады. Менеджер адамдарды жұмысқа ынталандырады, бағыттайды, ұйымдастырады. Оның бірден-бір құралы-жазбаша немесе ауызша сөзі немесе цифр тілі. Менеджердің жұмысы техникаға, есептеу операцияларына немесе өнім сатуға қатысты болғанына қарамастан, оның жұмысының тиімділігі тыңдау және оқу, айту және жазу қабілеттеріне байланысты. Ол өз ойын басқа біреулердің санасына жеткізе білуі, сондай-ақ басқа адамдардың да пікірін айқындай алуы тиіс. Менеджерлік шеберліктің маңызды жақтарының бірі-келіссөз жүргізе білуі-әріптесінің мүддесін өз мүддесіне сәйкестендіре білетін өнері болуы тиіс. Мұның өзі әсіресе қарамағындағы адамдарға әкімшілік билік жүргізе алмайтын басшылар үшін де, сондай-ақ сырттан шикізат жеткізушілермен қарым-қатынас орнату үшін де аса қажетті жағдай. Келесі онжылдықтарда нағыз компаниялар көп жағдайда маклерлік фирмаға ұқсайтын болады.

Бүгінгі таңда біздің қоғам ерекше қиын, көбінесе қарама-қайшы, бірақ тарихи тұрғыдан болмай қоймайтын және қайтымсыз қайта құруды жүзеге асыруда. Әлеуметтік-саяси өмірде бұл тоталитаризмнен демократияға, экономикада – әкімшілік-командалық жүйеден нарыққа көшу. Қоғамдағы мұндай өзгерістер, экономикада, біздің барлық өмір салтымызды күрделі етіп, біздің өзімізді өзгертуді талап ететіндей. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, бұл өзгерістің маңызды бөлігі – менеджмент ғылымы мен өнерін меңгеру. Бүгінгі таңда Қазақстанда менеджментті теориялық және практикалық игеруде әлі де айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілмеген. Сондықтан менеджмент дегеніміз не және ол өз бастауын қайдан алады деген мәселе өте өзекті. Жалпы менеджмент дегеніміз не? Бұл ұғым нені қамтиды? Ғылымда нарық жағдайындағы басқару Менеджмент атауын алды. Менеджменттің айрықша ерекшеліктері фирмаларды нарықтың қажеттілігін қанағаттандыруға өндірістің тиімділігін тұрақты арттыруға (ең аз шығынмен оңтайлы нәтижелер алу), шешімдер қабылдау бостандығына, стратегиялық мақсаттар мен бағдарламаларды әзірлеуге және нарықтың жағдайына байланысты оларды тұрақты түзетуге бағыттайды. Менеджмент – бұл қойылған мақсаттарға жету қабілеті – еңбек, интеллект, басқа адамдардың мінез-құлқының себептері. Менеджмент жүйесі – бұл басқару принциптері, функциялары, әдістері, ақпараттық қамтамасыз ету технологиялары, техникалық қамтамасыз ету, сондай-ақ құқықтық қамтамасыз ету. Басқару процесі (менеджмент) өзара байланысты төрт функцияға ие: жоспарлау, ұйымдастыру, мотивация және бақылау. Қазіргі заманғы кәсіби менеджерлерді дайындау менеджменттің даму тарихын білмей мүмкін емес. Менеджмент білім, ғылым саласына айналғанға дейін ғасырлар бойы дамыды. Егер менеджмент ғылымын болжауға қарасақ, онда бұл ұғым бірден пайда болмағанын байқауға болады. Алайда, басқару қызмет түрі ретінде және қазіргі уақытта ғылым ретінде бірден пайда болған жоқ. Менеджмент тарихы ерекше ғылыми білім және қызмет түрі ретінде менеджменттің пайда болуы «тарих алдында» (ежелгі өркениеттен жаңа тарихқа дейін) басталады. Менеджментті дамыту кезеңдері мен тұжырымдамалары, менеджментті экономикалық қатынастардың, өндірістің, сауданың және жалпы өмірдің құрамдас бөлігі ретінде қалыптастырудың бірыңғай күрделі процесін білдіреді. Басқару идеялары табиғат мәселелері мен әділ басқару принциптері көптеген ғасырлар бойы

ойшылдарды толғантқанымен, бүгінгі таңда біз көріп отырған сияқты болған жоқ. Осыған байланысты өз жұмысында Швед кәсіпқойы Бенгт Карл және Клод Джоржем «Іскерлік стратегия» басқару континуумында біздің дәуірімізге дейін 5000 жылдан бастап менеджменттің дамуын сипаттайды. Бұл кесте менеджменттің толық дамуын көрсетеді, яғни қалыптастырудың барлық кезеңдері мен тұжырымдамаларын көрсетеді. Тарихқа дейінгі адамдар ұйымдасқан топтармен өмір сүргеннен кейін, оларда басқару қажеттілігі пайда болды. Бірінші кезеңде, адамдар тобы аз болған кезде, барлық салаларда басқаруды бір адам-осы топтың көсемі жүзеге асырды. Одан әрі, топтардың өсуі мен олардың атқаратын функцияларының күрделенуіне қарай еңбек бөлу және функцияларды саралау қажеттілігі пайда болды. Бірақ оған ғасырлар қажет болды. Сократта басқаруды түсіну адам қызметінің ерекше саласы ретінде беріледі. Ол басқарудағы ең бастысы қажетті адамды қажетті орынға қою, алдына қойылған міндеттерді орындауға қол жеткізу екенін айтты. Өнеркәсіптік революциямен жоғарғы, орта және төменгі басқарудың үш деңгейінің бөлінуі байланысты. Өндірісте көп ұзамай жұмысшылар үшін жек көрген шебер пайда болды. Басқаруды дамытудың осы кезеңінде қызметкерлерді қадағалау қағидаттарынан еңбекті ғылыми негіздерде ұйымдастыру қағидаттарына көшу үрдісі ғана байқалды. Өнеркәсіптік революция теориялық зерттеулер мен басқару тәжірибесінің дамуына түрткі болды. Басқару ғылымын қалыптастыруға ағылшын саяси экономистері Уильям Петти, Адам Смит және Давид Рикардо үлкен үлес қосты. Ағылшын социалист-утопист Роберт Оуэннің басқару ойы мен басқару тәжірибесін дамытуға қосқан зор үлесін атап өтпеуге болмайды. Ол басқа зерттеушілер тек 100 жылдан кейін ғана келген, өндірістегі адам факторының рөлін байқап, бағалады. Социалистік қоғамда басқару теориясының қалыптасуына К. Маркс пен Ф. Энгельс еңбектері үлкен әсер етті. Басқарудың табиғаты мен мәнін зерттей отырып, олар осы ғылымды зерттеу әдістерінің көмегімен қалыптастыруға өз үлестерін қосты. К.Маркс кооперацияның дамуынан еңбекті бөлу қажеттілігін шығарады: капиталист жиі өз фабрикасын өзі басқара алмайды. Сонымен қатар, бұл жерде қажеттілік жоқ, өйткені капитал меншігінен мүлдем бөлінген қадағалау жөніндегі еңбек әрқашан артық ұсынылды. Сондықтан бұл жұмысты капиталист орындауы міндетті емеседі. Осылайша, еңбекті бөлу нәтижесі басқарудың оқшаулануы болып табылады, ол кез келген бірлескен еңбектің ерекше функциясы ретінде қарастырылады. Осы уақыт кезеңінде Ф. Энгельс заттарды басқаруды және адамдарды басқаруды айыруды міндеттеді. Осы тезистен әрі қарай көптеген ғалымдар өз зерттеулерінде итермелейтін болатынын атап өтті. Алайда империализм дәуіріне дейін басқару функциясы капиталист пен оған жақын адамдардың акын тобымен жүзеге асырылды. Бәсекелестікпен, сыртқы орта мен өзгермелілігіне тірелген, басқарушылар ресурстарды қалай жақсы пайдалану туралы білім жүйесін дамытып отырды. Менеджменттің даму тарихының барлық кезеңінде басқару мәселелерін ғалымдар мен зерттеушілер менеджмент мектептерінің әмбебап сыныптамасын әзірлеуге әрекет жасады. Менеджменттің қалыптасуына ғылыми басқару мектебі, классикалық (әкімшілік) мектеп, Психология және адами қатынастар мектебі, басқарудың Ғылыми мектебі (сандық мектеп), сондай-ақ осы мектептердің Ф. Тейлор, А. Файоль, Э. Мэйо және т. б. Сияқты көрнекті өкілдері айтарлықтай әсер етті. Қазіргі уақытта төрт басқару мектебін бөліп көрсетуге мүмкіндік беретін төрт маңызды тәсіл белгілі, олардың әрқайсысы өзінің ұстанымдары мен көзқарастарына негізделген төрт басқару мектебін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Ғылыми басқару мектебі Қазіргі заманғы басқару ғылымының пайда болуы ХХ ғасыр басына жатады. Және Ф. У. Тейлор, Френк және Лилиан Гилбрет және Генри Ганттың есімдерімен байланысты. Бұл мектептің маңызды еңбегі экономикалық, техникалық және әлеуметтік экспериментке, сондай-ақ басқарушылық үдерістің құбылыстары мен фактілерін ғылыми талдауға және оларды жинақтауға сүйене отырып, «ғылыми» басқаруға болатындығы болды. Тейлордың мақсаты эксперименталды мәліметтер негізінде және физикалық еңбек процестерін талдау және оны ұйымдастыру негізінде еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесін құру болды. Тейлордың маңызды үлесі басқару бойынша жұмыс-ол

белгілі бір мамандық екенін мойындау болды. Тейлор жүйесінің негізгі міндеті кәсіпорынның барлық қызметкерлерінің мүдделерін жақындату деп есептейтін.

Басқарудағы классикалық (әкімшілік) мектеп Бұл мектептің дамуы 1920-1950 жылдар аралығына келеді. Бұл мектептің негізін қалаушы-Француз тау-кен инженері, тәжірибелі менеджер, басқару теориясының негізін қалаушылардың бірі Анри Файоль. Негізінен жеке жұмысшы еңбегін ұтымды ұйымдастыру мәселелерімен және өндірістің тиімділігін арттырумен айналысатын ғылыми басқару мектебінен айырмашылығы, классикалық мектеп өкілдері жалпы ұйымды басқаруды жетілдіру тәсілдерін әзірлеумен айналысты. Классикалық мектептің мақсаты басқарудың әмбебап принциптерін құру болды. Файоль және басқалары ұйым әкімшілігіне қатысты, сондықтан классикалық мектепті әкімшілік деп атайды.

Психология және адами қатынас мектебі Ғылыми Басқару Мектебі мен классикалық мектеп кемшіліктерінің бірі-олар ақырына дейін ұйымның тиімділігінің негізгі элементі болып табылатын адам факторының рөлі мен мәнін жете түсінбеуі. Сондықтан классикалық мектептің кемшіліктерін жойған психология және адами қатынастар мектебін жиі неоклассикалық мектеп деп атайды. Өндірістің практикалық міндеттеріне психологиялық талдауды қолдануға алғашқы талпынысты АҚШ-тың Гарвард университетінің профессоры Г. Мюнстерберг қабылдады. Біздің жүз жылдықтың 20-30 жылдары адами қарым-қатынас мектебі пайда болды. Психология және адами қарым-қатынас мектебінің басты ерекшеліктерінің бірі оған бихевиоризмді, яғни адам мінез-құлқының теориясын енгізу болып табылады. Психология және адами қатынастар мектебінің негізін қалаушылардың бірі – Гарвард Университеті бизнес мектебінің профессоры Элтон Мэйо. Психология және адами қарым-қатынас мектебіне жанасатын ғалымдардың зерттеулерінде адамдардың ұйымдағы мотивациясы мәселелері үлкен орын алады.

Басқарудың ғылыми мектебі (сандық мектеп) Басқарудың ғылыми мектебінің қалыптасуы математиканың, статистиканың, инженерлік ғылымның және олармен аралас басқа да білім салаларының дамуымен байланысты. Бұл мектептің ең танымал өкілдері – Р. Акофф, Л. Берталанфи, С. Бир, А. Гольдбергер, Д. Фосрестер, Р. Люс, Л. Клейн, Н.Джорджеску-Реган. Басқару ғылым мектебінде екі басты бағыт бар: 1. Жүйелік, үдерістік және жағдайлық тәсілдерді пайдалана отырып, өндірісті «әлеуметтік жүйе» ретінде қарастыру. 2. Математикалық әдістер мен ЭЕМ қолдануды қоса алғанда, жүйелік талдау және кибернетикалық тәсілді қолдану негізінде басқару мәселелерін зерттеу. Басқару ғылым мектебінің еңбегі оның ұйымға әсер ететін негізгі ішкі және сыртқы айнымалыларды (факторларды) айқындай алды. Екінші бағыт басқару ғылым мектебін нақты ғылымдардың, ең алдымен математиканың дамуымен байланысты. Қазіргі жағдайда көптеген ғалымдар бұл бағытты жаңа мектеп деп атайды. XIX ғ. экономикалық зерттеулерде математикалық әдістерді қолданудың басталуы француз экономисі А. Каунот (1801-1877) атымен байланыстырады. Осылайша, басқару шамамен жеті мың жыл бұрын пайда болды, бірақ XIX ғасырдың аяғынан бастап, әсіресе XX-шы жылдары, әлеуметтік нарықтық шаруашылықтың дамуымен менеджмент дербес білім саласына, яғни ғылымға бөлінді. XX ғ. басқару ойының дамуындағы жаңа кезеңнің қалыптасуымен сипатталады. Сонымен қатар, басқару-бұл ғылым ғана емес, өнер деген пікір қалыптасты.

Батыс менеджменті – бұл ең алдымен өзінің құндылықтарымен, нормалары мен заңдарымен ерекше субмәдениет. Екінші жағынан – бұл қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті техникалық рәсімдер мен әдістердің жиынтығы, жоспарлау, ұйымдастыру, уәждеу және бақылау жөніндегі нақты іс-әрекеттердің сомасы. Бүгінде нарықтық экономика оған барабар басқару жүйесін талап етеді, ол барлық қоғаммен бірге түбегейлі өзгерістерге ұшырауы тиіс. Нарықтық қатынастарға көшу жағдайында басқарудың теориясы мен практикасын үздіксіз жетілдіру табыстың маңызды факторы болып табылады. Шетелдік басқарудың озық және прогрессивті тәжірибесін зерделеу және оны меншікті басқару

проблемаларын талдау кезінде пайдалану үлкен мәнге ие болады. Сондықтан шетелдік менеджменттің теориясы мен тәжірибесінің даму тарихын зерттеу өте өзекті.

Нарықтық қатынастар негізінде экономиканы қайта құрудың қазіргі заманғы жағдайларында оның басым бағыттарының бірі отандық ұйымдардың практикалық қызметінде менеджментті пайдалану бойынша негізгі теориялық және әдіснамалық ұстанымдарды әзірлеу болып табылады. Басқару ойының негізгі ерекшелігі басқару жүйесін жетілдірудің жаңа нақты және жолдарын іздеу, нарықтық жағдайларға қатысты және алдыңғы қатарлы шетелдік тәжірибені шығармашылық пайымдау негізінде басқарудың әртүрлі проблемалары бойынша ұстанымды әзірлеу болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шағын кәсіпкерлікті басқару. О. Сәбден. А. Тоқтанова. «Білім». Алматы, 2002 ж
2. Кәсіпорын экономикасы. А. Қ. Мейірбеков. Қ. Ә. Әлімбетов. «Экономика». Алматы, 2003ж.
3. А.Б. Рахымбаев, Б.О. Сабатаева. Менеджмент – Алматы, 2006
4. Әубәкіров Л.Ә., Кәрібаев К., Есқалиев М. Экономикалық теория негіздері. 2005ж, Алматы. 8. Мадярова Д.М., Қалдыбаева А.Е. Халықаралық экономикалық қатынастар. 2004ж, Алматы.

БАНК МАРКЕТИНГІ ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Косымбаева М.Н.

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада банк маркетингін дамытудың теориялық мәселелері қарастырылған. Банктің маркетингтік қызметі, банктік маркетингтің негізгі міндеттері мен премалары, маркетингті әзірлеудің стратегиялық міндеттері мен кезеңдері негізделген жалпы қағидаттар анықталды. Еуропа және АҚШ банктеріндегі маркетингтің даму тарихына ерекше назар аударылды.

Түйінді сөздер: маркетинг, пайда, өнім, клиенттер, жарнама, сегменттеу, нарық, сұраныс.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОГО МАРКЕТИНГА

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Косымбаева М.Н.

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены теоретические вопросы развития банковского маркетинга. Определены общие принципы, на которых основана маркетинговая деятельность банка, основные задачи и премы банковского маркетинга, стратегические задачи и этапы разработки маркетинга. Отдельное внимание уделено истории развития маркетинга в банках Европы и США.

Ключевые слова: маркетинг, прибыль, продукт, клиенты, реклама, сегментация, рынок, спрос.

THEORETICAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF BANK MARKETING

Nurmaganbetova MS

DBA

Kosumbaeva M.

Graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the theoretical issues of Bank marketing development. The General principles on which the Bank's marketing activities are based, the main tasks and premas of Bank marketing, strategic tasks and stages of marketing development are defined. Special attention is paid to the history of marketing development in banks in Europe and the USA.

Keywords: marketing, profit, product, customers, advertising, segmentation, market, demand.

Теоретические основы маркетинга как самостоятельной науки, существующей на стыке экономики, социологии и управления, были созданы американцем Сайресом Маккормиком (1809-1884 гг.). В истории он больше известен как конструктор первого комбайна. Имея только техническое образование, тем не менее, он создал такие направления современного маркетинга, как изучение и анализ рынка, основные виды и принципы выбора ценовой политики и сервисного обслуживания. Все это привело к процветанию фирмы «Интернешнл Харвестер». В 20-30 гг. нашего столетия появляется большое количество публикаций, относящихся к маркетингу. Английский экономист Еджени Маккарти предлагает модель для выяснения содержания маркетинга, получившую название «4-P» по четырем основным элементам: товар (product), цена (price), рынок (place), прибыль (profit).

Известно, что маркетинг как вид предпринимательской деятельности получил широкое распространение в промышленности еще в 50-е годы. В банковскую сферу он стал проникать в конце 60-х годов, когда была проведена рекламная кампания, популяризирующая банковскую деятельность как сферу приложения труда и удовлетворения потребностей в определенных услугах.[1]

В 1970-е годы банки, оценив значение маркетинга, начинают рекламировать себя и свою деятельность. В это же время зародился маркетинг отдельных банковских услуг. Последующие 80-е годы характеризуются оформлением банковского маркетинга как целостной системы управления коммерческим банком. В настоящее время практически каждый банк использует приемы и методы маркетинга. Наиболее широкое распространение получило определение маркетинга, данное Американской ассоциацией маркетинга.

Маркетинг - это вид предпринимательской деятельности, связанный с направлением потока товаров и услуг от производителя к потребителю. Он предполагает, что производить и продавать необходимо только то, что требуется как рынку, так и конкретному потребителю.[2]

В США затраты на маркетинг достигают около 60 % от конечной цены товара. Это говорит о значении маркетинга в современных условиях и, если производители несут такие существенные расходы, то только из крайней необходимости: чтобы выжить, надо найти своё место на рынке и выстоять в конкурентной борьбе. Именно резкое обострение в 70-е годы конкуренции в банковской системе привело к объективной необходимости использования принципа маркетинга и стратегического планирования.

Усиление конкуренции обусловлено развитием определенных тенденций в мировой экономике. Основными из них являются:

1. Интернационализация банковских институтов. Широкие возможности их роста и развития привели к приобретению банками многонационального характера, к проникновению на зарубежные рынки. Это, в свою очередь, привело к интернационализации многих проблем, существовавших до сих пор в национальных рамках.

2. Появление и развитие практически во всех странах огромного числа небанковских учреждений, составляющих конкуренцию банкам.

3. Диверсификация самой банковской индустрии, расширение спектра услуг, оказываемых банками, и развитие небанковских методов заимствования денежных средств (например, выпуск облигаций).

4. Развитие информационных технологий и средств коммуникации на базе современной техники и, как следствие, расширение региональной и национальной деятельности финансово-кредитных институтов.

5. Развитие конкуренции внутри банковской системы, а также между банками и небанковскими институтами, как в области привлечения средств, так и в области предоставления кредитных услуг. Конкуренция на рынке банковских услуг возникла позже, чем в промышленности, однако отличается развитостью форм и высокой интенсивностью, в частности из-за отсутствия входных барьеров, характерных для других отраслей (например, патентной защиты).

6. Ограничения ценовой конкуренции на рынке банковских услуг, связанные с государственным регулированием, а также существованием предельного размера процента, ниже которого банк уже не получает прибыль. Выдвигаются на первый план проблемы управления качеством банковского продукта и его продвижения на рынок.

Банковский маркетинг - это вид деятельности, направленный на поиск и использование банком наиболее выгодных рынков банковских продуктов с учетом реальных потребностей клиентуры.[3]

Целью любого банка являются постоянный рост получаемой прибыли, привлечение клиентуры, расширение сферы сбыта своих услуг, завоевание рынка. На сегодняшний день каждый руководитель и каждый специалист банка должны быть экспертами по маркетингу. Весь персонал банка должен стать продавцом финансовых услуг. Маркетинг в банковской сфере направлен на изучение рынка кредитных ресурсов, анализ финансового состояния клиентов и прогнозирование на этой базе возможностей привлечения вкладов в банк, изменений в его деятельности, а также на обеспечение условий, способствующих привлечению новых клиентов. Расширению сферы банковских услуг, заинтересованных во вложении своих средств на счета клиентов данного банка.

Сегодня маркетинг - это стратегия и философия банка, требующая тщательной подготовки, глубокого и всестороннего анализа, активной работы всех подразделений банка от руководителей до низовых звеньев.

Необходима первоочередная ориентация банка не на свой продукт, а на реальные потребности клиентов. Поэтому требуются детальное изучение рынка, анализ изменяющихся вкусов и предпочтений потребителей банковских услуг. По отношению к каждому клиенту надо определить конкретные формы финансового обслуживания, показать выгоду каждой сделки [4].

Общие принципы, на которых основана маркетинговая деятельность банка, таковы:

1. Достижение конкретных рыночных целей – движущий мотив труда всех банковских работников.

2. Маркетинг - это система, функционирование которого должно быть комплексным (планирование, анализ, регулирование и контроль).

3. Планирование маркетинга должно осуществляться как на текущий период, так и на перспективу, причем во взаимосвязи. Основой практического воплощения маркетинга является постоянный контроль за принимаемыми маркетинговыми решениями.

5. Успешный маркетинг ориентируется на постоянное повышение квалификации и стимулирование инициативы и активности каждого работника.

6. Успешный маркетинг возможен только в условиях слаженного коллектива с благоприятным психологическим климатом [5].

Главными целями банковского маркетинга являются:

1. Формирование и стимулирование спроса.

2. Обоснованность планов работы и принимаемых решений.

3. Расширение объемов предоставляемых услуг.

4. Максимизация доходов банка и расширение рыночной доли. В условиях возрастания роли социального фактора все более популярной становится трактовка маркетинга как сочетания конкретных технических приемов с проведением целенаправленной социальной политики и внедрением нового мышления банковского работника.

В основе нового подхода лежит принцип «все для клиента». Банк полностью отвечает за получение клиентом оговоренной прибыли. Среди приоритетов: в первую очередь - прибыль клиента, а затем - интересы банка. Ориентация на клиента - главный фактор, приводящий к успеху.

Основные задачи маркетинга в банке:

1. Обеспечение рентабельной работы банка в условиях постоянных изменений на финансовом рынке.
2. Обеспечение ликвидности банка как важнейшего условия сотрудничества с кредиторами и вкладчиками и создания положительного имиджа банка.
3. Формирование устойчивых отношений с клиентами через наилучшее удовлетворение запросов клиентов по объему, структуре и качеству услуг,
4. Решение коммерческих, организационных и социальных проблем банка в их комплексе, во взаимосвязи. Успешное решение этих задач должно привести к достижению высоких показателей социально-экономического развития банка. [6]

Основные элементы организации маркетинговой деятельности:

1. Оперативное и достоверное выявление существующего и потенциального спроса покупателя на товары и услуги посредством комплексного изучения состояния рынка и перспектив его развития.
2. Эффективная организация научно-исследовательской деятельности по созданию новых образцов и моделей продукции, а также гибкая организация производства соответствующих услуг, удовлетворяющих большинству запросов потребителей.
3. Координация и планирование производства и финансирования.
4. Создание и совершенствование рациональной системы сбыта и распределения продукции.
5. Последовательное регулирование и корректирование в соответствии с изменяющимися обстоятельствами всей деятельности в рамках мероприятий по расширению сбыта.

При всем разнообразии мероприятий и составных элементов маркетинга существует несколько его видов.

Приемы банковского маркетинга:

- общение с клиентом;
- обеспечение рентабельной деятельности и дивидендов акционерам;
- создание преимуществ для клиента при пользовании услугами данного банка по сравнению с продуктами других кредитных и небанковских учреждений;
- материальная заинтересованность работников банка в продаже услуг.

В рамках общения с клиентами БМ подразделяется на активный и пассивный.

Активный банковский маркетинг включает в себя:

- прямой маркетинг, т.е. активную рекламу, использующую почту, телефон и телевидение, Интернет и т.д.;
- опрос широких групп населения, в том числе опрос на улице;
- личное общение с потенциальным клиентом, изучение его потребностей, в том числе в процессе банковской работы;
- создание «фокус-групп», которые представляют собой своего рода дискуссионные клубы, организованные банками для обсуждения отдельных маркетинговых проблем.

Пассивный маркетинг - публикация в прессе материалов о деятельности и положении банка, выгодах от его услуг. Банк, желающий прочно закрепиться на рынке, очевидно должен использовать оба эти способа маркетинга.

Для изучения рынка банковских услуг и их потенциальных потребителей банки используют традиционные приемы промышленного маркетинга, такие как типологизация и сегментизация. Типологизация предполагает выявление групп потребителей по социологическим характеристиками, а также социально-экономическим и демографическим факторам. В качестве инструментов типологизации используют анализ дифференцированного баланса доходов и потребления и панельное обследование.

Рыночная сегментация предполагает деление рынка на отдельные участки, характеризующиеся как спецификой спроса потребителей, так и спецификой предложения.

Цель сегментации - определить отношение отдельных групп потребителей к конкретному виду услуг. Благодаря разделению рынка на сегменты банки получают возможность регулировать предложение услуг в соответствии с потребителями имеющихся и потенциальных рынков и разрабатывать долговременную рыночную стратегию. [7]

Вторичная составная часть БМ (изучение товара и определение его цены (товар - цена) предполагает изучение характера продаваемых услуг и их цены. Для определения цены надо знать закономерности её формирования на рынке, которые имеют свои особенности в зависимости от вида банковских услуг.

Третий раздел маркетинга (организация сбыта услуг) ориентирует банк на изучение условий сбыта услуг. К их числу относятся правильное решение о размещении отделений и филиалов банка, выбор типа кредитного учреждения, внутреннее устройство банка, обязанности персонала и т. д.

Стратегия маркетинга должна стать для любого банка одним из составных элементов стратегического планирования. Каковы основные этапы конкретной работы банка в разработке маркетинговой стратегии?

Планирование в этой области начинается с формирования группы опытных специалистов по экономическому прогнозированию, которые подготавливают детальный анализ сильных и слабых сторон банка, благоприятных и негативных факторов, с которыми банк может столкнуться в своей деятельности в течение предстоящих 3-5 лет. При этом тщательно анализируются среда и условия, в которых будет функционировать банк. Рассматривается возможное влияние политических и экономических факторов, возможных изменений банковского законодательства, технологические и социальные факторы. [8]

Определив стратегические задачи, группа формирует линию движения банка от его текущего положения к намеченным целям. Составляет доклад, который представляется на рассмотрение и утверждение Правлению банка. Утверждение задачи и ее отражение трансформируются в конкретные ежегодные количественные показатели.

Таким образом, этапы разработки стратегий маркетинга схематично можно представить следующим образом (рисунок 1):

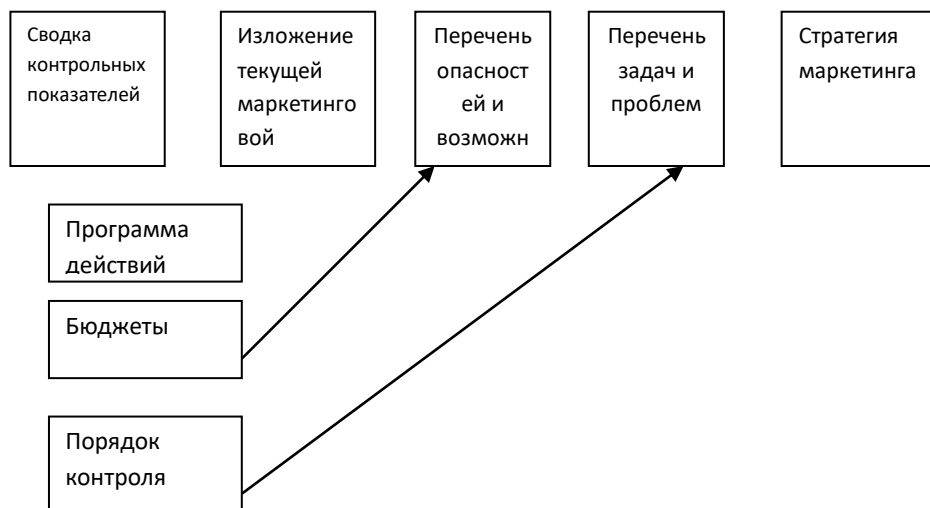

Рисунок 1. Этапы разработки маркетинга

Параллельно анализируются результаты деятельности банка за прошедшие 2-3 года, особенно такие показатели, как прибыль, доход на активы, рост объема операций, позиция банка на межбанковском рынке в сравнении с другими банками, размер выплачиваемых дивидендов, численность и уровень профессиональной подготовки работников и другие

ключевые показатели. Эти материалы составляют основу документа, который характеризует текущее положение банка и ситуацию, в которой он может оказаться через 3—5 лет.

Стратегию маркетинга можно определить как выбор наилучших путей достижения целей банка средствами маркетинга. Успешность осуществления маркетинговой стратегии зависит от ряда таких факторов, как:

- создание в организационной структуре банка специальной группы стратегического развития, занимающейся разработкой новых форм банковского бизнеса, маркетинга;
- организация специальной системы стимулирования работников, выполняющих стратегические проекты;
- повышение уровня заинтересованности руководства банка в приоритетности задачи стратегического планирования;
- привлечение к деятельности в разработке и реализации стратегических планов банка руководителей всех уровней
- организация системы информации о ходе реализации стратегических плановых программ всех за них ответственных лиц;
- организация четкой системы контроля.

Таким образом, успех на рынке, достижения маркетинга в большой степени предопределяются качеством стратегического планирования, позволяющего системно осмысливать ситуацию, четко координировать усилия банка точно ставить цели и задачи и использовать более совершенные методы контроля достигнутого.

Список использованной литературы:

1. Банковский маркетинг. Банковское дело в России, IV том /Под общ. ред. А.В. Фалько, сост. АО "Московское Финансовое Объединение"/. М.: АОЗТ "Вече".2010.
2. Уткин Э.А.Банковский маркетинг: М.,1995г.
3. Блэк С. Паблик Рилейшнз - что это такое? М., «Новости» 2012г.
4. Валинуров. А.Т. Банковское дело в Республике Казахстан. Алматы, 2015г.
5. Ситнин А.В. Управление банком. М.: АО «Менатеп-Информ», 2013г.
6. Голубков Е.П.Маркетинг: выбор лучшего решения. М.: Экономика. 2016г.
7. Уайтинг Д.П. Осваиваем банковское дело. М., 2016г.
8. Коробов Ю.И. Банковский маркетинг. Саратов: Издат. центр Саратов. экон. Академии, 2007г.

ҰЙЫМ ПЕРСОНАЛЫН БАСҚАРУДАҒЫ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Жуманазарова А.К.

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада ұйым персоналды басқарудың негізгі қағидалары мен элементтері қарастырылған. Сонымен қатар персоналды басқарудың ережелері мен моделі берілген. Стратегиялық басқару түсінігі анықталған, отандық және шетелдік ғалымдардың осы мәселеге қатысты анықтамалары берілген.

Түйінді сөздер: персонал, басқару, стратегия, ұйым, адам ресурстары, еңбек, жұмыскерлер, кадрлар, басқару, өндіріс, өндірістік жүйе, потенциал

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Жуманазарова А.К.

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются основные элементы и принципы управления персоналом организации. Также даны принципы и модели управления персоналом.

Определены понятие «управление», «стратегия», даны определения отечественных и зарубежных ученых, касающиеся данной проблемы.

Ключевые слова: персонал, управление, стратегия, организация, человеческие ресурсы, труд, работники

THEORETICAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION'S PERSONNEL MANAGEMENT

Nurmaganbetova MS

DBA

Zhumanazarova A.K.

Graduate of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the basic elements and principles of the organization of management personnel. principles and personnel management model is also given.

Define the concept of "control", "strategy", given operedeleniya domestic and foreign scholars on the issue.

Keywords: staff, management, strategy, organization, human resources

Персонал - «кадрлар» түсінігін қамтитын кең ұғым, сондықтан персоналды басқару негізі болып ұйым мақсаттарына жету, өндірістік жүйелердің қызмет етуінде жұмыскерлердің потенциалын неғұрлым толық және тиімді пайдалану мен

дамыту болып табылады. Осы тұрғыдан қарағанда өндіріс процесінде қызметкерлердің арақатынасы өте маңызды орын алады.

Персоналды басқарудың қазіргі заманғы тұжырымдамасы әлеуметтік – экономикалық жүйе ретінде кәсіпорынның іс - әрекеті негізінде нақты адамды қояды және қызметкерлерді кәсіпорынның ұйымдық – экономикалық механизмінің шешуші элементі ретінде қарастырады.

Батыс Европа кәсіпорындарында қалыптасқан күрделі экономикалық жағдай персоналды басқару теориясының дамуына және ұйым персоналына деген жаңа көзқарастың тууына әкелді.

Персонал бүкіл ұйым қызметінің табыстылығын анықтайтын бірінші қатардағы негізгі ресурс ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, ұйым қызметін басқарудың стратегиялық мәселелеріне назар аудару күтеді.

Персоналды шығын ретінде қарастыратын теорияның орнына адам ресурстарын басқару теориясы келеді. Ол теорияға сәйкес, персонал фирма ресурстарының бірі ретінде қарастырылады, яғни ол персоналды дұрыс басқару, оның дамуына жағдай жасау, оған қаражат салу деген негізгі мәселелер анықталады. Осы көзқарастардың негізгі сипаттамасы 1 кестеде берілген.[1]

Кесте 1. Персонал түсінігіне көзқарастың сипаттамасы

Персонал - шығыс	Персонал – ресурс
күштеу	мақсатқа лайықтылық
барынша азайту (минимизация)	оңтайландыру (оптимизация)
жоспарлаудың қысқа мерзімі	жоспарлаудың ұзақ мерзімі
нәтижелер	қаражаттар - нәтижелер
көлем	сапа
икемсіз	икемді
тәуелді	автономды

Аталған факторлардың өзара байланыстылығы персоналды стратегиялық басқару немесе персонал-стратегиясының пайда болуына әкеледі. Ол мынаны білдіреді.

- фирма қызметін стратегиялық басқару тәжірибесіне енгізу;
- басқару парадигмасының өзгеруі және персонал ұйымының негізгі ресурсы ретінде танылуы;

“Стратегиялық басқару” термині ХХ ғасырдың 60-70 жылдары өндіріс деңгейіндегі ағымдық басқару мен жоғарғы деңгейде жүзеге асырылатын басқару арасында шектеу жүргізу үшін енгізіледі. Стратегияның дәстүрлі түсінігі оны (стратегияны) ұйым басқару процесінің бірі ретінде қарастыруына негізделген.[2]

Ол мыналарды түсіндіреді:

- стратегия өз дамуында 2 сатыда өтеді (жасау және жүзеге асыру);
- стратегия көптеген шешімдерден тұрады, соның ішінде ресурстарды бағалау және жалпы мақсаттардың қалыптасуы мен олардың жүзеге асырылуында мүмкін болатын, бірақ жүзеге асыру сатысында пайда болатын шектеулерді есепке алмайтын варианттар болады;
- стратегияның ұйым қызметінің ішкі ортасына (ұйым мәдениеті, персонал күтімі, құрылымы), сыртқы ортаға (мемлекет, өнімді өткізу, бәсекелестік) тікелей қатынасы болады;

Стратегия ұйым өз қызметінде басшылыққа алатын шешім қабылдау ережелерінің жиынтығы ретінде сипатталады. Бұл анықтаманың авторы И.Ансофф осындай ережелердің 4 тобын қарастыруды ұсынады:

1. қазір және келешекте фирма қызметінің нәтижелерін бағалағанда пайдаланылатын ережелер. Критерийлердің сапалық жағын бағдар, ал сандық жағын тапсырма деп атайды.

2. фирманың сыртқы ортамен қатынасында құрылатын ережелер. Осындай ережелердің жиынтығы бизнес стратегиясы деп аталады.

ұйым ішінде белгіленетін қарым-қатынастар мен процедуралар ережесі (ұйым концепциясы)

3. ұйым өзінің күнделікті қызметін жүргізуі бойынша ережелер, негізгі оперативті тәсілдер

80 жылдардың аяғынан бастап “стратегияның” мағыналық ұғымына бұрынғы бағдарларды өзгерткен жаңа көзқарас пайда болды. Ол мыналарды нақтылайды:

- стратегияда барлық қоғамдық бөлшектер маңызды, себебі енгізу сатысын-да аз жорамалданатын факторлар пайда болуы мүмкін және олар нәтижелердің бұрмалауына әкеледі;

- стратегияның ұйым қызметінің ішкі факторларына да қатынасы бар: адам ресурстары жасалынған стратегияның жүзеге асырылуына ықпал тигізеді және өзіндік стратегиялық мәртебеге ие.

- Стратегия - бұл фирма басшылығының басқарушылық философиясын айқындайтын процесс.[3]

“Стратегиялық басқару” түсінігінің жаңа анықтамасы пайда болды. Бұл–адам потенциалына ұйымның негізі ретінде сүйенетін, икемді реттеу мен айналаның талаптарына жауап беретін және бәсекелестік артықшылықтарға жетіге мүмкіндік беретін, ал ол жиынтығында ұйымға ұзақ мерзімді болашақта өз мақсаттарына жетуге мүмкіндік беретін ұйымдағы мерзімді өзгерістерді жүзеге асыратын басқару болып табылады.[4]

Голфер бойынша персоналды стратегиялық басқару моделі 1 суретте көрсетілген.

Модельдің негізгі құраушылары мыналар болып табылады:

- жұмысшылардың қосқан үлестері;
- жұмысшылардың жұмыспен қамту құралымы, яғни қызметкерлердің міндеттерін бөлу, олардың квалификациялық құрамы, жұмыс істейтіндердің категорияларының қатынасы, басқару деңгейлерінің саны;

- жұмыскерлердің құзыреті (ұйымның жұмыскерлерден талап ететін жалпы квалификация деңгейі);

- жұмыскерлердің ұйым мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес деңгейін есепке алумен байланысты оларды жұмысқа алу.

Персоналды басқару стратегиясының элементтері:

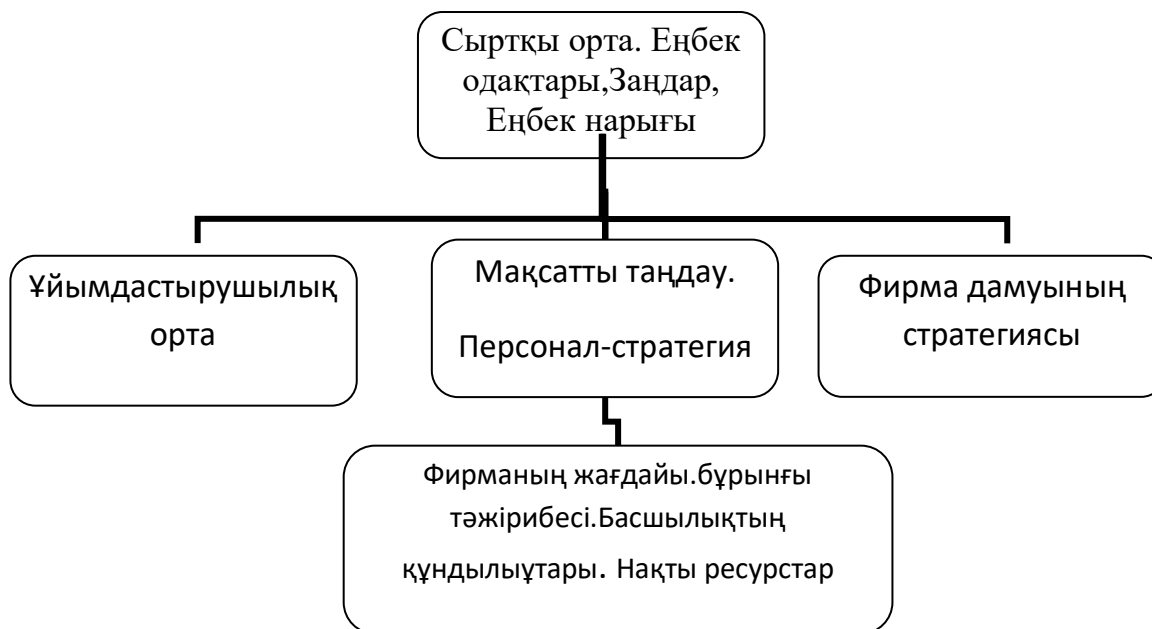
- ұйым қызметінің мақсаты;
- ұйымның жоспарлау жүйесі;
- жоғары басқарушылық кадрлардың қарым-қатынасы;
- персоналды басқару қызметінің ұйымдастырушылық құрылымы;
- персоналды басқару жүйесінің тиімділік критерийлері;
- жүйенің қызмеь етуіндегі шектеулер (қаржылық, уақыт, материалдық, жас, әлеуметтік);

- пайдаланылатын ақпараттардың қол жетерлігі, толықтылығы және

- дәлелділігі;

- басқарушылардың білімі (барлық басқару деңгейлерде);

- сыртқы ортамен байланыстылығы.

Сурет 1 – Голфердің ұйым персоналын стратегиялық басқару моделі

Персоналды басқару стратегиясының құраушылары:

1. еңбек күшінің ағымын жоспарлауды қосатын персоналды іріктеу;
2. квалификациясын бағалау;
3. ақы төлеу немесе еңбек шығынын жалақы түрінде толтыру, пайда алуда қатысу, акцияларды сату және т.б.;
4. персоналдың дамуы.

Персоналды басқару – іс-әрекеттің функционалды ортасы, оның мәселесі – кәсіпорынды керек уақытта, қажетті мөлшерде және талап етілетін сапада кадрлармен қамтамасыз ету, оларды дұрыс орналастыру және ынталандыру. Персоналды басқару мақсаты жалпы ұйымның игілігі мен жұмыскерлердің жеке мүдделерін ескере отырып, әрекет ететін еңбекке қабілетті ұжымды қалыптастыру болып табылады.

Сонымен қорытындылай келгенде, ұйымдағы персоналды басқару стратегиясы жұмыскерлердің еңбек сапасы мен біліктілігіне әсер етуін ынталандыру және тиімдендіру үшін, персоналды басқару аспектілерін өзара байланыстыру және персоналды басқару саясатының элементтерінің мақсаттар тобының комбинациясын құруға арналған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Аллаhverдиева Л.М. «Персоналды басқару» Оқу құралы.- Алматы. Павлодар, 2012.
2. Рахымбаев А.Б. Менеджмент [Электрондық ресурс]: оқу құралы/Рахымбаев А.Б., Сабатаева Б.О. - Алматы: Нұр-Пресс, 2017. – 1 CD; 124 Мб.
3. Ниязбекова Р.Қ. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы / Ниязбекова Р.Қ., Рахметов Б.А., Байнеева П.Т. - Алматы: Экономика, 2016. – 791 б.
4. [Рахметов Б.А.](#) Персоналды басқару: оқу құралы/Б.А. [Рахметов.](#) - Алматы: Экономика, 2015. - 287 б.

КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МӘНІ МЕН РӨЛІ

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Мурзагалиева Б.Г.

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада кәсіпорынды басқарудағы қаржылық қызметтің мәні мен рөлі қарастырылған. Сонымен қатар, кәсіпорын қызметін экономикалық басқару элементтерінің бірі ретінде қаржылық менеджмент негіздері қарастырылды. Қаржылық қызметтің негізгі мақсаты ашылды, қаржылық жағдайды талдау үшін ақпарат көздері анықталды

Түйінді сөздер: қаржылық қызмет, қаржылық менеджмент, қаржылық талдау, қаржылық жағдай, қаржылық ақпарат, қаржылық есептілік.

СУЩНОСТЬ И РОЛЬ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Нурмаганбетова М.С.

DBA, доцент

Мурзагалиева.Б.Г.

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены сущность и роль финансовой деятельности в управлении предприятием. Также рассмотрены основы финансового менеджмента как одного из элементов экономического управления деятельностью предприятия. Раскрыта основная цель финансовой деятельности, определены источники информации для анализа финансового состояния.

Ключевые слова: финансовая деятельность, финансовый менеджмент, финансовый анализ, финансовое состояние, финансовая информация, финансовая отчетность.

THE ESSENCE AND ROLE OF FINANCIAL ACTIVITY IN ENTERPRISE MANAGEMENT

Nurmaganbetova MS

DBA

Murzagalieva B.G.

Graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the essence and role of financial activities in enterprise management. We also consider the basics of financial management as one of the elements of economic management of an enterprise. The main purpose of financial activity is disclosed, and sources of information for analyzing the financial condition are identified.

Keywords: financial activities, financial management, financial analysis, financial condition, financial information, financial reporting.

Финансовая деятельность занимает особое место в управлении предприятием. От нее зависит полнота денежного обеспечения текущей производственно-хозяйственной деятельности и развития компании. Финансовая деятельность - это деятельность, направленная на обеспечение компании финансовыми ресурсами, достижение им определенных целей экономического и общественного развития. Финансовая деятельность предопределяет конфигурации как величины, так и состава собственного и привлеченного (ссудного) капиталов компании.

Финансовая деятельность предприятия - это организация финансовых отношений, возникающих в процессе работы у предприятия с другими юридическими и физическими лицами. Финансовые отношения - это часть денежных отношений, порождаемая движением денежных средств и сопровождающаяся формированием и использованием фондов денежных средств.

Цель финансовой деятельности предприятия - формирование первоначального [капитала](#) и последующее обеспечение обоснованных пропорций при формировании и использовании доходов и [финансовых ресурсов](#), а также создание условий для выполнения обязательств перед государством, покупателями и поставщиками. Частью финансовой деятельности является экономическое воздействие на партнеров, гарантирующее выполнение ими договорных обязательств перед предприятием. Принятие обоснованных финансовых решений возможно только при условии полноты и точности учета и отчетности по финансовым показателям.

Основной целью финансовой деятельности является обеспечение нормального кругооборота средств как условия бесперебойной деятельности, осуществления всех необходимых расходов и платежей и получения прибыли, а затем и денежных средств. Выявление причин нарушения нормального кругооборота позволяет принимать решения по методам их устранения.

Нормальная финансовая работа обеспечивает превышение денежных доходов над денежными расходами, осуществление необходимых [инвестиций](#), возможность формирования резервов на компенсацию ущерба или убытка при возникновении [рисковых](#) ситуаций. Практически риски возникают при осуществлении предприятием всех видов деятельности.

При нормальной финансовой деятельности выручка от продаж - основной источник возмещения затрат на производство продукции и формирования фондов денежных средств. Своевременное и полное поступление [выручки](#) от продаж обеспечивает бесперебойность процесса деятельности предприятия, непрерывность кругооборота средств. Поступление [выручки](#) от продаж свидетельствует о завершении кругооборота средств. До ее поступления [издержки производства](#) и обращения финансируются за счет источников формирования [оборотных активов](#). Результат кругооборота вложенных в деятельность средств - возмещение затрат и создание собственных источников финансирования в форме амортизации и прибыли.

Финансовый менеджмент - один из элементов экономического управления деятельностью предприятия. В процессе деятельности возникают финансовые и денежные потоки, связанные между собой: любое движение финансовых потоков приводит к увеличению или уменьшению [денежного потока](#). Целенаправленное регулирование финансовых потоков обеспечивает наличие у предприятия необходимых сумм денежных средств.

Содержание и основная целевая установка финансового анализа - оценка финансовой деятельности и выявления возможности повышения эффективности функционирования хозяйствующего субъекта с помощью рациональной финансовой политики.

Финансовая деятельность хозяйствующего субъекта характеризуется его финансовой конкурентоспособностью, использованием финансовых ресурсов и

капитала, выполнением обязательств перед государством и другими хозяйствующими субъектами. В традиционном понимании финансовый анализ – это метод оценки и прогнозирования финансового состояния предприятия на основе его бухгалтерской отчетности.[1]

Финансовое состояние предприятия может быть устойчивым, неустойчивым (предкризисным) и кризисным. Об устойчивом финансовом состоянии предприятия свидетельствует его способность полностью и в срок производить платежи, финансировать свою деятельность на расширенной основе, без серьёзных последствий переносить непредвиденные потрясения и поддерживать свою платежеспособность, а отсутствие перечисленных качеств с большой вероятностью говорит о неустойчивости финансового состояния предприятия.

Для обеспечения финансовой устойчивости предприятие должно не только обладать гибкой структурой капитала, но обязательно уметь организовать движение финансовых ресурсов таким образом, чтобы достичь постоянного превышения доходов над расходами с целью создания условий для сохранения платежеспособности и самовоспроизводства. Финансовая устойчивость предприятия представляет собой, прежде всего способность хозяйствующего субъекта функционировать и развиваться, сохранять равновесие своих активов и пассивов в изменяющейся внутренней и внешней среде, которая гарантирует его постоянную платежеспособность и инвестиционную привлекательность в пределах допустимого уровня риска.

Финансовое состояние предприятия, его устойчивость и стабильность непосредственно зависят от результатов его производственной, коммерческой и финансовой деятельности. Если производственный и финансовый планы успешно выполняются, то это благоприятно влияет на финансовое положение предприятия, и, наоборот, из-за невыполнения плана по производству и реализации продукции происходит повышение ее себестоимости, уменьшение выручки и суммы прибыли и как следствие ухудшение финансового состояния предприятия и его платежеспособности. Значит, устойчивое финансовое состояние предприятия – это итог грамотного и искусного управления всем комплексом факторов, непосредственно определяющим результаты хозяйственной деятельности предприятия. Устойчивое финансовое положение в свою очередь оказывает положительное влияние на выполнение производственных планов и обеспечение нужд производства необходимыми ресурсами.

Финансовое состояние хозяйствующего субъекта - это характеристика его финансовой конкурентоспособности (т.е. платежеспособности, кредитоспособности), использования финансовых ресурсов и капитала, выполнения обязательств перед государством и другими хозяйствующими субъектами. Финансовое состояние хозяйствующего субъекта включает анализ: доходности и рентабельности; финансовой устойчивости; кредитоспособности; использования капитала; валютной самоокупаемости.[2]

Чтобы обеспечивать выживаемость предприятия в современных условиях, управленческому персоналу необходимо, прежде всего, уметь реально оценивать экономическое состояние, как своего предприятия, так и существующих потенциальных конкурентов. Анализ финансовых результатов деятельности предприятия – важнейшая характеристика экономической деятельности предприятия. Однако одного умения реально оценивать финансовое состояние недостаточно для успешного функционирования предприятия и достижения им поставленной цели. Конкурентоспособность предприятию может обеспечить только правильное управление движением финансовых ресурсов и капитала.

Всех пользователей финансовой информации можно разделить на две группы: внешние и внутренние субъекты анализа. Субъектами анализа выступают, как непосредственно, так и опосредованно, заинтересованные в деятельности предприятия пользователи информации. [3]

Внешние – лица, находящиеся за пределами предприятия, имеющие заинтересованность в результатах его деятельности.

Внутренние – лица, непосредственно работающие на данном предприятии. К первой группе пользователей относятся собственники средств предприятия, заимодавцы (банки и др.), поставщики, клиенты (покупатели), налоговые органы, персонал предприятия и руководство. Так, собственникам необходимо определить увеличение или уменьшение доли собственного капитала и оценить эффективность использования ресурсов администрацией предприятия; кредиторам и поставщикам - целесообразность продления кредита, условия кредитования, гарантии возврата кредита; потенциальным собственникам и кредиторам - выгодность помещения в предприятие своих капиталов ит. д. Только руководство (администрация) предприятия может углубить анализ отчетности, используя данные производственного учета в рамках управленческого анализа, проводимого для целей управления.

Вторая группа пользователей финансовой отчетности - это субъекты анализа, которые хотя непосредственно и не заинтересованы в деятельности предприятия, но должны по договору защищать интересы первой группы пользователей отчетности. Это аудиторские фирмы, консультанты, биржи, юристы, пресса, ассоциации, профсоюзы.

Таблица 1. Пользователи финансовой отчетности, виды анализа

Пользователи	Виды анализа	Виды аудита
1. Внешние – лица, находящиеся за пределами предприятия, имеющие заинтересованность в результатах его деятельности: 1.1. Поставщики. 1.2. Инвесторы. 1.3. Кредиторы. 1.4. Правительство и др.	1. Внешний – проводится внешними аналитиками. Используются данные, не представляющие коммерческой тайны.	1. Внешний – проводится полностью независимым от предприятия аудитором или аудиторской фирмой.
2. Внутренние – лица непосредственно работающие на данном предприятии: 2.1. Администрация 2.2. Руководство 2.3. Служащие 2.4. Рабочие	2. Внутренний – проводится службами предприятия. Используются все имеющиеся данные	2. Внутренний – проводится внутренними службами предприятия.

Оценка финансового состояния может быть выполнена с различной степенью детализации в зависимости от цели анализа, имеющейся информации, программного, технического и кадрового обеспечения. Наиболее целесообразным является выделение процедур экспресс-анализа и углубленного анализа финансового состояния. Финансовый анализ дает возможность оценить:

- имущественное состояние предприятия;
- степень предпринимательского риска;
- достаточность капитала для текущей деятельности и долгосрочных инвестиций;
- потребность в дополнительных источниках финансирования;
- способность к наращиванию капитала;
- рациональность привлечения заемных средств;
- обоснованность политики распределения и использования прибыли.

Источниками информации для анализа финансового состояния являются бухгалтерский баланс и приложения к нему, статистическая и оперативная отчетность. Для анализа и планирования используются нормативы, действующие в хозяйствующем субъекте. Каждый хозяйствующий субъект разрабатывает свои плановые показатели, нормы, нормативы, тарифы и лимиты, систему их оценки и регулирования финансовой деятельности. Эта информация составляет его коммерческую тайну, а иногда и ноу-хау.

Основным источником информации для финансового анализа служит бухгалтерский баланс предприятия (Форма № 1 годовой и квартальной отчетности). Его значение настолько велико, что анализ финансового состояния нередко называют анализом баланса. Источником данных для анализа финансовых результатов является отчет о финансовых результатах и их использовании (Форма № 2 годовой и квартальной отчетности). Источником дополнительной информации для каждого из блоков финансового анализа служит приложение к балансу (Форма № 5 годовой отчетности). Указанные формы утверждены Министерством финансов Республики Казахстан для годового бухгалтерского отчета, а форма № 1 и № 2- и для квартальной отчетности. Несколько иная отчетность утверждена для предприятий с иностранными инвестициями внешнеэкономических фирм.

В определенных случаях для реализации целей финансового анализа бывает недостаточно использовать лишь бухгалтерскую отчетность. Отдельные группы пользователей, например руководство и аудиторы, имеют возможность привлекать дополнительные источники (данные производственного финансового учета). Тем не менее, чаще всего годовая и квартальная отчетность являются единственным источником внешнего финансового анализа.

Методика финансового анализа состоит из трех взаимосвязанных блоков:

- анализа финансового состояния;
- анализа финансовых результатов деятельности предприятия;
- анализа эффективности финансово-хозяйственной деятельности.[4]

Таким образом, основной целью финансового анализа является получение небольшого числа ключевых (наиболее информативных) параметров, дающих объективную и точную картину финансового состояния предприятия, его прибылей и убытков, изменений в структуре активов и пассивов, в расчетах с дебиторами и кредиторами, при этом аналитика и управляющего (менеджера) может интересовать как текущее финансовое состояние предприятия, так и его проекция на ближайшую или более отдаленную перспективу, т. е. ожидаемые параметры финансового состояния. [5]

Список использованной литературы:

1. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учебное пособие. – 2-е изд. – М.: "Дело и Сервис", 2015. – 236с.
2. Бланк В.Р., Бланк С.В., Тараскина А.В. Финансовый анализ: Учебное пособие. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2006. – 344с.
3. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М.: "Финансы и статистика", 2012. - 286с.
4. Большаков С.В. Финансы предприятий: теория и практика. Учебник – М.: Книжный мир, 2016. – 617с.
5. Барышников Н.П. Организация и методика проведения общего аудита. – 4-е изд. – М.: "Филин", 2014. - 242с.

МЕНЕДЖМЕНТ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДАҒЫ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕР

Тачкараева Венера Самигуллаевна

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада менеджмент тиімділігінің теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылған. Қазақстан Республикасының стратегиялық мақсаттарға жетуі, оның бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату дүниежүзлік қауымдастықта оның саяси және әлеуметтік рөлін нығайтудың негізгі шарты ретінде үздіксіз экономикалық өсуді қамтамасыз етуі жайында айтылған. Қазақстандық банктердің заманауи талаптарына беделді жауап бере алуы үшін басқарудың жетілген әрі тиімді жүйесі қажет ететіндігі туралы қысқаша түсініктеме берілген. Сонымен қатар, менеджмент тиімділігінің теориялық негіздері және тәжірибесін зерделеу негізінде ұйымдағы менеджмент тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар қарастырылды.

Түйінді сөздер: басқару, банк жүйесі, бағалау, менеджмент, менеджмент тиімділігі.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ

Тачкараева Венера Самигуллаевна

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены теоретические и методические основы эффективности менеджмента. О достижении стратегических целей Республики Казахстан, повышении ее конкурентоспособности говорится в обеспечении непрерывного экономического роста в мировом сообществе как основного условия укрепления его политической и социальной роли. Кроме того, рассмотрены предложения по повышению эффективности менеджмента в организации на основе изучения теоретических основ и опыта эффективности менеджмента.

Ключевые слова: управление, банковская система, оценка, менеджмент, эффективность менеджмента.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING MANAGEMENT EFFECTIVENESS

Tachkaraeva Venera Samigullaevna

Graduate of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the theoretical and methodological foundations of management effectiveness. Achieving the strategic goals of the Republic of Kazakhstan and increasing its competitiveness is stated in ensuring continuous economic growth in the world community as the main condition for strengthening its political and social role. In addition, proposals for improving the effectiveness of management in the organization based on the study of the theoretical foundations and experience of management effectiveness are considered.

Keywords: Management, banking system, estimation, efficiency of management.

Басқарудың қазіргі замандағы тұжырымдамасы әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде компанияның іс-әрекеті негізінде нақты адамды қояды және қызметкерді банктің ұйымдық-экономикалық механизмінің шешуші элементі ретінде қарастырады. Менеджмент тиімділігі нәтижені өндіріс шығындарымен, пайдаланған ресурстармен салыстыру арқылы анықталады. Сонымен қатар, мақсатқа жету үдерісінде менеджерлермен көбірек қолданатын маңызды әсер ету құралдары анықталады. Мұндай құралдардың ішінде стратегиялық менеджментті бағалауды қызметкерлер мотивациясының әдісін, бақылау жүйесін атап өту керек. Әсер ету құралдарын бағалауда таңдаудың дұрыстығына талдау жасау керек, яғни жағдайлардың, сапаның (таңдап алған баламалы құралдардың сапасынан өзгешілігі), іске асырудың нәтижелілігі мен тиімділігінің сәйкес келуі керек. Әсер ету мен әрекеттестікті басқару тиісті мүмкіншілігімен немесе басқару әлуеті (ақпараттық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық) сипатталады. Осы тұрғыда қарастырылып отырған тақырыбы өз кезегінде өте өзекті болып табылады.

Көптеген батыс және қазақстандық банктер жиылған ұжымы бар, қызметкерлері бар, қызметкерлері өз қызметіне беріліп атқаратын, иерархиялық кедергілер жойылған фирмалар табысты екеніне көз жеткізеді, өйткені осы жәйттерден фирманың материалды ауқаттылығы тікелей тәуелді. Қазіргі таңдағы басқарушы сыртқы орта жай-жапсарын, орын алып отырған ахуалды, банкпен еніп отырған жүйесінің қоғамдық құрылымын, жалпы мәдениеттің элементтердің белгілі бір мөлшерде игеруі, қарамағындағыларға үйренуі қажет. Заманауи басқару әдістерін меңгерген басқарушы банк мүмкіндіктерін бейімдеу мен басқару жүйесін жетілдіруге әрдайым алаңдауы қажет. Бұл әсіресе, мемлекеттік саясат, нарық инфраструктура оның жетіксіздігі, инфляция өсуі, іскер серіктестердің ұстанымсыздығы сияқты сыртқы жағдайдың тұрақсыздығына өте маңызды. Маман болу үшін менеджерге: ішкі мәдениетін арттыруы, жинақы, алғыр, жауапкершілік сезімі жоғары болуы керек. Бұдан шығатыны, сыртқы серіктеспен және мемлекет органдарымен, нарықтық инфрақұрылымымен және кәсіпкерлік сектормен жұмыс менеджмент функциясын іске асыруда басымдылық және ерекше саласы болып саналады, ол жұмыс едәуір дәрежеде оның тиімділігін анықтайды.

Менеджмент тиімділігі – басқару нысанындағы мақсатқа жетуде пайда болған тиімділікті, пайдаланған ресурстар мен шығындарды салыстыру арқылы анықталған әлеуметтік-экономикалық нәтижені қамтамасыз етуді білдіреді.

Менеджмент тиімділігінің теориялық негіздері және тәжірибесін зерделеу негізінде ұйымдағы менеджмент тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталмыш мақсатқа сай келесі міндеттер қойылады:

- менеджмент тиімділігінің теориялық және әдістемелік негіздерін зерделеу;
- ұйым деңгейіндегі менеджмент тиімділігін талдау: сыртқы және ішкі параметрлер бойынша;
- банктегі менеджмент тиімділігін бағалаудың оңтайлы әдістемесі: нәтижелер бойынша басқару тұрғысынан сауалнама нәтижелерін талдау негізінде жоғары нәтижелікке қол жеткізудегі кедергі жасаушы факторларды анықтау;
- менеджмент тиімділігін арттыруда банк операцияларын жетілдіру жолдарын қарастыру.

Менеджмент-дәстүрлер тарихы концепцияларды, институттарды, теория мен практиканы қамтитын бүкіл адам мәдениетінің элементі.

Тиімділік деп өндірістік шығындармен салыстырғандағы нәтижелік деңгейін айтады. Латын тілінде «effectivus» пәрменді, өндіргіш, белгілі бір нәтиже беруші деген ұғымды білдіреді.

Тиімділіктің негізгі функциясы - әсер ету және әрекетті басқару арқылы мақсатқа жету, өндірісте нәтижені алу және көбейту, оны тиімді тұтынуға дейінгі өндірістік үдерістің барлық сатылары арқылы қол жеткізу. Басқару тиімділігінің экономикалық мәні – басқаруға

керекті қолда бар ресурстар (шығындар) арқылы басқару нысанында ең үлкен экономикалық нәтижені қамтамасыз ету.

Банктегі экономикалық нәтиже таза табыс пен пайданың шамасы арқылы бейнеленеді. Сонымен қатар менеджменттің экономикалық нәтижесін анықтағанда оның шамасын анықтаумен қатар оның бөлінуі мен тұтыну тиімділігі ескеріледі, банкті дамытуға және болашақта жаңғырту үшін қажетті пайданың мөлшерін анықтау болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық жүйе тұрғысынан әлеуметтік нәтиже жұмыскерлердің өмір сүру деңгейі мен сапасы арқылы байқалады.

Менеджменттің ғылыми-техникалық нәтижесі өнімнің жаңартылуы, оның сапасы мен ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі арқылы байқалады. Экологиялық нәтижесі – қоғамның әлеуметтік және экономикалық өмірімен қарым-қатынасы, табиғатты жаңарту мен сақтау арқылы білінеді.

Менеджмент тиімділігі нәтижені өндіріс шығындарымен, пайдаланған ресурстармен салыстыру арқылы анықталады. Сонымен қатар, мақсатқа жету үдерісінде менеджерлермен көбірек қолданатын маңызды әсер ету құралдары анықталады. Сонымен қатар, мақсатқа жету үдерісінде менеджерлермен көбірек қолданатын маңызды әсер ету құралдары анықталады. Мұндай құралдардың ішінде стратегиялық менеджментті бағалауды, қызметкерлер мотивациясының әдісін, бақылау жүйесін атап өту керек. Әсер ету құралдарын бағалауда таңдаудың дұрыстығына талдау жасау керек, яғни жағдайлардың, сапаның (таңдап алған баламалы құралдардың сапасынан өзгешілігі), іске асырудың нәтижелілігі мен тиімділігінің сәйкес келуі керек. Әсер ету мен әрекеттестікті басқару тиісті мүмкіншілігімен немесе басқару әлеуеті (ақпараттық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық) сипатталады. Сондықтан да тиімділікті бағалауда басқарушылық әлеуетін пайдалану деңгейі анықталады.

Сыртқы байланысты тиімді іске асыру нарықтық және мемлекеттік реттеушіге, сонымен қатар олардың әрекеттестігіне әсер етеді. Осы облыстардағы әсер мен әрекеттесу құралдарын таңдау әсер етуші факторлардың кешенділігі және оның әр уақытта өзгеріп отыратына байланысты ол өте қиын мәселе болып табылады. Сондықтан менеджерлер үшін осы немесе басқа жағдайлардағы сыртқы ортаның көрсеткіштерінің өзгеруін байқау маңызды болады. Сонымен қатар, нақты сыртқы ортада фирманың өнімі сатылады, оның іс-әрекетінің негізгі нәтижесі және оның жекеленген түрлері анықталады. Бұдан шығатыны, сыртқы серіктеспен және мемлекет органдарымен, нарықтық инфрақұрылымымен жұмыс, менеджмент функциясын іске асыруда басымдылық және ерекше саласы болып саналады, ол жұмыс едәуір дәрежеде оның тиімділігін анықтайды.

Менеджмент тиімділігі келесі бағыттар бойынша бағаланады:

- бағалау мақсатын негіздеу және орнату;
- бағалау көрсеткіштерін іріктеу критерийлерін таңдау;
- осы өнімге деген қажеттілік пен фирманың мақсатын анықтау;
- мақсат пен қажеттілікті өлшемдестіру;
- негізгі нәтиже мен қажеттілікті өлшемдестіру;
- менеджмент нәтижелігін анықтау;
- мақсаттың ресурспен қамтамасыз етілгенін анықтау;
- негізгі нәтиженің ресурстармен ара қатынасы;
- экономикалық нәтиженің пайдаланған ресурстардың әрбір түрінің шамасына қатынасы;
- экономикалық нәтиженің шамасын анықтау;
- экономикалық нәтиженің басқаруға жұмсалған шығындардың шамасына қатынасы;
- әрбір қолданылған ресурстардың тиісті әлеует шамасына қатынасы;
- стратегия, еңбек мотивациясы, басқаруды ұйымдастыру нысаны сияқты әсер ету құралдарын жасау және іске асыруға байланысты басқару үдерісінің тиімділігін анықтау;
- ресурстық, ұйымдастырушылық, ақпараттық, ғылыми-технологиялық, экологиялық, кадрлық сияқты әлеует түрлерін пайдалану мөлшерін анықтау;

- әлеуметтік ғылыми-инновациялық, экологиялық, ұйымдастырушылық нәтижелерін анықтау;

- әлеуметтік-экономикалық жүйенің әрбір әлеуметтік түрлерін қолдану тиімділігін анықтау.

Қазіргі заманғы менеджмент теориясы келесі менеджмент тиімділігінің түрлерін көрсетеді:

- әсер ету және әрекеттестік құралдары бойынша: мақсатты, мотивациялық, стратегиялық, техникалық, ресурстық, шығындық, жоспарлық, болжамдық, әлеуметтік, атқарымдық құралдары;

- нәтиженің мазмұны бойынша – экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік, экологиялық мазмұны;

- уақыт факторы бойынша – келешектілік, ағымдық, оралымдық уақыты;

- менеджментті дамыту жүйесінің сатысы бойынша – жасау, қалыптастыру, дағдарысқа қарсылық, жетілдіру, қайта қалыптастыру сатысы;

- басқару қызметінің түрлері бойынша – маркетингтік, инновациялық, инвестициялық, өндірістік, қаржылық, коммерциялық, кәсіпкерлік түрлері;

- тиімділік нысаны бойынша – менеджмент жүйесі, басқару қызметі, басқару үдерісі, басқару жаңалығы, қызметкерлер мен менеджерлер қызметтері.

Басқарудың түрі ретінде менеджменттің негізгі белгілеріне мыналарды жатқызуға болады: адам, оның қажеттіліктері, мүдделері, уәждері, құндылықтары, нұсқамалары басқаруды ұйымдастырудың бастапқы сәті мен оны жүзеге асырушы болып табылады; басқарудың тәсілдемесінде, принциптерінде және әдістерінде экономикалық құралдар мен басқару әдістеріне артықшылықтар беріледі; менеджер мен қызметкерге қойылатын басты талап ретінде көрінетін кәсіби тұрғыдан басқару менеджментке тән, яғни менеджер экономикалық және әлеуметтік – психологиялық білімдерді игеріп оқуы керек; ұйымдастыру ісінде менеджментке жағдайдың өзгеруіне қарай және инновациялық типті ұйымдастыруда, яғни жаңашылдыққа жылдам бейімделе алатындай басқаруды икемді ұйымдастыру тән; менеджмент менеджменттің жеке басына қойылатын талаптардың кешенін танытуы керек. Олардың ішіндегі негізгілері – тапқырлық, байланысқа бейімділік (коммуникабельность), сенімділік. Бұл сапалар басқару өнерін танытуда маңызды рөл ойнайды.

Қазіргі таңда кәсіпорынды тиімді әрі ұтымды басқару жүйесі әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Сонымен қатар нарық қатынастарына бейімделген басқарудың функционалды механизмі дайындалмағандықтан бәсеке жағдайында туындайтын көптеген мақсаттарға қол жеткізіле бермейді. Сондықтан кәсіпорындар заман талабына сай, қазіргі басқару қағидасына негізделген, жоғары бәсекелік потенциалды және стратегиялық бағытты қамтамасыз ететін басқару жүйесін қалыптастыру тұжырымдамасын енгізу қажет болып табылады.

Басқару жүйесі жүйелік және жағдайлық тәсілдердің келесі қағидаларында құрылуы қажет: толық шаруашылық және өндірістік тәуелсіздік, кәсіпкерлік қызмет түрлерін еркін таңдау; қоршаған орта мен нарық қажеттіліктеріне стратегиялық бағыт-бағдар жасау; қоршаған ортаның өзгеруіне байланысты басқарудың жүйесі мен потенциалының инновациялық бейімделуі; нарық талаптары мен инновациялық қайта қалыптастыруға байланысты басқару құрылымының органикалық түрде дамуы; өзін-өзі дербес қаржыландыру; ұйымның міндеттеріне сәйкес, ресурстарды ұтымды пайдалану; нарықтық қатынастардың талаптарына сәйкес жүйенің бейімділігі, сенімділігі, икемділігі мен оперативтілігі; басқару жүйесінде басқарудың мақсаттылық (мақсатты-бағдарламалық), стратегиялық, маркетингтік, дивизионалдық, сызықтық, функционалдық және басқа да түрлерін ұтымды үйлестіре отырып жүзеге асырған жөн.

Басқару органдарның ұйымдық құрылымы бәсеке қабілетті басқару жүйесінің қалыптасу негізін құрайды, әрі басқару есебі мәліметтері негізінде, анықталмаған жағдайда субъектілердің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес басқару функциялар кешенін жүзеге

асыруға және басқару шешімдерін жасап шығаруға сондай-ақ сыртқы орта факторларының өзгеруіне қарсы тұруға қабілетті ұйымдаса байланысқан элементтер жиынтығын көрсетеді.

Ұйым қызметінің тиімділігін өзара байланысты үрдістердің жүйесін құру және басқару арқылы көтеруге болады. Бұл, ұйым - өнім мен қызметтің тұтынушы қанағаттанарлықтай, өнім шығару және қызмет көрсету үрдістерін біріктіруге ұмтылуы тиіс дегенді білдіреді.

Жүйені басқару қағидасы төмендегі іс-әрекеттер арқылы жүзеге асады: белгіленген мақсаттарға әсер ететін процестерді белгілеу арқылы жүйені анықтау; мақсатқа жету үшін оптималды әдіс арқылы жүйені құрылымдау; жүйедегі процестер арасындағы өзара байланысты түсіну; бағалау мен аттестация негізінде жүйені үздіксіз жетілдіру, басымдылық қызметінде ресурстардың келісімділігін орнату.

Басқарушы сыртқы орта жай-жапсарын, орын алып отырған ахуалды, коорпорация мен еніп отырған жүйесінің қоғамдық құрылымын, жалпы мәдениеттің элементтердің белгілі бір мөлшерде игеруі, қарамағындағыларға үйренуі қажет. Маман болу үшін менеджерге: ішкі мәдениетін арттыруы, жинақы, алғыр, жауапкершілік сезімі жоғары болуы керек. Мұндай басқарушыға уақытшалық психологиясы, шаруаларға ырыңсыздық, қарамағындағаларға қысым көрсету, әкімшілік басыну сияқты стиль жат болуы шарт. Ұйымдық мәдениетті меңгерген басқарушы ұйым мүмкіндіктерін бейімдеу мен басқару жүйесін жетілдіруге әрдайым алаңдауы қажет бұл әсіресе, мемлекеттік саясат, нарық инфрақұрылымы оның жетіксіздігі, инфляция өсуі, іскер сеіктестердің ұстанымсыздығы сияқты сыртқы жағдайдың тұрақсыздығына өте маңызды.

Қорыта келе, қазіргі кезеңде кәсіпорындар күнделікті өзгерістерге сай бейімделу қажет. Ұйым даму үшін оған өзгертулер енгізуі қажет, яғни өзгертулер – дамуының негізгі қасиеті болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кәсіпорын экономикасы. А. Қ. Мейірбеков. Қ. Ә. Әлімбетов. «Экономика». Алматы, 2003ж.
2. Әубәкіров Л.Ә., Кәрібаев К., Есқалиев М. Экономикалық теория негіздері. 2005ж, Алматы.
8. Мадяирова Д.М., Қалдыбаева А.Е. Халықаралық экономикалық қатынастар. 2004ж, Алматы.
3. А.Б. Рахымбаев, Б.О. Сабатаева. Менеджмент – Алматы, 2006ж.

ШАҒЫН БИЗНЕСТІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Тачкараева Венера Самигуллаевна

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада шағын бизнестің негізгі мәселелері және оның шешу жолдары туралы қысқаша түсіктеме берілген. Шағын бизнесте мәселелердің тиімді шешімін табу үшін кешенді құрылымдар арқылы қазіргі уақытта қалыптасқан мониторинг жүйесін дамытуды алға қойған жөн. Сондай-ақ бұл мақалада нарық экономикасында аса маңызды экономикалық және әлеуметтік функциялар қарастырылған. Мемлекеттің экономикалық саясатында шағын кәсіпкерліктің дамуы қазіргі уақыттың ең актуалды мәселелердің біріне айналғандықтан, шағын және орта бизнес Республика экономикасындағы сфераларда басымдылық жолымен өсу үстінде келетіні жайында айтылған.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, шағын бизнес, қаржы, басқару, экономика, бюджет, бақылау.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Тачкараева Венера Самигуллаевна

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются основные проблемы малого бизнеса и пути их решения. для того чтобы найти эффективные решения ключевых вопросов малого бизнеса, необходимо разработать систему мониторинга, которая в настоящее время разрабатывается на основе комплексного подхода. включая ситуацию на рынке, использование обсуждаемых законов и т. д. В статье также освещаются различные нормативно-правовые основы бизнеса, в том числе некоторые законы, которые неблагоприятны для предпринимателей.

Ключевые слова: предпринимательство, малый бизнес, финансы, управление, экономика, бюджет, контроль.

THE MAIN PROBLEMS OF SMALL BUSINESS AND WAYS TO SOLVE THEM

Tachkaraeva Venera Samigullaevna

Graduate of the educational program «Management»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article discusses the main problems of small business and their solutions. In order to find effective solutions to the key issues of small business, it is necessary to develop a monitoring system that is currently being developed based on an integrated approach. Including the situation on the market, the use of the laws under discussion, etc. The article also covers various legal and regulatory frameworks of business, including some laws that are unfavorable for entrepreneurs.

Keywords: entrepreneurship, small business, finance, management, economy, budget, control.

Шағын және орта бизнесті дамыту қазіргі нарық экономикасындағы ең негізгі және де нарық механизмдегі ерекше орынымен белгілі. Оған себеп, кәсіпкерлік нарық

экономикасында аса маңызды экономикалық және әлеуметтік функцияларды қамтиды, оған жататындар: кәсіпкерлікпен шұғылдану экономикада жаңа жұмыс орындарды, жаңа тауарлар мен қызметтерді, қоғамда жаңа орта шаруалардың санын көбейтеді, сонымен қатар қоғамдағы бәсекелестікті арттырады.

Нарықтық қатынастардағы салық жүйесі кәсіпкерлікті дамытудың ең бір нәтижелі жолы болып табылады, оған себеп: кәсіпкерлікті дамыту шығаратын өнімдер мен қызмет көрсетулердің сапасын көтеруде үлкен әсер етеді.

Осы себептерді еске ала отырып, теория және тәжірибе көзқарасы жүзінде кәсіпкерліктің экономикалық мазмұнын зерттеудің үлкен маңыздылығы бар.

Бұл кәсіпкерлік өндірістік, коммерциялық-делдалдық, қаржы лизингі, бағалы қағаздармен операциялар, көтерме сауда, инновация қызметтерді атқаруға ат салысады. Сондықтан да кәсіпкерлік шағын бизнеспен тығыз байланысты, бірақта ол шағын бизнес түсінігінен жоғары. Шағын бизнес мағынасы кәсіпкерлікте істейтін адам санына, капиталдың көлеміне, таза табысы мен жылдық айналымына байланысты көрсеткіш.

Мемлекеттің экономикалық саясатында шағын кәсіпкерліктің дамуы қазіргі уақыттың ең бір актуалды мәселелеріне жатады. Сондықтан да шағын және орта бизнес Республика экономикасындағы сфераларда басымдылық жолымен өсу үстінде.

Экономикалық тұтқалардың ішінде нарықтық экономиканың өсіп дамуына ең қажетті рөлді салықтар алады. Қай мемлекеттің болмасын нарыққа көшкен кезде ең тиімді қолданатыны салық саясаты, себебі салықтар мемлекеттің экономикасының ең негізгі тірегі және белгілі бір тұтқасы болып табылады. Қай мемлекеттің болмасын, шет мемлекеттердің тәжірибесіне сүйенсекте салық және салық саясаты экономиканы басқарудағы ең күшті ұтқыр қаржы институттарына жатады.

Республикада кәсіпкерлік қызметті реттеу мен экономикалық қолдаудың жиынтық механизмі әзірленуде. Осы жиынтық механизмнің негізгі элементі болып салық реттеуі жатады. Оған себеп, Республика нарықтық экономикаға көшкен және орныққан кезде кәсіпкерлік қызметтің одан әрі дамуына ең негізгі құрал, ол нәтижелі салық жүйесін құру. Осы кезде дәл уақытында жүргізілген кәсіпкерлік қызметтің салық реттеуі фискалдық және реттеу функцияларының уақытында орындалуын қамтамасыз етеді.

Барлық мемлекеттерде шағын бизнесті мемлекеттік қолдау, оларға салық жеңілдіктерін беру арқылы шешіледі. Бұл жерде бірден салық ставкаларын төмендету емес, тек қана салық жүйесін реформалау арқылы осы саладағы экономиканы көтеру.

Шағын бизнес секторындағы ең негізгі мәселелердің бірі, ол бұл саладағы қаржы-несие ресурстарының жеткіліксіздігі. Оған себеп, шағын кәсіпкерліктің алғашқы капиталы аз және де алғашқы шығындарын жабуға жетпейді. Ал коммерциялық банктер негізінен өз қаражаттарын сауда операцияларын қаржыландыруға несиелерін бөледі. Ал шағын кәсіпкерлікті несиелеуге олардың қызығушылығы шамалы, себебі, бұл саланың кепілдікке қоятын капиталы аз. Келесі бір мәселе – ол шағын бизнес саласы кәсіпкерліктің ең бір салықтық бақылауға қиыншылық туғызатын экономикалық салаға жатады, егерде ірі өнеркәсіп кәсіпорындары салық органдарының бақылауында болса, мониторинг объектілері ретінде ылғи көңіл бөлінсе, онда шағын кәсіпорындар бұл бақылаудан тыс қалады.

Бюджетке түсетін салықтардың басым көпшілігі аса ірі немесе орташа кәсіпорындардан түседі, бірақ шағын кәсіпкерлікте жергілікті бюджеттердің түсімдерін көбейтуге өз үлестерін қосады.

Оған себеп, біріншіден, шағын кәсіпорындар мемлекеттің өнім өндіру, қызмет көрсету салаларының негізгі көлемін құрайтын болғандықтан, олардан түсетін салықтар мен басқа да міндетті төлемдер қомақты болып келеді.

Екіншіден, кәсіпкерлікпен айналысатын жеке және шағын заңды тұлғалар бұрын есепте жоқ, жаңа салық төлеушілер ретінде бюджет жүйесіне қосымша салық түсімдерін әкеледі.

Салықтық тексерулерге талдау жасасақ, онда мынандай фактілерге көз жіберуге болады: өмірде ең көп салықтық құқықты бұзушылық осы шағын кәсіпорындарда байқалады, әсіресе уақытында салық тіркеуіне тұрмау, уақытында салықтық есепті өткізбеу, түскен қолма-қол ақшаны есепке алмау, жымқыру, бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізбеу және тағы басқалары.

Сондықтан да салықтық бақылауды күшейту осы салада өзінің еңбегін өтейді деп ойлауға болады. Сонда ғана қосымша салықтар бюджетке көбірек түседі, әсіресе ірі салық төлеушілерден. Себебі, мұндай фирмалар салық төлеуден бұлтару үшін тәжірибеде өтірік шағын кәсіпорындарды ашып, солар арқылы өнім бағаларының арқасында қолмен епті іс жасау арқылы салық базасы болатын таза табыстарын жасырып қалады, сол себептен мемлекет қазынасына көп салықтар көлемі түспей қалады.

Үшіншіден, салық органдары да шағын кәсіпкерлікпен айналысатын салық төлеушілерді тексеру барысында, алдымен оларға мәлімет жинап, қайсысы салық есебіне тұрғанын, қай салада қызметтерін атқаратындарын, барлық құқық қорғау орындарындағы оларға түскен мәліметтерді жинап, содан кейін ғана білікті, әрі сапалы салық тексерулерінің сапасы артып, бюджетке қосымша салықтар түсуіне жол ашылады. Ол үшін:

- әрбір салық төлеушінің, әсіресе шағын кәсіпкерлік саласында тексеру ұйымдары алдымен қолда бар барлық шаруашылық-қаржылық есеп құжаттарына талдау жасау;

- камералдық бақылау барысында негізінен:

- әрбір жеке есеп құжаттарының бір-бірімен байланысын талдап, оның салық базасын шығару,

- есеп беру көрсеткіштерінің салыстырмалығын, олардың салық декларациясында көрсетілгендей табыс көздерінің растығын,

- салық деларациясы мен бухгалтерлік есептің дұрыстығының бағасын, олардың сапасын өздерінде бар мәліметтермен салыстырып, олардың дұрыстығына көз жіберу.

Төртіншіден, осы шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлердің мәлімет көзін басқа да ұйымдардан, әсіресе қызмет көрсететін банктерден, энергосбыт кәсіпорынынан, жол полициясының және кеден органдарының мәліметтерінен жинап, содан кейін ғана сапалы салық тексерулерін өткізу керек.

Экономикасы дамыған шет мемлекеттердің салық жүйелеріне талдау жасасақ, мынадай тұжырымға келуге болады: қосылған құн салығы мен акциздер негізінен сатылатын тауар құнына қосылуға тиіс және оны тұтынушылар ғана төлеуге міндетті, ал тәжірибе жүзінде негізгі қосылған құн салығын төлеушілер болып бәрібір шаруашылық субъектілер табылады. Себебі, олар өздерінің таза табысын төлейтін салық мөлшеріне кемітеді. Бұл ауыртпалық акциз бен қосылған құн салығын төлеушілер тауар шығаратын субъектімен бұл тауарды тұтынушылар арасында бірдей шамада болады.

Ал заңды тұлғаның төлейтін корпоративтік табыс салығы мөлшерімен тауардың бағасын көтеру арқылы тұтынушыға түсетіні анық.

Ал мүлік салығына келсек, ол да арендаторға аренданың құны ретінде немесе тұтынушыға баға арқылы ауыртпалық әкелуі мүмкін. Сондықтан да салық ауыртпашылығы басқа салық қатынастарымен тығыз байланысты болып келеді.

Сол себептен, осы мәселелерді есептесек қай салықтық тауар шығаруға, оның бағасына және кәсіпкерліктің даму жолдарына тигізер әсерін біліп болмайды.

Салық салудағы кейбір дамыған шет мемлекеттердің тәжірибесіне келсек, оның өзіндік себебі бар. Салық жүйесін көп жылдардан бері дамытып, біздің елімізбен тығыз сауда және экономикалық байланыс жасап келе жатқан Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания, Германия сияқты ірі мемлекеттердің салық жүйесіне қысқаша болса да тоқталып өтейік. Себебі, бұл мемлекеттер әлем экономикасының алдыңғы қатарында болса, екіншіден, шағын және орта бизнесті дамытуда да алдыңғы орынға ие.

Шағын бизнес-нарықтық экономиканың негізі. Қазақстан Республикасында шағын бизнес субъектілерін қолдау және мемлекеттік жүйесі құрылған. Бұл жүйеде шағын кәсіпкерлікті дамытудың салық салу механизмі ерекше орын алады. Нарықтық қатынастардың даму кезеңінде шағын және орта бизнес субъектілері басқа елдерден тауар өнімдердің орнын басуға, жаңа жұмыс орындарын ашуға және де республикалық, жергілікті бюджеттердің салықтар арқылы кіріс көзін ұлғайтуға міндетті.

Сонымен бірге мемлекеттік аймақтық қолдау белсенділігін, оның ішінде, әсіресе несие қамсыздандыру және инвестиция сфераларын ынталандыру жағдайына қажеттілік туғызу керек.

Ең негізгісі, мемлекеттің шағын бизнесті қолдау бағдарламаларының қажеттілігінен реттеу саласында нәтижелі жүйесін әзірлеу керек. Ол үшін бір-бірін байланыстыратын элементтер керек. Олар:

- құқықтық қамтамасыз ету;
- қаржымен қамтамасыз ету;
- салықтық реттеу;
- инфрақұрылымдық және жұмысшылардың құрамын қамтамасыз ету.

Баршаға белгілі, Қазақстандағы шағын кәсіпкерлікті дамытудың негізінен үш мақсаты бар: өнімдер мен қызметтерді өндіру көлемін ұлғайту; халықтың жұмыспен қамтылуын күшейту; салықтар мен басқадай төлемдердің бюджетке түсуін көбейту.

Шағын кәсіпкерлік-өміршеңдік деңгейі төмен және тәуекелшік деңгейі көтеріңкі қызмет түрі болып саналады. Шағын кәсіпкерлік экономиканың ерекше секторы ретінде өмір сүріп келді және әрқашанда өмір сүре береді. Оны тікелейшектеу, реттеу және бақылау жөнінен мемлекеттің мүмкіндігі діндегеннен гөрі бір мысқалдай кемдеу шығады. Шағын кәсіпкерліктің негізгі мәселесі-салыстырмалы түрдегі нашар өміршеңдігі оның жоғары әрекетшілдігімен, қаржылай ресурстармен және халықтың барша топтарынан алынған кадрлармен тұрақты қамтамасыз етілуімен толықтырылады

Шағын бизнесті елеулі көтермелеуге Қазақстан Республикасы Президентінің “Шағын кәсіпкерлікке мемлекеттік қолдауды күшейту және оның дамуын жандандыру шаралары туралы” Жарлығы жақсы ықпал етіп отыр. Соған сәйкес мынандай кезек күттірмес мәселелер ауқымы анықталған.

- шағын кәсіпкерлікті қолдайтын мемлекеттік институттарды құру;
- шағын кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыратын және оны құру тәртібін қарапайымдандыратын, несие бөліп, кадрлар дайындайтын және т.б. мәселелер жөнінен қажетті нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау;
- шағын кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыстарына жағдай жасау (өндірістік ғимарат, жер учаскесін бөлу және т.б.);
- шағын кәсіпкерлікті қаржылай қолдау жөніндегі мәселелерді шешу-ол үшін кәсіпкерліктің дамыту қорын құру, шағын кәсіпорындар үшін жеңілдіктер жасау жүйесін қарастыру.

Елімізде он жылдан астам шағын кәсіпкерлік экономикалық субъект ретінде өз қызметін жүзеге асыруда. Осы жылдар шағын кәсіпкерлерге біршама ауыр тиді. Мәселен, тұрақтандыру кезеңі, кәсіпкерлік қызметті реттейтін құқықтық-нормативтік база қайта жасалды және қолдау көрсету бағдарламасының құрылымы қалыптасты.

Әрбір іскер қазақстандық осы ортаға кірігіп, инновациялық экономикадағы өз орнын табуға тиіс.

Шет мемлекеттердің тәжірибесі мен Қазақстандағы кәсіпкерліктің экономикалық мазмұнына сүйеніп, шағын және орта бизнес субъектілеріне кімді жатқызуға болатынын мына өлшем бірлігінен көруге болады: Шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлерге қарамағындағы қызметкерлердің саны 100-ден аспаса және жылдық табысы 50,0 миллион теңгеден аспаса, ал орта бизнес субъектілеріне қарамағындағы қызмет істейтін адам саны

500-ден аспаса және жылдық тапқан табыстары 350,0 миллион теңгеден аспағандарды жатқызуға болады.

Қазіргі таңда Қазақстанда шағын және орта бизнесті қолдауға аса көңіл бөлініп отыр. Себебі, шағын және орта бизнес, ол біздің болашағымыз, Қазақстан өнеркәсібі нашар дамыған мемлекет болғанмен, оның шикізат және еңбекке жарайтын адамдарының мүмкіндігі жоғары. Сонымен қатар мемлекеттің ерекшелігі, оның ауыл шаруашылығының дамығандығы. Ауылдағы жұмыссыздық, еңбекке жарамды адамдардың жұмыссыздықтан қалаларға көшуі ауыл шаруашылығын одан әрі құлдыратады. Біздің ойымызша шағын бизнесті көркейту үшін тек қана салық құралдары жеткіліксіз. Ол үшін ауылдағы шағын бизнес субъектілеріне несие қорларына, қаржылық лизингтерге жол ашу керек және олар ашылып келе жатыр.

Сондықтан да салық құралдары, салықтық реттеу басқа да мемлекеттік құралдармен бірігіп қолданылуы керек. Сонда ғана біз экономикамызды ілгері дамыған мемлекеттердің қатарына қосуымызға болады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытпай, нарықтық экономиканы қалыптастыру мүмкін емес. Бұл – нарықтық қатынастарды алға жетелеуші буын. Нарықтық экономика элементтерін енгізудің әрекеттері монополияландырылған ортаның қарсылығына тап болуда. Монополизмге қарсы күресудің тиімді жолдарының бірі- шағын және орта бизнесті дамыту.

Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамытуға байланысты шаралар Елбасы Н. Назарбаевтың 1997 жылы 6 наурызында қабылданған “Шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді жеделдету шаралары” деген қаулысынан басталады.

Одан кейін “Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы”, “Жеке кәсіпкерлік туралы” Заңдар қабылданды. Шағын және орта кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасау үшін, қаржылық және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында Елбасы “Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың басымдықтары мен аймақтық бағдарламалары туралы” жарлық шығарды. Осы жылдың мамыр айында Қазақстан Республикасының экономика және сауда Министрлігінің жанынан шағын кәсіпкерлікті қолдау Департаменті құрылды.

Соңғы жылдары шағын бизнеспен айналысушы кәсіпкерлердің саны ұлғаю үстінде. Себебі елімізде шағын бизнеспен айналысушы кәсіпкерлерге қолайлы жағдайлар жасалуда. Атап айтсақ, 1997 жылдан бастап шағын бизнес субъектілеріне салықтық жеңілдік ретінде арнаулы салық режимдері енгізілді, сонымен қатар Қазақстан Республикасының алғаш Президенті жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында шағын және орта бизнестің дамуына тоқталып өтеді: «шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың түбірінен жаңа идеологиясын түзуге, кәсіпкерлік ортаның бастамалырын іске асыру үшін қолайлы жағдай туғызуымыз керек».

Қорыта айтқанда, Қазақстан экономикасын алға жылжытуда және әлеуметтік, макроэкономикалық мәселелерді оңтайлы шешуде шағын және орта бизнесті орны маңызды. Шағын және орта бизнес ел тұрақты тығыны, ондағы саяси және әлеуметтік экономикалық жағдайдың орнықтылығының тірегі ретінде атап көрсетуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әубәкіров Л.Ә., Кәрібаев К., Есқалиев М. Экономикалық теория негіздері. 2005ж, Алматы.
2. Мадяирова Д.М., Қалдыбаева А.Е. Халықаралық экономикалық қатынастар. 2004ж, Алматы.
3. Нұрғалиев Қ.Р. Қазақстан экономикасы. 2007ж, Алматы.

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Турабаев Улан Нагаибаевич

«Экономика» мамандығының магистранты

Ускеленова Әсел Талаповна

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

М.Тынышпаев атындағы Қазақ көлік және коммуникациялар академиясы,

Алматы, Шевченко, 97

Ахмет Асел

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада кәсіпорынның экономикалық әлеуетін арттырудың негізі ретінде оның қаржылық тұрақтылық жағдайы қарастырылған. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен оған қатысты өзекті мәселелер зерттелген.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, экономикалық әлеует, қаржылық тұрақтылық, қаржылық жағдай.

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Турабаев Улан Нагаибаевич

Магистрант специальности «Экономика»

Ускеленова Асель Талаповна

к.э.н., ассоциированный профессор

Казахская академия транспорта и коммуникаций имени М.Тынышпаева,

Алматы, Шевченко, 97

Ахмет Асел

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматривается состояние финансовой устойчивости предприятия как основа повышения экономического потенциала. Исследованы актуальные вопросы финансовой устойчивости предприятия.

Ключевые слова: предприятие, экономический потенциал, финансовая стабильность, финансовое состояние.

FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE AS A BASIS FOR INCREASING ECONOMIC POTENTIAL

Turabaev Ulan Nagashbaevich

Master's degree in Economics

Uskelenova Assel Talapovna

Ph. D., associate Professor

Kazakh Academy of transport and communications named after M. Tynyshpaev,

Almaty, Shevchenko, 97

Akhmet Asel

Graduate of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article considers the state of financial stability of the enterprise as the basis for increasing economic potential. Current issues of financial stability of the enterprise are investigated.

Keywords: enterprise, economic potential, financial stability, financial condition.

Нарықтық жағдайда кәсіпорынның экономикалық әлеуетінің негізі болып оның қаржылық тұрақтылығы табылады. Ол ақша қаражатын еркін қолдану, тиімді пайдалану жолымен өнімді өндіру мен сатудың үздіксіз үдерісін қамтамасыз ете алатын өзінің қаржы ресурстары жағдайын көрсетеді. Қаржылық тұрақтылық дегеніміз – кәсіпорынның төлемқабілеттілігі мен несиеқабілеттілігін сақтай отырып, оның табысын арттыра отырып дамуын қамтамасыз етудегі кәсіпорынның қаржылық ресурстарының дұрыс реттеуі мен пайдалануының көрсеткіші болып табылады [1].

Жалпы жағдайда экономикалық жүйенің тұрақтылығы деп оның өзінің қызметін ұзақ мерзім бойы жүзеге асыра білу қабілетін айтады. И.Богданов экономикалық тұрақтылықты келесідей анықтайды: «Экономиканың тұрақтылығы оның элементтерінің сенімділігі мен қатандығын, ішкі жүйедегі тік, көлденең және тағы басқа байланыстарды, сыртқы және ішкі қысымды төзу қабілетін сипаттайды. Бірақ егер экономика дамымаса, онда оның сыртқы және ішкі қауіптерге төзімділігі мен бейімделу мүмкіндігі кенеттен төмендейді. Сондықтан, тұрақтылық пен даму – біртұтас жүйе ретінде экономиканың маңызды сипаттамасы» [2]. Бұл тұрақтылық анықтамасының идеясы сыртқы ортаның жағымсыз әсерлеріне төзу үшін ресурстармен қамтамасыз ететін кеңірек ұдайы өндіріске деген, сыртқы ортада қалыптасып, дамитын ерекшеліктерге сәйкес бейімделу мен жаңартылуға деген қажеттілікте жатқанын түсіндіреді.

Ал, А.Д. Шермет пен Р.С. Сайфуллин бұл ұғымды өте ықшам түрде анықтайды. Олардың ойынша «Қаржылық тұрақтылық – бұл әрдайым төлем қабілеттілігін кепілдендіретін кәсіпорынның белгілі бір шоттар жағдайы».

В.М. Радионова мен М.А. Федотова бұл ұғымды келесідей түсіндіреді: «Кәсіпорында тұрақты қалыптасқан табыстың шығыннан артуының өзіне тән айнасы – қаржылық тұрақтылық болып табылады. Ол ақша қаражаттарын еркін пайдаланып, оларды тиімді қолдану арқылы өндіру мен өнімді өткізу процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ететін, сондай – ақ кәсіпорынды кеңейтуге және жаңартуға қажетті шығындарын қаржыландыратын кәсіпорынның қаржылық, ресурстық жағдайын 13 сипаттайды. Қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның жалпы тұрақтылығының негізгі бөлігі болып табылады» [3].

В.Г. Артеменко мен М.В. Беллендер бұл ұғымды былай түсіндіреді: «Қаржылық тұрақтылық – бұл табыстың шығыннан тұрақты дәрежеде артуы. Ол ақша қаражаттарын еркін пайдалануды қамтамасыз етеді және оларды тиімді пайдалану арқылы өндіру және өнімді сату процесінің үздіксіз болуына жағдай жасайды. Сондықтан да, қаржылық тұрақтылық барлық өндірістік - шаруашылық қызметі процесінде қалыптасады және кәсіпорынның жалпы тұрақтылығының негізгі бөлігі болып табылады». Ал кәсіпорынның жалпы қаржылық тұрақтылығы, ол ең алдымен әрдайым табыстың шығыннан артуын қамтамасыз ететін ақша ағымының қозғалысын көрсетеді. Нарық жағдайында ол ең бірінші өнімді (жұмыс, қызмет) өткізуден түсетін табыстың тұрақтылығын талап етеді және оның мөлшері мемлекетпен, жабдықтаушылармен, несие берушілермен, жұмыскерлермен және

тағы басқалармен есеп айырысу үшін жеткілікті дәрежеде болуы тиіс. Сонымен қатар кәсіпорынның одан әрі дамуы үшін барлық есеп айырысулар мен барлық міндеттемелерді орындағаннан кейін, осы кәсіпорында өндірісті дамытуға, оның материалдық – техникалық базасын жаңартуға және де әлеуметтік климатты жақсартуға және басқаларға мүмкіндік беретіндей дәрежеде табыс қалуы қажет.

Э.А. Маркарьян мен Г.П. Герасименко көзқарастары: «Кәсіпорынның өз міндеттемелері бойынша есептесу мүмкіндігі» немесе «Сауда, несие және басқа да төлем сипатындағы операциялардың нәтижесінде пайда болатын кәсіпорынның төлем міндеттемелерін уақытылы және толық орындау мүмкіндігін көрсететін төлем қабілеттілігі, қаржылық тұрақтылықтың сыртқы көрінісі болып табылады».

Кәсіпорынның қаржылық ресурстарының нарықтың талаптарына және де кәсіпорынның даму жолында барлық қажеттіліктеріне сай болуы өте маңызды. Себебі, қаржылық тұрақтылығы жеткіліксіз болған жағдайда, кәсіпорынның төлем қабілеттілігінің төмендеуіне, сонымен қатар дамуына кері әсерін тигізуі мүмкін. Осылайша, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының мәні қаржылық ресурстарын тиімді пайдаланумен, реттеумен анықталады. Кәсіпорынның тұрақты қаржы жағдайын қалыптастыруда оның өз контрагенттерімен өзара қарым-қатынастары үлкен әсер етеді. Сондықтан, серіктестерімен реттелген іскерлік қатынаста болу жақсы қаржылық жағдайдың бірден-бір шарты болып табылады. Әрине, акционерлер өз жинақ қорларын тұрақты тиімділікке ие және дивидендтерді ұқыпты төлейтін қаржылық тұрақтылығы қалыпты кәсіпорындарға салады. Инвестициялық тартымдылығы да болу үшін тек бүгінгі күні ғана емес, болашақта да кәсіпорынның қаржылық жағдайы бәсекелестеріне қарағанда жақсы болуы тиіс. [4].

Қазіргі өзгергіш және көпқырлы нарықтық экономика жағдайында қаржылық тұрақтылық маңызды мәселе болып табылады. Әрбір кәсіпорын қызметінің қаржылық тұрақтылығы жалпы мемлекет экономикасының қаржылық тұрақтылығына қандай да бір әсерін тигізеді.

Егер кәсіпорын қаржылық жағдайында тұрақты және төлемқабілетті болса, онда ол несиені алу, инвестицияларды тарту, жабдықтаушыларды таңдау, мамандандырылған кадрларды іріктеуде қызметі ұқсас кәсіпорындар алдында бірқатар артықшылықтарға ие болады. Неғұрлым кәсіпорын тұрақты болса, соғұрлым нарық конъюнктурасының оқыс өзгерістерінен тәуелсіз және банкроттыққа ұшырау тәуекелі төмен болады. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы дегеніміз қаржыландыру көздерінің құрамында меншікті капиталдың жеткілікті үлесімен қамтамасыз етілетін кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақтылығы немесе кәсіпорынды кездейсоқтықтан және кенеттен болатын өзгерістерден сақтап тұратын белгілі бір беріктік қорлардың болу нәтижесі.

Кәсіпорын қаржылық жағдайын талдау экономикалық ахуал болған кезде ғана емес, сонымен қатар оларды алдын-ала болжау, қашқақтау, ұзақ мерзімді, материалдық емес, ағымдық активтерді, меншікті және қарыз капиталын неғұрлым тиімді қолдану үшін жүргізіледі. Нарықтық қатынастар жағдайында шаруашылық субъектісінің шаруашылық, инвестициялық және басқа да кәсіпкерлік қызметтерінің негізгі талаптары капиталдың нақты құнын сақтау мен көбейту, экономикалық потенциалдың тиімді қолданылуын жоғарылату болып табылатыны белгілі.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау, объективті, ғылыми негізделген және үйлесімді басқару, өндірістік, әсіресе қаржылық шешімдер қабылдау үшін оның қаржылық жағдайын талдау қажет. Нарықтық қатынастардың даму жағдайында кәсіпорындардың қаржылық жағдайын талдаудың маңызы зор. Тек терең және ұқыпты талдау негізінде ғана оның қызметін объективті бағалап кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын нығайту және жақсарту және оның іскерлік белсенділігін арттыруға бағытталған басқару шешімдерін қабылдау үшін басшылыққа нақты ұсыныстар беруге болады.

Нарық экономикасы жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың басты мақсаты (міндеті) келесілер болып табылады:

- қаржылық жағдайға баға беру және оның есеп беру мерзіміндегі өзгерісі;
- активтер мен олардың қалыптасу көздері арасындағы сәйкестікті, оларды таратудағы рационалды және пайдаланудағы тиімділікті зерттеу;
- айналым капиталының көлемін, оның өсуін (кемуін) және ағымдағы міндеттемелермен арақатынасын анықтау;
- қаржы – есептік және несие шарттарын сақтау; - кәсіпорын активтері мен оның міндеттемелерінің құрылымын зерттеу;
- ағымдағы активтердің айналымдылық есебі, оның ішінде дебиторлық борыш және қорлар есебі;
- баланстың өтімділігін, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының және төлеу қабілеттілігінің абсолюттік және салыстырмалы көрсеткіштерін анықтау, кәсіпорын табыстылығын бағалау;
- кәсіпорын табысының салыстырмалы көрсеткіштерін, сондай ақ олардың деңгейінің өзгеруіне әсер етуші факторларды есептеп шығару;
- кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақтылығын ұзақ және қысқа мерзімді болжау, яғни оның қаржылық стратегиясын анықтау.

Қазіргі кезде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы — бұл тәуекелділіктің мүмкін болатын деңгейінде төлем қабілеттілігі мен несие қабілеттілігін сақтай отырып, табысты өсіру негізінде қаржыны тарту мен пайдалану арқылы кәсіпорынның дамуын көрсететін қаржы ресурсының жағдайы. Сондықтан кәсіпорынның қаржылық жағдайының маңызды сипаттамаларының бірі ұзақ мерзімдегі оның қызметінің тұрақтылығы болып табылады. Ал соңғы кезде кәсіпорынның жағдайының негізгі тұрақтылығы мен өмір сүруіне оның қаржылық жағдайы қызмет етіп қоймай және оған әр түрлі факторларда әсер етеді:

- тауарлық нарықтағы кәсіпорынның жағдайы;
- сұранымды иеленетін, арзан өнімнің өндірісі және шығару;
- іскерлік әріптестіктегі оның әлеуеті;
- сыртқы кредиторлар және инвесторлардан тәуелділік деңгейі;
- төлем қабілеттілігі жоқ дебиторлардың болуы;
- шаруашылық пен қаржылық операциялардың және т.б. тиімділігі.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылық жағдайына әсер ететін факторларды В.М.Радионова және М.А.Федотова келесідей түрлерге жіктейді:

- пайда болу орнына байланысты: ішкі және сыртқы;
- нәтижесінің маңыздылығына байланысты: негізгі және қосымша;
- құрылысы бойынша: қарапайым және күрделі;
- әрекет ету уақыты бойынша: тұрақты және уақытша.

Мұндағы ішкі факторлар кәсіпорынның өзінің жұмысын ұйымдастыруына байланысты болады, ал сыртқы факторлар кәсіпорын еркіне бағынышты емес [5]. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін мынадай ішкі факторларды атап көрсетуге болады:

- кәсіпорынның салалық топқа бөлінуі;
- шығарылған өнімнің немесе көрсетілген қызметтің құрылымы және оның жалпы төлем қабілеттілігі бар сұраныстағы үлесі;
- төленген қаржылық капиталдың мөлшері;
- шығындардың көлемі, олардың ақшалай табыспен салыстырғандағы динамикасы;
- кәсіпорынды басқару тиімділігі, яғни қаржы менеджментіе тиімді ұйымдастыру;

Сыртқы факторларға шаруашылық жүргізудің экономикалық жағдайының әсері, қоғамда үстемдік етуші техника мен технология, төлем қабілеті бар сұраныс және тұтынушылық табысының деңгейі; Қазақстан Республикасының салық және ақша-несие саясаты, кәсіпорынның қаржылық қызметін бақылау жөніндегі заң актілері, сыртқы экономикалық байланыс және тағы басқалар жатады.

Кәсіпорынның шаруашылық қызметі тиімділігінің бағалылығы басқарушылық және кәсіпкерлік шешімдердің қажетті шарттары болып табылады. Кәсіпорын қызметінің тиімділігіне талдау жасаудың негізгі көздерінің бірі - бухгалтерлік баланс. Онда кәсіпорынның мүлігі мен қаржы жағдайын, оның шаруашылық қызметіндегі нәтижелілігінің жыл ішіндегі деректері көрсетіледі. Кәсіпорынның және өндіріс қаржы жағдайының тиімділігіне талдау жасау үшін түрлі әдістер мен көрсеткіштер пайдаланылады. Ең алдымен ресурстарды тиімді пайдалануды және олардың қайтарымын сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі, пайдалылық көрсеткіштер, кәсіпорынның рыноктағы кәсіпкерлік белсенділігін қамтитын көрсеткіштер, кәсіпорынның қаржы тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігінің көрсеткіштер жүйесі жатады.

Бүгінгі таңда әлемдік жетекші компаниялардың іскерлік стратегиясы бәсекелестік артықшылықтарға қол жеткізуге бағытталған. Демек, стратегия дегенімізді нарықтағы ұзақ мерзімді бәсекелестік артықшылықтарды анықтау және жүзеге асыру арқылы өз мақсаттарына жетуге бағытталған қорытынды жоспар ретінде қарастыруға болады. Стратегиялық мақсаттардың саны мен қалыптасуы әрбір компанияда алуан түрлі болуы мүмкін. Олар бір-бірімен тығыз байланысты, бірін-бірі толықтырып отырады, сондықтан да кәсіпорын өз қарамағында түрлі мақсаттардың толық кешені болуы тиіс. Қаржы менеджментінің мақсаттарын келесідей тәртіп бойынша саралауға болады:

- қаржылық дағдарысты немесе қолайсыз жағдайларды болдырмау;
- өндіріс және өнімді өткізу көлемін арттыру;
- бәсекелестермен күресте жетекші орынға ие болу (қаржыгерлердің көзқарастары бойынша бәсекелестік қабілет капиталдың рентабельділігімен, яғни капитал бірлігіне келетін табыстың мөлшерімен, сипатталады);
- кәсіпорын құнын барынша арттыру.

Кәсіпорын қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыру және пайда табу мақсатында өнім өндіретін, қызмет істейтін және қызмет көрсететін экономикалық дербес шаруашылық субъектісі. Кәсіпорын дербес жүйе ретінде қоғамдық өндірістің бас буыны болып табылады. Онда ұлттық экономиканың негізгі экономикалық міндеттерінің шешімдері тікелей жүзеге асырылады. Кәсіпорынның мақсаты өзінің өндіретін өніміне немесе қызмет көрсетуіне дер кезінде тапсырыстар алудағы жүйені нығайту қажет. Осы ретте ескеретін жай, межелеген өнімді өндіру немесе қызмет көрсету үшін барлық қажетті еңбек, материалдық және қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілу керек. Нарықтық жағдайдың қозғаушы күші - бәсеке. Ол өндірісті ұлғайтуды, сапасын жақсартуды және өнімнің бағасын арзандатуды ынталандырады, ғылыми-техникалық жетістіктерді өндіріске толық енгізуді, отандық техниканы, технологияны, өндірісті және еңбекті ұйымдастыруда үдемелі әдістерді толық қолдануына үлкен ықпалын тигізеді. Ірі фирмалармен салыстырғанда кіші кәсіпорындар өздерінің елеулі артықшылығымен көзге көрінеді. Оларға жоғары серпінділік, ықшамдылық, өндірістің бәсекелестік сипаты және демократияландырулары тән. Кіші кәсіпорындар жаңа жұмыс орындарын ашады, халық кәсіпшілігін жалғастырады, кіші қалалардың экономикалық және әлеуметтік дамуларына ықпал етеді.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы оның экономикалық әлеуетін сақтап қалу мен оны арттырудың негізі болып табылады. Кәсіпорынның қаржылық қызметінің тұрақты, бір қалыпты күйде болуы әсіресе, өз кезеңіндегі қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті жағдайларды туғызады, оның төлеу қабілеттілігінің кепілі болып табылатын өнім өндірудің үздіксіздігін және кәсіпорынның қаржылық жағдайының тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахмедов А.Е., Смольянинова И.В. Анализ и диагностика финансового-хозяйственной деятельности предприятия. Воронеж. 2009. – 288 бет.
2. Бараненко С.П., Шеметов В.В. Стратегическая устойчивость предприятия.-М.: Центрполиграф, 2004.
3. Дүйсенбаев К.Ш.,Төлегенов Э.Т.,Жұмағалиева Ж.Г. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау: оқу құралы-Алматы: Экономика, 2001. – 18бет.
4. Ахмедов А.Е. Финансы предприятия. Воронеж. 2009. - 177 б.
5. Пястолов С.М. Экономический анализ деятельности предприятий: учебное пособие для экон. Вузов–М: Академический проект. 2002. – 231 бет.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

КУӘНІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ РӨЛІ

Абдикеримов Жасулан Тлемисович

*«Құқық» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
SILKWAY халықаралық университеті, Шымкент қ., Токаев к-сі, 27;*

Мақалада куәнің қылмыстық жазаланатын әрекет немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін оның өзі, жұбайы (зайыбы) немесе жақын туыстары үшін ізіне түсуге әкеп соқтыратын айғақ беруден бас тартуға; өзінің ана тілінде немесе өзі білетін тілде айғақ беруге; аудармашының тегін көмегін пайдалануға; одан жауап алуға қатысушы аудармашыға ескерту жасауға; жауап алу хаттамасына айғақтаманы өз қолымен жазуға; анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың іс-әрекетіне шағым жасауға, өз құқықтары мен заңды мүдделеріне қатысты, оның ішінде қауіпсіздік шараларын қолдану туралы өтінішті мәлімдеуге құқығы бар екендігі жайында айтылған.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс жүргіздің қатысшылары, іске қатысшылардың қорғану құқығы, куә, күдікті, жәбірленші, конституциялық құқықтар.

РОЛЬ СВИДЕТЕЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Абдикеримов Жасулан Тлемисович

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Право»
Международный Университет SILKWAY, г.Шымкент, ул.Токаева, 27;*

В статье рассматривается статус свидетеля в уголовном процессе. Прокуратура Республики Казахстан – подочетный Президенту Республики Казахстан государственный орган, осуществляющий высший надзор за точным и единообразным приложением законов, указав и иных нормативных актов на всей территории Республики, за законностью оперативно-розыскной деятельности, доказанная и следствия, административного и исполнительного производства. Целью прокурорской деятельности является обеспечение верховенства закона, единства и укрепления законности прав и свобод граждан, суверенных прав и свобод граждан, суверенных прав республики Казахстан.

Ключевые слова: участники уголовного процесса, право на защиту участников процесса, свидетель, подозреваемый, потерпевший, конституционные права.

WITNESS OF THE WITNESS IN THE CRIMINAL PROCESS

Abdikerimov Zhasulan Tlemisovich

*2-year graduate student of the educational program «Law»
SILKWAY International University, Shymkent, Tokaev St., 27;*

In this work is considered witness's criminal punishing actions or for the administrative law breaking actions, to refuse giving testimony which can lead prosecuting of his wife (husband) or relatives, to give testimony in his native language or in the language he can speak, to use translator's free help, to remark the translator, to write a record of proceedings with his own handwriting, to complain against procurator's, investigator's and judge's actions and about their rights to write application protecting their safety.

Keywords: participants in the criminal process, the right to protection of the participants in the process, witness, suspect, victim, constitutional rights.

Куә – іс үшін маңызы бар қандай да болсын мән-жай туралы айғақ беру үшін шақырылуы мүмкін кез келген тұлға [1].

Жалпы алғанда қылмыстық іс жүргізу құқығының теориясы мен заң процестегі куәнің қылмыстық іс жүргізушілік қатынастардың қатысушысы ретіндегі құқықтық мәртебесін және мәнін біржақты анықтайды және түсіндіреді.

А.Р. Михайленко куәні «бірегей іс жүргізушілік тұлға» ретінде сипаттай отырып, «Куә – іс бойынша шындықты анықтауда, ол бойынша заңды және негізді шешімдер қабылдауда, заңдылық пен әділдіктің орнауында шешуші рөлді атқаратын дербес іс жүргізушілік тұлға» [2] деп атап өтеді.

Тек куә ғана болған оқиғаны көзімен көрген тұлға ретінде санала алады. Түптеп келгенде айғақ беру-бермеуді куәнің өзі шешеді. Және ешбір жауапкершілік, тіпті қылмыстық жауапкершілік куәнің заң талаптарын орындауын – шынайы айғақтар беруін толығымен қамтамасыз ете алмайды. Қазіргі кездегі ғылымның даму деңгейі адамның еркінен тыс оның миындағы ақпараттарды алуға мүмкіндік бермейді.

Бұл тек заң саласындағы ауқымды ғылыми ғана емес, сонымен қатар адамгершілік сипатқа да ие мәселе болып табылады. Заң іске қатысатын тұлғаларды күш қолдану, қорқыту және өзге де заңға қайшы шаралар арқылы айғақ алуға күштеуге тыйым салады [3].

Куәнің бірегейлігі оның қылмыстық іс жүргізушілік мәнге ие келесі сипаттарынан көрініс табады:

- куә ауыстырылмайды;
- өзінің ауыстырылмайтындығы себепті ол істің нәтижесіне мүдделігі себептерімен аластатыла алмайды;
- іс бойынша куә бола алмайды:
 - а) айыпталушының қорғаушысы – қылмыстық іс бойынша өзінің міндеттерін орындауына байланысты өзіне белгілі болған жағдайлар туралы;
 - ә) өзінің жасының толмауына не психикалық немесе дене кемістіктеріне орай іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс түсінуге және олар туралы жауап беруге қабілетсіз адамдар;
 - б) адвокат, қоғамдық ұйымның өкілі – қылмыстық іс бойынша өзінің өкіл міндеттерін орындауына байланысты өзіне белгілі болған жағдайлар туралы;
 - в) сонымен қатар, заң тұлғаның өзіне, жұбайына (зайыбына) және жақын туыстарына (ата-анасына, балаларына, асырап алушыларына, туған аға-бауырларына және қарындастарына, атасына, әжесіне және немерелеріне) қарсы айғақ беруден бас тарта алатындығын, соған қоса егер діни қызметшіге өзінің ішкі сырын ашқан тұлғалар айғақ беруге қарсы болса, онда діни қызметшіден өзіне белгілі болған мән-жайлар туралы жауап алынбайтынын белгілейді;
 - г) судья – қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысуына байланысты, сондай-ақ сот шешімін шығару кезінде туындаған мәселелерді кеңесу бөлмесінде талқылау барысында өздеріне белгілі болған қылмыстық істің мән-жайлары туралы;
- заң куә үшін жас шектеуін қоймайды; ең төменгі жас жеке қасиеттерге және іс үшін маңызы бар іс жүзіндегі жағдайларды дұрыс қабылдау қабілетіне байланысты;
- куәлардың айғақтары сын көзбен бағалануы және тұлғаның жеке ерекшеліктері (қиялға бейімділік, қорқыныш және үрей факторлары, алыстан көрмеушілік, құлақ мүкістігі, шатасу және т.б.) ескерілуі тиіс;
- кәмелетке толмаған куә жалған айғақ бергені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды;

– өлтіру, күш қолдану, мүліктің жойылу немесе бүліну қаупі орын алған жағдайда куәнің, оның отбасы мүшелерінің және жақын туыстарының қауіпсіздігі заңмен кепілденеді.

Қылмыстық процесте куә мыналарға құқылы:

- өзіне қатысты күш қолдану, қорқыту және т.б. жолмен күштеусіз айғақтар беруге;
- өзінің құқықтарын бұзатын анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың іс-әрекеттеріне шағым жасауға;
- өзінің келгеніне байланысты шығындарды өтетуге және жұмыс орны бойынша орташа жалақысының сақталуына не күнделікті әрекетінен алаңдатқаны үшін сыйақы алуға;
- өзінің ана тілінде немесе өзі білетін тілде айғақ беруге;
- аудармашының тегін көмегін пайдалануға;
- өзіне қатысты жауап алуға қатысатын аудармашыдан бас тартуға;
- жауап алу хаттамасына айғақтаманы өз қолымен жазуға;
- өтініш жасауға;
- егер адвокаттың іске қандай да бір басқа жағдайда қатысы болмаса, адвокаттың қатысуымен айғақ беруге.

Жақын туыстардың немесе ерлі-зайыптылардың бірі куә ретінде жауап беруге ерікті түрде келіскен жағдайда, оларға куәлар туралы барлық ережелер, солардың ішінде жалған айғақ бергені үшін қылмыстық жауапкершілікте болу да қолданылуы тиіс [4].

Куә міндетті:

- 1) анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың шақыруы бойынша келуге; ол дәлелді себептерсіз келмеген жағдайда күштеп әкелінуі мүмкін.
- 2) айғақтар беруге; куә айғақтарды беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады;
- 3) іс бойынша барлық өзіне белгілі жайларды шын хабарлауға және қойылған сұрақтарға жауап беруге; куә көрінеу жалған айғақтарды бергені үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады (білмей қателескені үшін куә жауапкершілікке тартылмайды); егер оған қылмыстық процесті жүргізуші тұлға ескерткен болса, өзіне іс бойынша белгілі мән-жайлар туралы мәліметті жарияламауға;
- 4) тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде және сот отырысы кезінде белгіленген тәртіпті сақтауға.

Сот тәжірибесіндегі көптеген оқиғалар қылмыстық істерді ашуда куәлардың айғақтары қандай үлкен рөл атқаратынын көрсетеді.

Іс бойынша куәларды шақырту және олардан жауап алу – істерді дұрыс ашудың қажетті шарттарының бірі. Егер сот істі дұрыс шешу үшін маңызды айғақтары бар куәларды шақырмай және олардан жауап алмай, үкім шығарса, онда бұл үкім заңсыз ретінде жойылуы тиіс.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 81-бабына сәйкес [5], біздің еліміздің жоғарғы сот органы болып табылатын Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты куә айғақтарының мәнін атай отырып, егер мәселенің дұрыс шешімі және айыпталушының кінәлі-кінәлі еместігін анықтау куәлардың айғақтарына тәуелді болса, іс бойынша барлық куәларды шақырту және олардан жауап алу қажеттігін бірнеше рет көрсеткен.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты бұл талап орындалмаған барлық қылмыстық істердің үкімдерінің күшін жойып, істі қайта қарауға жібереді. Осылайша, айыпталушының қылмыстық іс бойынша айғағы тергеу немесе сот органдарына тиесілі куә айғақтарымен салыстырылады.

Сарапшылар қорытынды берген кезде де куәлардың айғақтары пайдаланылады.

Айыпталушының психикалық жай-күйін анықтау үшін сот-психиатриялық сараптамасын жүргізу кезінде де куәлардың айғақтарына негізделеді, сонымен қатар олар

апаттарды және жол көлік оқиғаларын тергеумен байланысты өзге де сараптамаларды жүргізу кезінде қолданылады.

Сарапшы-маманның қандай да бір білім саласындағы қорытындысының дұрыстығы да куәлардың айғақтарымен салыстырыла отырып тексеріледі.

Іс бойынша жазбаша құжаттарды – анықтамаларды, актілерді, мінездемелерді және т.б. қарау кезінде де құжаттың мазмұнының дұрыстығын тексеру үшін немесе ондағы жазбалардың дұрыстығына көз жеткізу үшін куә айғақтарының маңызы зор.

Қылмыстық іс жүргізу кодексі қылмыстық іс жүргізушілік сипаттағы барлық конституциялық нормаларды ескереді және қайталайды, сондықтан Конституцияға қандай да бір қайшылықтың орын алуы мүмкін емес.

Қылмыстық процестің жаңа нысанын анықтаумен байланысты ерекше рөл сот ісін жүргізуді тараптардың бәсекелестігі мен тең құқықтылығы негізінде жүзеге асыру қағидасына тиесілі.

Қылмыстық процеске қатысушылар өздерінің іс жүргізушілік жағдайына және істің нәтижесіне мүдделілігінің сипатына, процеске қатысу нысанына қарай ажыратылады. Алайда бұл тұлғалардың барлығы үшін ортақ белгі болып олардың қылмыстық процесте өзінің мүддесін (мысалы, айыпталушы, жәбірленуші) немесе өзге тұлғалардың мүдделерін (мысалы, қорғаушы) қорғау табылады, яғни қылмыстық процеске қатысушы әрбір тұлға істің белгілі бір нәтижесіне мүдделі.

Мемлекеттік органдар – сот (судья), прокурор, тергеуші және анықтау органдары қылмыстық процесті жүзеге асырады, олар қылмыстық процесте жетекші орынды иеленеді. Алайда, олардың ешбірінің іске қатысты тікелей немесе жанама мүддесі болмауы тиіс. Әйтпесе, олардан бас тартылуы мүмкін.

Куә, егер адвокаттың іске қандай да бір басқа жағдайда қатысы болмаса, адвокаттың қатысуымен айғақ беруге құқылы. Адвокаттың келмеуі жауап алуды тергеуші белгілеген уақытта жүргізуге кедергі келтірмейді.

Тәжірибеде куәлардан қылмыстың қатысушылары болып табылатын, алайда қоғамға қайта тәрбиелеу мен түзету үшін берілмеген тұлғалардың әрекеттеріне қатысты жауап алынады. Дәл осылайша барлығына айып тағылған соң олар туралы істер жеке өндіріске бөлініп шығарылған айыпталушыларға қатысты өзге айыпталушылардан да куә ретінде жауап алынады. Сонымен қатар, жазалау мерзімін өтеген тұлғалар сот қадағалауы тәртібімен үкімді жоюмен байланысты істері қайта қарастырылып жатқан өздерінің бұрынғы сыбайластарына қатысты куә ретінде жауап береді. Куә өзінің қылмыстық әрекеттерімен емес, істің мән-жайларына қарай туындайды.

Мемлекет органдары іс бойынша өндірісті бастау туралы, қылмыстық істің бағыты және тағдыры туралы шешімдерді қабылдайды. Мемлекеттік органдар процеске қатысатын тұлғалардың барлығын тартады және олардың заңмен берілген құқықтарын жүзеге асыруын және жүктелген міндеттерін орындауын қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік органдар іс бойынша бүкіл өндірістің заңдылығы және негізділігі және оның түпкі нәтижесі үшін жеке жауапкершілікте болады. Мемлекеттік органдардың қызметі процестің серіппесі рөлін атқарады, ал олардың өздері қылмыстық процестің негізгі жетекші субъектілерінің рөлін атқарады.

Іс бойынша жазбаша құжаттарды – анықтамаларды, актілерді, мінездемелерді және т.б. қарау кезінде де құжаттың мазмұнының дұрыстығын тексеру үшін немесе ондағы жазбалардың дұрыстығына көз жеткізу үшін куә айғақтарының маңызы зор.

Нарықтық экономиканың дамуы, құқықтық жүйедегі өзгерістер заңнаманы тұрақты түрде жетілдіруді, заңдарды терең білуді және оларды дәл орындауды талап етеді. Қолданыстағы қылмыстық заңнама құқыққорғау органдары куә ретінде жауап алу үшін шақыртқан тұлғаның айғақ беру үшін адвокатты шақыруға қатысты маңызды құқығын алғаш рет көздеді.

Дәлелдеме түріндегі куә айғақтары қылмыстық істердің басым көпшілігінде кездеседі және тиісінше сот төрелігін дұрыс жүзеге асыруға жәрдемдеседі. Куәнің айғағы – бұл анықтау, алдын ала тергеу және сот процесінде жүргізілген жауап алу кезінде куә жазбаша немесе ауызша нысанда хабарлаған мәліметтер. Дәл куә тергеу органдары мен сотқа істің барлық төтенше күрделі мән-жайларын түсіну мүмкіндігін береді. ҚР ҚПК 115-бабына сәйкес, дәлелдемелердің өзге де түрлерімен қатар заңды түрде алынған куә айғақтары Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген әрекеттердің болғандығын немесе болмағандығын, айыпталушының бұл әрекетті жасағандығын немесе жасамағандығын және айыпталушының кінәлілігін не кінәлі емес екендігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайды.

Осыған орай заң шығарушы куәнің құқықтарын қорғап, оған қорғаушысымен қоса барлық тергеу әрекеттеріне қатысу мүмкіндігін беру туралы әділ шешімге келді. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, құқыққорғау органдарының қылмыстық істі алдын ала тергеу кезеңінде тұлғаны куә мәртебесінен сезікті мәртебесіне ауыстыру жағдайлары жиі кездеседі. Заң талаптарына сәйкес куәға оның құқықтарын түсіндіру қажет.

Куә ретінде жауап беретін тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының сақталуына қадағалау міндетін тиісті түрде жүзеге асыруға тек адвокат қабілетті. Ол өзі қорғайтын тұлғаға осы қылмыстық іске қатысты барлық мәселелер бойынша кеңес береді, куәнің қатысуымен жүргізілетін қылмыстық процестің барлық кезеңдеріне қатысады.

Куә айғақтарының қылмыстық істерді ашудағы мәнін ескере отырып, Қазақстан Республикасының заңнамасы куәнің іс жүргізушілік жағдайын жете реттеген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 82-бабына сәйкес, айғақ беру үшін куә ретінде іс үшін маңызы бар қандай да болсын мән-жай белгілі болуы мүмкін кез келген адам шақырылуы және одан жауап алынуы мүмкін.

Куәдан нақты істі ашуға байланысты кез келген мән-жайлар, соның ішінде сезіктінің, айыпталушының және жәбірленушінің тұлғасын сипаттайтын мәліметтер, өзінің аталған тұлғалармен өзара қарым-қатынасы туралы жауап алынуы мүмкін.

Құқық қорғау органдары дәлелдеме ретінде қабылдайтын куә айғақтары болып куә өзінің ішкі түйсігін, істің қандай да бір мән-жайларына қатысты пікірін ашып көрсеткен немесе нақты мәселе бойынша ақпараттың нақты көзін атай алатын айғақтар ғана табылады. Әйтпесе, куәнің ақпарат көзін көрсетпеген болжамдары дәлелдеме рөлін атқара алмайды.

Куәға белгілі мән-жайлардың маңыздылығы мен бағалылығын, сонымен қатар олар туралы мәліметтерге ие тұлғаның ерекше рөлін ұғына отырып, заң куә ретінде жауап алуға кедергі жасайтын шектеулерді мейлінше азайтқан.

Бұған дейін қолданыста болған Қазақ КСРО Қылмыстық іс жүргізу кодексі куәнің міндеттеріне ие судьяның, анықтауды жүргізетін тұлғаның, тергеушінің, сарапшының функцияларын атқаруын дұрыс емес деп танып, қажет болғанда бұл тұлғалардан куә ретінде жауап алуға тыйым салмады, ал қазіргі қолданыстағы ҚР ҚПК 82-бабына сәйкес судьядан қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қатысуына байланысты, сондай-ақ сот шешімін шығару кезінде туындаған мәселелерді кеңесу бөлмесінде талқылау барысында өздеріне белгілі болған қылмыстық істің мән-жайлары туралы жауап алуға болмайды [6].

Сонымен қатар күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің қорғаушысынан қылмыстық іс бойынша өзінің міндеттерін орындауына байланысты өзіне белгілі болған жағдайлар туралы куә ретінде жауап алуға тыйым салынады. Бұл ереже айыпталушының, сезіктінің қорғаушыны немесе өкілді иелену құқығымен ішінара байланысты, және қорғаушы мен қорғалушының арасындағы сенімді қарым-қатынастардың кепілі болып табылады.

Айыпталушымен, күдіктімен салыстырғанда куәнің сотта немесе анықтауды не алдын ала тергеуді жүргізу кезінде айғақ беруден бас тартуы немесе жалтаруы үшін заңда қылмыстық жауапкершілік көзделген. Соған қоса, тұлға өзіне, жұбайына (зайыбына) немесе өзінің жақын туыстарына қатысты, сонымен қатар діни қызметші өзіне ішкі сырын ашу

кезінде белгілі болған мән-жайлар туралы айғақтар беруден бастарқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды.

Куәнің іс жүргізушілік мәртебесі дәл және уақтылы айғақтар алу және азамат ретіндегі куәнің құқықтарын қорғау мақсатында заңда анықталған.

Куә міндетті:

1. Анықтаушының, тергеушінің, прокурордың және соттың шақыруы бойынша келуге; ол дәлелді себепсіз келмеген жағдайда күштеп әкелінуі мүмкін.

2. Іс бойынша барлық өзіне белгілі жайларды шын хабарлауға және қойылған сұрақтарға жауап беруге.

3. Прокурордың, тергеушінің немесе анықтауды жүргізетін тұлғаның рұқсатынсыз алдын ала тергеудің және анықтаудың мәліметтерін жарияламауға. Қажет болған жағдайларда заң куәдан алдын ала тергеудің немесе анықтаудың мәліметтерін жарияламау туралы қолхат алуды көздейді, мұндай жағдайда аталған мәліметтерді жариялау қылмыстық жауапкершілікті туындатады.

Сөйтіп, куә айғақтары сотқа дейінгі тергеп-тесерудің, нақты тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тартудың, іс бойынша әділ шешім қабылдаудың негізінде жатыр.

Құқық қорғау органдарының қызметінде қандай да бір тұлғаның қылмысты жасағанына қатысы бар-жоқтығы туралы дәлелдемелерді алудың негізгі бағыттарының бірі болып куәдан жауап алу түріндегі тергеу әрекеті табылатыны бекер емес. Алдын ала тергеу кезеңінде куәдан жауап алу тергеуші (анықтаушы) үшін қажет бағытта жүргізіліп жататыны құпия емес, бұл ретте әсер етудің түрлі әдістері қолданылып жатады: қорқыту арқылы психологиялық әсер ету, күш қолдану.

Өкінішке орай, куәнің қорғаушы иеленуге қатысты құқығы әзірге қағаз жүзіндегі сипатқа ие. Куәнің мүддесін білдіретін адвокаттың құқықтарының тізімі тиісті нормативтік актілерде жеткілікті дәрежеде көрініс таппаған – мысалы, Қазақстан Республикасының ҚПК мен Қазақстан Республикасының «Адвокатура және адвокаттық қызмет туралы» заңы күдіктілердің, айыпталушылардың, сотталушылардың мүдделерін қорғайтын адвокаттың іс жүргізушілік жағдайын анықтаған [7]. Қылмыстық іс жүргізушілік заңнаманың мағынасына көз жүгіртетін болсақ, адвокат мыналарға құқылы:

1) барлық соттарда, құзыретіне тиісті мәселелерді шешу кіретін мемлекеттік, өзге де органдар мен ұйымдарда заң көмегін сұрап өтініш жасаған тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға және білдіруге;

2) барлық мемлекеттік органдардан және мемлекеттік емес ұйымдардан адвокаттық қызметті жүзеге асыруға қажетті мәліметтерді сұратуға;

3) заң көмегін көрсету үшін қажет нақты мәліметтерді дербес жинауға және дәлелдер табыс етуге;

4) көмек сұрап өтініш жасаған адамға қатысты материалдармен, соның ішінде іс жүргізу құжаттарымен, тергеу және сот істерімен танысуға және олардағы ақпаратты заң актілерінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен белгілеп алуға;

5) іске қатысуға жіберілген сәттен бастап жолығулар санын, олардың ұзақтығын шектемей және мұндай жолығулардың құпиялығын қамтамасыз ететін жағдайларда өзі қорғайтын адаммен оңаша жолығып тұруға;

6) заң көмегін көрсетуге байланысты туындайтын және ғылым, техника, өнер мен басқа да қызмет салаларында арнайы білімді қажет ететін мәселелерді түсіндіру үшін шарттық негізде мамандардың қорытындыларын сұратуға;

7) өтініштер мәлімдеуге, әділет, прокуратура, анықтау, алдын ала тергеу органдары мен соттың лауазымды адамдарының әрекеттеріне белгіленген тәртіппен шағым жасауға;

8) заң көмегін сұрап өтініш жасаған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың заңдарда тыйым салынбаған барлық құралдары мен тәсілдерін пайдалануға.

Адвокат куәнің мүдделерін қорғау барысында аталған құқықтардың қайсысын пайдалана алады?

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, адвокат куәнің мүдделерін істің мән-жайларын анықтау, сонымен қатар куәнің мүдделеріне тікелей қатысы бар іс материалдарын зерттеу жолымен қорғай алмайды, ол тек заңды көмек көрсетумен байланысты кеңес беріп, куәдан жауап алуға қатыса алады.

Сондықтан, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексінде және «Адвокаттық қызмет туралы» заңында адвокаттардың аталған мәселелерге қатысты құқықтарын кеңейтетін және сол арқылы куә ретінде іске тартылатын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын кепілдейтін тиісті құқықтық нормалар орын алуы тиіс.

Куә – әдетте жоғары құқықтық мәдениетке, құқықтық білімдерге ие емес тұлға, алайда қылмыстық процесінің кез келген кезеңдерінде оның айғақтары қандай да бір адамның тағдырын шешеді, сондықтан, біздің ойымызша, оның құқықтары мен бостандықтарын өз клиентіне кез келген заңды көмек көрсете алатын адвокаттың тарапынан кепілдеу мәселесі аса маңызды болып табылады.

Адвокатура туралы заңнамадағы олқылықтардың, адвокаттың заңды қызметіне кедергі жасаудың және шешілмеген бірқатар мәселелердің ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатын Қазақстанды демократиялық және құқықтық мемлекет ретінде орнықтыруға кедергі жасайтыны айдан анық.

Бұл құқықтық нигилизмді және азаматтардың мемлекеттің өз жариялаған қағидаларды жүзеге асыра алатындығына сенімсіздігін туғызады, азаматтардың қорғануға және білікті заң көмегін алуға қатысты конституциялық құқықтарының бұзылуына әкеп соғады.

Куәлардың айғақтары көп жағдайда қылмыс болған жерден немесе тінту кезінде заттай дәлелдемелерді табу кезінде аса маңызды болып табылады. Сонымен қатар, айыпталушыны тінту кезінде табылған заттардың жәбірленушіге тиесілі екенін анықтаған куәлардың айғақтарының да қылмыстарды ашудағы маңызы зор.

Куә айғағы куәнің тергеуге немесе сотқа іс бойынша өзіне мәлім мәліметтерді хабарлауын білдіреді. Куәнің айғақтарына заң бірқатар талаптар қояды.

Куә – бұл тергеу, прокуратура және сот органдарының талабы бойынша белгіленген уақытта келуге және жауап алу процесінде өзіне белгілі және іс үшін маңызы бар мән-жайлар туралы шынайы айғақтар беруге міндетті тұлға. Егер куә өзінің хабардарлығының көзін көрсете алмаса, куә хабарлаған мәлімет дәлел бола алмайды. Куә ретінде жауап алуға жатпайтын адамдардың хабарлауы дәлел болып табылмайды.

Куәдан кез келген іске қатысты мән-жайлар туралы, оның ішінде айыпталушының, жәбірленушінің жеке басы туралы, өзінің олармен және басқа да куәлармен өзара қатынасы туралы жауап алынуы мүмкін (ҚР ҚПК 119-бабы). Куәдан жауап алудың пәніне тек қылмыс оқиғасы туралы мәліметтер ғана емес, сонымен қатар оқиғаның алдында болған, онымен қатар жүрген немесе оның нәтижесінде орын алған мән-жайлар да жатады.

Куәдан өзге куәлардың айғақтарын дұрыс бағалау мақсаттарында оларға қатысты жауап алынуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты жеке жорамалдарды көрсететін, нақты фактілерге негізделбеген куә айғақтарының іс бойынша дәлелдеме бола алмайтынын және айыптау үкімінің негізіне алына алмайтынын бірнеше рет атап өткен болатын. Соған қоса, куә мен жәбірленушінің қылмыстық сот өндірісінің біртектес тұлғалары емес екенін атап өткен жөн. Куәнің істе іс жүргізушілік мүддесі болмайды, онда тұрақты мәртебені иеленбейді, процеске қатысушы емес, жекелеген іс жүргізушілік қатынастардың субъектісі болып табылады және іс жүргізушілік жағдай тұрғысынан, ең алдымен, құқықтық міндеттерді орындау тұрғысынан сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы ҚПК. – А. «Жеті жарғы», - 2018.- 343 бет;
2. Ахпанов А.Н. Проблемы уголовно процессуального принуждения в стадии предварительного расследования. – А.: Жеті-жарғы, 1997. -176 с.;
3. С.Д. Оспанов Уголовный процесс Республики Казахстан. (Общая часть). Учебник, – Алматы, Академия экономики и права, 2002. – 389 с.;
4. Когамов М.Ч. Комментарий Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. - Алматы, Жеті жарғы, 2014. – 1012;
5. Қазақстан Республикасы Конституциясы. – А. Жеті жарғы, 2016;
6. Т.Ж. Қаратаев Қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың алдын ала тергеу барысындағы конституциялық құқықтарының кепілдіктері. Оқу құралы. – Алматы, ҚР ПМ Академиясы, 2009. – 185 б.;
7. Қазақстан Республикасының «Адвокатура және адвокаттық қызмет туралы» заңы. – А., Юрист, 2008.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫ МЕН
АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

Айжігіт Жанболат Жаңбырбайұлы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қаратаев Т.Ж

Ғылыми жетекші, заң ғылымының кандидаты, доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада шетел азаматтары мен азамат-тығы жоқ адамдардың конституциялық құқықтық мәртебесі олардың жалпы құқықтық мәртебесінің негізгі, маңызды бөлігін құрайды және көптеген заң актілері мен заңға тәуелді актілерде бекітіледі.

Түйінді сөздер: ҚР азаматы, шетелдік азамат, апатрид, бипатрид, құқық-тық мәртебе, тұрақты тұратын шетелдіктер, уақытша жүрген шетелдіктер, транзиттік шетелдіктер, виза, паспорт .

**ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН И ЛЮДЕЙ ГОСУДАРСТВА В
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Айжігіт Жанболат Жаңбырбайұлы

Магистрант образовательной программы «Право»

Каратаев Т.Ж

Научный руководитель, к.ю.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье конституционно-правовой статус иностранных граждан и лиц без гражданства является фундаментальной, важной частью их общего правового статуса и закреплён во многих законах и нормативных актах.

Ключевые слова: В этой статье конституционно-правовой статус иностранных граждан и лиц без гражданства является фундаментальной, важной частью их общего правового статуса и закреплён во многих законах и нормативных актах.

**LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND PEOPLE OF THE STATE IN THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Ayzhigit Zhanbolat Zhabyrbayuly

Graduate of the educational program «Law»

Karataev T.Zh

Supervisor, Ph.D., Associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

V etoy stat'ye konstitutsionno-pravovoy status inostrannykh grazhdan i lits bez grazhdanstva yavlyayetsya fundamental'noy, vazhnoy chast'yu ikh obshchego pravovogo statusa i zakreplen vo mnogikh zakonakh i normativnykh aktakh.

Keywords: In this article, the constitutional legal status of foreign nationals and stateless persons is a fundamental, important part of their general legal status and is enshrined in many laws and regulations.

Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің құқықтық жағдайы Республика Конституциясымен, “Шетелдіктердің құқық-тық жағдайы туралы” 1995 жылғы 19 маусымдағы ҚР заңымен т.б. заң актілерімен анықталады. Шетелдіктер – бұл Қазақстанда тұратын, оның заңына бағынатын бірақ оның азаматы болып табылмайтын тұлғалар. Оларға шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар (апатрид) кіреді. Заңнамаға сәйкес Қазақстан Респуб-ликасындағы шетел азаматтары болып Қазақстан Республикасы-ның азаматтары емес және өзінің басқа мемлекеттің азаматтығына қатысты екендігінің дәлелі бар адамдар есептеледі. Ал, Қазақстан Республикасындағы азаматтығы жоқ адамдар – бұлар Қазақстан Республикасының азаматы емес, сондай-ақ өзге мемлекеттің азаматтығында болмайтын адамдар. ҚР азаматтары мен шетел-діктердің (шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар) құқықтық мәртебелері көбіне сәйкес келе бермейді. Негізгі айырмашылық-тары келесілерде:

1. кейбір лауазымдарды (Президент, сот, самолет экипажы-ның командирі, т.б.) тек ҚР азаматтары ғана иеленеді;

2. мемлекеттік құпиямен байланысты жұмысқа кіру ҚР азаматы болып табылмайтындар үшін шектелген;

3. шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар үшін еркін жүріп-тұру құқығы шектелген;

4. жалпыға бірдей әскери міндеттілік шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарға емес тек ҚР азаматтарына ғана тарайды;

5. ҚР азаматтары мен шетелдіктердің деликтқабілеттігі бірдей емес. Мысалы, соңғыларына Қазақстанда болу мерзімін қысқарту, ҚР аумағынан кетіру секілді шаралар қолданылуы мүмкін.

6. шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақ-стан мемлекетінің саяси өміріне араласа алмайды. Сонда да аталмыш ерекшеліктерді ескере отырып шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың конституциялық мәртебесінің жалпы сипаттамасын беруге болады. Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың конституциялық-құқықтық мәртебесі – бұл Қазақ-стан Республикасындағы шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың Конституциямен, заңдармен және өзге құқықтық актілермен белгіленген құқықтары, міндеттері, жауаптылығы.

Жоғарыда аталғандай Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың құқықтық мәр-тебесі республика Конституциясымен, “Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы” ҚР заңымен, оған қоса Шетелдіктердің Қазақстан Республикасына келуінің және болуының, сондай-ақ олардың Қазақстан Республикасынан кетуінің Тәртібімен (28.01.2000) және бірқатар өзге де арнайы актілермен белгі-ленеді. Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің құқықтық жағдайы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарымен де анықтала алады. Шетел азаматтары мен азамат-тығы жоқ адамдардың конституциялық құқықтық мәртебесі олардың жалпы құқықтық мәртебесінің негізгі, маңызды бөлігін құрайды және көптеген заң актілері мен заңға тәуелді актілерде бекітіледі.

Қазақстандағы шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың конституциялық құқықтық мәртебесінің мазмұнын келесідей бөлшектер құрайды:

- конституциялық құқық нормаларымен бекітілген құқық-тары мен міндеттерінің кешені;

- бұл құқықтар мен міндеттерді заңмен қорғау және мем-лекеттік органдармен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен қамтамасыз ету механизмдерін қоса алғанда оларды жүзеге асыру кепілдіктері. Қазақстан Республикасының Конституциясы тегіне, әлеу-меттік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсі-ліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне қарамастан адамдар мен азаматтардың (оның ішінде шетелдіктердің де) құқықтары мен бостандықтарының теңдігіне кепілдік береді. Конституция адамдардың барлығының құқықтары мен бостандықтарының теңдігін бекіткеніне қарамастан түрлі жағдайларға байланысты адамдардың жеке категорияларының

теңсіздігі байқалып қалып жатады. Өйткені, адамдардың кейбір топтарының құқықтық мәртебесінде мәнді ерекшеліктер бар. Мысалы, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар ҚР азаматтарымен теңдей құқықтардың шегін пайдаланбайды. Республика заңнамасына, ғылыми доктринаға қарап отырып, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың саяси құқықтарды иеленбейтінін көреміз. Саяси құқықтарға мынадай құқықтар жатады: мемлекеттік қызметке кіру құқығы, қоғамдық бірлестіктерге бірігу құқығы, сайлау және сайлану құқығы, референдумға қатысу құқығы, тікелей және өз өкілдері арқылы мемлекетті басқару ісіне қатысу құқығы... Саяси партияға шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың мүше болуына, сондай-ақ ұжымдық мүшелікке жол берілмейді. Ал, жеке және әлеуметтік-экономикалық құқықтардың кейбірін шетелдіктер белгілі бір шектеулермен пайдаланады. Олардың бірі – еңбек ету бостандығына құқық. Республика заңнамасына сәйкес адамдардың бұл категориялары республика азаматтары-мен теңдей еңбек ете алады. Бірақ кейбір лауазымдар мен қызметтер түрі олар үшін жабық болып табылады. Сондай-ақ ҚР аумағында еркін жүріп тұру құқығы, жоғары білім алу құқығы да т.б. шетелдіктер үшін біршама шектелген болып табылады.

Қазақстанда жүрген шетелдіктерді үш топқа бөлуге болады:

1. Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын шетелдіктер;
2. Қазақстан Республикасында уақытша жүрген шетелдіктер;
3. транзиттік шетелдіктер.

Қазақстан Республикасында *тұрақты тұратын шетелдіктер* деп тұрақты тұруға Қазақстан Республикасының Үкіметі белгі-леген тәртіппен ішкі істер органдарынан рұқсат және тұрақты тұру құқығына құжат алған шетелдіктер танылады. Тұрақты тұратындарға мынадай құжаттар беріледі: шетелдік азамат үшін - шетелдік азаматтың Қазақстан Республикасында тұруға ықтияр-хаты, азаматтығы жоқ адам үшін - азаматтығы жоқ адамның куәлігі.

Қазақстан Республикасында өзгедей заңды негізде жүрген, сондай-ақ оларға қатысты Қазақстан Республикасының Қыл-мыстық кодексіне сәйкес ауыр немесе аса ауыр қылмыстар деп танылатын әрекеттер жасалуы салдарынан жәбірленуші деп танылған шетелдіктер Қазақстан Республикасында *уақытша жүргендер* деп есептеледі.

Қазақстан Республикасының аумағы арқылы транзитпен жүріп өтуші шетелдіктер *транзиттік шетелдіктер* деп танылады.

Шетелдіктер Қазақстан Республикасына белгілі бір заң актілерінің негізінде келіп, кетеді.

Егер Қазақстан Республикасының тиісті тараппен келісімінде өзгеше тәртіп белгіленбесе, шетелдіктер жарамды паспорт пен оны алмастыратын құжаттармен Қазақстан Республикасының келу визасы болған жағдайда Қазақстан Республикасына келе алады.

“Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы” 1995 жылғы 19 маусымдағы заңда белгіленген жағдайларда шетелдіктердің Қазақстанға келулеріне тыйым салынуы мүмкін.

Қазақстан Республикасына келу кезінде шетелдіктерге Қазақстан Республикасының Үкіметі көздеген тәртіппен көші-қон карточкалары беріледі.

Егер Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында өзгеше көзделмесе, қабылдаушы тараптардың шақыруы және Қазақстан Республикасының рұқсат беруге уәкілетті орган-дарының рұқсаты виза беру үшін негіз болып табылады.

Шетелдіктер қолданыстағы шетелдік паспорттар немесе Қазақстан Республикасының бұған уәкілдік алған мемлекеттік органдары берген кету визалары болған жағдайда сол паспорт-тарды алмастыратын құжаттар бойынша, егер тиісті елмен жа-салған келісімде өзгеше тәртіп белгіленбесе, Қазақстан Респуб-ликасынан кетеді.

Қазақстан Республикасынан кету шетелдікке мына жағдай-ларда рұқсат етілмейді:

а) егер оны қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін негіздер болса істі жүргізу аяқталғанға дейін;

б) егер ол қылмыс жасағаны үшін сотталған болса - жазаны өтеп болғанға немесе жазадан босатылғанға дейін;

в) егер ол өзіне сот жүктеген міндеттемелерді орындаудан жалтаратын болса міндеттемелер орындалғанға дейін;

г) Қазақстан Республикасының заңдары белгілеген өзге де негіздер бойынша.

Шетелдіктің Қазақстан Республикасынан кетуі ол Қазақстан Республикасы азаматтарының, басқа жеке және заңды тұлға-лардың елеулі мүдделерімен байланысты мүліктік міндеттеме-лерді орындағанға дейін кейінге қалдырылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының аумағында қандай да бір құқық-бұзушылық жасаған шетелдікке Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында белгіленгеннен басқа жағдайларда, ҚР азаматтарымен бірдей негіздерде жауапкершілік жүктеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.А.Сарсембаев. Международное частное право. Учебное пособие. Издание 2-ое. Алматы: Ғылым, 2016 ж. - 94 б.
2. Сабитова А.А. Статус иностранных граждан. Внутригосударственные и международно- правовые аспекты. Автореферат. Алматы, 2001 ж. - 7 б.
3. Франция Азаматтық Кодексі, (Напалеон кодексі) 21 наурыз, 1804 жыл.
4. Италия Азаматтық Кодексі 1865 жыл. / www.zakon.kz
5. Германия Азаматтық Жинағы 1896 жыл./ www.zakon.kz

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ АУМАҒЫНДА ЗАҢСЫЗ ҚҰМАР ОЙЫНДАРҒА ҚАРСЫ ӘРЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН-АЛУ

Асылбекулы Айбек

«Құқық» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада магистранттың зерттеуі аясында Ақтөбе облысының экономикалық тергеулер департаментінің материалдары негізінде заңсыз ойын бизнесіне қарсы тұрудың кейбір аспектілері қарастырылған. Автор Ақтөбе облысының ТЖБ-нің 2019 жылға арналған нәтижелері туралы статистикалық мәліметтерді ұсынады және жерасты ойын бизнесі мен қылмыстық жолмен алынған кірісті жылыстатуға / қаржыландыруға қарсы алдын-алу шараларын жинақтайды, сонымен бірге ойыншы мен қылмыскердің жеке басына криминологиялық сипаттама береді.

Түйін сөздер: ойын бизнесі, ақшаны жылыстату, қылмыстық бизнеске қарсы әрекет, заңсыз ойын бизнесі, статистика, алдын-алу.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НЕЗАКОННОМУ ИГОРНОМУ БИЗНЕСУ И ПРОФИЛАКТИКА ДАННОГО ВИДА ПРАВОНАРУШЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Асылбекулы Айбек

Магистрант 1 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены некоторые аспекты противодействия незаконному игровому бизнесу по материалам Департамента экономических расследований Актюбинской области, в рамках магистерского исследования. Автором приведены статистические данные результатов деятельности ДЭР Актюбинской области за 2019 год и обобщены профилактические меры противодействию подпольному игровому бизнесу и отмывания/финансирования преступности, а также дана криминологическая характеристика личности игрока и преступника.

Ключевые слова: игровой бизнес, отмывание денег, противодействие преступному бизнесу, незаконный игровой бизнес, статистика, профилактика.

COUNTERACTION TO ILLEGAL GAMBLING AND PREVENTION OF THIS TYPE OF OFFENSE IN THE TERRITORY OF AKTOBE REGION

Asylbekuly Aibek

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses some aspects of countering the illegal gaming business based on the materials of the Department of Economic Investigations of the Aktobe region, as part of a master's study. The author provides statistical data on the results of the DER of the Aktobe region for 2019 and summarizes the preventive measures to counter the underground gaming business and laundering / financing of crime, as well as gives a criminological description of the personality of the player and the criminal.

Keywords: game business, money laundering, counteraction to criminal business, illegal game business, statistics, prevention.

Одним из основных направлений противодействию теневой экономике – это борьба с незаконным игорным бизнесом.

Еще в 2018 году глава государства в своем Послании «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» Н.А. Назарбаев сказал о «необходимости сокращения теневого оборота на 40% до 2021 года» [1].

Противодействия незаконному игорному бизнесу имеет высокую степень актуальности для страны в целом, в том числе и нашей области. Игорный бизнес посягает на экономические отношения и является источником развития преступной среды. Как известно, одним из опасных последствий незаконного игорного бизнеса является развитие психической зависимости – игромании или как еще называют «лудомания» у лиц, которые приобщились к азартным играм, что представляет опасность общественной нравственности и здоровью населения, семейным ценностям и традициям.

В настоящее время игорный бизнес распространился настолько, что стал представлять реальную опасность для общества. Под легальным бизнесом начали осуществлять деятельность электронного казино и игровых автоматов.

Поэтому данная проблема носит не только социальный, но и общереспубликанский экономический характер, борьба с которой является нашим общим делом.

Проблема усугубляется тем, что в процессе игры в ряде случаев возникают расслабление, снятие эмоционального напряжения, отвлечение от неприятных проблем и игра рассматривается как приятное проведение времени. Поэтому механизму постепенно наступает втягивание и развивается зависимость.

Мировая практика показывает актуальность проблемы патологической зависимости от азартных игр и рассматривается тремя основными причинами:

1) Возникновение социальных и финансовых проблем у патологических игроков: 23% игроков имеют финансовые проблемы, 35% разведены, у 80% нарушены межличностные отношения в браке;

2) распространенностью противоправных действий – до 60% среди зависимых от азартных игр совершают правонарушения;

3) высоким суицидальным риском – от 13 до 40% патологических игроков совершают попытки самоубийств, у 32 - 70% отмечаются суицидальные мысли.

Законодатель предусмотрел два вида ответственности: административную согласно ст.444 КоАП РК «Участие, вовлечение или допуск к азартным играм» и ст.445 КоАП РК «Нарушение законодательства Республики Казахстан об игорном бизнесе» [2], и уголовную, предусмотренного ст. 307 УК РК за «Незаконную организацию деятельности в сфере игорного бизнеса» [3].

«Незаконное открытие либо содержание игорного заведения или незаконная организация деятельности в сфере игорного бизнеса, а равно предоставление помещений для незаконного игорного бизнеса либо организация и проведение азартных игр вне мест, установленных законодательством Республики Казахстан об игорном бизнесе, либо осуществление деятельности в сфере игорного бизнеса без лицензии».

Незаконное открытие игорного заведения – это нарушение законодательства, регулирующего порядок открытия игорного заведения (при отсутствии лицензии, в запрещенных местах). Открытие предполагает подбор помещения, сотрудников игорного заведения и другие действия, необходимые для функционирования игорного заведения.

Под содержанием незаконного игорного заведения следует понимать обеспечение его деятельности путем аренды помещения, оплаты труда работников, оплаты расходов за пользование электроэнергией, оплаты иных расходов. Содержание игорного заведения

признается незаконным, если оно открыто незаконно, действует без учредительных документов, без разрешения или лицензии, занимается запрещенными видами деятельности в сфере игорного бизнеса и т.п.

Предоставление помещений для открытия заведомо незаконного игорного заведения и предоставление помещений для организации незаконного игорного бизнеса предполагает передачу помещений во временное пользование на любых условиях, в том числе в аренду. Под помещением следует понимать помещение или строение, в том числе: собственные или арендуемые квартира, дом, садовый дом, непосредственно примыкающие к ним веранды, террасы, галереи, балконы, подвал жилого строения.

Вместе с тем, игроки азартных игр также признаются виновными и привлекаются к административной ответственности (ст.444 КоАП РК) за принятие участия в них.

Кроме того, принят Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219-III «Об игорном бизнесе» [4]. Согласно которому игорный бизнес – является предпринимательская деятельность, связанная с организацией и проведением азартных игр и (или) пари, является развивающейся и одной из прибыльных сфер услуг экономики Казахстана, в то же время является одной из подверженных воздействию криминала сфер предпринимательской деятельности.

В соответствии со ст.6 Закона Республики Казахстан «Об игорном бизнесе» в Республике Казахстан осуществляются следующие виды деятельности в сфере игорного бизнеса:

- 1) казино;
- 2) зал игровых автоматов;
- 3) букмекерская контора;
- 4) тотализатор.

При этом, согласно ст.11 вышеуказанного Закона, казино и залы игровых автоматов подлежат размещению в Алматинской области на побережье Капшагайского водохранилища и в Щучинском районе Акмолинской области в пределах территорий, определяемых местными исполнительными органами. Открытие их в других местах признается незаконным [4].

Рисунок 1. Зона организации игорного бизнеса в Республики Казахстан

В целях ограждения населения от пристрастий к получению легких денег, Комитетом по финансовому мониторингу МФ РК инициировано предложение в Мажилис и Сенат Парламента Республики Казахстан о размещении тотализаторов и букмекерских контор исключительно в разрешенные зоны.

Также, на территории Республики Казахстан запрещается осуществление деятельности электронного казино и интернет-казино.

Отличие казино от электронного казино заключается в использовании аппаратно-программного комплекса и (или) интернет-ресурса, реализующих возможность организации и проведения азартных игр в режиме реального времени посредством сети Интернет и (или) электронных денег и предусматривающих получение выигрыша.

Интернет-казино – это интернет-ресурс, реализующий возможность организации и проведения азартных игр в режиме реального времени посредством сети Интернет и (или) электронных денег и предусматривающий получение выигрыша.

В результате проверок установлено, что на территории Актюбинской области в основном функционировали игорные заведения с использованием игровых автоматов. Завсегдатаями игровых автоматов расположенных повсеместно в общественных местах как правило являются социально уязвимые слои населения (*несовершеннолетние, студенты, безработные, малоимущие и т.п.*).

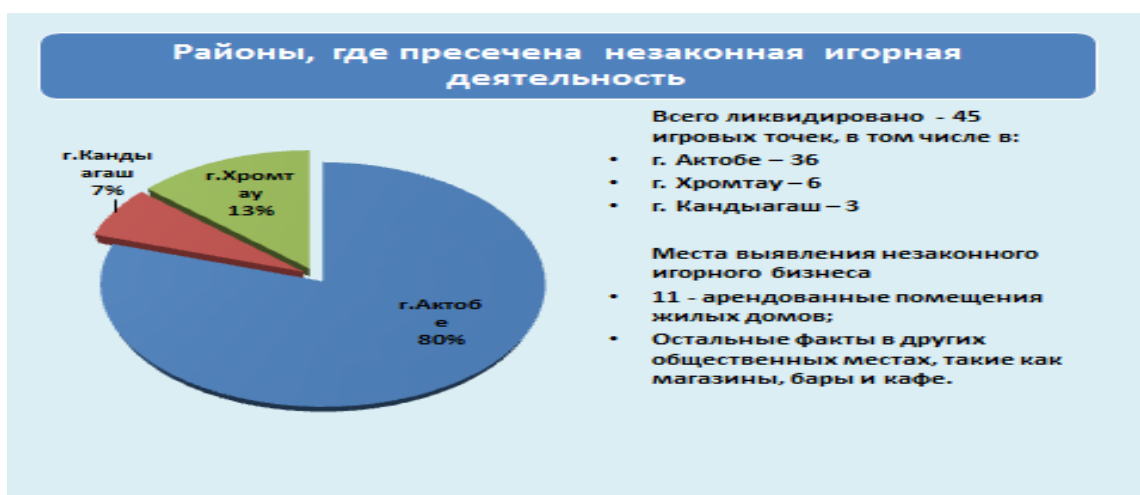
При этом данный вид правонарушения с каждым годом меняет свой облик. Так, в 2007-2009 года залы игровых автоматов существовали под видом заведений, не выплачивающих денежных средств в виде выигрыша. Это был очевидный способ прикрытия азартной игры. Хотя при этом в виде выигрыша выдавались «единицы» для сотовой связи, на которые можно было делать ставки в новой игре. В 2010-2012 годах были развиты «Спортивные покерные клубы и сообщества», которые «де-юре» действовали на основании лицензии на проведения спортивных мероприятий, а фактически занимались организацией азартных карточных игр. В период 2013-2014 годов получили распространение электронные онлайн-казино. С 2015-2017 года по всей республике под видом лотереи функционировали залы игровых автоматов.

Статистические данные Департамента экономических расследований по Актюбинской области по борьбе с незаконным игорным бизнесом за 2019 год приведены в таблице 1 и 2.

Таблица 1. Сведения о выявленных фактах незаконной игровой деятельности в Актюбинской области за 2019 год

Таблица 2. Сведения о пресечении незаконной игровой деятельности в Актюбинской области за 2019 год

Департаментом экономических расследований по Актюбинской области во исполнение поручения председателя Комитета по финансовому мониторингу проводится целенаправленная работа по ликвидации всех объектов незаконного игорного бизнеса функционировавших на территории области.

Судебно-следственная практика расследования уголовных дел в сфере игорного бизнеса за период 2018-2019 г.г. показала рост эффективности деятельности службы экономических расследований.

Проведенной оперативной работой всего в ЕРДР зарегистрировано 19 уголовных дел по ст. 307 УК – 17 дел и ст. 262 УК – 2 дела. Пресечена преступная деятельность 21 лиц, с ликвидацией 45 точек, изъято 105 игровых терминалов, 338 процессора, 199 мониторов, 249 телевизоров, 13 моноблоков, 3 ноутбука, 10 видеорежиссера, 28 термопринтеров, 20 сканеров, 12 модемов, 5 кассовых аппарата, 49 флэшкарт, денежные средства в сумме 3,7 млн. тенге [5].

Первым фактом (всего по Республике два факта регистрации ОПГ по ст. 307 УК) была выявлена в г.Актобе организованная преступная группа (*в составе 12 человек*), которая в 10 точках организовала незаконные букмекерские конторы и игровые автоматы. Предварительная сумма теневого оборота преступно нажитых средств составляет свыше 170 млн. тенге. Всего с начала т.г. в производстве находилось 18 дел, из которых окончено производством 6 дел (*2 дела в суд, 4 прекращено по НПО*) [5].

Также активизирована профилактическая работа в данном направлении. В частности, создан социальный видеоролик под условным названием «Лудомания», который при поддержке акимата Актюбинской области транслируется во всех социальных сетях, общественных местах (*ЦОН, общественный транспорт, торговых домах, кинотеатрах перед началом сеанса, авто/жд вокзалы, аэропорт, учебных заведениях ВУЗ и СУЗ, экраны на улицах города, по местным телеканалам «Рика-ТВ» и «Казахстан-Актобе»*).

В целях противодействия и полной ликвидации незаконных игорных заведений в период с 15 августа по 15 октября 2019 года начато общереспубликанское оперативно-профилактическое мероприятие «Стоп-Игра».

О начале ОПМ, в целях активного участия в данной акции и обратной связи население области было информировано через телеканалы «Хабар 24», Рика-ТВ и «Казахстан Актобе» и привлечены к этой работе общественность и блогеры.

Изготовлены буклеты, календари, брошюры на тему «Игромания и ее последствия», которые распространены в ВУЗах, СУЗах, банках второго уровня и общественных местах (*ТД, ЦОН, автовокзалах, ж/д вокзале, аэропорт*);

Кроме того, ст.307 УК РК также предусматривает ответственность арендодателей за предоставление помещения для организации незаконного игорного бизнеса.

В связи с чем, проведены рейдовые мероприятия с вручением уведомления владельцам торговых помещений о предупреждении уголовной ответственности под роспись владельцам помещений (*кафе, магазины, СТО, гостиничные комплексы, пивные заведения и прочее*), а также по адресам, где ранее были выявлены факты организации незаконного игорного бизнеса;

Подводя итоги, необходимо отметить, что незаконный игорный бизнес в первую очередь имеет негативные последствия для людей, поскольку приводит к психологической зависимости и деградации, во-вторых посягает на экономические отношения и является мощным катализатором развития преступной среды, а борьба с данным видом преступления относится к компетенции Службы экономических расследований.

В этой связи, считаем необходимым:

- обмен оперативными данными о функционируемых игорных заведениях на территории Актюбинской области;
- при проведении рейдовых мероприятий обращать внимание на функционирование незаконных игорных заведений;
- вести учет лиц игроков среди школьников и студентов и проводить психологическую и профилактическую работу (лекции, открытые уроки), а также рейдовые мероприятия около школьных заведений, ВУЗов и СУЗов по установлению функционирования игорных заведений;
- вести учет лиц психически приверженных к азартным играм и лиц, обратившихся за медицинской помощью и факты суицидов лиц приверженных к азартным играм;
- проведение постоянных профилактических мероприятий (*размещение баннеров, билбордов, распечатка листовок, брошюр, трансляция видеороликов в общественных местах, семинары в учебных заведениях и т.д.*) в целях разъяснения среди населения о запрете организации и предоставления помещения для незаконного игорного бизнеса, а также участия в азартных играх, что влечет за собой уголовную и административную ответственность.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н.А. Послание народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 г.// https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2020 г.)
3. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (в действующей редакции с учетом изменений и дополнений 24.01.2020г)
4. Закон Республики Казахстан от 12 января 2007 года № 219-III «Об игорном бизнесе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.)
5. Материалы Департамента экономических расследований по Актюбинской области// <http://aktobe.gov.kz/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТЕРРОРИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Асылбекулы Айбек

«Құқық» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Каирова Нелля Иمامуратовна

Ғылыми жетекші, қ.ғ.к., профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақала Қазақстан Республикасында терроризм мен экстремизмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың кейбір аспектілеріне арналған, соңғы бес жылдағы статистикалық мәліметтерді ұсынады және қылмыскердің орташа портретін жасайды. Сонымен қатар, осы қызметті реттейтін нормативтік құқықтық актілер қарастырылып, қылмысты қаржыландыруға қарсы күрестің кейбір қылмыстық-құқықтық ерекшеліктері ашылды.

Түйінді сөздер: терроризм, экстремизм, қылмысты қаржыландыру, терроризм мен экстремизм, қылмыс статистикасы, алдын-алу.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Асылбекулы Айбек

Магистрант 1 курса образовательной программы «Право»

Каирова Нелля Иمامуратовна

Научный руководитель, кандидат юридических наук, профессор

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Данная статья посвящена некоторым аспектам противодействия финансированию терроризма и экстремизма в Республике Казахстан, приведены статистические данные за последние пять лет и составлен среднестатистический портрет преступника. Кроме того, рассмотрены нормативно-правовые акты регулирующие данную деятельность и раскрыты некоторые уголовно-правовые особенности противодействия финансированию преступности.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, финансирование преступности, противодействие терроризму и экстремизму, статистика преступности, профилактика.

SOME ASPECTS OF COUNTERING THE FINANCING OF TERRORISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Asylbekuly Aibek

Graduate of the educational program «Law»

Kairova Nella Imamuratovna

Scientific adviser, PhD in Law, Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article is devoted to some aspects of combating the financing of terrorism and extremism in the Republic of Kazakhstan, provides statistical data for the last five years and compiles an average portrait of a criminal. In addition, the regulatory legal acts governing this activity are examined and some criminal legal features of combating crime financing are disclosed.

Keywords: terrorism, extremism, crime financing, counterterrorism and extremism, crime statistics, prevention.

За последнее десятилетие в Республике Казахстан наблюдается ежегодный рост религиозных объединений, большинство из которых составляют представители деструктивных религиозных течений, направленных на подрыв государственных устоев и общественную безопасность в целом.

Вопросы борьбы с терроризмом и экстремизмом имеют особую актуальность, в связи с участвовавшими случаями террористических актов и дестабилизации общественно-политической ситуации.

Терроризм – это сложное и постоянно меняющееся явление. Его мотивация, механизмы финансирования и поддержки, методы нападений и выбор целей постоянно изменяются, что еще более усложняет разработку эффективной стратегии борьбы с ним. Растущие транснациональные масштабы терроризма требуют более активного межгосударственного сотрудничества в сфере уголовного правосудия с целью недопущения предоставления убежища тем, кто совершает или пытается совершить преступления террористического характера.

Для существования, поддержания и стимулирования своих сторонников и адептов, логически, необходимо их финансирование. Одной из важнейших проблем в области борьбы с терроризмом, требующих срочного разрешения, является совершенствование международного сотрудничества в сфере перекрытия мировых финансовых потоков, которые направляются на поддержку террористов и их деятельности.

Казахстан оказался в эпицентре международной преступной деятельности и остро ощутил на себе ее деятельность, события и факты проявления терроризма и экстремизма в республике в том числе г.Актобе и Актюбинской области в 2009 -2016 гг. свидетельствуют об актуальности и необходимости постоянной борьбы с финансированием преступности.

Терроризм фактически превратился в глобальную угрозу, требующую принятия глобальных мер с упором на профилактическую работу. Эти меры должны включать широкий спектр краткосрочных и долгосрочных инициатив – от рассмотрения основных условий, способствующих распространению терроризма, до наращивания потенциала государств в области предупреждения терроризма и борьбы с ним. Если контртеррористические меры основаны на эффективном уголовном судопроизводстве при соблюдении принципов верховенства права и прав человека, они могут стать мирным, поддающимся учету и законным ответом на терроризм. Такой ответ на терроризм со стороны системы уголовного правосудия поможет избежать эскалации насилия и применения силы за пределами защиты и процедурных гарантий, которые установлены законом. Он может укрепить приверженность общества соблюдению принципа верховенства права и прав человека даже в условиях террористической угрозы. Роль системы уголовного правосудия в противодействии терроризму сопряжена с решением сложных задач.

Фактически главная задача контртеррористических стратегий должна заключаться в предотвращении совершения террористических актов. Однако в действительности дело обстоит так, что в настоящее время многие системы уголовного правосудия действуют эффективнее, когда речь идет о реагировании на уже совершенные преступления и наказании за них, а не тогда, когда в первую очередь следует заниматься их предупреждением. Зачастую применяемые на практике уголовно-правовые меры оказываются неэффективными в деле предотвращения достижения целей террористических планов.

Упредительная профилактическая стратегия уголовного правосудия в отношении террористического насилия предполагает наличие системы, охватывающей все основные преступления, соответствующие следственные полномочия и методы, а также правила доказывания и меры по международному сотрудничеству. Цель заключается в том, чтобы заранее интегрировать основные и процедурные механизмы для уменьшения масштабов и тяжести террористического насилия при строгом соблюдении ограничений и мер защиты в рамках системы уголовного правосудия, а также принципов верховенства права. При решении этих задач разные системы уголовного правосудия руководствуются разными подходами, которые зависят от их правовой традиции, уровня развития, относительной сложности их институциональной структуры и собственных обстоятельств. В некоторых случаях воспринятая срочная необходимость в реагировании на конкретную угрозу побуждает государства импровизировать в использовании новых подходов, вплотную приближаясь к крайним пределам, предусмотренным уголовным законодательством и нормами надлежащего судопроизводства.

Многим системам уголовного правосудия приходится прилагать существенные усилия для повышения эффективности своих мер по предупреждению терроризма и, в частности, для расширения своих возможностей сотрудничества на международном уровне в рамках различных контртеррористических инициатив.

Интенсивной пропагандой идей радикализма и терроризма в сознании казахстанского общества целенаправленно формируются идеи, чреватые разжиганием межконфессиональной вражды и розни, способные инициировать насильственные экстремистские и террористические акции.

Отмечается повышение качества технической, художественной и психологической составляющих размещаемых в Интернете информационно-пропагандистских материалов террористических организаций. Использование социальных сетей позволяет эмиссарам международных террористических организаций значительно расширить свою аудиторию, перевести проводимую агитацию на системную основу.

Основная проблема выявления финансирования заключается в том, что выявление истинных целей спонсирующей и спонсируемой стороны часто «законспирированы», сбор средств террористической организацией ведётся часто под благовидными предлогами и, как правило, через третьи организации, либо третьих лиц. Доказывание расходования средств на уже совершённый или готовящийся теракт исключительно затруднено в связи с секретным характером соответствующих финансовых операций, оно предоставляется возможным с помощью имеющегося в наличии в любом уголовно-процессуальном законодательстве набора процессуальных действий, а также в рамках стандартных форм взаимной правовой помощи по уголовным делам.

Законом Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г) определен и обновлен перечень субъектов финансового мониторинга на предмет отмывания (легализации) доходов, полученных преступным путем и финансирования терроризма [1].

В Республике Казахстан предусмотрена уголовная ответственность по ст. 258 УК РК «Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму» [2]. Согласно статистическим данным Комитета правовой статистики и специальному учету Генеральной прокуратуры Республики Казахстан в стране по ст. 258 УК РК зарегистрировано: в 2015 г. – 17, в 2016 – 20, 2017 – 24, в 2018г. – 21, в 2019 год - 10 фактов. Из числа выявленных лиц зарегистрированных преступлений в 2019 году за финансирование террористической деятельности имеют места и женщины и мужчины, граждане РК, в возрасте 21-39 лет, официально безработные, имеющие среднее образование [3].

В соответствии со [статьей 258](#) УК, а также [подпункту 12\)](#) статьи 1 Закона о противодействии легализации (отмыванию) доходов и [подпункту 3\)](#) статьи 1 Закона о противодействии экстремизму, финансированием терроризма и экстремизма является предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгоды имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования, спонсорская и благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознавшим террористический и экстремистский характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования.

Финансированием терроризма и экстремизма следует признавать также предоставление или сбор материальных средств, например, предметов обмундирования, экипировки, средств связи, лекарственных препаратов, жилых либо нежилых помещений, транспортных средств.

Преступление признается оконченным с момента сбора, передачи (направления) денег, иного имущества или оказания услуг. При этом фактического использования указанных активов в целях, изложенных в диспозиции [статьи 258](#) УК, не требуется [4].

Для сокрытия преступных доходов, террористы используют методы и механизмы, которые применяются для отмывания доходов. Сокрытие источников и каналов финансирования имеет важное значение независимо от того, является ли происхождение соответствующих средств преступным или легальным. Это позволяет использовать их для дальнейшего финансирования террористических актов и организаций.

Раскрытие этого вида преступлений осложняется тем, что они совершаются законспирированными преступными группами либо законспирированным путём, в виде перечисления денежных средств родственникам или друзьям, находящимся за рубежом под видом материальной помощи.

Подводя итоги событий прошлых лет можно сказать, что проблема терроризма является глобальной проблемой человечества и одним из противодействий является борьба с финансированием преступной деятельности. Данная проблема тесно связана с транснациональной экономической преступностью и активно ею подпитывается. Поэтому изучение инструментов противодействия финансированию терроризма и создание необходимых рычагов воздействия весьма актуальна.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 191-IV «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г)
2. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (в действующей редакции с учетом изменений и дополнений 24.01.2020г)
3. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 11 «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях»
4. Статистические данные «Отчет показателей зарегистрированных уголовных правонарушений в Республике Казахстан» за 2015 - 2019 гг. Официальный сайт Комитета

правовой статистике и специального учета Генеральной прокуратуры Республики Казахстан
// <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>

**ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ БАРЫСЫНДА КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ
ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕ
ЗАҢНАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Баубекова Динара Саятовна

*«Құқық» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
SILKWAY халықаралық университеті, Шымкент қ., Токаев к-сі, 27;*

Құрылыс саласын жүзеге асыру барысында кәсіпкерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуде заңнамаларды қолданудың ерекшеліктері қаралады. Сот практикасында пайда болған мәселелерге саралау жасалынады.

Түйінді сөздер: конституциялық құқық, азаматтық кодекс, кәсіпкерлік кодексі, мемлекеттік сатып алу, секвестр .

**ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ДЛЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ И
ИНТЕРЕСОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В РЕАЛИЗАЦИИ СТРОИТЕЛЬНОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Баубекова Динара Саятовна

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Право»
Международный Университет SILKWAY, Шымкент, ул. Токаева, 27;*

Особенности применения законодательства для обеспечения защиты прав и интересов предпринимателей будут учтены при реализации в строительной отрасли. Вопросы, возникающие в судебной практике, должны быть проанализированы.

Ключевые слова: конституционное право, гражданский кодекс, деловой кодекс, государственные закупки, секвестр.

**FEATURES OF APPLICATION OF LEGISLATION TO PROTECT THE RIGHTS AND
INTERESTS OF ENTREPRENEURS IN THE IMPLEMENTATION OF THE
CONSTRUCTION INDUSTRY**

Baubekova Dinara Sayatovna

*2-year graduate student of the educational program «Law»
SILKWAY International University, Shymkent, st. Tokaev, 27;*

Features of the application of legislation to ensure the protection of the rights and interests of entrepreneurs will be taken into account when implemented in the construction industry. Issues arising in judicial practice should be analyzed.

Keywords: constitutional law, civil code, business code, public procurement, sequestration.

Қазақстан Республикасының басты мақсаты адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, кәсіпкерлердің мүддесін қамтамасыз ету және мемлекеттік қызметтің имиджін көтеру болып табылады.

Ол туралы Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2018 жылдың 10 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жасаған кезекті Жолдауында [1]тағы да, «мемлекеттік әкімшілендіру кезінде кәсіпкерлер мен тұрғындардың шығындарын қысқартуға

байланысты жұмыстарды жалғастыру қажет екендігін және бизнесті реттеуге қатысты заң қабылдау керектігін, заң үстемдігін арттыру мәселесіне» тоқталып отыр. Аталған тапсырманы орындау барлық мемлекеттік органдардың басты міндеті болып табылады.

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және құрылыс саласын реттеу Жолдауда қаралған басты мәселелердің бірі Себебі қазіргі таңда Қазақстан Республикасы аумағында құрылыс саласында шешімін таппаған сұрақтар көп. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасы аумағында көптеген салынып жатқан құрылыстар тоқтап, көптеген құрылыс мердігерлері өздерінің құрылысқа салған қаражаттарын ала-алмай жүр. Соның салдарынан көптеген құрылыс мердігерлері банкротқа ұшырып, өз жұмыстарын тоқтатуға мәжбүр болып отыр. Аталғандай мәліметтерді Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінің статистикалық есебінен [2]де көруге болады.

Жоғарыда көрсетілген проблемалардың пайда болу себептеріне мемлекет пен азаматтар арасында жасалынған шарттардың бұзылуы және құрылыс саласын реттеуші заң нормаларын жүзеге асыру механизмның болмауы сынды жайттарды жатқызуға болады.

Оған мысалы ретінде Қазақстан Республикасы ПМ Б. Момышұлы атындағы оқу орталығында құрылыс саласында туындап отырған жайтты айтуға болады.

Яғни, Қазақстан Республикасы ПМ Б.Момышұлы атындағы оқу орталығының ғимараттарына күрделі жөндеу жұмыстарын жүргізу жөнінде 2011 жылғы 25 мамырдағы Қазақстан Республикасы Оңтүстік мемлекеттік сараптама ЕМК-ның № 19-0274/11 мемлекеттік сараптамасы негізінде, жобалы-сметалық құжаттар жасалып, мемлекеттік бюджеттен 697 млн. 559 мың теңге ақшалай қаражат қарастырылып, аталған жөндеу жұмыстары жоспарға сәйкес кезең-кезеңімен 5 жылға жоспарланған [3]. Жобалы-сметалық құжаттарды жасаушы болып «Аст-студия» ЖШС болып табылады. Оқу орталығының ғимараттарына бірнеше объектілер кіріп отыр: жатахана; оқу корпусы; асхана; тир және т.б. Жатақхананың күрделі жөндеу жұмысына мемлекеттен 142 млн. 918 мың теңге; оқу корпусының күрделі жөндеу жұмысына 264 млн. теңге қарастырылған.

Аталған іс-әрекеттер «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңының, 65-бабының талаптарына сәйкес болып отыр [4]. Яғни, объектілер құрылысын салу үшін жобаны басқару жөніндегі инжинирингтік қызметтер көрсету тәртібін және жобаны басқару жөніндегі қызметтер көрсететін ұйымдарға қойылатын біліктілік талаптарын сәулет, қала құрылысы және құрылыс істері жөніндегі уәкілетті орган белгілеп отыр. Сонымен қатар іс-әрекеттер осы заңның 62-63 баптарына сай жасалынған.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы мемлекеттік сатып алу туралы Заңына және «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңының 66-бабына сай өткізілген тендер негізінде, мердігер «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС жеңімпаз ретінде танылады.

Алғашқы, күрделі жөндеу жұмыстарына, яғни 2012 жылы жатақхананың күрделі жөндеу жұмыстарын бастау мақсатында Қазақстан Республикасы ПМ-нен 22 млн теңге қарастырылып, ол бойынша «тендер» өткізілген. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы ПМ Б. Момышұлы атындағы оқу орталығы экономикасын тиімді пайдалану арқылы 47 млн теңге қаражат осы бағытқа жұмсалынады.

2013 жылы жатақхананың күрделі жөндеу жұмыстарын толығымен бітіру үшін мемлекеттен 100 млн. теңге бөлініп, 71 млн теңгесі оқу орталығы жатаханасын толық аяқтауға, ал 29 млн. теңге оқу корпусының күрделі жөндеу жұмыстарын бастауға бағытталған. Осы қаржыға сәйкес оқу корпусында: жылу жүйесі, кәріз (конализация), 3-4 қабаттардың есік терезелерін ауыстыру сынды алғашқы жөндеу жұмыстары жүзеге асырылады.

Ал, 2014 жылы оқу корпусын жөндеу мақсатында мемлекеттен 165 млн.теңге бөлініп, жұмыстар толықтай игерілді.

Осы 2012-2014 жж бойынша күрделі жөндеу жұмыстары бойынша құрылыс жұмыстары толық атқарылып, қаражат толықтай игерілді және 336 млн 918 мың теңге атқарған жұмысы үшін «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС компаниясына есебіне уақытысында толықтай аударылған [5].

2013-2014 жылғы жасалған жұмыстарды *мердігер «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС* Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік сатып алу туралы» 2007 жылғы заңының 32-бабына сәйкес, «бір көзден алу тәсілімен мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру негіздері» тәртібінде жүзеге асырылды. Себебі, «қандай да бір өнім берушіден тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алған мемлекеттік кәсіпорында, дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан да көп % мемлекетке тиесілі заңды тұлғада және олармен үлестес заңды тұлғада қолда бар тауарлармен, жабдықтармен, технологиямен, жұмыстармен немесе көрсетілетін қызметтермен біріздендіру, стандарттау немесе үйлесімділігін қамтамасыз ету мақсатында нақ сол өнім берушіден басқа да сатып алуды жүргізу қажеттігі туындаса» аталған мердігер жұмысты жалғастыра алады.

2015 жылғы жоспарланған жұмыстарды, яғни оқу корпусына толықтай аяқтауға бағытталған күрделі жөндеу жұмыстарын мерзімінен бұрын аяқтау мақсатында 2014 жылы Мердігер «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС компаниясы өз бастамасымен және 68 млн. 303 мың 49 теңге көлемінде өзінің қаражаты есебінен объектіні аяқтау туралы өтініш жасаған. Оқу орталығының бастығы, аталған бастаманы қолдай отырып, Қазақстан Республикасы ІІМ-нің 2011 жылғы 16 тамыздағы №419 бұйрығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Момышұлы атындағы оқу Орталығы» Жарғысының 34-тармағы негізінде, «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС басшысына 2014 жылдың 11 шілдесінде шығыс №4/63-762 СЕНІМХАТ берген. Сенімхатта «тиісті қаражаттың 2015 жылы мемлекеттен бөлініп, құрылыс ЖШС басшысына берілетіндігі көрсетілген және ол туралы Р. Утешов келісім берген». Себебі, Қазақстан Республикасы ІІО туралы заңына және орталықтың жарғысына сәйкес Орталық бастығы оқу мекемесі көлемінде бюджет аударымдарын игеру және өзгерістер жасау туралы өкілеттерді жүзеге асыра алады.

Аталған шешімдер, Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің нормаларын да сәйкес келіп отыр.

Қазақстан Республикасы 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім)» 623-бабына сай, «Егер мердігерлік шартта орындалған жұмысқа немесе оның жекелеген кезеңдеріне алдын ала ақы төлеу көзделмесе, тапсырысшы мердігерге жұмыс тиісті түрде және келісілген мерзімде, не тапсырысшының келісімімен - мерзімінен бұрын орындауға құқылы» аталған жағдайда жұмыстың нәтижесін түпкілікті тапсырғаннан кейін келісілген баға төленеді. 2014 жылғы «Жобалау-сметалық құжаттамада» оқу корпусының шатырын жөндеу жұмысының жоспарланбауына қарамастан, мердігер, «мемлекет мүдделері үшін шұғыл іс-қимыл жасау қажеттігін, атап айтқанда, жұмыстың іркілуі салынып жатқан объектінің қирауына немесе бүлінуіне әкеп соқтыратынын» дәлелдей отырып объектіні толық аяқтау керек деп шешіп отыр. Себебі, мердігер осындай жағдайда негізгі жұмысты жасауға міндетті (ҚР АҚ-нің 654-бабы).

Сонымен қатар, аталған кезеңде, оқу корпусы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 30 желтоқсандағы «Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу мен білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидаларын бекіту туралы №1684 Қаулысының [5] талаптарына да сәйкес болмаған.

Яғни 2015 жылға жоспарланғандықтан жөндеу жұмыстарына қатысты оқу ғимаратының шатыры жабылмаған, оқу процессін бастауға лайық емес. Ол мәселе Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Момышұлы атындағы оқу орталығының 2014 жылғы 7 тамыздағы жедел отырысының мәжілісінде қаралап, бекітілген.

Жоғарыда көрсетілген негіздерге байланысты «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС өзінің қаражатымен оқу ғимаратына күрделі жөндеу жұмыстарын толық аяқтаған.

Сонымен қатар, 2015 жылы 17 қаңтарда оқу орталығы мен мердігер қаражатты қайтару туралы шарт жасасқан. Бірақ, Қазақстан Республикасы Бюджеттік кодекстің 96-бабына сай, қаражаттың есепте болмауына байланысты шарт тіркелмеген.

Алайда, 2015 жылғы республикалық бюджетті нақтылау кезінде республикалық бюджет комиссиясының 2015 жылғы 17 ақпандағы № 2 хаттамалық шешімімен күрделі шығыстар, оның ішінде оқу орталығының ғимаратына күрделі жөндеуге жұмсалатын қаражаттар секвестрленген¹. Яғни, күрделі жөндеу жұмыстарына жұмсалатын қаражаттар мемлекетпен қайтарып алынған.

Қазақстан Республикасы 2008 жылғы «Бюджеттік кодексі» 110-бабына сәйкес, «Секвестр бюджет қаражатының шығыстарын белгілі бір шектерде қысқартуды көздейтін арнайы тетікті білдіреді, ол республикалық және жергілікті бюджеттерді атқару кезінде бекітілген түсімдер республикалық және жергілікті бюджеттерге толық түспеуі салдарынан бекітілген бюджеттік бағдарламаларды толық көлемде қаржыландыру мүмкін болмаған жағдайларда енгізіледі. Тиісті бюджеттік комиссияның секвестрлеу туралы ұсынысын ескере отырып, бюджетті атқару жөніндегі уәкілетті орган азаматтық-құқықтық мәмілелердің тіркелуін жүзеге асыруды және секвестрлеу белгіленген бюджеттік бағдарламалар (кіші бағдарламалар) бойынша төлемдер жүргізуді тоқтата тұрады. Секвестрлеу кезінде бюджет қаражаты есебінен жасалған азаматтық-құқықтық мәмілелер бойынша туындаған қатынастарды реттеу Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Аталған кодекстің нормаларына саралау жасау арқылы, секвестрленген қаражаттар кері қайтарылмайды, себебі оның орындалу механизмы қаралмаған. Осының салдары құрылыс саласына кері әсерін тигізіп отыр.

Бірақ, мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобалары бойынша мемлекеттік міндеттемелерді, оның ішінде мемлекеттік концессиялық міндеттемелерді орындауға бағытталған бюджет қаражатының шығыстары бюджетті атқару процесінде секвестрлеуге жатпайды. Ал, тіркелген азаматтық-құқықтық мәмілелерге сәйкес мемлекеттік мекемелердің қабылданған міндеттемелері бойынша бюджет қаражаты ағымдағы қаржы жылының 20 желтоқсанынан кейін бюджетті атқару процесінде секвестрлеуге жатпайды.

Концессия дегеніміз концессия объектілерін құруға (реконструкциялауға) және пайдалануға бағытталған, концессионердің қаражаты есебінен немесе концеденттің қоса қаржыландыруы шарттарымен жүзеге асырылатын қызметі. Концессионер – концессия шартын жасасқан, оның ішінде өз қызметін бірлескен қызмет (жай серіктестік) туралы шарт негізінде жүзеге асыратын, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке тұлға және (немесе) мемлекеттік мекемелерді және дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан көп пайызы мемлекетке тікелей немесе жанама түрде тиесілі (концессиялық жобаларды қаржыландыру жөніндегі ұйымдардан басқа) болатын квазимемлекеттік сектор субъектілерін қоспағанда, заңды тұлға²;

Бірақ қолданыстағы ережеге сай, «Секвестр және/немесе тиісті бюджеттердің қолма-қол ақшаны бақылау шотында ақша жетіспеген жағдайларда, егер Тапсырыс беруші Өнім берушіге тиесілі қаражатты Шартта көрсетілген мерзімдерде төлемесе, Тапсырыс беруші Өнім берушіге мерзімі өткен әрбір күн үшін тиесілі соманың 0,1 % (нөл бүтін оннан бір) мөлшерінде ұсталған төлемдер бойынша тұрақсыздық айыбын (өсімпұл) төлейді. Бұл ретте

¹ Қазақстан Республикасы ИМ 15.06.2015 ж №12-12-3-71/1-9290 хаты

² Концессиялар туралы Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі N 167 Заңы.

тұрақсыздық айыбының (өсімпұл) жалпы сомасы Шарттың жалпы сомасының 10 %-нан аспауға тиіс»³

Ал, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 616-бабына сай, мердігерлік шарты бойынша бір тарап (мердігер) екінші тараптың (тапсырысшының) тапсырмасы бойынша белгілі бір жұмысты атқаруға және белгіленген мерзімде оның нәтижесін тапсырысшыға өткізуге міндеттенеді, ал тапсырысшы жұмыс нәтижесін қабылдап алуға және оған ақы төлеуге (жұмыстың бағасын төлеуге) міндеттенеді. Мердігерлік шартта жұмысты орындаудың бастапқы және түпкі мерзімі көрсетіледі. Тараптардың арасындағы келісім бойынша шартта жұмыстың жекелеген кезеңдерінің аяқталу мерзімдері (аралық мерзімдері) де көзделуі мүмкін (ҚР АҚ-нің 620 бабы). Мердігерлік шартта орындалуға жататын жұмыстың бағасы немесе оны анықтау әдістері көрсетіледі. Жұмыстың бағасы смета жасау жолымен белгіленуі мүмкін. Жұмыс мердігер жасаған сметаға сәйкес орындалған жағдайларда смета күшке ие болып, тапсырысшы оны растаған кезден бастап шарттың бір бөлігіне айналады (ҚР АҚ-нің 621 бабы).

Егер мердігерлік шартта орындалған жұмысқа немесе оның жекелеген кезеңдеріне алдын ала ақы төлеу көзделмесе, тапсырысшы мердігерге жұмыс тиісті түрде және келісілген мерзімде, не тапсырысшының келісімімен - мерзімінен бұрын орындалған жағдайда жұмыстың нәтижесін түпкілікті тапсырғаннан кейін келісілген бағаны төлеуге міндетті (ҚР АҚ-нің 623 бабы).

Тапсырысшы мердігерлік шартта көзделген мерзімде және тәртіппен орындалған жұмыстың нәтижесін мердігердің қатысуымен қарауға және қабылдауға міндетті (ҚР АҚ-нің 630 бабы).

Құрылыс мердігерлігінің шарты бойынша мердігер тапсырысшының тапсырмасы бойынша шартта белгіленген мерзімде белгілі бір объектіні салуға не өзге де құрылыс жұмысын орындауға міндеттенеді, ал тапсырысшы мердігерге жұмысты орындауы үшін қажетті жағдайлар жасауға, оның нәтижесін қабылдап алуға және ол үшін келісілген бағаны төлеуге міндеттенеді. Құрылыс мердігерлігінің шарты кәсіпорынды, үйді (оның ішінде тұрғын үйді), ғимаратты немесе өзге де объектіні салуға немесе қайта жанартуға, сондай-ақ монтаждау, іске қосу-жөнге келтіру және салынып жатқан объектімен тығыз байланысты өзге де жұмыстарды орындауға жасалады. Егер шартта өзгеше көзделмесе, осы параграфтың ережелері үйлер мен ғимараттарды күрделі жөндеу кезінде де қолданылады. Егер мұның өзі шартта көзделген болса, мердігер объектіні пайдалануға беруді тапсырысшы объектіні қабылдағаннан кейін шартта көрсетілген мерзім ішінде қамтамасыз етуге міндеттеме алады. Құрылысты толық аяқтау туралы шарт жасасу кезінде мердігер өзіне құрылыс және оны қамтамасыз ету жөніндегі барлық міндеттемені алады және шарт ережелеріне сәйкес тапсырысшыға пайдалануға дайын объектіні тапсыруға тиіс (ҚР АҚ-нің 651 бабы)..

Мердігер құрылысты және оған байланысты жұмыстарды жұмыстың көлемі мен мазмұнын және жұмысқа қойылатын басқа да талаптарды айқындайтын жобалау құжаттамасы мен жұмыстың бағасын айқындайтын сметаға сәйкес жүзеге асыруға міндетті. Шартта өзге нұсқаулар болмаған кезде мердігер жобалау-құжаттамасында және сметада (жобалау-сметалық құжаттамада) көрсетілген барлық жұмыстарды орындауға міндетті. Құрылыс мердігерлігі шартында жобалау-сметалық құжаттаманың құрамы мен мазмұны айқындалуға тиіс, сондай-ақ тараптардың қайсысы және қандай мерзімде тиісті құжаттаманы беру керек екені көзделуге тиіс (ҚР АҚ-нің 654 бабы).

Орындалған жұмысқа ақыны тапсырысшы сметада көзделген мөлшерде заң актілерінде немесе шартта белгіленген мерзімде және тәртіппен төлейді. Толық аяқталатын

³ Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы

Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2015 жылғы 11 желтоқсандағы № 648 бұйрығы.

құрылыс кезінде шартта көрсетілген баға, егер тараптардың келісімінде өзгеше көзделмесе, тапсырысшы объектіні қабылдап алған соң толық көлемінде төленеді (ҚР АҚ-нің 657 бабы).

Сондықтан, Қазақстан Республикасы Азаматтық және азаматтық іс жүргізу кодекстеріне сай Мердігер «ӨндірісҚұрылысТехМонтаж» ЖШС осы мәселе бойынша сотқа шағымдануға және шығынды өндіруге құқығы бар.

Осыны негізге алған мердігер Қазақстан Республикасы ПМ Б. Момышұлы атындағы оқу орталығынан ақша өндіру жөнінде, талап арызбен сотқа жүгінді.

Бірінші инстанция бойынша талап арызды қараған Оңтүстік Қазақстан облысының мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты 2015 жылдың 20 қарашасында қабылдаған шешіміне, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 272;273 баптарын басшылыққа ала отырып, «Қазақстан Республикасы ПМ Б.Момышұлы атындағы оқу орталығынан тиісті қаражатты өндіру туралы шешім шығарған».

Алайда, 14 қаңтар 2016 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының азаматтық істерді жөніндегі соттарының шешімдеріне сәйкес; Қазақстан Республикасы Бюджеттік кодексінің 96-бабына сүйене отырып, «жасалған шарттың жергілікті атқару органында тіркелмеуіне байланысты күші жоқ» деп тани отырып, бірінші инстанциядағы соттың шешімін өзгертіп отыр.

2016 жылы 3 қазан күні осы істі қараған Қазақстан Республикасының азаматтық істерді қарау бойынша Жоғарғы соты «Оңтүстік Қазақстан облысының азаматтық сотының 2016 жылғы 14 қаңтардағы шешімін өзгеріссіз қалдыру туралы шешім шығарған.

Жоғарыда көрсетілгендердің негізінде кәсіпкерлердің құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету және заңнамаларды жетілдіру мақсатында Қазақстан Республикасының 2015 жылғы қабылданған «Бюджеттік кодексіне» секвестрленген қаражаттарды азаматтарға қайтарудың механизмын реттейтін норма ендіру қажет деп есептеймін.

Сонымен қатар «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңына мемлекеттік сатып алумен байланысты шарттар жасаудың тәртібін бекіту қажет.

«Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сатып алу туралы» заңында сатып алуды жүзеге асыру барысында оның қанша мерзімде орындалатындығы туралы көрсетілмеген, ал Бюджеттік кодексте бөлінетін қаражат 1 жылға ғана жасалынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2018 жылдың 10 қаңтарындағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жасаған кезекті Жолдауы. <http://adilet.zan.kz/rus>;

2. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінің статистикалық есебі. <http://adilet.zan.kz/rus>;

3. 2011 жылғы 25 мамырдағы № 19-0274/11 мемлекеттік сараптамасы негізінде, жобалы-сметалық құжаттар <http://adilet.zan.kz/rus>;

4. «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңы <http://adilet.zan.kz/rus>;

5. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 30 желтоқсандағы «Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу мен білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» санитариялық қағидаларын бекіту туралы №1684 Қаулысы <http://adilet.zan.kz/rus>.

**РОМАН ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АЗАМАТТЫҚ ЗАНДАРДАҒЫ
КВАЗИКЕЛІСІМДЕР МЕН КВАЗИДЕЛИКТТЕР**

Даухаренова Зияш Ержалгасқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада міндеттемелердің түрлері, атап айтқанда квази-келісімшарттар мен квазимедиликтілер туралы айтылады. Сондай-ақ Римде және қазіргі заманғы азаматтық заңдарда квазикелісімдердің мен квазиделиктілердің мысалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: заң, міндеттемелер, заң, квазиделикт, квазикелісім, Рим құқығы, жауапкершілік.

**КВАЗИДОГОВОРЫ И КВАЗИДЕЛИКТЫ В РИМСКОМ И СОВРЕМЕННОМ
ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ**

Даухаренова Зияш Ержалгасовна

Студент образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены виды обязательств, а именно квазидоговоры и квазиделикты. А также приведены примеры квазидоговоров и квазиделиктов в римском и современном гражданском праве.

Ключевые слова: право, обязательства, закон, квазиделикт, квазидоговор, римское право, ответственность.

QUASI-AGREEMENTS AND QUASI-DELICTS IN ROMAN AND MODERN CIVIL LAW

Daukharenova Ziyash Erzhalgasovna

Student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the types of obligations, namely quasi-agreements and quasi-delicts. It also provides examples of quasi-agreements and quasi-tortures in Roman and modern civil law.

Key words: law, obligations, law, quasi-tort, quasi-contract, Roman law, responsibility.

Римское право - это *jus* одного из крупного государства древнего мира. В Риме была создана абстрактная правовая форма, успешно регулировавшая любые отношения, которые касались частной собственности. Это объясняет тот факт, что римское право пережило римскую государственность и приобретшая новую жизнь в рецепции.

Опыт и достижения римского частного права можно найти в современных правовых системах, в международном гражданском, торговом и судебном праве в некоторых странах. Казахская правовая система отражает классификацию средств воздействия на поведение людей (указ, запрет, разрешение (разрешение), наказание), которые были разработаны в римском праве. Гражданское право использует термины и понятия, разработанные в Риме: договор, компенсация, возмещение, обоснование и многие другие.

До возникновения обязательства лицо (должник) освобождается полностью. Приняв обязательство, оно в определенной степени ограничивает себя, обременяет его обещаниями,

ограничивает свободу и налагает некоторые юридические обязательства, юридические кандалы и юридические обязательства. В определении обязательств римские юристы говорят об оковах, путях и т. д. В Законах XII таблиц, Таблице III содержится норма, согласно которой кредитор может забрать к себе в дом неисправного должника и наложить на него оковы или колодки весом не менее 15 футов.

Следовательно, обязательство - это правоотношения, в соответствии с которыми сторона (кредитор) имеет право требовать, чтобы другая сторона (должник (debitor) что-либо дала (dare), сделала (facere) или предоставила (praestare). Debitor обязательно должен был выполнить требования кредитора. Кредитор имеет право на определенное поведение должника, которое может быть выражено в каком-либо положительном или отрицательном действии, то есть контролировать его действия. В связи с этим, предметом обязательства всегда является действие, которое имеет юридическое значение и порождающее правовые последствия.

В римском праве все обязательства делились на следующие категории:

Таблица 1.

В моем докладе будет раскрыта тема обязательств, относящиеся к первой категории, указанные в таблице 1. Таким образом, в римском праве выделяются два основания возникновения обязательств:

1) договорные обязательства возникали из договора (контракта), т. е. легитимного и одобренного соглашения между сторонами, которые заключены на добровольной основе (bonafidae);

2) деликтные обязательства возникали вследствие деликта (правонарушения).

Со временем было установлено, что соглашения существуют и защищаются как обязательства и деликты по причинам, которые ранее не были санкционированы законом. В Дигестах появляется следующее предложение: «Обязательства возникают либо из контракта, либо из преступления, либо особым образом по разным причинам». (D. 44. 7. 1). Вследствие чего возникли еще две категории:

1) как бы договорные обязательства (quasi ex contractu из квазидоговоров) происходили в случае заключения договора, который ранее не существовал и не подпадает под известный договор. В таком случае применялся договор, который был наиболее похожим по содержанию на заключенный. В этом контексте обязательство считалось « как бы договорным».

2) как бы деликтные обязательства (quasi ex delicto — из квазиделиктов) были аналогичны как бы договорным обязательствам и возникали вследствие непредусмотренных и не подпадавших ни под один вид деликтов (правонарушений). Как бы договорные обязательства (quasi ex contractu из квазидоговоров) и как бы деликтные обязательства (quasi ex delicto — из квазиделиктов) впервые были названы в Институциях Юстиниана.

Впоследствии разделение обязательств на четыре типа было окончательно утверждено: «возникают из договора или как бы из договора, из деликта или как бы из деликта».

Обязательные отношения в квазисоглашениях устанавливаются двумя сторонами, которые не находятся в договоре друг с другом: никто никому ничего не поручает, ни о чем не договаривается, но жизненные обстоятельства складываются так, что обязательственные отношения возникают сами по себе, при этом они похожи с договорными обязательствами. Основные типы обязательств, возникающих из таких «как бы договоров» включают в себя ведение чужих дел без поручения (*negotiorum gestio*) и обязательства из неосновательного обогащения.

Иски из неосновательного обогащения (*condictiones sine causa*) — это так называемые кондикции, целью которых является возвращение неосновательного обогащения за счет кого-либо другого. Неосновательное обогащение получается, если ценность переходит из собственности одного человека в собственность другого человека, и, следовательно, оказывается, что для удержания этой ценности получателем нет достаточного юридического основания. При этих условиях обогащение за счет других должно быть возвращено, чтобы жертва могла представить одно из абстрактных указаний обогащенному в зависимости от обстоятельств.

Ведение чужого дела без поручения - это один из типов квази-договоров, который состоит в том, что некто обязуется вести чужие дела без всякого поручения и со стороны их владельца. Все это приводит к взаимным обязательствам между владельцем дела и лицом, инициировавшее их поведение.

Таким образом, необходимыми условиями возникновения обязательств являлись:

— дело, которое осуществляет гестер, должно быть чужим, т. е. представлять собой распоряжение не своими, а чужими правами (ремонт чужого дома);

— любые действия, предпринятые этим лицом в пользу других, должны быть выполнены исполнителем без предварительного согласования с владельцем дела. В то же время мотивы, такие как общественный долг, моральные или личные соображения, которыми руководствовалось лицо, занимающийся чужим делом, не имели значения;

— действия, исходящие от гестера, должны осуществляться для пользы противоположной стороны (владельца дела).

Чтобы понять, представим себе такой случай: наш сосед, который держит лавку и нередко продающий нам в кредит, отлучился для покупки новой партии товаров как раз тогда, когда ураган повредил большую часть черепицы, покрывавшей крышу его лавки. Помня о прошлых одолжениях и в знак расположения вообще, мы – не имея поручения – занялись срочным ремонтом крыши, чтобы дождь не испортил содержимое лавки. Все как будто бы по договору, но только без самого договора.

Возникает следующее: как мы будем рассчитываться? На этот вопрос римские юристы отвечают со всей справедливостью: за услугу – спасибо, за расходы – плати. Это и есть типичный пример квазиконтракта или "контрактоподобных фактических обстоятельств".

В современном гражданском праве также предусматривается, что необходимые расходы и иной реальный ущерб, понесённые лицом, действовавшим в чужом интересе без поручения, подлежат возмещению заинтересованным лицом (статья 859 ГК РК). Кроме того стоит отметить, что лицо, действия которого в чужом интересе привели к положительному для заинтересованного лица результату, имеет право на получение вознаграждения, если такое право предусмотрено законом, соглашением с заинтересованным лицом или обычаями делового оборота (статья 860 ГК РК).

В древнеримском праве любое противоправное деяние, договорное или недоговорное нарушение прав и интересов других лиц, которое вызвало причинение ущерба, называется **деликтом (delictum)**. Эта концепция включает в себя все виды вредного поведения - от

воровства, оскорблений до государственной измены, которые характерны для любого субъекта - отдельных людей, государства или общества в целом.

Система деликтной ответственности характеризуется исчерпывающим (закрытым) списком источников дела, и следует отметить, что не существует общего правила, согласно которому любое нарушение чьих-либо прав создает обязанность компенсировать вред. Во многих случаях из-за неправомерного поведения лица возникало обязательство, не подпадающее ни под один из предусмотренных нормой права деликтов. Такие обязательства называют как бы деликтными. Данное название впервые появилось в Дигестах Юстиниана.

Quasi ex delicto – является обязательством при отсутствии деликта, но его содержание и характер аналогичны нарушению (то есть неправомерными).

В таблице 2 наглядно видно отличия квазиделиктов от деликтов.

Таблица 2.

Квазиделикты	Деликты
1. При отсутствии вреда, но при опасности его возникновения	1. Только при вредных последствиях
2. Без установления вины	2. Наличие вины деликвента
3. Без точного определения исполнителя	3. Исполнитель точно известен
4. Могли совершить животные, вещи, невменяемые лица	4. Деликвент не может быть вещью, животным

Существуют множество видов квазиделиктов в римском праве, вот несколько из них:

1) ответственность судьи за ненадлежащее ведение судебного разбирательства (ущерб, причиненный невежеством судьи, как если бы это было не по его вине); судья был обязан возместить ущерб в полном объеме;

2) за действия, которые создают какую-либо угрозу для других людей (например, что-то в доме возле оживленной улицы очень ненадежно подвешено, поставлено что-то на подоконник), ответственность наступала даже без непосредственного ущерба (формальный состав правонарушения) посредством предъявления народных исков;

3) ответственность за вылитое или выброшенное из здания, все жильцы несли солидарную ответственность (если при этом был убит свободный человек, штраф — 50 тыс. сестерций; за ранение — по решению суда);

4) ответственность владельцев судов и гостиниц за материальный ущерб, умышленно причиненный их работниками (кража, уничтожение чужого имущества, мошенничество); с владельца была взыскана двойная стоимость имущества;

5) ноксальная ответственность *pater familias* за ущерб, причиненный его подвластными (включая рабов и животных).

Стоит отметить, что вышеуказанные типы квазиделиктов встречаются в современном национальном законодательстве. Начнем с того, что ответственность за квазиправонарушения хорошо известна в публичном праве. Вот лишь несколько примеров административного права:

- Выдача лицами, осуществляющими техническое обследование надежности и устойчивости зданий и сооружений, заключения, выполненного с нарушением требований утвержденных строительных норм и содержащего недостоверные данные, которые могут повлечь за собой ухудшение эксплуатационных качеств, снижение прочности, устойчивости зданий, строений, их частей или отдельных конструктивных элементов (ст.317 КоАП РК);

- Незаконные переоборудование и перепланировка жилых и нежилых помещений в существующих зданиях без архитектурно-строительного проекта и соответствующего решения структурных подразделений местных исполнительных органов, осуществляющих функции в области архитектуры, градостроительства и строительства;

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2020 г.);
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2020 г.)
3. Учебник «Римское частное право» - М.В. Яровая – 179 стр., 2004 г.;
4. Учебник «Римское право» - А.А. Иванов – 284 стр., 2012 г.;
5. Электронный ресурс <https://studrb.ru/works/entry19913>;
6. Научная статья «К вопросу о квазиделиктных обязательствах» (А.Диденко, доктор юридических наук, профессор).

МЕДИАЦИЯ КЕЗЕНДЕРІ

Избасарова Асель Бектургановна

«Құқық» кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада медиация рәсімін өткізудің кезеңдері туралы айтылған

Түйінді сөздер: медиация, медиатор, кокус, пікірталас

ЭТАПЫ МЕДИАЦИИ

Избасарова Асель Бектургановна

Старший преподаватель кафедры «Право», м.ю.н.

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются вопросы об этапах проведения медиации

Ключевые слова: медиация, медиатор, кокус, спор

THE STAGES OF MEDIATION

Izbasarova Asel Bekturganova

Senior lecturer of the Department of Law, M. Yu.n.

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article discusses the stages of mediation

Keywords: mediation, mediator, Caucus, dispute

В любом обществе на любом историческом этапе имеются «инструменты» разрешения и снятия социальной напряженности, специфика «инструментария» урегулирования и разрешения конфликтов отражает степень развития того или иного общества.

Наиболее цивилизованными способами разрешения правовых споров, демонстрирующими высокий уровень демократической культуры в обществе, развитость институтов гражданского общества и правового государства признаются негосударственные процедуры урегулирования правовых споров. Данные процедуры характеризуются тем, что субъекты спора активно участвуют в разрешении конфликта, отстаивая свои интересы, но, стараясь при этом совместно искать пути обоюдного результата (например, непосредственные переговоры), при необходимости они прибегают к помощи третьих лиц, которые содействуют им в урегулировании конфликта и как следствие в разрешении спора. Одной из подобных процедур является *медиация*.

Медиация в современном виде появилась в 60-70-е годы в США [1; 14], в 80-х она обосновалась в Англии, Австралии, Франции, Бельгии, Нидерландах, Германии, Австрии, Италии, Швейцарии [1]. Хотя сама идея разрешения споров с участием нейтральной незаинтересованной стороны, авторитетной для всех участников содействующей разрешению спора не нова.

Медиация (от латинского «mediare»- посредничать) – это старинная процедура разрешения споров, предполагающая участие нейтральной незаинтересованной стороны, авторитетной для всех участников содействующей разрешению спора. [2] В современном же

понимании медиация представляет собой процедуру урегулирования разногласий с помощью не заинтересованного лица, именуемого посредником, который оказывает сторонам содействие в ведении переговоров и способствует достижению согласия между ними.

Медиация осуществляется в определенной последовательности. Типичная медиация имеет ряд стадий, выстраивающих процесс наиболее эффективным образом. Это означает, что медиация — это продуманный отточенный метод и структурированный процесс. Следовательно, медиация представляет собой совокупность логически выстроенных структурных частей, именуемых фазами, ступенями, этапами или стадиями. [3]

Как правило, процесс медиации состоит из восьми этапов.

1 этап. Вступительное слово медиатора

2 этап. Презентация сторон

3 этап. Дискуссия

4 этап. Кокус

5 этап. Формирование повестки дня

6 этап. Выработка предложений

7 этап. Подготовка предложению

8 этап. Выход из медиации

Однако это универсальная процедура, ход которой может изменяться в соответствии с потребностями ее участников, и она во многом зависит от участников и сути конфликта между ними. Теперь давайте остановимся на каждом этапе.

Первый этап. Вступительное слово медиатора. Во вступительном слове медиатор рассказывает сторонам о том, что такое процесс медиации, о том, на каких принципах он построен (особое внимание здесь стоит уделить конфиденциальности), объясняет свои функции в этом процессе и свою роль в предстоящих переговорах, знакомится со сторонами и представляется сам, рассказывает сторонам о их роли в предстоящих переговорах, спрашивает у сторон, располагают ли они достаточным временем для ведения переговоров (если хотя бы одна из сторон не располагает достаточным временем, в среднем два-три часа, то медиацию лучше перенести на более удобное время), все ли заинтересованные в разрешении конфликтной ситуации стороны присутствуют на переговорах или стоит пригласить кого-то еще, рассказывает сторонам об этапах проведения медиации, при этом оговаривает возможность проведения кокусов, т.е. индивидуальных бесед медиатора с каждой из сторон. Несмотря на то что во вступительном слове медиатор сообщает сторонам большой объем информации, это не должен быть монотонный монолог, медиатор должен "держать" внимание сторон, постоянно убеждаясь в том, что стороны внимательно слушают его и понимают то, о чем он говорит. Вступительное слово занимает в среднем 10-15 минут, не стоит его искусственно сокращать и думать, что некоторые моменты можно опустить. Самый незначительный нюанс, о котором не было упомянуто в процессе медиации, может превратиться в серьезную проблему. Таким образом, во вступительном слове медиатор сообщает сторонам большой объем информации, однако важно, чтобы такое сообщение не стало монотонным монологом. Медиатор должен уметь "держать" внимание сторон, постоянно убеждаясь в том, что стороны внимательно слушают его и понимают то, о чем он говорит. Вступительное слово занимает в среднем 10-15 мин. и не стоит его искусственно сокращать за счет каких-то моментов. Самый, на ваш взгляд, незначительный нюанс, о котором вы не упомянули в процессе медиации, может превратиться в серьезную проблему. Опытные медиаторы серьезное внимание уделяют вступительному слову: необходимо, чтобы оно было четко структурировано и отработано. Произнося вступительное слово, медиатор знакомится со сторонами, создает необходимую психологическую атмосферу, устанавливает правила ведения процесса медиации, закладывает необходимый фундамент для дальнейшей работы.

Второй этап - презентация сторон. На этом этапе медиатор предоставляет каждой стороне возможность рассказать о том, в чем, на ее взгляд, заключается спорная ситуация. Начать рассказ о своем видении ситуации предлагается, как правило, той стороне, которая обратилась с просьбой о проведении медиации. Во время рассказа сторон медиатор является активным слушателем, делает для себя необходимые пометки в блокноте, чтобы не упустить в дальнейшем важные детали, в случае необходимости задает уточняющие вопросы. Важно, чтобы во время рассказа вторая сторона не перебивала презентующую. Медиатор должен обеспечить необходимый порядок при проведении медиации. По окончании рассказа каждой стороны медиатор кратко пересказывает услышанное, избегая оценок и сглаживая все острые углы. В завершение медиатор интересуется: не упустил ли он что-либо значимое и не хочет ли презентующая сторона что-то добавить к сказанному. Во время проведения этого этапа важное значение имеет резюмирование, т.е. пересказывание медиатором услышанного от каждой стороны. В данном случае применяется уже известная из темы "Переговоры" "эхо-техника". Пересказывая услышанное, медиатор дает возможность презентующей стороне услышать свой рассказ со стороны, внести необходимые дополнения и уточнения. Этот же рассказ слышит вторая сторона, но слышит от человека, не участвующего в споре. Его безоценочный пересказ не несет в себе агрессивной, эмоциональной окраски, из него исключены все обидные для стороны высказывания. Это помогает второй стороне взглянуть на ситуацию глазами своего оппонента.

Третий этап - дискуссия. По окончании презентации сторон медиатор предлагает сторонам обменяться мнениями по поводу услышанного, высказать свои замечания. Вполне возможно, что стороны начнут вести весьма эмоциональный диалог. В этом случае медиатору стоит дать им высказаться, "сбросить" накопившиеся эмоции, т.е. применить технику "вентиляции эмоций", но не выпустить ситуацию из-под своего контроля. Во время проведения дискуссии ведется работа по первичному формированию повестки дня, проявляются моменты, по которым сторонам предстоит прийти к согласию.

В том случае, если во время дискуссии страсти накаляются и дискуссия превращается в перепалку или стороны под разными предлогами уклоняются от конструктивного диалога, медиатор объявляет сторонам о необходимости проведения кокусов.

Четвертый этап - кокус, т.е. беседа медиатора с каждой стороной индивидуально. В соответствии с принципом равноправия сторон количество кокусов, проводимых с каждой стороной, должно быть одинаковым, так же как и время, затраченное на кокус. Это необходимо, чтобы впоследствии медиатора не обвинили в симпатии только к одной из сторон.

Во время проведения кокуса могут быть выявлены новые обстоятельства, относящиеся к спорной ситуации, которые стороны не желают раскрывать в присутствии друг друга. В кокусе медиатор помогает участнику медиации увидеть со стороны свою позицию в споре, взглянуть на ситуацию глазами своего оппонента, понять его позицию, аргументы и чувства (в этой ситуации удобно применить технику "адвокат дьявола"). По окончании кокуса медиатор резюмирует беседу, спрашивает сторону, не хочет ли она что-то добавить или уточнить, а также, что из сказанного в ходе кокуса он может сообщить другой стороне.

Проведение кокусов позволяет медиатору выявить возможные точки соприкосновения сторон по спорному вопросу.

Пятый этап - формирование повестки дня. На этом этапе медиатор предлагает сторонам сформулировать и записать те вопросы, по которым они хотят прийти к соглашению в ходе процесса медиации. Вопросы повестки дня должны быть сформулированы сторонами таким образом, чтобы понимались ими однозначно. По завершении формирования повестки дня медиатор зачитывает сторонам сформулированные ими вопросы и предлагает в случае необходимости что-то подкорректировать или добавить.

Шестой этап - выработка предложений. Стороны обмениваются предложениями по решению каждого вопроса, внесенного в повестку дня. Этот этап является одним из самых

важных в процессе медиации. Медиатор помогает сторонам в случае необходимости услышать друг друга, увидеть то положительное, что есть в предложении каждого из них, увидеть дополнительные ресурсы, которыми они обладают, прийти к новому решению, удовлетворяющему обоим, и т.д. Совсем не обязательно, чтобы в каждой ситуации медиатор активно выполнял все перечисленные функции. Иногда сторонам лучше не мешать, но держать руку на пульсе переговоров необходимо.

Седьмой этап - подготовка соглашения. На предыдущем этапе стороны совместно выработали предложения по разрешению спорных вопросов, внесенных в повестку дня. Теперь необходимо проверить каждое из них, протестировать на реальность. В том случае если какое-либо из предложений не выдержало тест на реальность, то необходимо вернуться к обсуждению и выработке нового предложения, которое, в свою очередь, было бы выполнимо и приемлемо для каждой из сторон. Те предложения, которые прошли тест на реальность и устраивают обе стороны, вносятся в составляемый договор (предварительно в случае необходимости редактируются). Составленное соглашение должно однозначно трактоваться каждой стороной.

Важную роль на этом этапе играет обсуждение сторонами возможных последствий неисполнения составленного соглашения. Стороны должны представлять себе последствия и действия друг друга в случае невыполнения соглашения одной из них.

Восьмой этап - выход из медиации. Задача этого этапа - получение медиатором обратной связи о результатах работы. Стороны оценивают, во-первых, насколько они удовлетворены достигнутым соглашением; во-вторых, насколько удовлетворены самой процедурой переговоров с участием медиатора; и, наконец, они оценивают свое эмоциональное состояние: стало им легче после сеанса медиации, упало или, наоборот, возросло психологическое напряжение и т.д. Итак, вы получили некоторое представление о том, что такое медиация, чем она отличается от судопроизводства, каковы принципы проведения медиации, какова роль и функции медиатора, какие этапы включает медиация. Кроме того, вы уже знакомы с правилами проведения переговоров и представляете разницу между переговорами и медиацией. Используя полученные знания о переговорах и медиации, попробуйте провести ролевую учебную игру по медиации.

Список использованной литературы:

1. Бесемер Христовф. МЕДИАЦИЯ. Посредничество в конфликтах. /Перевод с нем. Н.В. Маловой - «Духовное познание», Калуга, 2004;
2. Источник информации. Центр медиации и права. www.mediacia.com
3. Стадии медиации. Конусова В.Т. Соискатель кафедры гражданско-правовых дисциплин Казахского гуманитарно-юридического университета. www.rusnauka.com

ҚЫЛМЫС САЛДАРЫНАН КЕЛТІРІЛГЕН МОРАЛДЫҚ ЗИЯНДАРДЫ ӨТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Кайнарова Аконер Сайлаубаевна

Аға оқытушы, магистр

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Іс жүзінде 90 жылдарға дейін моралдық зиянның орнын толтыру мәселесі көтерілмеді. Танылу барысында моралдық зиян шеккен тұлға үнемі дерлік мүліктік немесе тәнге келтірілген зиянмен көрсетіледі, ал қылмыстың жекелеген санаттары бойынша (қорлау, жала жабу) ол қылмыстың құрамындағы қажетті элемент болғандықтан, оның болуы күмән туғызбайды.

Түйінді сөздер: қылмыс, қылмыстық іс, қылмыс құрамы, моральдық зиян

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА УГОЛОВНОГО ВОЗМЕЩЕНИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

Кайнарова Аконер Сайлаубаевна

Магистр, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Практически до 90-х годов возмещение морального вреда отвергалось. При признании лица потерпевшим моральный вред почти всегда указывался наряду с имущественным или физическим вредом, а по отдельным категориям преступлений (оскорбление, клевета) его наличие сомнению не подвергалось, поскольку он является необходимым элементом состава преступления.

Ключевые слова: преступление, уголовное дело, состав преступления, моральный ущерб.

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF CRIMINAL COMPENSATION FOR NON-PECUNIARY DAMAGE

Kainarova Akoner Sailaubaeвна

Master, senior lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Practically before 90-h years indemnifying the moral harm was rejected. At confession of the person aggrieved moral harm nearly was always indicated alongside with property or physical harm, but on separate category of the crimes (the insult, slander) his(its) presence to doubt did not be subjected to since he is a necessary element corpus delicti.

Keywords: crime, criminal case, corpus delicti, moral damage.

Ежелгі уақытта азаматтық және қылмыстық құқық арасында қатаң шекара болған жоқ, және көбінесе, кінәліге айып түрінде тағылатын жаза жәбірленушінің пайдасына толықтай немесе ішінара өндіріліп алынды. Мұндай өндіріп алу жеке тұлғаның мүліктік емес құқығын қорғау жағдайында, сірә, жәбірленушіге келтірілген тән немесе адамгершілік зәбір көру күйзелісі үшін ақшалай өтемақы немесе басқа түр ретінде қарастыруға болады.

Құқықтық ойды дамытумен және азаматтық құқықпен қатар қылмыстық құқықты біртіндеп бөлумен, кейбір елдердің заңнамасы жәбірленуші үшін азаматтық істе де, сондай-ақ қылмыстық істе де тек мүліктік зардаптың орнын толтырып қана қоймай, моралдық күйзелістің орнын толтыру мүмкіндігін қарастыра бастады.

Қылмыс нәтижесінде келтірілген материалдық емес шығынның моральдық залалдың орнын толтыру тәжірибесі өзінің бастауын Германиядан және Франциядан алады. Германияда ХҮ ғасырдың өзінде мүліктік емес зиян үшін «ақы төлеу» болды, бірақ: күйзеліске ұшырату, дене жарақаты, бостандығынан айыру және тұрмысқа шықпаған қызды «ұятқа қалдыру» сияқты белгілі бір жағдайларда қатаң түрде іске асырылды. Францияда бұл институтты қолдану ХҮІІ ғасырдан тәжірибе аса бастады. Наполеон кодексі моральдық зиянның орнын толтыру мүмкіндігін бекітпесе де, француз соттары бұл институтты Германияға қарағанда әлдеқайда кең қолданды. Ең ауыр қылмыстан бастап, қарапайым қолайсыздыққа дейінгі барлық адамгершілік-ізгілік зиянның өтеуін төлеуге жатқызылатын болды. Қазақстанда, керісінше, заңнама мұндай өтеуін төлеу институтын барынша шектеді.

Басты акцентті азаматтың мүліктік құқығын қорғауға дәстүрлеп жасайтын Рим құқығының өзінде де, адам өмірі саласындағы материалдық емес, яғни тенденция олардың денсаулығын, арын, бет-беделін қорғауға жұмсады. Өтеуін төлеудің ХІІ кестесі Заңында: азат адамның сынған сүйегі үшін – 300 асс, құлдың сынған сүйегі үшін – 150 асс, ренжіткені үшін (төбелескені, намысына тиетін, зақымдамай бірақ қол көтергені) – 25 асс, және т.б. заманауи тілмен айтқанда, денсаулыққа тигізген зиянның орнын толтыру және жәбірленуші күйзелісінің материалдық өтеуін төлеуге күдіксіз ұмтылушылық болды [1]. Өзгенің мүліктік емес құқығын бұзғаны үшін кінәліге толығымен жәбірленушінің пайдасына шешілетін, ақшалай айып салынды.

Жәбірленуші пайдасына ақша төлеуді кеңінен тарату «моральды өтеу» институтының қанды кек орнын ауыстыратын, даусыз прогрессивті рөл атқарды. «ХІІ кесте» Заңдары тек дене жарақатында ғана тараптар жәбірленушінің пайдасына айып туралы келіспегенде ғана, оның үстіне айып бұл жағдайда жеке түзетудің ресми орнын басушы болған жағдайда ғана талион қағидатын сақтайды [2].

Батыс Еуропа елдерінің заңнамасы Рим құқығының айтарлықтай ықпалымен қалыптасқаны баршаға мәлім. Мысалы, атап айтқанда, Вергельд деп аталатын «Салий шындығында» жәбірленушіге көрсеткен жәбірі үшін өтем ретінде сотталушы төлемнің үштен екісін жәбірленушінің пайдасына, үштен бірін – судьялар графының пайдасына төлеп отырды. Вергельдтің кесімді бағасы қылмыстың ауырлығына, жәбірленушінің және жәбірленушінің қоғамдық жағдайына байланысты болды [2].

Моралдық зиянның мүмкіндік қағидаларын ең жақсы меңгерген ел Англия. «Ағылшын құқығы зиянның өтеуін төлеу кезінде материалдық және материалдық емес шығындар арасында ешқандай айырма жасамайды. Егер ол шындық болса және салмақты болса барлық зиянның өтеуін төлеу ұсынылады...» [3]

Қылмыс құрбанының материалдық емес игілігін қорғауға бағытталған, құқықтық норманы жетілдірумен қатар, мүліктік ретінде де, мүліктік емес зиян ретінде де және әділ сот жүйесі құрбаны ретінде де (әсіресе бұл адамды заңсыз бостандығынан айыруға байланысты болғанда) өтеуін төлеу институты қалыптасу процесі белең алды.

XX ғасырдың басында Еуропаның көптеген елдерінде, соның ішінде Италияда, Францияда, Португалияда, Швейцарияда, Англияда оны заңсыз қылмыстық жауапкершілікке тартуға байланысты адамға келтірілген адамгершілік сипатындағы зиянның өтеуін төлеу қарастырылды.

Қазақстандық заңнамада, күрделі және белгілі дәрежеде айрықшаланатын қылмыстан жәбірленушінің тартқан моралдық зиянның өтеуін төлеуде қалыптасуының өзіндік сабақтастық тарихы бар.

Ежелгі қазақ мемлекеттік құқық тарихына үңіле отырып, оның құрылған сәтінен бастап, бүкіл дамуы бойында адам өмірінің материалдық емес саласын қорғауға назар

аударылғанына көз жеткізуге болады, соның ішінде ақшалай өндіріп алу жолымен, қылмыстан зәбір көріп жапа шеккендердің пайдасына шешілген.

Егер көптеген елдердің құқықтық жүйелерінде қылмыстан келтірілген зиянның өтеуін төлеу жеке материалдық емес игілікті құқықтық қорғау тәсілі болып табылса, қазақ құқығында ең басынан бастап тек қана материалдық емес игілікке жасалған қастандық үшін ғана емес, азаматтың мүліктік құқығының айтарлықтай кең шеңберіне де жасалған қастандық үшін өтем ақы төлеуді белгілеуде оның өзіндік төл сипаты қалыптасқаны назар аудартады.

Алғашқы ұлттық кодекс – Жеті Жарғыға – адамның өмірін, денсаулығын, арын, намысын, мүлкін қорғауға бағытталған көптеген баптар енгізілген. Ұрлық кезінде, өзгенің затын заңсыз пайдаланғаны үшін мүліктік шығынның орнын толтырумен қатар, «жәбірлегені үшін» ерекше ақшамен өтеуін төлеу белгіленген. Адамның ар-ожданы мен намысына қастандық жасағаны үшін материалдық жауапкершілікке аз назар аударылмаған. Мысалы, ерліктің нышаны ретіндегі сақал-мұртын жұлғаны үшін немесе жалаңаш қылышты сілтегені үшін, жауаптылыққа тарту кездескен.

Адамның әлеуметтік жағдайы денеге салынған жарақат үшін салынатын ақшалай өтемақы мөлшеріне де ықпал етті.

Отандық құқықта қастандықпен байланысты моралдық зиян үшін өтемақы төлеу кезінде материалдық та, материалдық емес те игіліктер келтірілген зиянды төлеу мөлшерін максималды белгілеудің айқын тенденциясы қадағаланып отырды. Судьяға әрбір жолы істің жеке жағдайы бойынша қиянаттың мөлшері туралы өзінің шешуіне беруге болмайды, онда бұрынғы заң шығарушының қырағылығы, кестелері және кесімді бағасы болуы тиіс. Бұл кестелер мен кесімді бағалар негізсіз болғаны мен, олар белгілі сыртқы тәртіпті, сыртқы үдемелілікті белгілейді. Сол кездің қылмыстық заңнамасында қылмыстан келтірілген моралдық зиянның өтеуін төлеу мүмкіндігі туралы жалпы нормасы жоқ болса да, қылмыстан жәбірленушінің алған іштей күйзелісі үшін ақшалай өтем төлеу мүмкіншілігінде көрініс берді.

Азаматтық және қылмыстық құқықты біртіндеп бөлу қылмыстық заңнамада тенденциялардың өсуімен ақшалай айыптарды мемлекет кірісіне алып, жәбірленушінің пайдасына өндірімеуден, айыпкердің қылмыстық жаза жолымен оған келтірілген моралдық зияны үшін жәбірленушінің материалдық қанағаттандыра алу мүмкіндігі айтарлықтай дәрежеде азайды.

Қазақстан заңнамасында моральдық зиянның орнын толтыру институты пайда болған сәттен бастап соттар жалған мәліметтер таратумен және басқа да құқық бұзушылықтармен, денсаулыққа кесірін тигізген моралдық зиянның өтеуін төлеумен байланысты айтарлықтай аса үлкен жұмыстарды қарастырды. Осы құқықтық институттың жаңалықтарын ескере отырып, қылмыстық құқықтағы қылмыстан келген моралдық зиянның орнын толтырумен байланысты бірқатар мәселелерді қараймыз.

Қазіргі кезде отандық қылмыстық құқықта моралдық зиян аясында азаматтың жеке құқықтық емес құқығын бұзған немесе өзге де оның қажетті материалдық емес игіліктеріне қастандық жасаған, сондай-ақ қылмыстық заңнамада қарастырылған басқа да жағдайларда дене немесе адамгершілік-ізгілік күйзелістері ұғынылады.

Келтірілген ішкі күйзеліс үшін моралдық шығынның орнын толтыруды өндіріп алу көп жерде бұл орнын толтыру ертеде қарастырылған және олардың ажырағысыз бөлігі болып табылатындықтан, біздің ел үшін де, шет елдер үшін де әлдеқандай қағидалы жаңа болып табылмайтынын ескеру қажет.

Азаматтың материалдық емес игілігіне құқыққа қарсы қастандық жасаудың қылмыстық жазалаушы әрекеттерінің құрамын жасап, еселенетін көптеген жағдайларында азаматтың идеалдық игілігі мен қылмыстық құқықты қорғаудың тығыз байланысын барлық түр-сипатымен алдын ала анықтады.

Кез-келген қылмыс тек қана материалдық емес (мүліктік және тән), моралдық түрдегі зиян келтіреді. Заң моралдық зиянның орнын толтыру мүмкіндігін қарастыра ма десек бұл басқа мәселе. Бұл тақырыптың ежелгі тарихы бар.

Моралдық шығын игілікті құқыққа қарсы кемітушіліктің және жеке тұлғаның құқығына қысым жасау салдарынан пайда болады. Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес, адам, оның құқығы мен бостандығы жоғары құндылық болып табылады. Адам мен азаматтың құқығы мен бостандығын қорғау және қадағалауды мойындау – мемлекеттің міндеті. Бұл құқықтар мен игіліктердің түрлері қандай болса да, олар құқықтың әр түрлі салаларымен қорғалады. Құқық бұзушылық жасағаны үшін мемлекет қолданатын жауапкершіліктің ең қатал шарасы қылмыстық жаза болып табылады. Сондықтан Қылмыстық кодекстің максималды санкциясына арақатынасы қорғалып отырған игіліктің қоғамдық мәні әлдеқайда объективті көрініс береді деп ойлау көңілге қонымды және осы арақатынасты жасалған моралдық зиянның өтемі мөлшерінің нақты ісін қарау кезінде нақты жағдайларға байланысты үлкен жаққа да, кіші жаққа да өзгеруі мүмкін. Осындай жолмен белгіленген ақша сомасы шынайы моралдық зиянның өтеуін төлеу мөлшерін құрайды. Оның үстіне шынайы моралдық зиянның өтеуін төлеу мөлшерінің көлемі келтірілген моралдық зиянның өтеуін төлеу мөлшерінен белгілі көлемнен артық өсу жағына қарай ауытқымауы тиіс. Азаю жағына қарай бұл ауытқу жүз пайызға дейін құрауы мүмкін, моралдық зиянның орнын толтырудан толық бас тартқанға дейін.

Оның үстіне өтеуін төлеу шегі тар болды, тиісті нормативтік актілер біріктірілмеді, ал институттың өзі әлдеқандай аяқталмаған сипатты иеленді. Теорияның өзінде отандық қарсыластардың мүліктік емес шығынның орнын толтыруы Батысқа қарағанда көп болды. Олардың дәлелі келесілерге сайыды: біріншіден, моралдық шығын ақшалай эквивалентте бағаға берілмейді, екіншіден, моралдық зиян келтіру фактісін дәлелдеу мүмкін емес, үшіншіден, аталған институттың әлеуметтікке қарсылығы, өнегелікке қарсылығы: жеке тұлғаның ар-ожданын ақшамен төлеуге бола ма? Бірақ осы барлық дерексіз тек қағазда ғана сенімді және «көбіне, - деп жазды, кеңестік заңгер, мүліктік емес зиянның өтеуін төлеуді жақтаушы Б.Утевский, - моралдық зиян, материалдыққа қарағанда әлдеқайда сезімтал, жәбірленушіні әлдеқайда қатты күйзелтеді. Қылмыс, мүліктік шығыннан тысқары өмірді бүлдіреді, ауыр адамгершілік күйзеліске ұшыратады. [4]

Қылмыспен келтірілген моралдық зиянның орнын толтыру мүмкіндігін жоққа шығара отырып, жәбірленуші мұндай жағдайда қылмыскерге арыз-шағым айтуға қақысы жоқ, шын мәнінде ештеңесіз қалады. Адамгершілік азабы, ақшамен ауыстырыла алмайтын тәрізді. Бұзылған өмір үшін ештеңені талап етуге рұқсат етілмейді. Жәбірленуші қол жетпейтін адамгершілік биігіне көтерілуі тиіс және әділеттің жеңіп шығатындығымен қанағаттануы тиіс, ал заң орныдалды, қылмыс жасаушы тиісті жазасын алды. Бірақ өмірдің талабы, құқықтық формуланы дерексіздендірмей, тиісті өтемақының моралдық зиянын мойындауға батыс заңгерлеріне мәжбүр етті. Жәбірленушіні қанағаттандырудың басқа оңтайлы тәсілі болмағандықтан, ақшалай өтем осындай тәсіл қызметін атқарады.

Соттың жеке ұсынысы бойынша келтірілген шығынды өндірудің көмегімен қылмыстық іс жүргізуде азаматтық қуынымды прокурордың көрсетуі. Өз құқығын дербес қорғай алатын, жәбірленушінің мүддесін жан-жақты қорғау мақсатында қылмыстық құқықта прокурордың құқықтық мәртебесіне белгілі бір өзгертулер енгізуге болар еді. Кәмелетке толмаған жәбірленушіге немесе кемтар болмаса психикалық жетіспеуіне орай өз құқығын өзі қорғауды жүзеге асыра алмайтын, сондай-ақ мұндай арыз-шағымды заңды тұлғалардың өкілдері бермеген жағдайда, прокурорға құқық берудің орнына моралдық зиянның өтемін өтеу туралы азаматтық қуынымның міндетін жүктесе дұрыс болар еді.

Іс жүзінде 90 жылдарға дейін моралдық зиянның орнын толтыру мәселесі көтерілмеді. Танылу барысында моралдық зиян шеккен тұлға үнемі дерлік мүліктік немесе тәнге келтірілген зиянмен көрсетіледі, ал қылмыстың жекелеген санаттары бойынша (қорлау,

жала жабу) ол қылмыстың құрамындағы қажетті элемент болғандықтан, оның болуы күмән туғызбайды.

Жоғарыда аталғандай, егер тарихқа көз салсақ, қылмыс салдарынан туындайтын моральдық залалды өтеу институты бурыннан, ұзақ уақыт бойы атқарылып келген. Нақтырақ айтсақ, жер шарының 40% құрайтын мусулман халықтарының “Ата заңы” Күран хадистерінде былай айтылған: «...адамдарғ қорлау, күнә және жамандық әкелетін сөздер үшін жауап өте қатал және ауыр азаб түрінде беріледі» [5]

Моралдық зиян терминіне түсініктеме беруге тек ғалым-заңгерлер ғана тырысты. Бұл бір-бірінен мағынасы алшақ қоғамдық түсініктерді екі түрлі көзқарасқа бөлуге болады, шартты түрде оларды тар және кең мағынадағы түсініктер деп атаймыз.

Бірінші көзқарасқа сәйкес және тар мағынада, моралдық зиян ұғымы келесі түрде түсіндіріледі: «Мораль саласында қылмыстық заңнамамен тек қана ар-намысқа, беделге және адамның жақсы атына қатысты қорғалатын болғандықтан, бұл құндылыққа қылмыстық қастандықтың тигізетін салдары моралдық зиян болып табылады» [6]. «Қоғамдық өмірдің барлық саласында түгелдей адамның мінез-құлқын реттейтіндіктен» автордың аталған талқылауында моралдық саланы неге мұнша тар түсінікпен қарастыруы оншалықты түсінікті емес. Мысалы, мүлікке немесе адамның дене мүшелеріне келтірілген қастандық, қоғамда қалыптасқан моралдық ар-ожданына да жасалған қастандық болып табылады ғой.

Кең мағынада, «моралдық зиян» түсінігі азаматтық заңнамаға сірә, қылмыстық-құқықтық заңнамамен терминологиялық сабақтастықты сақтау үшін енгізілген болар, өйткені жақын араға дейін моралдық зиянды құқықтық санаттың бірден-бір негіздемесі деп есептеу жәбірленушіні қылмыспен моралдық, тән және мүліктік зиян шегуші тұлға ретінде анықтап келді. Бұл ұғымның мазмұнын (ізгілік және тәннің жапа шегуі), «моралдық зиян» атауын сәтті деп мойындауға болмайтын шығар, өйткені, «мораль» ұғымы жеке тұлғаның идеалы, жақсы және жаман, әділетті және әділетсіздіктің жиынтығын білдіреді. Әлеуметтік мағынада кез-келген құқық бұзушылық ол қоғамдық қатынастарға жағымсыз ықпал ететіндіктен, оның зияны бар. Заң мағынасында құқық бұзушылықтың зияны болмауы да мүмкін. Ұйымға не азаматқа жеке немесе мүліктік игілікке жататын кемітушілік құқықтағы зиян болып табылады.

Азаматтық-құқықтық мағынадағы моралдық зиян ұғымы Ресей Федерациясы Азаматтық кодексінің 51 бабында ашылған, онда моралдық зиян «тән немесе адамгершілік-ізгілік зәбір көру» ретінде белгіленеді [7]. ҚР Азаматтық кодексінің 951-б сәйкес «Моральдық зиян - жеке және заңды тұлғалардың өзіндік мүліктік емес игіліктері мен құқықтарының бұзылуы, кемсітілуі немесе айырылуы, соның ішінде жәбірленушінің өзіне қарсы құқық бұзушылықтың жасалуы салдарынан басынан кешірген (төзімін туысқан, уайымға салған) жан азабы немесе тән азабы (қорлау, ызаландыру, қысым жасау, ашуландыру, ұялту, түнілту, тән қиналуы, залал шегу, қолайсыз жағдайда қалу және т.б.)» деп табылады [8]

Жалпы, заң шығарушы «зәбір көру» сөзін моралдық зиянды анықтаудағы өзек ретінде қолданылатын болар. «Зәбір көру» термині моралдық зиянды келтірушінің әрекеті белгілі бір психикалық реакция тудырып, жәбірленушінің санасында міндетті түрде көрініс беруі тиістігін, қажеттігіне қарай алдын ала анықтайды. Сонымен қатар, қорғалудағы игілікке зиян келтіретін өзгерістер санада сезіну нысанында (тәннің зәбір көруі) және «адамгершілік зәбір көру ұғымына» әлде қайда жақын берілетін (адамгершілік зәбір көру) «уайым» ұғымы деп есептеуге болады. Уайымның мазмұны қорқыныш, ұялу, жәбірлену, психологиялық аспектідегі өзге де жағымсыз жағдайлар болып табылады.

«Моралдық зиянның» астарынан әрекет етумен (әрекетсіздікпен) туғаннан бастап азамат тән немесе материалдық игілік заңына орай (өмір, денсаулық, жеке ар-ождан, іскерлік беделді, жеке өмірге қол сұқпаушылық, жеке және отбасылық құпия және т.б.) немесе жеке оның мүліктік емес құқығын бұзатын (өзінің атымен пайдалануға құқық, авторлық құқық және интеллектуалдық қызметтің нәтижесінде құқықты қорғау туралы заңға сәйкес басқа да

мүліктік емес құқық) не болмаса азаматтың мүліктік құқығын бұзатын моралдық зиян, атап айтқанда, жақындарын жоғалтумен байланысты адамгершілік-ізгілік күйзеліс, отбасылық, дәрігерлік құпиялардың ашылуымен шындыққа жанаспайтын мәліметтердің таратылуымен азаматтың іскерлік беделге немесе абыройына, намысына күйе жағылып жұмысын жоғалтатын, зақымданудан дененің жарақат алуымен байланысты тән ауруымен, моралдық зәбір көрудің нәтижесінде пайда болған ауруға және т.б.» белсенді қоғамдық өмірді жалғастыруға мүмкіндік бермейтін адамгершілік және дененің зардаптануы ұғынылады [6].

Келтірілген анықтама назар аударуды қажет етеді. Мұнда дененің немесе адамгершілік-ізгіліктің зәбір көруіне жалпы анықтама берілмесе де, келтірілген мәтінде моралдық зиянның бір түрі – адамгершілік-ізгілік зәбір көрудің мазмұнын ашуға ұмтылыс бар. Адамгершілік-ізгілік зәбір көру ретінде күйзелістің ұғынылатыны түсінікті. Бірақ бұл жерде адамгершілік-ізгілік жапа шегу алғашқы моралдық зиян) түріндегі моралдық зиян мен дененің зәбір көруші екінші моралдық зиян) түріндегі моралдық зиянның арасында шекара жоқ.

Нақты терминологияны белгілеу зиянның жекелеген түрлерін шектеу үшін және соңынан олардың орнын толтыру үшін өте маңызды болып табылады. Дененің (тәннің) зиян шегуі – бұл материалдық және сонымен қатар мүліктік емес шығын болып табылады. Денедегі зиянды өзгерістер белгілі бір сыртқы әрекеттің ықпалынан табылады. Бұл өзгерістер денедегі психологиялық және (немесе) жеке тұлғаның мүлкі аясында салада жағымсыз өзгерістер келтіреді немесе келтіруі мүмкін. Психологиялық саладағы жағымсыз өзгерістер күйзелістің ерекше түрін (моралдық зиянды) ал мүліктік саладағы жағымсыз өзгерістер – түзетумен немесе дене кемшіліктерінің функционалдық өтемі шығындарында және табысты жоғалтуда (еңбек ақы, мүліктік зиян) көрініс беруі мүмкін. Сонымен, кез-келген денеге келтірілген зиян, оның орнын толтыру мақсатында моралдық зиян және мүліктік зиян болып бөлінеді.

«Моралдық зиян» ұғымын азаматтық, қылмыстық құқықта бірдей түсінудің маңызы зор.

Біріншіден, пайдаланылатын терминдер айтарлықтай анық, адекватты материалдық-құқықтық мәнге ие болғанда, қылмыстық-құқықтық терминологияны тиімді пайдалануға болады.

Екіншіден, қылмыстық істі қарау кезінде жәбірленуші пайдасына моралдық зиянның орнын толтыру туралы шешім қабылданса, моралдық сипаттағы күйзелісті ғана ескере отырып, дене күйзелісін қоспаса, онда ақша өтемінің мөлшері аз болады. Өз кезегінде, денсаулыққа келтірілген зиянның орнын толтыру кезінде, мұндай жағдайда олардың өтемі заңмен қаралмағандықтан, дененің тартқан зияны өтемсіз қалады. Сонымен, «моралдық зиян» ұғымын дұрыс түсіндірмеу, қылмыстық құқықта қылмыспен келтірілген зиянды мүмкіндінше толық қайтаруға жәбірленушінің құқығын шектеуге себеп болып табылуы мүмкін.

Сондықтан, кейбір отандық құқықтанушылардың дене немесе моралдық күйзелістерді білдіру үшін қазақстандық заңнамаларда көрініс тапқан, «моралдық зиян» ұғымының сәтсіздігін анықтау туралы пікірлерімен санаспауға болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Декларация прав человека и гражданина 1789 г. История и современность // Советское государство и право. – 1989 № 7
2. Римское частное право // под ред. Проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С.Перетерского- М., 2008.-с.526-527
3. Янн П. "Моральный вред как основание для признания потерпевшим". Советская юстиция. 2011, N 8.
4. Утевский Б. Возмещение неимущественного вреда как мера социальной защиты.

// Ежедельник советской юстиции. 1927, N 35.

5. Құран. 17 сүре, 23 аят
6. Беляцкин С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. – М.: Юрид. бюро «Городец» 2013
7. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексы. Законодательство, 1998ж.
8. ҚР Азаматтық кодексі. Ерекше бөлім. 2014ж. 1 шілде

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕДИАЦИЯНЫҢ ТАРИХИ ПАЙДА БОЛУЫ

Калиев Чингисхан Еркебуланович

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Каирова Нелли Имамуратовна

Заң ғылымдарының кандидаты, профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада әр түрлі авторлардың Қазақ хандығы тұсындағы дауларды реттеу процедураларын қалыптастырудың алғышарттары, оның Кеңес Одағында таратылуы және эволюциясы туралы пікірлері сипатталған. Бұл мақалада медиация институтының эволюциясы мен тәуелсіз Қазақстанды жүйеге енгізуге ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: медиация, билер соты, медиация эволюциясы, сот процестері, адам құқықтары тетіктері, магистратура соты, коммерциялық соттар.

РЕТРОСПЕКТИВА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Калиев Чингисхан Еркебуланович

Магистрант образовательной программы «Право»

Каирова Нелли Имамуратовна

кандидат юридических наук, профессор

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье описывается мнение разных авторов о предпосылках формирования процедур урегулирования споров во времена казахского ханства, пути ее распространения в советском союзе, эволюция. Особое внимание в данной статье уделяется эволюционированию института медиации и внедрению в систему независимого Казахстана.

Ключевые слова: Медиация, Суд биев, эволюция медиации, судопроизводства, правозащитные механизмы, мировые суды, коммерческие суды.

THE HISTORICAL OCCURRENCE OF MEDIATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kaliev Chingiskhan Yerkebulanovich

Graduate of the educational program «Law»

Kairova Nelly Imamuratovna

Candidate of Law, Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes the opinion of various authors on the prerequisites for the formation of dispute settlement procedures during the Kazakh Khanate, its distribution in the Soviet Union, and evolution. Particular attention in this article is paid to the evolution of the institution of mediation and the introduction of independent Kazakhstan into the system.

Keywords: Mediation, Court of biys, evolution of mediation, legal proceedings, human rights mechanisms, magistrates' courts, commercial courts.

Медиация для Казахстана является исторически сложившимся институтом, отточенным вековым правоприменительным опытом. В процессе исторического развития

медиация как процедура разрешения спора претерпевало множество изменений, до того как явилась нам в таком виде, которой мы ее знаем. Еще первый президент Казахстана Н. А. Назарбаев отмечал: «...возможно, оно не было государством в современном понимании этого термина, в нынешних границах, с такой известностью и авторитетом во всем мире. Но это можно сказать и про все другие государства той эпохи. Важно, что тогда была заложена основа, и мы – продолжатели великих дел наших предков...» [1].

Зачатками осуществления регулятивной процедуры медиации является обычное право казахов. Правовой обычай представлял собой примитивное слияние первобытных норм права и морально-нравственных. Все это претерпевало еще больше изменений под влиянием религий, а также оказанием воздействия культуры соседских племенных образований и междоусобных войн. Все это приводило к зачаткам зарождения правового обычая, в последующем сложения системы государственности и, следовательно, судебной системы. Как отмечает Гиздатов Г.: «...судебные функции в Казахстане в XVII—XVIII веках осуществлялись ханами, султанами и биями. Но львиная доля судебных разбирательств была за биями, а в системе управления их судебная власть была ведущей формой власти...» [2].

По мнению видных российских исследователей И. Л. Бабич и Р. Ю. Почекаева, важнейшим этапом развития правовой культуры казахского народа явился период существования ханств, и в первую очередь, Казахского ханства, когда имел место расцвет суда биев, когда их авторитет был признан даже правителями Казахского ханства, а многие бии становились доверенными советниками ханов, участниками их законотворческой деятельности (XVII-XVIII вв.) [3]. Возможно в силу вышеуказанных факторов, в «сообществах кочевых казахов авторитет биев-судей, – как отмечал выдающийся казахский ученый, академик К. И. Сатпаев, – всегда был намного выше и больше, чем авторитет хана – верховного правителя» [4].

Особенностью данного вида судопроизводства являлось всеобщая доступность правосудия, что приводило к большой популяризации. «Судьи» выбирались из числа авторитетных мудрецов и, тем самым, решение последнего не ставилось под сомнение, поэтому вопрос принудительного исполнения не рассматривался в силу добровольности участников и максимального доверия к судьям. В первую очередь суд биев был направлен на примирения, а не разрешение спора, отсюда сразу прослеживается аналогия с медиативной процедурой, природа которого имеет общее начало. Конечно, существовали и суд ханов и султанов, что по своей сути были более сложными в обращении в силу знатности последних. Поэтому данный вид судей участвовал только по особо важным делам (государственной важности) или в случае обжалования решения суда биев (что происходило весьма редко).

Мы полностью согласны с мнением Оразбаевой А.И., которая говорит, что институт биев присущ только для традиционного казахского общества, несмотря на то, что генезис данного института принято рассматривать с периода саков и уйсыней. Как писал, Ч.Валиханов: «Возведение, в звание, бия необуславливалось у казахов каким-либо формальным выбором со стороны народа и утверждением со стороны правящей народом власти. Только глубокие познания в судебных обычаях, соединенные с ораторским искусством, давали казахам это почетное звание. Чтобы приобрести имя бия, нужно было казаху не раз показать перед народом свои юридические знания и свою ораторскую способность. Молва о таких людях быстро распространялась по всей степи, и имя их делалось известным всему и каждому. Таким образом, звание бия было как бы патентом на судебную и адвокатскую практику... Он был в таком уважении у народа, что не требовал и не требует до сих пор никаких дисциплинарных мер» [5].

В то же время Ч. Валиханов отмечал: «...обычное право киргиз (казахов) по той же аналогии высшего развития с низшим, на которое мы так любим ссылаться, имеет более гуманных сторон, чем законодательство, например, мусульманское, китайское и русское по Русской правде. В киргизских (казахских) законах нет тех предупредительных и устрашающих мер, которыми наполнены и новейшие европейские кодексы. У киргиз

телесные наказания никогда не существовали. А законы родовые, по которым члены рода отвечают за родича, при родовых отношениях приносят много практической пользы» [6, с. 94].

Право того времени было выражено в устной передаваемой из поколения в поколения форме. Как отмечает М.А. Супатаева, «норма правового обычая» зачастую «выражена в пословицах, поговорках, афоризмах» [7]. Т.М. Культелеев писал, что обычай, «как правило, нигде не был специально зафиксирован, а передавался из уст в уста, от поколения к поколению в виде кратких изречений и пословиц» [8].

Конечно, на период первых зачатков государственности этого было достаточно, и данная форма выражения норм была приемлема для примитивных образований. Обычай и опыт, передаваемые из поколения в поколения, обретал все более сложную структуру, превращаясь в подобие правовой выраженности - обычное право. Отличительным свойством, которого архаичная форма неписанного «закона», создаваемая обществом, отражающие опыт других поколений.

Приложением таковых теоретических характеристик традиционного типа цивилизаций применительно к казахскому обществу может служить сложение таких феноменов, как «Шежіре», привержанность закону предков – «Ата Заң», в том числе: «Есім ханның ескі жолы», «Қасым ханның қасқа жолы», «Әдет» и «Шариат». Только абсолютное соблюдение установок данных положений служило гарантом жизнедеятельности как для отдельного казаха, так для всего казахского народа в целом. Как самостоятельный, самодостаточный социополитический институт, выполнявший в казахском обществе одновременно: политическую, социальную, культурную и идеологическую функции данный институт реально и полноценно действовал лишь в XVIII веке, достигнув классического периода в своем развитии [5].

Все вышеуказанные нормы так или иначе регламентировали правоприменительную деятельность суда биев. Вся суть разрешения спора в данном суде сводилась к прецедентному применению норм. Обычаи, которые уже сложились и рассматриваемые дела подводились под общий знаменатель при применении норм. Конечно, суд биев по своей сути не всегда применял нормы, ибо основной задаче было примирить сторон, а уже потом судопроизводство. Одним из первых значимых зафиксированных обычных норм является «Жеті Жарғы», с созданием которого связывают новый этап развития отечественного права. Впервые в казахском обществе нормы были письменно закреплены и систематизированы.

Тынышпаев М. говорит, что в научной литературе часто «Жеті Жарғы» именуется как «Уложение хана Тауке», «Законы хана Тауке». Времена правления Тауке хана остались в истории казахского народа как период благоденствия и расцвета [9, с. 161]. Этот свод был разработан при участии известнейших казахских биев — представителей основных регионов Казахстана: Толе би (Старший жуз), Казыбек би (Средний жуз) и Айтеке би (Младший жуз) в начале XVII века. «Жеті Жарғы» включает в себя следующие основные разделы [10, с. 365–374]: земельный закон, регламентирующий пользование землями и разрешение споров о пастбищах и водопоях; семейно-брачное законодательство, регламентирующее порядок заключения и расторжения брака, права и обязанности супругов, имущественные права членов семьи; военное законодательство, регламентирующее военную службу, формирование подразделений; процессуальные нормы права, регламентирующее порядок судебного разбирательства; уголовное законодательство, регламентирующее наказания за различные виды преступлений кроме убийства; нормы права о куне — выкупе за убийство и тяжкие телесные повреждения, устанавливающий наказания за них; закон о вдовах — своего рода право социальной защиты, регламентирующее имущественные и личные права вдов и сирот, а также обязательства по отношению к ним общины и родственников умершего. По данным историка Мухамеджана Тынышпаева единообразное применение и толкование положений «Жеті Жарғы» на всей территории Казахского ханства обеспечивалось ежегодным сбором биев всех трех жузов казахов в ставке Тауке хана [9, с. 162].

Как отмечает Галеев А., в истории Казахстана можно отметить такие важнейшие конституционные акты, как «Қасымханның қасқа жолы» («Праведный путь хана Қасыма») XVI века и «Жеті жарғы» («Семь указаний») хана Тауке XVII века. В создании большинства этих документов особую роль играет казахское право «жарғы», основанное на культурных и демократических традициях обычно-правовой системы, пережившее и перешагнувшее породившую его эпоху [11].

Как видно, для казахского общества была присуща традиционное обычное право, выраженное в устной передаваемой из поколения в поколения форме. Конечно, на период первых зачатков государственности этого было достаточно, и данная форма выражения норм была приемлема для примитивных образований. Но дальнейшее развитие правовых явлений требовало все большую нормотворческую деятельность, что порождало не только пробел, но и коллизии, в правовом смысле. Отсюда и востребованность в ее систематизации и фиксации в единый акт. Теперь судебная система казахского ханства имело источник правоприменительной деятельности. Фиксация норм для того периода времени имело большое значение и носило формально определенный характер. Конечно, по своей сути «Жеті Жарғы» не могли уместить весь свод правил, которые были у казахского общества. В данном собрании были лишь основные положения и принципы регулирования казахского ханства. Поэтому наряду с «Жеті Жарғы» были и иные нормы, регулирующие правоприменительную деятельность биев.

По своей сути, деятельность суда биев была свободна от общепринятых норм. Связано это было тем, что по данному суд не имел основной целью применить норму к участникам отношений, а привести их к консенсусу. Отсюда и свобода деятельности первых и особое доверие последних к биям. Правоприменительная деятельность была присуща к суду султанов и ханов, в силу большой значимости и важности рассматриваемых дел. Отсюда и такое влияние на развитие систематизации норм в казахском обществе. Конечно, нельзя сказать, что суд биев совсем не основывался на нормах обычного права. В процессе их деятельности правовой обычай диктовал какие дела могут быть рассмотрены биями, а какие нет, наряду с этим, деликтное право требовало от суда биев неуклонного соблюдения формальной определенности норм в казахском ханстве.

Исследователь А. Зуев в своей работе «Киргизский народный суд» называл казахских биев «мудрейшими и достойнейшими», а также писал, что их суд представлял «светлые страницы далекого прошлого, когда в тихом укладе патриархальной жизни он был столь же чист и правдив, как и сама жизнь» [12]. Крупный исследователь-востоковед В.В. Григорьев высоко отзывался о казахском судоустройстве: «Мы видим у киргиз такое превосходное судоустройство и такие порядки следствия и судебного процесса, каким могут позавидовать многие издавна цивилизовавшиеся народы» [13].

Формирование институциональности правовых отношений и формирования государственной власти на территории Казахстана сопровождалось многочисленными влияниями со стороны. Одним из факторов влияния является религия. По своей сути право и религия были очень тесно сплетены, поэтому и верховная власть так же была связана на прямую с религиозными институтами. Суд биев при разрешении спора должен был учитывать нормы религиозных догм, не противоречат ли решения религиозным нормам и морально-нравственным установкам, которые выражались зачастую в правовой обычай.

Одна из исторических особенностей ислама в Казахстане состоит в том, как считает академик С. З. Зиманов, что религиозные служители находились в подчинении светской (ханской) власти. Мы поддерживаем вывод академика С. З. Зиманова, о том, что «в северном регионе Центральной Азии — далеко и отдаленном от влияния исламских центров, формировался светский уклад, наложивший свою печать на все стороны организации и жизни общества, в том числе и на правовую культуру» [14].

Как видно, суд биев является исторически сложившимся и удачно сформированным зачатком нынешней процедуры медиации. Особенностью суда биев было демократичность,

ибо право казахов (в объективном смысле) предоставляло диспозитивную возможность в выборе судьи. Бий в свою очередь, избирался из ряда высокого авторитетных, уважаемых и опытных аксакалов, чья компетенция не вызывало сомнения у участников данных отношений. Отсюда и самообеспеченная независимость «судьи», т.к. нарушения данного принципа могло повлечь спорность кандидатуры в дальнейшем, и как следствие, сомнение в авторитетности и компетентности принятых решений. Поэтому деятельность биев сопровождалось весьма ответственным подходом к разрешению спора. Наряду с этим, деятельность судьи казахского общества регулировалось не только обычаями (устными и фиксированными), но нормами религий, которые в свою очередь, видоизменяли сложившиеся устои казахского общества. Но самой главной особенностью суда биев являлось их социальное назначение, которое сводилось к примирительной функции при разрешении спора, тем самым оказывая положительное влияние на поддержание стабильности отношений в обществе. Суд биев как зачаток проявления медиации основывался не столько на нормах правового обычая, сколько на нравственно-этических составляющих правилах, вследствие решения биев имели гуманистическую направленность.

Следующим этапом развития медиации является присоединение Казахстана к России. И как следствие, изменение фундаментальных норм казахского общества.

20-е гг. XVIII в. для Казахстана стали особо тяжелым периодом в его истории. Нескончаемые войны с соседними народами, особенно крупное опустошительное вторжение джунгар с востока, явились тяжелым ударом по социально-экономической жизни казахов. Сложность внешнеполитического положения казахов побуждала искать пути выхода из создавшегося положения. Присоединение Казахстана, начавшееся в 30-х гг. XVIII в., завершилось лишь в конце середины XIX в. и являлось сложным и противоречивым процессом. Присоединение казахских жузов происходило в различных внешнеполитических и внутренних условиях. Присоединение Южного Казахстана, а затем Средней Азии, к России позволило царизму одержать верх в соперничестве с Британской империей [15].

Окончательное законодательное оформление и признание примирения получило после введения в российскую юридическую практику института суда (XVIII–XIX вв.) [14]. Одним из первых нормативных актов, непосредственно регламентирующих деятельность посредника (медиатора), является Именной указ «О выборе медиаторов для разбора дела третейским судом» от 11 ноября 1802 года, согласно которому каждая сторона спорного правоотношения должна была для урегулирования конфликта выбрать медиатора или посредника. Впоследствии процедура урегулирования спора с участием посредника (медиатора) была закреплена в нормах – Высочайше утвержденного Положения «О третейском суде» от 15 апреля 1832 года [16, с. 41]. Наряду с этим в начале XIX в. в Российской империи начали действовать коммерческие суды, процесс в которых проходил в форме примирительного разбирательства с применением норм обычного права. В ходе судебной реформы 1864 г. задачи примирения спорящих выполняли мировые суды. Так, Устав гражданского судопроизводства 1864 г. предусматривал, что мировой судья на основании соглашения сторон мог выполнять определенные примирительные функции по правилам, установленным для третейского суда [17].

Автор хочет подчеркнуть мнение Овчаренко Т.В., который говорит, что российское законодательство дореволюционного периода предусматривало возможность примирения сторон и регулировало порядок содействия суда мирному разрешению спора. В частности, Устав гражданского судопроизводства от 20 ноября 1864 г. содержал раздел «О примирительном разбирательстве» [18, с. 155]. При этом Волоцкая Ю.Н. отмечает, что судебная статистика свидетельствует о том, что значительное количество дел в судах оканчивались в связи с заключением мировой сделки. Так, в мировых судах за период с 1866 по 1899 годы в первой инстанции мировое соглашение заключено в среднем по 12,87% от числа всех рассмотренных судами дел, а в суде второй инстанции – по 2,36% [19, с. 395].

Медиация как способ разрешения спора был знаком и для России, только сфера применения была распространена больше для разрешения спора в торговых отношениях. Поэтому мы видим, что медиация как правовой институт зародился и продолжил развитие, не смотря на внедрение российского права в отечественное, что показывает на большую значимость медиации в системе права, как регулятор общественных отношений путем примирительных процедур.

Следующим исторически важным изменением казахского права стало установление Советской власти. После революции 1917 г. влияние социалистического права надолго оставило след в развитии казахстанского законодательства, политической системы и жизни государства в целом. Хотя социалистическое право несет на себе многие черты континентальной системы права, включая сходные процессуальные начала и правовую методологию, оно отличается от других правовых систем господством государственной собственности на средства производства, особой системой политического устройства с доминированием коммунистической партии, отрицанием разницы между публичным и частным правом [20].

Как отмечает Бесенова В.В., в СССР технологии посредничества использовались только во внешнеэкономической деятельности [21]. Наряду с этим, внесудебные методы разрешения споров в СССР существовали в основном в сфере трудовых отношений. При этом особенностью советской системы были так называемые товарищеские суды, действовавшие в трудовых коллективах. Целью этих структур было «предупреждение правонарушений, воспитание людей путем убеждения и общественного воздействия, создания обстановки нетерпимости к любым антиобщественным поступкам». Товарищеские суды имели право рассматривать гражданские, дисциплинарные, административные и даже мелкие уголовные дела. Эти суды, являясь негосударственными органами, могли принимать решения о применении к гражданам мер общественного порицания, штрафных санкций и ходатайствовать перед руководством о применении мер дисциплинарного воздействия. Их решения могли обжаловаться, но не в суде, а в профсоюзный орган или исполком местного Совета [22].

С образованием Советского Союза, частью которого являлся Казахстан, медиация как самостоятельный институт получил широкое применение в трудовых и экономической деятельности. В действительности, советское право видоизменила медиация, упразднила некогда существовавший суд биев, который являлся историческим корнем института медиации для казахского общества. С установлением советской коммунистической власти упразднились многие институты, выражавшие плюрализм и многообразие сторон. Советское право медиацию рассматривала в аспекте не примирения а предупреждения правонарушений, и только как способ урегулирования спора до суда. Основная цель медиации утратилась, и теперь вся ее суть сводилась в профилактически-превентивный механизм разрешения спора. Конечно, во многом трудовые споры и рассматривались без властного государственного органа, но суть этой процедуры не сводилась к мирному примирению сторон. Нельзя сказать, что этап советского права негативно сказался на медиации, во многом, только благодаря СССР, современная медиация нашла свое институциональное значение. В советское время медиация закрепилось и утвердилось как признанное самостоятельное явление, если при суде биев в прежнем этапе, оно рассматривалось как спонтанное самобытное проявление народной власти, то в СССР стало нормативно-закрепленным способом разрешения конфликта.

Финальным этапом развития и эволюции медиации стал распад СССР обретение Казахстаном независимости. С этого момента начинается новый лист в правовой сфере современного Казахстана, принятие новых и отказ от старых законов. Переход, а после становление рыночной экономики, перерасмотрение идейных постулатов, утверждение и демократизация гражданского общества, а также путь к плюрализму и многопартийности государства.

Как, можно назвать Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 16 декабря 1991 г. «О введении в действие Конституционного закона Республики Казахстан» «О государственной независимости Республики Казахстан», в котором п. 2 гласит: «Впредь до принятия соответствующих законодательных и иных нормативных актов Республики Казахстан на ее территории могут применяться нормы законодательства СССР и признанные СССР нормы международного права, поскольку они не противоречат настоящему Закону, иным законодательным и нормативным актам Республики Казахстан».

Как отмечает Ибраев А.С. базой для формирования действующего национального законодательства послужили: Директива 2008/52/EG Европейского Парламента и Совета от 21 мая 2008 г. относительно некоторых аспектов медиации в гражданских и коммерческих делах; Типовой закон Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли о международной коммерческой согласительной процедуре, принятый Резолюцией Генеральной Ассамблеи от 19 ноября 2002г.; Согласительный регламент ЮНИСТРАЛ, принятый резолюцией 35/52 Генеральной Ассамблеи (Нью-Йорк, 1981г.). В Казахстане развитию национального законодательства о медиации дал толчок Указ Президента РК от 24.08.2009 г. № 858, утвердивший Концепцию правовой политики РК на период с 2010 по 2020 год. В данной Концепции указано о необходимости закрепления разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частнопроводных конфликтов как в судебном, так и во внесудебном порядке, в том числе обязанности обсуждения возможности использования примирительных процедур при подготовке дел к судебному разбирательству, а также внесудебных форм защиты прав [23].

О внедрении института медиации, говорилось еще в 2009 году на выступлении Президента РК Н.А.Назарбаева на V съезде судей: «...важно сократить число споров, подлежащих рассмотрению в судебном порядке, внедрять альтернативные способы их разрешения, в том числе примирительные процедуры и медиации. Это позволит придать нашему правосудию восстановительный характер...» [24]. В тоже время в Указе Президента РК «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» от 24 августа 2009 года предусмотрено закрепление разнообразных путей и способов достижения компромисса между сторонами частно - правовых конфликтов (медиация, посредничество и другие) как в судебном, так и во внесудебном порядке, в том числе обязательности обсуждения возможности использования мер примирительных процедур при подготовке дела к судебному разбирательству, а также развитие внесудебных форм защиты гражданских прав. И уже в 2011 году Казахстаном был принят Закон РК «О медиации», согласно которому: «...сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках, если иное не установлено законами Республики Казахстан, и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства...». Согласно сведениям Верховного суда, за первые 6 месяцев пилотного проекта медиации с участием судей, в гражданском судопроизводстве с применением судебной медиации завершено рассмотрение 2278 дел. Большинство этих дел приходится на долю судов Восточно-Казахстанской (21,6%), Южно-Казахстанской (16,6%) и Западно-Казахстанской областей (12,1%). Медиация в основном применяется в делах по взысканию долгов, коммунальных платежей и алиментов для несовершеннолетних подростков [25].

В то же время законодательство того времени претерпело ряд изменения и дополнений, в соответствии с вышеуказанным законом. Так, согласно Закону РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам медиации» УПК РК от 13 декабря 1997 года получил дополнение согласно которому подозреваемый был вправе примириться с потерпевшим в случаях, предусмотренных законом, в том числе в порядке медиации. Данный институт нашел свое

отражение и уже в Новом УПК от 4 июля 2014 года, согласно которому уже в принципах уголовного судопроизводства бы закреплен институт медиации...».

Таким образом, мы видим формирование, развитие и функционирование нового института «медиации» в РК. Путь становления медиации носило долгий характер, и его внедрение в законодательство Казахстана, как видно выше, имело градационное значение. Принятие нового Закона и в последующем, приведение в соответствие уже имеющихся актов способствовало к избеганию коллизий и внутренних противоречий действующего законодательства.

А в последствии закрепление его в Новом УПК РК, нормах - дефинициях (принципах) уголовного судопроизводства, для прочного фиксирования механизма регулирования и воздействия медиации, свидетельствует, что данный институт нашел свое место в праве РК и имеет, теперь, четко налаженный механизм правового регулирования как процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами при содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемая по добровольному согласию сторон. Так на сегодняшний день работает и функционирует Республиканское общественное объединение «Центр развития медиации». Для поддержания и развития института медиации в Казахстане. Ассамблеи народа Казахстана, также активно занимаются развитием медиации. Толчком к этому, выступила Концепция развития Ассамблеи народа Казахстана (до 2025 года), утвержденная Указом Президента РК от 28 декабря 2015 года, которая определила роль медиации в числе ключевых направлений работы Ассамблеи. Республиканское Общественное Объединение «Центр развития медиации», тесно взаимодействует со структурами АНК, в том числе с КГУ «Қоғамдық келісім» при акимате города Астаны, в вопросах развития медиации. С этой целью, между организациями заключен Меморандум о сотрудничестве от 12 апреля 2016 года. Проводятся совместные мероприятия, по разъяснению обществу Закона о медиации, о возможностях, которые дает этот закон [26].

Наряду с этим Разработана Стратегия судебного образования Республики Казахстан на 2012–2016 годы, внедряется электронное судопроизводство, развиваются институты досудебного урегулирования конфликтов. Союзом судей республики проводится большая работа в этом направлении. В средствах массовой информации публикуются статьи о медиации, о положительных аспектах досудебного урегулирования конфликтов. Не останавливаясь на этом, проводятся круглые столы, семинары, информации размещаются на стендах в зданиях судов, на интернет-ресурсах, создаются отдельные рубрики о медиации, ведется активная работа посредством радио и телевидения. В силу специфики действующего законодательства и многих других причин, традиционно за разрешением правового конфликта обращаются в судебные инстанции, где процедура разрешения спора ни как не способствует сохранению дружеских отношений между спорящими сторонами и, как правило, не влечет принятия взаимоприемлемого решения. Ведь судебные органы в любом случае заставляют одну из сторон подчиниться решению, даже если она им недовольна [27].

Медиация Казахстана прошла долгий путь от зарождения, развития и функционирования до становления ее такой какой мы знаем. Источником возникновения стал суд биев, который служил органом примирения, отсюда и берет свое начало природа медиации современного Казахстана. Особенностью исторического развития медиации как способа урегулирования спора, является ее нравственно-гуманистический характер. Основной целью являлось не вынести решение, а примирить, и как следствие наладить и способствовать продолжению здоровых отношений в обществе. Эмпирический опыт суда биев был настолько успешным и универсальным, что сегодня в условиях демократизации и гуманизации права Казахстана законодатель отразил в Законе РК.

Так согласно ч. 1 ст. 15 Закона «О медиации»: «...наряду с медиаторами, осуществляющими свою деятельность на непрофессиональной основе, медиацию могут

проводить избираемые собранием (сходом) местного сообщества для этих целей члены местного сообщества, имеющие большой жизненный опыт, авторитет и безупречную репутацию...».

Что говорит о продолжении исторических корней зарождения медиации в Казахстане. Суд биев зарождался только для разрешения спора локального характера, но впоследствии с видоизменением отечественного права, внедрением зарубежного медиация стала приобретать более обширную значимость. Область ее применения расширилась и включала такие отрасли как трудовое, гражданское, семейное и т.д. А с приходом этапа советского права, медиация обрела полноценный механизм реализации и правового воздействия. На сегодняшний день мы с уверенностью можем сказать, что медиация в современном ее понимании обрела устойчивую среду ее реализации, область применения и механизм регулирования. Отражение Закона «О медиации» в отраслевых актах (кодексах), а также закрепление ее в основополагающих принципах судопроизводства (уголовного и гражданского) говорит о центральной значимости медиации в системе права РК. Мы хотим отметить, что отечественная медиация с ее характерными чертами имеет свою самобытность, не смотря на историческую имплементацию зарубежного права. И современный Казахстан отразил это в законе «О медиации» внедрив возможность проведения медиации членами местного сообщества, тем самым прослеживаем историко-практическую связь единства медиации Казахстана в процессе ее эволюции в праве.

Автор считает, что суть медиации в процессе ее развития и эволюции не изменилась. Природа ее возникновения сводится к примирительной процедуре, в этом и является ее главное превосходство с традиционным судебным способом разрешения спора. Если суд как орган правосудия по долгу своей деятельности принимает одну из сторон и выносит решения в части или полностью, противоречащей интересам другой стороны, то данная процедура никак не может способствовать продолжению здоровых, нормальных отношений между участниками. Медиация же в свою очередь, направлена не на вынесения решения, а на разрешения спора путем примирения сторон, что как правило, должно способствовать восстановлению нормального функционирования общественных отношений между субъектами права. Более того законодателем предусмотрена возможность осуществления процедуры медиации местным сообществом, и связано это с тем, что в процессе исторического развития Казахстана, в целом, было присуще обращения для урегулирования спора (конфликта) к высоко авторитетным гражданам, имеющими большой опыт и хорошую репутацию (бии, аксакалы и т.д.). И данная тенденция нашло свое отражения и в нынешних нормах законодательства Казахстана. На сегодняшний день данное диспозитивное право сторон (собранием местного сообщества), провести рассмотрение спора (конфликта) членами местного сообщества представляется, по нашему мнению, верным. Во многом, в маленьких населенных пунктах слишком мало или вовсе отсутствуют медиаторы, поэтому отечественным законодателем, предоставлено право, на усмотрение участников данных отношений, провести процедуру медиации членами местного сообщества.

Мы видим, что зачастую отсутствие тех или иных правозащитных механизмов в определенной среде порождает правозащитный вакуум. И чтобы избежать этого, законодатель Казахстана, предусмотрел, опираясь на исторический опыт предков, возможность наделения определенных лиц функциями не только правозащиты, но и право провести процедуру медиации. Эмпирический опыт отечественного права показывает, что данных механизм функционирует успешно, и довольно хорошо прижился в Казахстане. Поэтому, мы считаем, что возможность проведения медиации избираемыми собраниями местного сообщества является существенным положительным моментом Закона РК.

Автором была проделана работа по анализу и синтезу историко-теоретических аспектов института медиации в процессе возникновения, развития и функционирования в Казахстане. Произведена дифференциация по этапности эволюции медиации и выявлены отличительные признаки каждой в отечественном праве. Прослежена связь единства

медиации как способа урегулирования спора в исторической динамике и отражение ее в современном праве Казахстана.

Таким образом, мы считаем, что необходимо законодательно закрепить обязательное предварительное обращение к медиаторам в досудебном порядке.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н. А. Казахской государственности в 2015 году исполнится 550 лет. 22 октября 2014 года. - https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazahskoy-gosudarstvennosti-2015-godu-ispolnitsya-550-let-263876/
2. Гиздатов Г. Медиаторы Великой степи. 2011. - <https://www.neweurasia.info/events-and-opinions/3536->
3. Бабич И. Л., Почекаев Р. Ю. Мнение о конференции. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. – Алматы: Жеті жарғы, 2009 –357 с.
4. Сатпаев К. И. «Биде қырық кісінің ары, білімі бар». Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. – Алматы: Жеті жарғы, 2004 («Интеллектуал-Парасат» заң компаниясы), 1-том. – 194б.
5. Оразбаева А.И. Основополагающие положения института биев в казахском обществе. 2016. - <http://kazmediation.kz/mediation-in-the-world-and-kazakhstan/95-institute-of-fundamental-biy-in-kazakh-society.html>
6. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 4. – Алма-Ата, 1961. – 157 с.- <http://e-history.kz/media/upload/1299/2015/03/20/8e57863f204f997d5bb281411f659a53.pdf>
7. Супатаев М.А. Правовой обычай как источник права в развивающихся странах. – В книге: Источники права. – Москва. – 1985. – 57с. - <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-obychay-kak-istoricheskii-ustoychivyy-istochnik-prava>
8. Культелев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алматы. - 2006. – 90с. -
9. Тынышпаев М. История казахского народа. – Алма-Ата, 1993. – 192с.
10. Султанов Т. И., Абусейтова М. Х. Общество и культура. История Казахстана и Центральной Азии. – Алматы, 2001. – 153с. - <http://kronk.spb.ru/library/2001-aa-ikza.htm>
11. Галеев А. Степной кодекс ханов должен стать образцом для юристов – депутат. 2016. - <http://www.caravan.kz/news/stepnojj-kodeks-khanov-dolzhen-stat-obrazcom-dlya-yuristov-deputat-352747/?tomobile=>
12. Зуев А. Киргизский народный суд. Журнал Министерства юстиции. – Санкт-Петербург. – 1867. № 3. – 162с. - http://yaxy.ru/dictionaries/dic_br_and_ef/15.html
13. Григорьев В.В. О скифском народе саков. – Санкт-Петербург. 1871. – 450с. - <https://www.twirpx.com/file/268855/>
14. Нуртазина Н. Признать кочевника мусульманином. По мотивам популярного фильма. 2013 // <http://www.islam.ru/pressclub/histori/nomad/>
15. Осик Ю. Начало присоединения Казахстана к Российской империи. 2010. - <http://e-history.kz/ru/contents/view/1498>
16. Рехтина И. В. Медиация в России как альтернативный способ разрешения споров и элемент интеграции в Европейское сообщество. – Правосудие. 2012. № 11. – 150с. - <http://magadan.arbitr.ru/node/22746>
17. Сатпаев К. И. «Биде қырық кісінің ары, білімі бар». Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. – Алматы: Жеті жарғы, 2004 («Интеллектуал-Парасат» заң компаниясы), 1-том. – 194б.
18. Овчаренко Т. В. Роль суда в примирении субъектов спорного правоотношения – Закон. 2011. № 11. – 160с. - http://old.libamur.ru:8080/cgi-bin/irbis64r_15/
19. Волоцкая Ю.Н. История развития института медиации. Актуальные проблемы экономических, юридических и социально-гуманитарных наук: Сборник статей ежегодной

всероссийской с международным участием научно-практической конференции. – Пермь: АНО ВПО Пермский институт экономики и финансов. –2013. – 339 с.

20. Ахметова Н.С., Мироненко Ю.Д. Конвергенция национальных правовых систем и её влияние на казахстанское законодательство. 2010 // <http://articlekz.com/article/6190>

21. Бессонова В.В. Медиация как способ проведения переговоров в конструктивном духе. 2016. - <http://lexandbusiness.ru/view-article.php?id=903>

22. Афанасьева Ж. О медиации. 2009. - http://yakutsk.arbitr.ru/process/o_mediacy

23. Ибраев А.С. Медиация в современном понимании. – «Жамбыл-Тараз». №35 (1270). 26 августа 2015 года. – 78с. - <http://z-taraz.kz/images/PDF/35%20.pdf>

24. Выступление Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева на V съезде судей (Астана, 18 ноября 2009 года). - <https://www.zakon.kz/154224-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html>

25. Мырзахметов А. Почему казахстанцы – непримиримый народ и как Минсельхоз отвернулся от аула. 2017. - <http://www.altyn-orda.kz/pochemu-kazaxstancy-nepirimimyj-narod-i-kak-minselxoz-otvernulsya-ot-aula-obzor-kazpressy/>

26. Тулекеев К. Так, что же такое – Медиация? 2012. - <http://mediator-kz.com/stati-ot-trenera>

27. Кайдарова А.Г. Проблемы и перспективы развития института медиации. 2017. - <http://infozakon.com/court/919-problemy-i-perspektivy-razvitiya-instituta-mediacii.html>

ӘЛЕМДЕ МЕДИАЦИЯНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ ТАРИХИ НЕГІЗІ

Калиев Чингисхан Еркебуланович

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Каирова Нелли Имамуратовна

Заң ғылымдарының кандидаты, профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада медиация институтын қалыптастырудың алғышарттары, құқықтық қатынастардың қажетті және мәжбүрлі процедурасы ретінде сипатталған. Әртүрлі авторлардың ғылыми еңбектері негізінде медиацияның пайда болуы және сауда қатынастарының қызметіне ену, оның сот процесіне біртіндеп ену фактілері келтірілген. Ресей, Австралия, Англия, АҚШ, Германия, Қытай және басқа елдердің шетелдік тәжірибесі зерттелді, онда татуластыру рәсімдері жүйесі енгізіліп, енгізілді.

Түйінді сөздер: Медиация, татуластыру рәсімдері, сот жүйесі, құқық, шетелдік тәжірибе, татуласу институты, сауда қатынастарындағы делдалдық.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕДИАЦИИ В МИРЕ

Калиев Чингисхан Еркебуланович

Магистрант образовательной программы «Право»

Каирова Нелли Имамуратовна

кандидат юридических наук, профессор

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье описываются предпосылки формирования института медиации, как необходимая и вынужденная процедура правовых отношений. На основе научных трудов различных авторов приведены факты зарождения медиации и о начале проникновения в деятельность торговых отношений, ее постепенное проникновение в судебный процесс. Изучен зарубежный опыт таких стран как Россия, Австралия, Англия, США, Германия, Китай и другие, в которых получила свое развитие и введена система примирительных процедур.

Ключевые слова: Медиация, примирительные процедуры, судебная система, право, зарубежный опыт, институт примирения, медиация в торговых отношениях.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE EMERGENCE OF MEDIATION IN THE WORLD

Kaliev Chingiskhan Yerkebulanovich

Graduate of the educational program «Law»

Kairova Nelly Imamuratovna

Candidate of Law, Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes the prerequisites for the formation of the institution of mediation, as a necessary and forced procedure for legal relations. Based on the scientific works of various authors, the facts of the emergence of mediation and the beginning of the penetration into the activity of trade relations, its gradual penetration into the judicial process are given. The foreign experience of

such countries as Russia, Australia, England, the USA, Germany, China and others was studied, in which a system of conciliation procedures was developed and introduced.

Keywords: Mediation, conciliation procedures, judicial system, law, foreign experience, institution of reconciliation, mediation in trade relations.

Медиация по своей сути представляет собой способ урегулирования спора. И в процессе исторического развития менялось не только положение и значимость, но регулятивный процесс участников отношений. Отсюда и необходимость рассмотрения медиации в динамике исторического аспекта, путем исследования эмпирического опыта стран и прослеживания основных путей возникновения, развития и функционирования.

Медиация является очень старым инструментом международного права. Если заглянуть в глубь истории, то ее можно встретить там, где без принятия различий дальнейшее движение вперед было невозможно или обязательного к исполнению решения, можно было скорее добиться переговорами, нежели через нормы или иерархический порядок. Процедура медиации - примирительные методы урегулирования споров применялись со времен существования первобытного общества. Необходимостью для привлечения третьей нейтральной стороны для разрешения конфликтов являлось, прежде всего, желание выжить. Наибольшее развитие в древнем мире эта процедура получила в регионах с наиболее развитой торговлей [1]. Большое развитие в древней эпохе эта процедура получила в регионах где развита была торговля. Историки находят корни современной медиации у Финикийской цивилизации, основой которой была морская торговля, и в Древнем Вавилоне. Широкое распространение получил институт посредничества в Китае и Японии. В этих странах и сегодня нормы морали ставят примирение сторон посредством диалога намного выше, чем решение проблемы государственным судом.

Использование посредников для разрешения споров отмечается с древних времен, историки отмечают подобные случаи ещё в торговле финикийцев и Вавилоне. В Древней Греции существовала практика использования посредников (*proxenetas*), римское право, начиная с кодекса Юстиниана (530—533 н. э.), признавало посредничество. Римляне использовали различные термины для обозначения понятия «посредник» — *internunci*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, и, наконец, *mediator*. В некоторых традиционных культурах к фигуре посредника относились с особым уважением и почитали наряду с жрецами или вождями племени [2]. Кроме указанных стран, подобную практику применения процедуры медиации имели древние иудеи, известна она была и в Африке. Во многих африканских странах до сих пор сохранился институт народных собраний, где конфликт разрешается с помощью персоны, которой все доверяют и которую все уважают [3].

Как отмечает Архипкина А. С., еще в древнем Китае Конфуций призывал граждан использовать медиацию, вместо того, чтобы идти в суд. Он рекомендовал сторонам встретиться в присутствии миротворца, который поможет им достичь согласия [4].

Как видно, медиация в самом начале зарождения имела узкий круг обращения, в основном для торгово-договорных отношений. В силу специфики рынка того времени и для минимализации участия властных органов в свободном товаро-денежном отношении медиация как никак кстати оказалась полезной. При всем при этом медиации в ее ранней форме представляло собой лишь обращение к наиболее авторитетному лицу, чье положение не вызывало сомнений. При этом в обществе выделялись ряд претендентов и выбор основывался тогда уже по согласию сторон как участников конфликта. Конечно, медиация того времени отличалось примитивными взаимоотношениями, и зачастую механизм воздействия не был закреплен. Нормы морали и права были неразрывно связаны, поэтому не исполнение/ не надлежащее исполнения медиативного соглашения носила морально-

нравственное воздействие со стороны общественности. Хотя трудно сказать, насколько это было продуктивно, в силу того, что ответственность в современном понимании за нарушения медиативного соглашения не носила правовой характер. В действительности, примитивный характер носило не только механизм воздействия, но доказательственная база, хотя медиация и обходится без нее. Основной целью медиации является примирительная процедура. Отсюда и идет ее отражение исторической цели в современном правовом значении. Отличительным свойством медиации всегда являлось не вмешательство государства как властного органа. Для этого и задумывался сам факт возникновения данного института, не доводя спор до государственного органа, в силу саморегулирования и самостоятельности участников отношений, способствовало зарождению уже самостоятельного института по обращению к авторитетным посредникам (медиаторам).

Для раннего этапа медиации как процедуры примирения носило архаичный характер. Ее основной целью было не только урегулировать спор без привлечения властных структурных образований, но и примирить стороны, приводя к общему консенсусу. В таком историческом аспекте и нашло свое отражение медиация в современном понимании. Конечно, медиация видоизменялась, и в ранних государственных образованиях процедура как таковая основывалась на нравственно-моральных началах и обычаях примирения. Нельзя сказать, что нарушение соглашения медиации того времени носило какое-то юридическую ответственность в современном понимании, но это было и не нужно. В силу природы медиации, ее примирительного характера, соглашение по своей сути исполнялось добровольно, поэтому о нарушении соглашения имело сугубо осуждательный характер, нравственно – моральное воздействие предполагалось достаточным для принуждения его к исполнению. Более того стороны как участники данных отношений, выбирая медиатора (посредника) приводили свои интересы к общему знаменателю, что должно было породить абсолютное доверие последнему, и как следствие доверие и исполнение к его решению.

Огромное влияние имела американская модель посредничества. Было несколько предпосылок его образования. Во-первых, все чаще возникали конфликты между профсоюзами и работодателями, которые могли привести к массовым увольнениям, закрытию фабрик. Для разрешения споров государство выдвинуло министерство труда в качестве нейтрального посредника. Предлагаемое решение оказалось настолько успешным, что в 1947 году был создан специальный федеральный орган — Федеральная служба США по медиации и примирительным процедурам. Во-вторых, в 60-х годах в американском гражданском судопроизводстве сложилось некое «американское правило», согласно которому услуги адвоката каждая сторона оплачивала сама независимо от исхода дела. Поэтому для каждой стороны расходы были неизбежными, а в некоторых случаях они достигали астрономических сумм. Более того сам процесс затягивался на неопределенное время. И в конечном итоге поводом для заключения судебного мирового соглашения чаще всего становилось исчерпание ресурсов. В 1990 году Конгресс США принял закон о реформировании гражданского судопроизводства, вследствие чего на федеральных судьях была возложена обязанность в примирении конфликтующих сторон. Также медиация развивалась и во внесудебной области [5]. Уже в 20-х гг. двадцатого века была учреждена Американская арбитражная ассоциация как первая частная организация, которая служила клиринговым агентством для профессиональных медиаторов и арбитров. В 1960-х гг. в США активно развивалась медиация в сообществах, которая проводилась в местных центрах правосудия в делах о нетяжких уголовных правонарушениях, гражданских спорах и межличностных конфликтах. Настоящий расцвет АРС в США наступил в конце 70-х гг. Поворотным пунктом в этом движении стала Паундская Конференция в 1976 г., посвященная причинам общественного неудовлетворенности системой правосудия. Два документа из числа материалов Конференции составили политическую платформу движения АРС в США и других странах мира. В своем докладе Верховный Судья Уоррен Е. Бергер предупредил, что американское общество «достигло той точки, когда наша система

правосудия – как на уровне штатов, так и на федеральном уровне – может буквально развалиться на части еще до конца этого столетия, невзирая на значительное увеличение количества судей и администраторов, и огромные финансовые вливания [6].

Последующие тридцать лет ознаменовались стремительным ростом медиации, арбитража, мини-судов, экспертной оценки и других схем АРС практически во всех сферах права, в том числе и в сфере публичных отношений. В 2003 году был разработан и принят Модельный Закон США «О медиации».

Как видно, США оказала огромный вклад в развитие медиации как самостоятельного института в мировом масштабе. Во многом этому способствовало зарождение и развитие капиталистических экономических отношений, в силу которых участники были равнозначны. И при возникновении разногласий медиация как альтернативный способ разрешения спора подходил как нельзя кстати. Если суд как орган правосудия занимал в той или иной мере одну из сторон конфликта, то медиации при всей своей специфичности, служила для примирения этих самых сторон как участников данных правоотношений. Наряду с товаро-денежными отношениями, область медиации так же получило широкое распространение и в трудовых. Все дело в особенности субъектного состава данных отношений. Работник по своей сути, являлся более уязвимым классом, в то время как работодатель в лице целого предприятия имел более властный характер. Отсюда и востребованность в примирении двух противопоставляющих субъектов трудовых правоотношений. Участие суда с момента внедрения медиации как альтернативного способа разрешения спора минимизировалось. В то же время на этот шаг толкнуло и дорогостоящие процедуры судопроизводства и осуществления правосудия властным органом представляющего государство. Поэтому США и является одним из основных вкладчиков в образование медиации как самостоятельного института по всему миру.

В последующие годы медиация обретает закрепленную нормативно-правовую регламентацию. В США данная реформа способствовала решить проблемы с системой правосудия и недовольства общественности связанная с ним. Это способствовало развитию и укреплению не только медиации, но систем арбитражей, а также иных форм досудебного урегулирования спора. Теперь медиация занимает обширные рубежи распространения, которые включают в себя и брачно-семейные отношения. На самом деле, семейное право одно из самых подходящих отраслей для применения процедуры медиации. Ибо основная политика государства должна быть направлена на сохранение семьи, а не признание правоты одной из сторон. Отсюда делается вывод, что медиация как нельзя, кстати, подходит для примирения участников семейно-брачных правоотношений. Когда субъекты являются равноправными и наряду с этим их интересы противоположны, то применения процедуры медиации способно обеспечить сохранение брака не прибегая к участию суда, при всем при том, что суд как властный орган при осуществлении своих функции определит лишь правоту одной стороны, и обеспечит принудительное исполнение силой государства. В то время как для общества полезнее сохранить брак путем примирительных процедур, т.е. путем задействования процедуры медиации.

Как отмечает К. Бернанд, медиаторы при апелляционном суде Девятого федерального округа США являются сотрудниками суда, они высококвалифицированные юристы с большим опытом работ. Деятельность медиаторов как сотрудников суда четко ограничивается от иной судебной деятельности [7].

Как видим из анализа истории медиации в США, институт получил свое широкое распространение и развитие именно в рамках американского права и тем самым получил билет в мировую практику применения института медиации как альтернативного способа разрешения спора. Этому способствовало возникновение и развитие капиталистических рыночных отношений, где участники были самостоятельные и саморегулятивны. Отсюда и востребованность в институте разрешения спора без участия властного органа, т.е. суда. Более того к концу XX века происходит спад роли суда в качестве органа по урегулированию

спора, т.к. дороговизна и однобокость судебной системы вызывало все большее недовольство местного общества. Следовательно, для медиации как альтернативная замена судебной системы открылись большие возможности для распространения и успешного закрепления. Так, медиация получило должное нормативное закрепление механизма правового воздействия в США. И уже с этого момента сфера действия медиации как самостоятельного института получило свое действие и на такие отрасли права как: семейное, трудовое и т.д. Важной особенностью которых, являлось равноправность субъектов данных правоотношений. Наряду с этим в процессе своего функционирования медиация получило и уголовно-правовые отношения в качестве ареала обитания. Поэтому автор и подчеркивает в отдельный этап возникновения, развития и функционирования института медиации в США.

Наряду с этим, после второй половины XX столетия медиация постепенно стала распространяться и в Европе. Первые попытки применения медиации, как правило, предпринимались при разрешении споров в сфере семейных отношений. Впоследствии медиация получила признание при урегулировании конфликтов самого широкого круга. Впоследствии в международной практике для разрешения правовых конфликтов стали применяться следующие примирительные процедуры, а именно: урегулирование спора самими сторонами путем переговоров (negotiation); урегулирование спора с помощью независимого посредника, который способствует достижению сторонами соглашения (mediation, conciliation); урегулирование спора с помощью посредника-арбитра, который в случае недостижения соглашения уполномочен разрешить спор в порядке арбитража (medi-art); урегулирование спора с участием руководителей предприятий, их юристов и третьего независимого лица, возглавляющего слушание дела (mini-trial) [1].

На Европейском континенте пионером движения APC стала Великобритания, хотя она намеренно не последовала путем США. Англичане отказались от обязательной судебной медиации и от принятия специального законодательства о медиации, отдав предпочтение рыночным механизмам. В конце 1980-х гг. была создана инициативная группа юристов, которая изучала вопрос о целесообразности внедрения медиации в систему гражданского правосудия в Англии и Уэльсе. Проведенная вслед за этим информационно-разъяснительная кампания привела к тому, что в 1989 г. при поддержке Конфедерации британской промышленности, а также промышленных компаний и ведущих юридических фирм Великобритании, были учреждены группа APC в Бристоле (ADR Group) и Центр эффективного разрешения споров в Лондоне (CEDR). В конце 1990-х на средства правительства были проведены исследования опыта APC в других странах [8].

Как мы видим, в Европе медиация пошла по другому пути развития. Хотя природа института сохранилась в качестве примирительной процедуры урегулирования спора. В силу особенностей правовой истории большая часть Европы пошла пути диспозитивности данных правоотношений. Таким образом, предоставила институту медиации свободу в механизме правового регулирования. Если США нормативно закрепила обязательную медиацию в суде, как досудебный способ урегулирования спора, то в Европе данная процедура носила сугубо диспозитивный характер, в силу чего стороны были вправе по собственному изъясвлению начать процедуру медиации.

На пути гуманизации законодательства стран Европы оказало влияние институт медиации. Данный институт по своей сути осуществлял не только разгрузку судов по рассмотрению уголовных дел, но способствовало уменьшению количества заключенных и тем самым направило законодательную политику в направлении демократизации и гуманизации права. Отсюда и исходит принцип уголовного судопроизводства экономии уголовного наказания. Вся целесообразность уголовного судопроизводства сводилась к наибольшему обеспечению защиты прав сторон, в то время как медиация способствовало не только разрешению спора без применения уголовного наказания (например, лишения свободы) но способствовало примирению сторон, как превентивных механизм по предупреждению правонарушений в уголовном праве. Более того институт медиации

способствовал защите несовершеннолетних в совершении уголовного правонарушения. В силу уязвимости последних процедура медиации без применения уголовного наказания оказало положительное влияние на улучшения показателей преступности несовершеннолетних.

По оценкам исследования, проведенного Центром эффективного разрешения споров в 2007 году, ежегодно в Великобритании проводится до 4 000 медиаций по гражданским и коммерческим спорам на общую исковую сумму около 4,1 млрд. фунтов стерлингов. При этом экономия для бизнеса составляет около 1 млрд. фунтов в год в виде сокращения потерь рабочего времени руководства, сохранения деловых отношений, остановки падения производительности и уменьшения юридических затрат. Всего, начиная с 1990г., медиация как вид деятельности внесла в копилку сэкономленных средств для предприятий около 6,3 млрд. фунтов стерлингов. Для целей сравнения с этими цифрами, исследование CEDR предполагает, что совокупная стоимость услуг медиаторов не превысила 8,2 миллиона фунтов стерлингов за это же время [9].

Сейчас уже точно можно сказать, что медиация укрепилась и должным образом получило свое место в системе права. На сегодняшний день в Европе существуют ряд ассоциаций и организации и союзы медиаторов. В силу такого большого распространения данной процедуры, она нашло свое отражение и в качестве профессиональной деятельности и более того в качестве крупных образовании медиаторов, которые в свою очередь осуществляют свою деятельность уже в качестве предпринимательской цели. Мы считаем это значительным плюсом, т.к. свобода данных отношений позволяет привлечь все большую популярность. И таким образом, медиация способна саморегулироваться и процветать.

Как видно развитие и укрепление института медиации в странах зарубежья проходила весьма динамично. Связано, прежде всего, это явление с несовершенством судебной системы, ее дороговизна, а также долгосрочность. В первую очередь, государственная политика направлена на разрешение спора с минимальными затратами. Участники правоотношений так же заинтересованы в этом. Отсюда и взаимовыгодная заинтересованность. Наряду с этим, значительный скачок медиативных процедур связан с особенностью участников правоотношений. Как видно выше, медиация развивалась для урегулирования спора для равноправных субъектов (товаро-денежных, семейно-брачных отношений). Для саоморегулируемого процесса, где не приветствуется вмешательство властного субъекта в лице государства, медиация показала себя как успешный механизм досудебного урегулирования спора. Наряду с этим, суд как орган правосудия в процессе своей деятельности преследует совсем другие цели (правосудия и защиту. охрану интересов) и при осуществлении усугубляет взаимоотношения интересов и спорные конфликты сторон, что ухудшает взаимоотношение участников. В то время как медиация преследует цели по примирению сторон, а не просто удовлетворению требований одних из участников. Примирение как сам факт служит отличным катализатором для дальнейших здоровых отношений среди участников.

Таким образом, автором была проделана работа по анализу института медиации в процессе возникновения, развития и функционирования в динамике исторической парадигмы в мире. Выявлены отличительные особенности развития и правового регулирования по отдельным странам мирового сообщества, которые оказали наибольший вклад в становление института медиации. Причины зарождения, а также наиболее благоприятные сферы применения, что способствовали ее эволюции. Как видно из вышеуказанного, зарождение медиации как способа урегулирования конфликта было связано в первую очередь для товаро-денежных отношений, где субъектами являлись равноправные лица, к тому же не приветствовалось вмешательство властного субъекта в лице государства. Отсюда и происходит первые очаги возникновения медиации. В дальнейшем медиация находит свое распространение на похожих отраслях отношений, такие как семейные, трудовые и т.д. Особый вклад в развитие медиации как отдельного института внесла США.

Этому способствовало несовершенство судебной системы той страны (дороговизна, долговременность и т.д.). Внедрение данного способа урегулирования спора в уголовное судопроизводство, а также в качестве обязательной процедуры для медиации США оказало позитивное влияние. Рассвет медиации как самостоятельного способа разрешения спора приходится к XX веку. В Европе наряду с Америкой так же складывается самостоятельная практика применения процедуры медиации для разрешения конфликта. Конечно, согласно европейским стандартам обязательность медиации не нашло свое место в законе, но тем не менее широко применялось во всех отраслях правоотношений.

Во многом медиация превосходит судебную систему не только краткосрочностью и меньшими затратами, но и целью ее осуществления. В судебном процессе стороны с противоположными интересами, и суд при осуществлении своей деятельности как властный орган удовлетворяя требования одной стороны, отказывает другой, что не может способствовать к улучшению отношений между сторонами, а также продолжению здоровых нормальных правоотношений между субъектами. В то время как медиация по своей природе, которая была задана еще в момент зарождения ее, призвана способствовать к примирению сторон. Главной задачей медиации как способа урегулирования спора, не встать на стороны одного из участников, привести субъектов к консенсусу и взаимопониманию, что должно способствовать укреплению здоровых отношений между субъектами. Данное правило сильно прослеживается в применении процедуры медиации в брачно-семейных, трудовых, договорных правоотношениях. В случае, если один из субъектов намеревается продолжить контакт с другим, то медиация как способ примирения способна помочь.

Список использованной литературы:

1. Сулейменова У. История медиации. 2016. <http://buriatia.arbitr.ru/process/mediation/history>
2. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах / пер. с нем. Н.В. Маловой. – Калуга, 2004. – 300с.
3. Мета Г., Похмелкина Г. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методом и профессиональными. 2004. - <https://www.ozon.ru/context/detail/id/3605181/>
4. Архипкина А. С. Институт медиации в современном праве // Сибирский юридический вестник. 2011. № 1 (52). – 200с.
5. Матевосян М.Г. Эволюция института медиации в России и в зарубежных странах. 2017. - <https://elibrary.ru/item.asp?id=21865216>
6. National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference (A. Leo Levin & Russell R. Wheeler eds., 1976). 2016. - <https://searchworks.stanford.edu/view/1752776>
7. Бернард К. Механизм, отлаженный за 20 лет: медиация в Федеральном апелляционном суде девятого федерального округа США. Медиация и право. 2010. № 2. – 30 с. - https://studref.com/305891/pravo/integratsiya_mediatsii_sistemu_pravosudiya
8. Леннуар Н.Н. Альтернативное разрешение споров: переговоры и медиация. 2004. - http://codolc.com/library/Alternativnoe_razreshenie_sporov/Uchebno_metod_posobie_lennuar
9. Mähler/Mähler (Hrsg., Haft, Fritjof und von Schlieffen, Katharina). Handbuch Mediation – Verhandlungstechnik Strategien Einsatzgebiete. 2017. - https://en.wikipedia.org/wiki/Family_mediation_in_Germany
10. Фиона Кони, Энтони Брэдни, Мэнди Бертон История примирения. Civil Mediation– 2010. – 310 с. // <http://www.civilmediation.org>
11. Hernals Mediation im Bezirk Wien. 2018. - [http:// www.mediationinwien.at](http://www.mediationinwien.at)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ КОДЕКСІНЕ СӘЙКЕС ТҮЛҒАЛАРҒА ӘКІМШІЛІК ЖАЗАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Конурбаев Жарас Сембиевич

*«Құқық» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Аталған мақалада Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексiне сәйкес кейбір тұлғаларға әкімшілік жазаларды қолдануда туындайтын проблемалар көрсетіледі. Автор арқылы қолданыстағы нормативтік актілерді жетілдіруге қатысты ұсыныстар жасалынады.

Түйінді сөздер: әкімшілік құқық бұзушылықтар, құқықтық Тұжырымдама, нормативтік-құқықтық актілер, әкімшілік жаза, арнайы құқықтар.

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ВЗЫСКАНИИ ЛИЦАМ В СООТВЕТСТВИИ С КОДЕКСОМ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Конурбаев Жарас Сембиевич

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В данной статье описываются проблемы, возникающие при наложении административного взыскания на отдельных лиц в соответствии с Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях. Автор внесет предложения по улучшению действующего законодательства.

Ключевые слова: административные правонарушения, правовая концепция, положения, административные взыскания, особые права.

PROBLEMS OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE FINDING TO PERSONS UNDER THE CODE OF ADMINISTRATIVE OFFENSES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Konurbaev Zharas Sembievich

*2-year graduate student of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article describes the problems that arise when an administrative penalty is imposed on individuals in accordance with the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses. The author will make suggestions for improving the current legislation.

Keywords: administrative offenses, legal concept, provisions, administrative penalties, special rights.

Қазақстан Республикасының «2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы», елдің 2020 жылға дейінгі құқықтық жүйесінің дамуының негізгі бағыттарын айқындады. Осының негізінде мемлекеттік және қоғамдық институттардың қарыштап дамуына ықпал жасайтын, Қазақстанның орнықты әлеуметтік-

экономикалық дамуын қамтамасыз ететін барлық нормативтік құқықтық актілерді қазіргі заман талабына сәйкестендіру қажет. Заңнамаларды ізгілендіру, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын кепілдендіру мемлекеттің дамуына алып келеді[1].

Аталған тұжырымдамаға сәйкес, 2014 жылы шілденің 3-5 аралығында «Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексі» және «Қылмыстық процесілік кодексі», «Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі», «Қылмыстық атқару кодексі» қабылданды.

Осы нормативтік-құқықтық актілердің бірі - Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі [2]. Оның мемлекеттің қауіпсіздігі мен дамуында алар орны ерекше. Себебі қылмыстық құқық бұзушылықтардан бөлек, әкімшілік құқық бұзушылықтардың да қоғамға тигізер қауіптілігі жоғары болып табылады. Жаңа кодекстің қабылдануымен бірге нормаларда көптеген өзгерістер болды. Көптеген әкімшілік құқық бұзушылықтар қылмыстық құқық бұзушылықтардың санаты ретінде қылмыстық кодекске «қылмыстық теріс қылық» ретінде ауыстырылды. Әкімшілік құқық бұзушылықтарда бойынша жазалардың көлемі ізгілендірілді.

Бірақ, қазіргі таңда қолданыстағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың артықшылығынан бөлек, шешімін таппаған мәселелер орын алып отыр. Оны нормаларды қолдану барысында сот тәжірибесінен байқауға болады.

Аталған мәселелерді жаза тағайындау барысында жиі кездестіруге болады. Ол жазаның түрлеріне: «арнайы құқықтан айыру» және «әкімшілік қамаққа алу» түріндегі жазаларды жатқызуға болады. Арнайы құқықтан айыру және әкімшілік қамаққа алу айрықша жағдайларда және тұлғаның әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамаларын үнемі бұзған жағдайларда қолданылатын жазаның ерекше түрі [3].

Арнайы құқықтан айыру жазасы: қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы (ҚР ӘҚБТК 21 тарауы); көліктегі, жол шаруашылығындағы (ҚР ӘҚБТК 30 тарауы) әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша және т.б. қолданылады.

Тұлғаларға қатысты «Арнайы құқықтан айыру» түрінде жазаны қолдану арнайы құқықтан айыру мерзімі бір айдан кем болмауға және екі жылдан аспауға тиіс (ҚР ӘҚБТК-тің 46 бабы).

Ал, көлік құралдарын басқару құқығынан айыру мерзімі алты айдан кем болмауға және он жылдан аспауға тиіс. Көлік құралдарын басқару құқығынан айыру жазасы: Көлік құралын жолдың жүру бөлігінде орналастыру, қарсы жүріп өту немесе басып озу қағидаларын бұзу (596-бап.); Жол жүрісіне қатысушының жол жүрісі қағидаларын авариялық жағдай туғызуға әкеп соққан бұзушылығы (606-бап); Теміржол өтпелерінен өту қағидаларын бұзу (607-бап); Жүргізушінің көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйде басқаруы, сол сияқты көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйдегі адамның басқаруына беру (608-бап); Көлік құралдары жүргізушілерінің жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етудің белгіленген қағидаларын адамдардың денсаулығына зиян келтіруге, көлік құралдарының немесе өзге де мүліктің бүлінуіне әкеп соққан бұзушылығы (610-бап); Жүргізушінің жол-көлік оқиғасына байланысты міндеттерді орындамауы (611-бап); Ішкі істер (полиция), көліктік бақылау органдары қызметкерінің Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы автокөлік құралдарын өткізу пункттерінде және Қазақстан Республикасының аумағындағы көліктік бақылау бекеттерінде, әскери полиция органдары қызметкерінің талаптарын орындамау, алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйін куәландырудан өтуден жалтару (613-бап) сияқты құқық бұзушылықтарға қолданылады.

Ал, әкімшілік қамаққа алу жазасын: жеке бастың құқықтарына қол сұғатын (ҚР ӘҚБТК 11 тарауы); кәмелетке толмағандардың құқығына қол сұғатын (ҚР ӘҚБТК 12 тарауы); көліктегі, жол шаруашылығындағы (ҚР ӘҚБТК 30 тарауы) әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша және т.б. қолдануға болады.

Бірақ, мүгедек тұлғаларға қатысты «арнайы құқықтан айыру» және «әкімшілік қамаққа алу» түрінде жазаларды толықтай қолдануға мүмкіншіліктер болмай отыр.

Мысалы, Қазақстан Республикасының ӘҚБТК-нің 608-бабына сай, «*Жүргізушінің көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйде басқаруы, сол сияқты көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйдегі адамның басқаруына беру*» сынды әкімшілік құқық бұзушылық бойынша жаза - тұлғаның көлік құралын басқару құқығынан үш жыл мерзімге айыруға әкеп соғады. Авариялық жағдай туғызуға әкеп соққан әрекеттер көлік құралын басқару құқығынан төрт жыл мерзімге, жәбірленушінің денсаулығына қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері жоқ зиян келтіруге немесе көлік құралдарын, жүктерді, жол құрылыстары мен өзге де құрылыстарды не өзге мүлікті бүлдіруге әкеп соққан әрекеттер көлік құралын басқару құқығынан бес жыл мерзімге айыруға әкеп соғады» - деп көрсетіліп отыр.

Көлік құралдарын басқару құқығынан айыруды, масаң күйді куәландырудан белгіленген тәртіппен өтуден жалтару, сондай-ақ аталған адамдардың белгіленген қағидаларды бұзып, өздері қатысушысы болып табылған жол-көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалу жағдайларын қоспағанда, бұл құралдарды мүгедектігіне байланысты пайдаланатын адамдарға қолдануға болмайды (ҚР ӘҚБТК-тің 46-бабы).

Ал, мүгедек деп – тұрмыс-тіршілігінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын, ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемістіктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы нашарлаған адамды айтамыз [4].

Сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай: мүгедек санатына кіретін жүргізушілердің көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйде басқаруы сынды оқиғалар көптеп кездесуде. Судьялар нормада қарастырылмаса да мүгедек тұлғаларға қатысты «*көлікті жүргізу құқығынан айыру*» түріндегі жазаларды қолдануға мәжбүр болып отыр [5]. Себебі, қолданыстағы әкімшілік құқық бұзушылық заңнамасы бойынша аталған осы тұлғаларға қатысты жазаның өзге түрі қарастырылмаған.

Сонымен бірге, «*Жүргізушінің көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйде басқаруы, сол сияқты көлік құралын алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйдегі адамның басқаруына беру*» сынды әкімшілік құқық бұзушылықты тұлға жаза мерзімі өткен соң бір жыл ішінде қайта жасаған жағдайларда 30 тәулікке дейін әкімшілік қамаққа алуынға және он жыл мерзімге көлік құралдарын басқару құқығынан айыруға жатады (ҚР ӘҚБТК-нің 608-бабы). Бірақ, Қазақстан Республикасы ӘҚБТК-нің 50-бабына сәйкес, әкімшілік қамаққа алу түріндегі жазаны 1 және 2 топтардағы мүгедектерге қолдануға болмайды. Оларға қатысты екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға көзделген.

Осы жағдайларда судьялар мүгедек тұлғаларға қатысты қолданылатын жазаны тек айыппұл тағайындаумен ғана жүзеге асырып отыр.

Сондықтан, біздің пікірімізше жоғарыда аталған кемшіліктерді жою мақсатында келесідей ұсыныстар жасаймыз:

1) Мүгедек тұлғаларға «арнайы құқықтан айыру» түріндегі жазаны қолдану барысында олардың қай топқа жататындығын анықтау керек. Тіршілік ету әрекетінің, оның ішінде еңбек ету қабілетінің шектелу дәрежесіне қарай мүгедектік үш топқа бөлінеді. «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 маусымдағы N 126 Заңына сәйкес олардың ауыр түрлеріне 1 және 2 топ мүгедектері жатқызылады [4].

2) Қолданыстағы әкімшілік құқық бұзушылық заңнамасы бойынша мүгедек тұлғаларға қатысты «Арнайы құқықтан айыру» түрінде қолданылатын жазадан бөлек, жазаның «әкімшілік айыппұл» түріндегі жазаның баламалы түрі қарастырылуы қажет. Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 46- бабына

қосымша ретінде толықтыру ендіріле отырып, ол келесідей нысанда жазылсын: «1 және 2 топтағы мүгедектерге осы баптың 4- бөлігін қоспағанда, «арнайы құқықтан айыру» түріндегі жаза екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салу түріндегі жазамен алмастырылады».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы;
2. Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі. – А. «Жеті-жарғы», 2014. – 392 б.;
3. А.А. Таранов Комментарий к Кодексу Республики Казахстан об административных правонарушениях. В двух книгах. Книга 1. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2002, 464 с.;
4. «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі N 39 Заңы;
5. Б. Секербеков КоАП РК: проблемы правоприменения//, Интернет-ресурс: Сайт газеты «Юридическая газета», 23 августа 2016.

АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІНЕ ЖЕКЕ МЕНШІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Куатова Айгүл Әкімқызы

*«Құқық» мамандығының заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Мақалада Ауылшаруашылық мақсатындағы жерлердің құқықтық сипаттамасы Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер Қазақстан Республикасы жерінің дербес санатын құрайды. Жерді санаттарға бөлу заңнамасында шоғырландыру жердің белгілі бір санатының мақсатына сәйкес келетін құқықтық режимдерді анықтауға мүмкіндік беретіндігі қарастырылған.

Түйінді сөздер: жер, ауыл шаруашылығы, заңнама, режим, заңды тұлғалар, жер участка.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ИНСТИТУТ ПРАВА ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Куатова Айгүль Акимовна

*Магистр по специальности «Право», старший преподаватель
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В статье Правовое описание земель сельскохозяйственного назначения Земли сельскохозяйственного назначения составляют самостоятельную категорию земель в Республике Казахстан. Законодательство о категоризации земель предусматривает возможность установления правовых режимов, соответствующих назначению конкретной категории земель.

Ключевые слова: земель, сельскохозяйственного, Законодательство, режим, юридические лица, земельный участок

THE THEORETICAL AND LEGAL ASPECT OF THE INSTITUTION OF PRIVATE OWNERSHIP OF AGRICULTURAL LAND

Kuatova Aigul Akimovna

*Master in Law, Senior Lecturer
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

In the article Legal Description of Agricultural Lands Agricultural lands constitute an independent category of lands in the Republic of Kazakhstan. Legislation on the categorization of land provides for the possibility of establishing legal regimes appropriate to the purpose of a particular land categories.

Keywords: land, agricultural, legislation, regime, legal entities, land

Юридическая характеристика земель сельскохозяйственного назначения Земли сельскохозяйственного назначения составляют самостоятельную категорию земель Республики Казахстан. Закрепление в законодательстве деления земель на категории позволяет определять соответствующие целевому назначению той или иной категории земель правовые режимы. Согласно статьи 97 Земельного кодекса Республики Казахстан от

20 июня 2003 г., землями сельскохозяйственного назначения признаются земли, которые предоставляются для нужд сельского хозяйства или предназначенные для этих целей. В состав земель сельскохозяйственного назначения входят сельскохозяйственные угодья, а также земли, которые заняты коммуникациями, внутрихозяйственными дорогами, мелиоративной сетью, замкнутыми водоемами, постройками и сооружениями. Данные земли, необходимы для функционирования непосредственно самого сельского хозяйства. Наряду с этим, к землям сельскохозяйственного назначения относятся такие угодья как – такыры, пески, солонцы, а также другие прочие угодья, которые вкраплены в массивы сельхозугодий.

Необходимо отметить, что сельскохозяйственные угодья подлежат особой правовой охране, то есть в случаи, когда данная категория земель используется не в соответствии с ее целевым назначением, не связанной с сельскохозяйственным производством, допускается с правовой точки только лишь в порядке исключения. Гражданам и юридическим лицам, которым предоставлены земельные участки в целях ведения крестьянского (фермерского) хозяйства, сельскохозяйственного производства, а также личного подсобного хозяйства на полевых наделах, запрещено возводить жилые дома, в т.ч. для индивидуального проживания, а также любых объектов строительства, не связанных с ведением сельского хозяйства. Вместе с тем, на территории ценных сельскохозяйственных угодий, в состав которых, входят залежь, пашня, а также земли, которые заняты многолетними насаждениями, то есть на всех видах орошаемых сельхозугодий запрещено ведение всякого рода строительства под животноводческий комплекс, хозяйственно-бытовые и временные постройки, а также ведение отгонного животноводства и проведение сезонных работ [2].

В соответствии с нормами Земельного кодекса Республики Казахстан, не допустимо, проведение раздела земельных участков сельхозназначения, которые находятся на праве собственности, либо праве землепользования, на участках площадь которых является низкой по сравнению с минимальными установленными размерами. Как мы уже отмечали выше, в состав сельскохозяйственных угодий входят земли, которые заняты многолетними насаждениями, а также пашня, сенокосы, залежь и земли под пастбища. Пашня – это земельный участок, который систематически обрабатывается и используется в целях проведения посевных работ сельскохозяйственными культурами, включая многолетние травы и чистые пары. Необходимо учитывать, что в состав пашенных земель не входят земельные участки, которые заняты сенокосами, пастбищами, посевами предварительных культур и междурядья садов, используемые в целях посевов. Земельный участок, находившийся ранее, в составе пашенных земель, который начиная с осени, не использовался в целях проведения посева сельскохозяйственными культурами, а также не подготовленный под пар в течение времени составляющий более 1 года, называется – залежью. Многолетними насаждениями – именуются земельные участки, которые используются под созданные искусственным способом, кустарниковые, древесные многолетние насаждения, которые, как правило, предназначены в целях получения плодового урожая, лекарственной и технической продукции, а также земли, которые предназначены для оформления определенной территории декоративными растениями. Что касается, естественных сенокосов и пастбищ, то это также земельные участки, которые систематически используются под сенокос, а также в целях выпаса домашних животных. В состав сенокосов и пастбищ коренного улучшения входят участки выделенные под сенокос и пастбища, на которых создан новый травостой, путем проведения процедуры залужения. Обводненными пастбищами называют пастбища, территория которых занята такими водными источниками, как реки, озера, копани, пруды, оросительно-обводнительные каналы, а также трубчато-шахтные колодцы, которые способны обеспечить качественной водой определенное количество скота. Необходимо отметить, что сельскохозяйственные угодья, подразделяются на угодья, которые орошаются и не орошаются. В состав орошаемых сельскохозяйственных угодий входят земли, которые пригодны для использования в

сельском хозяйстве, которые также снабжены постоянной или временной оросительной сетью, которая непосредственно связана с самим оросительным источником. Поступающие водные ресурсы, которые обеспечивают полив данных земель, сток которых должен быть не ниже 75% процентов, а также иметь обеспеченность в оптимальные сроки по проектным, либо действующим оросительным нормативам при действующем коэффициенте полезного действия в отношении данной системы [2].

Следующий вид сельскохозяйственных угодий – это земли лиманного орошения. Земли лиманного орошения – это земельные участки, территория которых занята водоудерживающими валами, водорегулирующими дамбами и другими гидротехническими сооружениями. Данные сооружения, помогают обеспечить как перераспределение на площади этих участков талых вод и весенних паводков и задержание, так и вод, которые подаются из оросительно-обводнительных каналов, которые также обеспечивают влагозарядку почв. Таким образом, земли сельскохозяйственного назначения, образуют 2 большие группы, где к 1 группе мы относим сельскохозяйственные угодья, а ко 2 группе относим – несельскохозяйственные угодья. Развивая данную тему уже в правовом контексте, необходимо отметить что, данная категория земель, как земли сельскохозяйственного назначения, являются предметом земельных правоотношений в целом. Данная категория земель может быть использована субъектным составом земельных правоотношений как на праве собственности, так и на праве землепользования и иных вещных прав на землю. Так, на использование данных земельных участков на праве собственности, может быть как частной, так и государственной или коммунальной, на иных правах пользования осуществляется путем передачи этих участков в постоянное землепользование, или же в краткосрочную либо долгосрочную аренду. Пользователями земель сельскохозяйственного назначения имеют право быть все субъекты земельных правоотношений. К их числу, мы относим физических лиц, в лице не только граждан Республики Казахстан, но и лиц без гражданства, а также иностранных граждан. Наряду с вышеперечисленным, к их числу относятся и юридические лица, в лице предприятий и организаций, с частной, государственной и коммунальной организационно-правовой формой собственности, также и иностранные предприятия, отечественные предприятия с привлечением иностранных инвестиций, а также международные организации и иностранные государства. Это мы отметили вопрос о субъектном составе по праву пользования земельными участками сельскохозяйственного назначения. Что касается права собственности на земельные участки сельхозназначения, то здесь существует некоторое ограничение в отношении иностранных субъектов. Иностранцами субъектами здесь мы подразумеваем, граждан, лиц без гражданства, иностранные предприятия, организации, также иностранные государства и международные организации. Необходимо отметить, что на практике существуют реальные случаи когда, иностранному гражданину или иностранному юридическому лицу может быть передан в распоряжение на правах собственности, к примеру по наследству, земельный участок сельскохозяйственного назначения. В таком случае, в соответствии с действующим законодательством, данный земельный участок в течение 1 года подлежит отчуждению [3,].

Немаловажным фактором, являющимся, отличительной особенностью, земель сельскохозяйственного назначения от иных категорий земель, является ее целевое назначение, так как земли сельскохозяйственного назначения, должны быть использованы исключительно в сельском хозяйстве. Использование данной категории земель в других целях, является не только нарушением отечественного земельного законодательства, но и влечет как административную, так и уголовную ответственность. Пригодные для потребностей сельского хозяйства земли, на наш взгляд, должны в первую очередь предоставляться для нужд сельского хозяйства. Процедура определения земель, которые пригодны для нужд сельского хозяйства, должна осуществляться в соответствии с данными государственного земельного кадастра. Несельскохозяйственные угодья, либо

сельскохозяйственные угодья наихудшего качества, предоставляются для возведения объектов жилищно-коммунального хозяйства, железных дорог и автомобильных путей, линий электропередачи и связи, магистральных трубопроводов, строительства предприятий промышленности, а также для иных целей, которые не связаны с ведением сельскохозяйственного производства. В этих случаях, линии электропередач, связи, а также других коммуникаций, проводятся главным образом вдоль путей, трасс и т.д. Пользователями земель сельхозназначения являются все субъекты земельных правоотношений: физические лица, в лице не только граждан Республики Казахстан, но и лиц без гражданства, а также иностранных граждан. Наряду с вышеперечисленным, к их числу относятся и юридические лица, в лице предприятий и организаций, с частной, государственной и коммунальной организационно-правовой формой собственности, также и иностранные предприятия, отечественные предприятия с привлечением иностранных инвестиций, а также международные организации и иностранные государства. Это мы отметили вопрос о субъектном составе по праву пользования земельными участками сельскохозяйственного назначения. Что касается права собственности на земельные участки сельхозназначения, то здесь существует некоторое ограничение в отношении иностранных субъектов. Иностранцами субъектами здесь мы подразумеваем, граждан, лиц без гражданства, иностранные предприятия, организации, также иностранные государства и международные организации. Сельскохозяйственные угодья подлежат особой правовой охране, т.е. в тех случаях, когда данная категория земель используется не в соответствии с ее целевым назначением, не связанной с сельскохозяйственным производством, допускается с правовой точки только лишь в порядке исключения. Гражданам и юридическим лицам, которым предоставлены земельные участки в целях ведения крестьянского (фермерского) хозяйства, сельхозпроизводства, а также личного подсобного хозяйства на полевых наделах, запрещено возводить жилые дома, в т.ч. для индивидуального проживания, а также любых объектов строительства, не связанных с ведением сельского хозяйства. Таким образом, земли сельскохозяйственного назначения состоят из сельскохозяйственных угодий (такры, пески, солонцы, а также другие прочие угодья, которые вкраплены в массивы сельхозугодий), а также земель, которые заняты коммуникациями, внутрихозяйственными дорогами, мелиоративной сетью, замкнутыми водоемами, постройками и сооружениями, которые необходимы для функционирования непосредственно самого сельского хозяйства.

Правовые основы частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения
Правовые основы частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения заложены в пункте 3 статьи 6 Конституции Республики Казахстан, которая гласит: «Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом» [4]. Ранее в Конституции эти природные ресурсы именовались объектами исключительной собственности государства. Гражданский кодекс Республики Казахстан, а именно ее 193 статья дублирует текст п. 3 ст. 6 Конституции Республики Казахстан: «Земля, ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности.

Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законодательными актами» [5], то есть, отечественное гражданское законодательство, также как и земельное законодательство, в качестве объекта земельных правоотношений называет – земельные участки, и следовательно, право собственности распространяется и на землю. В Земельном кодексе Республики Казахстан, понятие земельного участка определяется несколько иначе. Так, в соответствии с частью 21 статьи 12 Земельного кодекса РК: «земельный участок - выделенная в замкнутых границах часть земли, закрепляемая в установленном настоящим Кодексом порядке за субъектами земельных отношений» [2].

Таким образом, земельным участком мы называем часть поверхности земли, которая является как природным ресурсом, так и объектом правовой охраны со стороны государства, то есть, земля является частью окружающей среды Республики Казахстан. Законодательное ее определение дано в Экологическом кодексе Республики Казахстан от 9 января 2007 года, а именно в статье 1: «окружающая среда – это совокупность природных и искусственных объектов, включая атмосферный воздух, озоновый слой Земли, поверхностные и подземные воды, земли, недра, животный и растительный мир, а также климат в их взаимодействии» [6].

Согласно нормам, указанным в статье 12 Земельного кодекса Республики Казахстан, использование земель должно осуществляться такими способами, которые должны обеспечивать сохранение экосистем, способность земли являться не только средством производства, как в сельском, так и лесном хозяйстве, но и быть основой для осуществления хозяйственной и других видов деятельности не запрещенных законодательством. Это говорит о том, что законодатель учитывает две главные естественные функции земли как объекта окружающей среды. К первой функции относится способность земли как природного ресурса, выступать средством для производства, как в сельском, так и в лесном хозяйстве. Вторая функция, характеризуется, ее способностью быть базисной основой в целях осуществления хозяйственной и иной деятельности на территории республики. Необходимо отметить, что сложившееся представление о том, что для земли характерно, прежде всего, ее экономическое значение, которое определяет ее основную ценность, на наш взгляд, является все же ошибочным. Основным же является все-таки экологическое значение земли, как уникального объекта природы. К примеру, земельные участки могут представлять экономический интерес в качестве недвижимости, объекта права собственности и иных вещных прав только лишь до тех пор, пока земля как природный ресурс сможет выполнять свои естественные природные функции, которые, как известно, не вечные. Если же, вышеуказанные естественные природные функции земли, тем или иным образом утратят свои функции по причине, к примеру, ее истощения или провала ее поверхности вследствие нарушения правил добычи полезных ископаемых, то следовательно, экономическая ценность земельных участков как недвижимости непременно утратят всякую привлекательность в качестве объектов и юридических прав. Земля, как природный ресурс, характеризуется также и своей ограниченностью, которая в свою очередь, требует по отношению к ней, нормированного и рационального ее использования. Данные факты, свидетельствуют о том, что процедура получения земельных участков, возможна лишь в пределах установленных законом норм. Нормирование осуществляется при предоставлении определенных земельных участков, к примеру, для нужд сельского хозяйства, а также в целях для осуществления как строительных работ, так и деятельности по предпринимательству. Объектом права собственности по использованию земли всегда выступает индивидуально определенный для соответствующих целей – земельный участок, либо земельная доля. И в этой связи, как мы уже упоминали выше, в соответствии с нормами статьи 12 Земельного кодекса Республики Казахстан, земельный участок как объект земельных правоотношений – это часть поверхности земли, в т.ч. и ее почвенный слой (границы которой описаны, а также удостоверены законом). Так, согласно, части 1 статьи 51 Земельного кодекса РК, земельный участок может быть как делимым, так и неделимым. Под делимым земельным участком, законодатель подразумевает, такой земельный участок, который может быть разделен на определенные части. В свою очередь, каждая ее разделенная часть, может образовать самостоятельный земельный участок. Как мы уяснили, разделенные земельные доли, находящиеся в пределах земельного участка, может быть объектом как общей долевой собственности, так и представлять самостоятельный объект прав на землю. Следовательно, граждане, которые имеют право на земельную долю, в целях реализации данного права должны будут получить свидетельства на право собственности на земельную долю. Свидетельства на право собственности на земельную долю выдаются и регистрируются районным комитетом по землеустройству и земельным ресурсам. В этой связи, необходимо

отметить, что в гражданском праве, как юридической науке, о такой правовой категории как недвижимое имущество, существуют различные понятия. Как правило к недвижимому имуществу, относятся прочно связанные с землей объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно. К их числу относятся: земельные участки, здания, сооружения, участки недр, леса, многолетние насаждения, а также обособленные водные объекты. Вместе с тем, к недвижимости можно отнести воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания, космические объекты, которые подлежат обязательной государственной регистрации. Законодатель также к недвижимому имуществу относит и иное имущество. Так, земля – это не только природный ресурс, но и недвижимость особого рода, требующая специфической правовой регламентации, которая должна отличаться от регулирования иных видов недвижимых вещей. Общеизвестно, что в соответствии с действующим законодательством, земля может находиться как в государственной, так и в частной формах собственности. И в этой связи, нормы, как Земельного кодекса, так и Гражданского кодекса Республики Казахстан, признают существование различных форм собственности, как на землю, так и иные объекты окружающей природной среды. Так, согласно пункту 1 статьи 192 Гражданского кодекса РК государственной собственностью в нашей стране признается имущество, которое выступает как в виде республиканской, так и коммунальной собственности [5].

Из анализа видно, что отечественный законодатель закрепляет презумпцию государственной собственности на землю, а также и на другие объекты окружающей природной среды. В данном случае, государство, как собственник, в сущности, является обладателем неограниченного набора правомочий. Следовательно, мы можем предполагать, о том, что правомочия государства-собственника ничем не ограничены.оборот земельных участков, осуществляется в соответствии с гражданским законодательством, об этом гласит 13 статья Земельного кодекса Республики Казахстан, которая в свою очередь, также свидетельствует о том, что существует возможности регулирования сделок с землей только на уровне государства. Наряду с этим, в Земельном, Экологическом, Водном, Лесном кодексах Республики Казахстан, а также в Законах Республики Казахстан «О недрах и недропользовании», «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира», конкретизированы условия осуществления государственной собственности на землю как природного ресурса.

Список использованной литературы:

1. Еренов А.Е., Косанов Ж.Х., Хаджиев А.Х. и др. Совершенствование правовых основ земельной реформы в Республике Казахстан. - Алматы, 1996. – 136 с.
2. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.02.2012 г.) [Электронный ресурс]. «Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> свободный».
3. Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (общая часть). - Алматы, 2002. - 376 с.
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями от 02.02.2011 г.) [Электронный ресурс]. «Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>, свободный».
5. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27.12.1994 г. [Электронный ресурс]. «Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> свободный».
6. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 г. [Электронный ресурс]. «Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> свободный».

ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕҢБЕК ҰЙЫМЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Ораз Әйгерім

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы, адамның басқа да шынайы құқығының арасындағы әлеуметтік қамсыздандыру құқығының орны, әлеуметтік қамсыздандыру құқығын нормативтік бекіту, халықаралық деңгейде әлеуметтік қамсыздандыру нормаларын тарату жөніндегі Халықаралық еңбек ұйымының қызметі, секілді түсініктер қарастырылады.

Түйінді сөздер: әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы, Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ), әлеуметтік сақтандыру, Конвенция, декларация.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА ПО РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Ораз Әйгерім

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются понятие социального обеспечения, права на социальное обеспечение, место права социального обеспечения среди других естественных прав человека, нормативное закрепление права на социальное обеспечения, деятельность Международной организации труда на международном уровне по распространению норм социального обеспечения.

Ключевые слова: социальное обеспечение, право на социальное обеспечение, Международная организация труда (МОТ), социальная защита, Конвенция, декларация.

ACTIVITIES OF THE INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION ON THE REALIZATION OF THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Oraz Aigerim

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the concept of social security, the right to social security, the place of social security law among other natural human rights, the normative consolidation of the right to social security, the activities of the International Labor Organization at the international level to disseminate social security standards.

Keywords: social security, the right to social security, International Labor Organization (ILO), social protection, Convention, declaration.

В 1952 году Международная организация труда (МОТ) в своей Конвенции «О минимальных нормах социального обеспечения» определило социальное обеспечение как защиту, которой общество обеспечивает своих членов от экономических и социальных бедствий, которые могли быть вызваны прекращением или существенным сокращением

заработка в результате болезни, материнства, трудовых травм, безработицы, инвалидности, старости и смерти, а также предоставление медицинской помощи и субсидий семьям, имеющих детей[1].

Это определение использовалось как политиками, так и исследователями, которые занимаются вопросами социального обеспечения. В последнее время было опубликовано множество исследований в области социального страхования в развивающихся странах. Были изучены не только системы социального обеспечения, основанные на западных моделях, но и другие формы и механизмы. В дальнейшем в результате этих исследований стало ясно, что определение МОТ было слишком ограниченным для незападных систем социального обеспечения.

Право на социальное обеспечение можно рассматривать в широком смысле как гарантию условий для нормального уровня жизни. Оно служит для защиты людей от условий, угрожающих жизни людей и унижительных условий нищеты, от отсутствия материальной и психологической безопасности. Право на социальное обеспечение стоит наряду с такими фундаментальными правами человека как право на жизнь, на личную свободу, личную безопасность, запрет на пытки, жестокое и бесчеловечное обращение либо унижающее достоинство обращение и (или) наказание.

Каждый имеет право на социальное обеспечение. Это является естественным правом каждого человека. Это право должно реализоваться вне зависимости от национальных, религиозных, расовых, гендерных особенностей.

Право на социальное обеспечение закреплено во Всеобщей декларации прав человека (1948 г.), Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.) и в других основных документах Организации Объединенных Наций по правам человека.

Достижение социального обеспечения для всех лежит в основе Устава и мандата МОТ. Филадельфийская декларация (1944 г.), являющаяся неотъемлемой частью Устава МОТ, признает, что распространение социальной защиты во всем мире является одной из основных целей Организации. Точнее, в нем признается торжественное обязательство МОТ по дальнейшему распространению среди стран мира программ, которые, в частности, достигнуты. Целями этих программ являются: расширение мер социального обеспечения для обеспечения базового дохода для всех, кто нуждается в такой защите, обеспечение всесторонней медицинской помощью, а также обеспечение охраны детства и охраны материнства[2].

С этой целью МОТ приняла конвенции и рекомендации по социальной защите, в которых изложены обязательства и руководящие принципы для государств. Эти международные стандарты в значительной степени способствовали развитию международного права на социальное обеспечение и определению права человека на социальную защиту.

МОТ продвигает правозащитный подход к социальной защите со своими стандартами в качестве основного средства действий для оказания помощи государствам-членам в реализации этого права.

МОТ также предпринимает дальнейшие инициативы для поддержки международных усилий, направленных на реализацию социальной защиты для всех.

В 2003 году она запустила Глобальную кампанию по социальной защите для всех правительств и организаций-работодателей и работников по расширению охвата социального обеспечения и повышению осведомленности о роли социального обеспечения в экономическом и социальном развитии[3]. Кампания также направлена на развитие широкого партнерства с участием международных организаций и учреждений социального обеспечения.

В 2008 году в Декларации о социальной справедливости за справедливую глобализацию была заложена новая основа, на которой МОТ эффективно поддержала усилия государств-членов по содействию и достижению прогресса и социальной справедливости

посредством четырех стратегических целей Программы достойного труда МОТ: содействие основных прав, создание рабочих мест, социальная защита и социальный диалог[3].

В 2009 году в ответ на кризисы МОТ разработала основу для руководства национальной и международной политикой, направленную на стимулирование экономического восстановления от кризиса, создание рабочих мест и расширение социальной защиты для всех в условиях кризиса. Глобальный пакт о рабочих местах, в частности, призывает страны рассмотреть возможность создания адекватной социальной защиты для всех, опираясь на базовый уровень социальной защиты, включая: доступ к медицинскому обслуживанию, обеспечение дохода для престарелых и инвалидов, пособия на детей и обеспечение дохода в сочетании с государственными схемами гарантий занятости для безработных[4].

В 2011 году в ходе регулярного обсуждения стратегической цели социальной защиты на 100-й Международной конференции труда были сделаны убедительные выводы в отношении расширения социального обеспечения на всех уровнях, особенно на национальном уровне[3].

В июне 2012 года Международная конференция труда приняла Рекомендацию о минимальных уровнях социальной защиты 2012 года (№ 202). Настоящая Рекомендация дает руководящие указания государствам-членам, чтобы гарантировать, что все члены общества пользуются, по крайней мере, базовым уровнем социального обеспечения в течение всей своей жизни.

Инициатива минимального уровня социальной защиты (SPF-I), запущенная в 2009 году, также основана на правозащитной основе. Его концепция основана на общих принципах социальной справедливости и отражает призыв Декларации прав человека к адекватным жизненным стандартам, доступу к здравоохранению, образованию, питанию, жилью и социальному обеспечению[5]. Кроме того, SPF-I обеспечивает конкретную реализацию прав человека. Результаты исследований МОТ показывают, что минимальный уровень социальной защиты может быть предоставлен практически всеми странами и что он станет эффективным инструментом в борьбе с бедностью и достижении Целей развития тысячелетия.

Но, несмотря на глобальную тенденцию распространения стандартов социального обеспечения по всему миру, особенно в развивающихся странах, все же данные стандарты не везде являются обязательными. Лишь 27% населения по всему миру имеет доступ к комплексным стандартам социального обеспечения. 73% населения нашей планеты имеет лишь часть социального обеспечения либо не имеет вовсе. Почти 40% лиц пожилого возраста среди всех стран не получают пенсию. И, только лишь 27% женщин получают поддержку в виде денежных пособий по беременности и родам. 33% работников имеют право на защиту из от производственных травм.

Если проанализировать вышеуказанные цифры, то можно заметить, что ни в одном из параметров нет даже половины от 100%., т.е все параметры имеют низкий показатель. Потому, целесообразным представляется говорить об инициативах по поддержанию хоть минимального уровня социальной защиты населения каждой страны на национальном уровне.

Минимальный уровень социальной защиты – это совокупность базовых социальных гарантий, гарантируемых государством, которые предотвращают нищету, социальную незащищенность населения. Минимальный уровень социальной защиты включает в себя следующие базовые гарантии:

1. Гарантия дохода, в случае наступления болезни, беременности, инвалидности, старости, безработицы;
2. Гарантия дохода на детей для обеспечения их питанием, необходимым товарам, образованию;
3. Гарантия медицинской помощи населению.

Несомненно Международной организацией труда осуществляются множество действий по улучшению положения населения планеты их социальной защиты. Существует нормативная база, в которой отражены инициативы МОТ, касающихся социального обеспечения людей, о минимальных уровнях защиты, о равноправии в области социального обеспечения, о сохранении права на социальное обеспечение. Но, на мой взгляд, нужен более точечный подход к решению проблем социального обеспечения в мире. И, обладая столь высоким статусом международная организация, думаю в силе реализовать инициативы, конкретно направленные на страны, в которых имеются «пробелы» в области социального обеспечения. Необходим социальный диалог представителей МОТ непосредственно с обществом, которое является объектом столь многих инициатив Организации. Также, возможен диалог с организациями, которые также обязаны вносить вклад как работодатели в благополучие своих работников. Помимо этого, стоит обсудить с теми же организациями о конкретных шагах по устранению безработицы. Совместно в ВОЗ необходимо проверить возможности медицинских учреждений на обеспечение медицинской помощи населению. Немаловажным представляется диалог с представителями местной власти. Все эти действия окажут более глубокое воздействие и возможно цели МОТ по распространению условий социальной защиты будут реализовываться более эффективно.

Список использованной литературы:

1. Доклад «Создание систем социальной защиты: международные стандарты и инструменты в области прав человека». Международная организация труда. Женева, 2017. Стр.25
2. Дэниел Бэланд. Социальное обеспечение. Канзас, США: Издательство Канзаского Университета, 2005. Стр.73
3. Доклад «Стратегия Международной Организации Труда. Социальное обеспечение для всех: создание этажей социальной защиты и комплексных систем социального обеспечения». Международная организация труда. Женева, 2012.
4. Глобальный пакт о рабочих местах: согласованность политики и международная координация. Женева, ноябрь 2009
5. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. Генеральная Ассамблея ООН. ст.25

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ҚҰРАМЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ САҚТАУ МАҢЫЗДЫ БІР БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Ораз Әйгерім

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтандырудың байланысы, әлеуметтік сақтандыру және медициналық сақтандырудың түсінігі, әлеуметтік сақтандырудың нысаны, Қазақстан республикасындағы медициналық сақтандырудың мәні, секілді түсініктер қарастырылады.

Түйінді сөздер: Әлеуметтік қамсыздандыру, денсаулық сақтау құқығы, денсаулық сақтау, әлеуметтік сақтандыру, медициналық сақтандыру.

МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК ОДНА ИЗ ВАЖНЫХ СОСТАВЛЯЮЩИХ ЧАСТЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ораз Әйгерім

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются понятие социального обеспечения, связь здравоохранения и социального обеспечения, понятие социального страхования и медицинского страхования, формы социального страхования, сущность медицинского страхования в Республике Казахстан.

Ключевые слова: социальное обеспечение, право на здоровье, здравоохранение, социальное страхование, медицинское страхование.

HEALTH INSURANCE AS ONE OF THE IMPORTANT COMPONENTS OF SOCIAL SECURITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Oraz Aigerim

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the concept of social security, the relationship of health and social security, the concept of social insurance and medical insurance, forms of social insurance, the essence of medical insurance in the Republic of Kazakhstan.

Key words: social security, the right to health, healthcare, social insurance, medical insurance.

Сегодня нельзя говорить о здравоохранении и связи между здравоохранением и социальным обеспечением, не упоминая естественного права человека на здоровье. После Второй мировой войны и под воздействием Всемирной организации здравоохранения и в целом преобладающего стремления закрепления социальных конституционных прав в отношении системы общественного здравоохранения право на здоровье все больше становится серьезной проблемой. Это право можно сравнить с правом на труд. Право на здоровье, возложенное ВОЗ, обязывает власти создавать условия, позволяющие гражданам

жить в оптимальных условиях с точки зрения их здоровья. Точно так же власти обязаны, например, создавать условия для оптимальных возможностей для работы или полной занятости. Создание, поддержание и, по возможности, улучшение таких условий является задачей системы здравоохранения каждого государства. Это значит, что когда власти принимают меры в области здравоохранения, устанавливая правила и нормы, то такие меры должны быть всеобъемлющими и, следовательно, включать как можно меньше исключений. Другими словами, такие меры и положения должны быть доступны каждому гражданину, который в них нуждается. Кроме того, это подразумевает, что когда власти предоставляют финансовые средства учреждениям, ответственным за оказание медицинской помощи, должен соблюдаться принцип равенства.

Что касается связи между социальным обеспечением и здравоохранением, то стоит сказать, что это два разных понятия. Если рассматривать социальное обеспечение в самом широком смысле, это означает не только гарантию защиты от экономических и социальных бедствий, в случае наступления определенных обстоятельств (болезнь, травмы, инвалидность, материнство, старость, смерть кормильца), но и покрытие расходов[1]. Меры, предпринимаемые государством для поддержки лиц, для которых наступили вышеуказанные обстоятельства, есть социальное страхование. Социальное страхование является составной частью социального обеспечения. Одним из видов социального страхования является медицинское страхование. Медицинское страхование наряду с пенсионным, является важной составляющей социальной инфраструктуры в любом государстве.

Вопрос о том, каким образом в какой-либо стране обеспечить максимально возможную медицинскую помощь, во многом зависит от социальных и политических особенностей. Само собой разумеется, что ответ на этот вопрос будет также в значительной степени определяться факторами эффективности.

Существуют различные формы социального страхования. Можно выделить три основных формы, хотя в действительности их может быть больше даже в пределах одной страны. Во-первых, существует форма, в которой социальное страхование рассматривается как результат личных вкладов. При таком виде страхования каждый гражданин несет личную ответственность за свое здоровье, и в трудную минуту имеет возможность получения помощи согласно юридическому обязательству покрытия риска по договору, заключенному между ним и частной страховой компанией либо организацией взаимного страхования, которые как правило автономны. Например, в Нидерландах граждане обязаны быть застрахованы и вносить вклад в страхование самим в соответствии с гражданским законодательством. В некоторых странах эта система является идеальной, в соответствии с либеральной школой экономики, в которой каждый преследует свои собственные интересы и цели, и лучше всего может их реализовать. Но, это сложный способ создать адекватную систему социального обеспечения, т.к. в таком случае существует «пробел» в виде лиц, которые не могут взять личную ответственность за себя и своих близких.

Полной противоположностью этому типу социального страхования выступает такая форма страхования, в которой государство гарантирует социальную защиту всем гражданам и осуществляет это за счет государственного бюджета. Такой тип социального страхования в некоторых источниках называют «советским» и характерен он для Австралии, Дании, Новой Зеландии. Эта форма социального обеспечения хороша лишь в случае высокого развития государства.

Третий тип социального страхования это смешанная система, где государство оказывает солидарную помощь, но ответственность за свое здоровье несет сам гражданин. Более того, данную ответственность государство всячески поддерживает. При смешанной системе социального страхования граждане осуществляют вклады во внебюджетные фонды, которые частично зависимы от государства либо в государственные страховые организации.

Если говорить о Республике Казахстан, то наше государство относится к третьей форме социального страхования. Довольно долго социальное обеспечение в нашей стране

осуществлялось за счет государственного бюджета. Но, уже в 2014 году бывший Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев на ежегодном послании высказал мнение о том, что необходимо изучить вопрос введения такого инструмента, как обязательное медицинское страхование. Также, он отметил, что ответственность не только самого лица, но и государства и работодателя – важный аспект системы медицинского страхования. 2015 год стал временем выхода программы «100 конкретных шагов», задачей которой стало реализация 5 институциональных реформ. 80 шагом в этой программе стало введение обязательного медицинского социального страхования. Помимо этого имелись пункты о необходимости достижения финансовой устойчивости казахстанской системы здравоохранения. 16 ноября 2015 года был принят Закон Республики Казахстан «Об обязательном медицинском страховании». Данный нормативный акт даст толчок для реализации реформ в части введения медицинского страхования, основываясь на принципе солидарности государства, работодателей, принципе равенства. На основе данного закона создан Фонд социального медицинского страхования. Начиная с первого января 2020 года, уже запущена новая система социального страхования, при которой предоставляется каждому гражданину РК гарантированный государством объем бесплатной медицинской помощи и пакет по обязательному социальному медицинскому страхованию (ОСМС).

Государство бесплатно предоставляет следующие медицинские услуги в рамках базового пакета:

- медицинскую помощь при социально значимых заболеваниях и заболеваниях, которые представляют опасность для окружающих (туберкулез, психические болезни и пр. заболевания, перечень которых определен);

- транспортировку (в т. ч. санавиацию);
- скорую неотложную помощь;
- профилактические прививки.

Пакет ОСМС включает в себя следующие медицинские услуги:

- амбулаторно-клиническая помощь (прием специалистов, лечение в поликлиниках, диагностические услуги и лабораторные исследования);

- пребывание в дневном стационаре и лечение в стационаре (кроме социально значимых заболеваний);

- медсестринский уход (для больных, которые нуждаются в постоянном уходе или присмотре после перенесенной болезни);

- реабилитация и восстановительное лечение;
- высокотехнологичные мед. услуги;
- паллиативная помощь (оказание медпомощи с целью предотвращения/облегчения страданий больного посредством уменьшения тяжести симптоматики болезни или замедления ее течения) [2].

ОСМС, на мой взгляд имеет ряд преимуществ. Во-первых, это не накопительная система. Медицинские услуги будут предоставляться вне зависимости от того, сколько лицом было накоплено средств в Фонде. Главным условием становится хоть минимальные, но систематические отчисления. Во-вторых, пакет услуг ОСМС не ограничивает лицо по сумме оказываемых услуг. Иными словами, нет определенного порога, достигнув которого лицо, не сможет воспользоваться медицинскими услугами по страховке. Ожидается, также, что данная страховка будет покрывать и высокотехнологичные операции. Соответственно, отсюда можно выделить следующий плюс. Это экономия личных средств лицами на лекарства и медицинские услуги. По прогнозам Министерства здравоохранения, расходы населения сократятся с сорока двух процентов до тридцати [3]. Следующим преимуществом станет то, что финансирование Фондом медицинских учреждений будет осуществляться по факту оказанных услуг и качеству их оказания. Это спровоцирует положительный толчок к тому, чтобы поликлиники и частные клиники будут стремиться получить хороший отзыв по оказанным услугам и, соответственно качество оказания услуг должно повыситься. Также, с

введением ОСМС в нашей стране появится третий этап реабилитации. Если сейчас казахстанцам доступны ранний и второй уровни реабилитации, то в будущем появится реабилитация позднего этапа. Так, больше нуждающихся в данном этапе реабилитации людей могут получить лечение после тяжелых травм, инфарктов, инсультов.

Если говорить о категории граждан уязвимых, то государство взяло на себя ответственность за страхование и финансирование этой категории населения. Согласно закону «Об обязательном медицинском страховании» от уплаты взносов в фонд освобождаются 15 категорий граждан:

1. дети;
2. многодетные матери;
3. участники и инвалиды ВОВ;
4. лица, зарегистрированные в качестве безработных;
5. лица, обучающиеся и воспитывающиеся в интернатных организациях;
6. инвалиды;
7. лица, обучающиеся по очной форме обучения;
8. лица, находящиеся в отпусках в связи с рождением, усыновлением (удочерением) ребенка;
9. неработающие беременные женщины, а также неработающие лица, фактически воспитывающие ребенка до достижения им возраста трех лет;
10. пенсионеры;
11. военнослужащие;
12. сотрудники правоохранительных органов;
13. лица, отбывающие наказание по приговору суда в учреждениях уголовно-исполнительной системы;
14. сотрудники специальных государственных органов;
15. лица, содержащиеся в изоляторах временного содержания и следственных изоляторах[4].

Каждый имеет право на здоровье. Здоровье, пожалуй, самая важная ценность человека, которую нужно беречь и поддерживать. Государством, на мой взгляд, выбрана наиболее правильная и подходящая система социального страхования. Потому, можно утверждать, что на страже нашего здоровья стоим не только мы сами, но и государство.

Список использованной литературы:

1. Роик В.Д. Основы социального страхования: организация, экономика, право. Москва. Издательство РАГС, 2007, стр. 12)
2. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 405-V «Об обязательном социальном медицинском страховании», п.1, ст.7
3. <https://kapital.kz/economic/79123/na-76-vyrastut-raskhody-na-okazaniye-medpomoshchi-na-odnogo-zhitelya.html>
4. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 405-V «Об обязательном социальном медицинском страховании», п.1, ст.26

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖӘНЕ ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ
ЗАҢНАМАЛАРЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН
ҚОРҒАУДЫ РЕГЛАМЕНТТЕУ**

Оразғалиева Лаура Нұрланқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада кәмелетке толмағандарға, атап айтқанда олардың құқықтарын қорғауға қатысты Қазақстан Республикасының заңнамасы егжей-тегжейлі зерттелді. Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласындағы шетелдер заңнамасының кейбір ерекшеліктері, заңнаманың негізгі баптары және оларды талдау баяндалды. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыс саласындағы проблемалар жиынтығын бөліп көрсету бар.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар құқығын қорғау, зорлық-зомбылық, құқық, Қазақстан, қылмыс.

**РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ЗАЩИТЫ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

Оразғалиева Лаура Нурланқызы

Магистрант образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В статье подробным образом исследовано законодательство Республики Казахстан, касающееся несовершеннолетних, в частности, защиты их прав. Освещены некоторые особенности законодательства зарубежных стран в области защиты прав несовершеннолетних, основные статьи законодательства и их анализ. Присутствует выделение совокупности проблем в области преступности по отношению к несовершеннолетним.

Ключевые слова: несовершеннолетние, защита прав, насилие, право, Казахстан, преступление.

**REGULATION OF PROTECTION OF MINORS ' RIGHTS IN THE LEGISLATION OF
THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES**

Orazgalieva Laura

Graduate of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article examines in detail the legislation of the Republic of Kazakhstan concerning minors, in particular, the protection of their rights. Some features of the legislation of foreign countries in the field of protection of the rights of minors, the main articles of legislation and their analysis are highlighted. There is a selection of a set of problems in the field of crime in relation to minors.

Keywords: minors, protection of rights, violence, law, Kazakhstan, crime

Озабоченность по поводу нарушений прав несовершеннолетних растет во всем мире. Проблема защиты детей от насилия в современном мире становится все более актуальной.

Почти каждый день информация о таких фактах появляется в СМИ. В связи с этим вопросом уделяется особое внимание деятельности правоохранительных и компетентных органов Республики Казахстан.

В последние годы был принят ряд законодательных и институциональных мер в области защиты детей от насилия. Уголовный кодекс от 3 июля 2014 года существенно ужесточает уголовную ответственность за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Пожизненный запрет на работу с детьми вводится лицам, осужденным за сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних [1]. Данный запрет включен в Законы «Об образовании» и Трудовой кодекс. Были ужесточены наказания за ряд преступлений данной категории.

Кроме того, Законом от 9 апреля 2016 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан», которые касаются защиты прав ребенка, с 1 января 2018 года введено обязательное обращение с такими лицами в форме химической кастрации. Данная мера будет применяться к лицам старше 18 лет, совершившим преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Когда эти лица освобождаются из мест содержания под стражей после отбытия наказания, суд принимает решение о продлении, изменении или прекращении химической кастрации. Данная мера исполняется по месту содержания под стражей [2].

Побег осужденного за уголовные преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетнего карается медицинскими санкциями. В Уголовный кодекс были внесены поправки. Административный надзор в настоящее время является обязательным для граждан Казахстана, отбывающих наказание за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

При этом одна законодательная мера не может решить все проблемы. Как показывает судебная практика, дети часто становятся жертвами преступлений в семьях, где родители злоупотребляют алкоголем. Причинами этих преступлений являются семейные проблемы, неадекватный контроль родителей над детьми, негативное воздействие интернет-сайтов, которые пропагандируют порнографию и насилие. Поэтому особенно важно внимание родителей, которые должны ежедневно учить детей внимательности, осторожности, элементарным способам предотвращения опасных и необычных ситуаций, с которыми они могут столкнуться в любой день дома или на улице.

Защита прав ребенка представляет собой взаимосвязанную систему действий государства, общества и международных и национальных неправительственных организаций. За годы независимости в Казахстане были ратифицированы основные международные документы по правам ребенка. Государство также приняло законы и указы, которые также предписывают права несовершеннолетних. Международные документы направлены на решение основных проблем и угроз, с которыми сталкиваются дети: подростковая преступность; проживание в асоциальных семьях; смертность от некачественного медицинского обслуживания; халатность; отсутствие образования; угроза жизни и нарушение прав [3].

Основным документом, защищающим права детей во всем мире, является Конвенция о правах ребенка. Она была принята Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 года. В то время ребенок был впервые назван и признан субъектом права, который также может опираться на все права человека. Конвенция о правах ребенка была ратифицирована 190 странами, включая Казахстан, 8 июня 1994 года.

Комитет по охране прав детей осуществляет надзор за осуществлением положений Конвенции. Каждые пять лет Комитет рассматривает доклады государств о мерах, принятых ими для осуществления положений Конвенции. Казахстан представил первый доклад на 33-й сессии Комитета Организации Объединенных Наций по правам ребенка в 2003 году. По итогам этого доклада комитет подготовил ряд замечаний и рекомендаций, отметив при этом

совершенствование законодательной базы в области защиты прав ребенка и развитие сотрудничества между правительствами и международными организациями.

По информации на сайте омбудсмана по правам ребенка, сегодня в Казахстане каждый несовершеннолетний имеет право на:

- здоровое развитие;
- игры;
- образование;
- защиту от дискриминации;
- защиту от насилия;
- свободно выражать свое мнение;
- защиту от эксплуатации;
- справедливое правосудие.

Казахстан принял более 45 нормативных правовых документов, регулирующих права и гарантии детей и подростков.

Так, общие принципы и нормы Конвенции о правах ребенка отражены в Конституции, уголовном, уголовно-процессуальном и уголовно-исполнительном кодексах Республики Казахстан, а также в гражданском, семейном и других сферах права.

Статья 27 Конституции предусматривает, что брак, семья, материнство, отцовство и детство охраняются государством [4].

Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» гарантирует права на здоровье [5]. В Казахстане каждый ребенок имеет право на современные и эффективные медицинские услуги, а также услуги по лечению заболеваний и восстановлению здоровья, медицинское образование, медицинское обследование и динамический надзор, лечение, медикаменты и медицинское обслуживание в рамках гарантированного бесплатного медицинского обслуживания.

Дети-инвалиды, а также лица, живущие с ВИЧ и больные СПИДом, имеют право на бесплатную медицинскую и педагогическую поддержку в образовательных и медицинских организациях согласно нормам законодательства Республики Казахстан в области здравоохранения.

Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» в Главе 10 описывает права ребенка в семье и включает 8 статей. Таким образом, каждый ребенок имеет право жить и воспитываться в семье, общаться с родителями и родственниками, высказывать свое мнение, иметь имя, отчество и фамилию и при необходимости изменять их. Кроме того, ребенок может иметь имущественные права и рассчитывать на защиту своих законных прав и интересов [6].

Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» направлен на формирование условий для полноценного духовного, Законодательство, направленное на расширение норм Конвенции, гарантирует право несовершеннолетних на бесплатный доступ не только к начальному, но и к бесплатному среднему образованию. Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» определяет цели государственной политики в интересах детей. Таким образом, все дети имеют равные права независимо от происхождения, расы, национальности, социального положения и имущественного положения, пола, языка, образования, отношения к религии, места жительства, состояния здоровья и других обстоятельств, касающихся ребенка и его родителей или других законных представителей. Дети, рожденные в браке и вне его, пользуются равной и полной защитой [7].

В Казахстане также был принят Закон Республики Казахстан «О ратификации Конвенции о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления». Подписавшие конвенцию государства признают, что ребенок должен расти в семье в атмосфере счастья, любви и понимания для полного и гармоничного развития. При этом приоритет отдается семье, в которой родился ребенок. Если при определенных

обстоятельствах дети не могут проживать в своих семьях или если подходящая семья не найдена в стране, иностранное усыновление может предоставить ребенку преимущества наличия постоянной семьи. Иностранное усыновление осуществляется только с учетом интересов ребенка и его основных прав и в целях предотвращения похищения, продажи или торговли детьми [8].

Закон должен недвусмысленно указывать на то, что право детей на свободу от всех форм насилия должно гарантироваться везде и во все времена. В целях запрещения насилия некоторые страны провели конституционные реформы, в то время как другие ввели новые положения в Семейный и Уголовный кодексы, в законодательство о защите детей и насилии в семье.

Важнейшее значение для придания полного смысла запрещению имеют также соответствующие законы и нормативные акты в соответствующих правовых областях. Это повышает способность государств предотвращать случаи насилия, защищать соответствующих детей, обеспечивать надлежащую поддержку процессу принуждения и покончить с безнаказанностью.

Приведем примеры законодательства, содержащего общий запрет на насилие в отношении детей.

Федеральный конституционный закон «О правах ребенка» в Австрии 2011 года содержит 8 статей, определяющих права ребенка, а также статьи 1 и 5, гарантирующие всем детям право на защиту и ненасильственное воспитание. Статья 1 предоставляет каждому ребенку право на защиту и уход, необходимые для его благополучия, развития и учета его собственных наилучших интересов. В статье 5 прямо говорится, что каждый ребенок имеет право на ненасильственное воспитание, запрещая телесные наказания, причинение психических страданий, сексуальное насилие и другие злоупотребления и подтверждая, что каждый ребенок имеет право на защиту от экономической и сексуальной эксплуатации. Во втором пункте статьи 5 предусматривается, что каждый ребенок, ставший жертвой насилия или эксплуатации, имеет право на адекватную компенсацию и реабилитацию.

Существует целый ряд конституционных и законодательных положений, запрещающих насилие в отношении детей в Ирландии, включая положения, касающиеся нападения, жестокости и угрозы. Первый Закон «О детях» 2015 года был принят ирландским парламентом 11 ноября 2015 года и вступил в силу 11 декабря 2015 года, чтобы обеспечить более всеобъемлющие положения по уходу за детьми и защите их от вреда, требуя, чтобы поставщики услуг для детей готовили заявления о защите детей и формализовали процедуры отчетности перед Агентством по делам детей и семьи. Вред прямо определяется в данном Законе как «а) нападение, жестокое обращение или отсутствие заботы о ребенке таким образом, который серьезно затрагивает или может серьезно повлиять на здоровье, развитие или благосостояние ребенка, или б) сексуальное насилие над ребенком, независимо от того, вызвано ли оно одним действием, бездействием или обстоятельством или серией или комбинацией действий, бездействий или обстоятельств». Статья 28 Первого Закона о детях отменяет общеправовую защиту «разумного наказания» путем внесения поправки в закон 1997 года о несмертельных преступлениях против личности, тем самым достигается запрещение телесных наказаний в семье.

В Уголовном кодексе Швеции содержится обширный перечень статей, запрещающих сексуальное насилие в отношении детей. Другие статьи, запрещающие физическое и психологическое насилие, также применяются, когда жертвами являются дети, хотя дети конкретно не упоминаются. В 1979 году в Кодекс законов о детях и родителях были внесены поправки, предусматривающие запрет на физическое наказание и унижительное обращение с детьми. В разделе 1 Главы 6 Кодекса подчеркивается, что «дети имеют право на заботу, безопасность и хорошее воспитание. С детьми следует обращаться с уважением к их личности и индивидуальности, и они не могут подвергаться телесным наказаниям или

любому другому унижающему достоинство обращению». Швеция была первой страной, которая ввела конкретный запрет на телесные наказания детей [9, с.108].

Малайзия опирается на это определение в законе о борьбе с торговлей людьми 2007 года. В разделе 2 «ребенок» определяется как «лицо, не достигшее восемнадцатилетнего возраста», и говорится: «торговля людьми» означает вербовку, перевозку, передачу, укрывательство, предоставление или получение лица в целях эксплуатации. В соответствии с Палермским протоколом «эксплуатация» означает «все формы сексуальной эксплуатации, принудительного труда или услуг, рабства или практики, сходной с рабством, подневольного состояния, любой незаконной деятельности или изъятия человеческих органов».

Статья 3 а) Закона 2007 года «О борьбе с торговлей людьми применяется: «если Малайзия является принимающей страной или эксплуатация происходит в Малайзии»; или б) «если принимающей страной является иностранная страна, но торговля людьми начинается в Малайзии или осуществляется транзитом через Малайзию».

Важно отметить, что раздел 4 включает широкие экстерриториальные преступления: «любое преступление, совершенное в соответствии с настоящим Законом (а) в открытом море на борту любого судна или на любом воздушном судне, зарегистрированном в Малайзии; (б) любым гражданином или постоянным жителем Малайзии в открытом море на борту любого судна или на любом воздушном судне; или (с) любым гражданином или любым постоянным жителем в любом месте за пределами и за пределами Малайзии, может рассматриваться как совершенное в любом месте в пределах Малайзии» [10].

В большинстве стран мира действует законодательство, устанавливающее общий минимальный возраст вступления в брак в возрасте 18 лет и старше. Однако часто предусматриваются правовые исключения, основанные на согласии родителей, разрешении суда или предусмотренные обычными или религиозными законами. Согласно недавнему исследованию, только в 43% стран мальчики и девочки защищены одинаково и адекватно от ранних браков [11, с.355].

В Австралии принудительный брак считается уголовным преступлением в соответствии со статьей 270.7 а Уголовного кодекса, которая определяет принудительный брак следующим образом: 1) брак является принудительным браком, если одна из сторон брака (жертва) вступила в брак без свободного и полного согласия: а) в результате применения принуждения, угрозы или обмана; или б) в силу того, что эта сторона была неспособна понять характер и последствия брачной церемонии.

Кроме того, в пункте 4) особая защита предоставляется лицам, не достигшим 16-летнего возраста: «для целей доказывания преступления против настоящего раздела или раздела 271 лицо, не достигшее 16-летнего возраста, считается, если не доказано обратное, неспособным понять характер и последствия брачной церемонии». Принудительный брак карается лишением свободы на срок 7 лет или лишением свободы на срок 9 лет за совершение преступления при отягчающих обстоятельствах. Статья 270.8 о сходных с рабством преступлениях-преступлениях с отягчающими обстоятельствами предусматривает: 1) для целей настоящего раздела сходное с рабством преступление, совершенное лицом (преступником) в отношении другого лица (жертвы), является преступлением с отягчающими обстоятельствами, когда а) жертва не достигла 18-летнего возраста.

Недостатки в уголовном законодательстве, регулирующем преступления, связанные с участием несовершеннолетних в совершении преступлений и иных антиобщественных деяний, требуют разработки и внесения изменений и изменений в действующее законодательство, о чем свидетельствует практика правоохранительных и судебных органов. В повседневной жизни есть много новостей, где дети эксплуатируются взрослыми. На национальную телефонную линию доверия для детей и молодежи ежегодно поступает более 315 000 звонков. И это только те, кто осмелился позвонить. Однако тех, кто молчит о проблемах, гораздо больше.

Значительная часть заявителей обращается за юридической консультацией. Войдя во все проблемы, можно легко обнаружить, что права и интересы ребенка чаще всего нарушаются его законными представителями. В большинстве случаев нарушаются имущественные права ребенка, психологическое насилие над ребенком все чаще проявляется в семьях, а несовершеннолетние с особыми потребностями и ограниченными способностями всегда видят мир из окна. Становится очевидным, что, к сожалению, выгоды от принятых программ и реализованных стратегий пока не столь велики, как можно было бы ожидать при более согласованных действиях всех структур.

Насилие в отношении детей никого не щадит и не знает границ. Однако мировой опыт показывает, что эффективные методы профилактики приводят к постепенному изменению социальных норм и сокращению числа случаев насилия в отношении детей. В рамках программы родительского воспитания в Турции было сокращено на 73 процента физическое наказание для детей в течение 2 лет. В Соединенных Штатах благодаря программе посещения семьи на дому в течение 15 лет уровень жестокого обращения с детьми и пренебрежения к ним снизился на 48 процентов.

В Швеции закон о запрете телесных наказаний наряду с обширной программой просвещения и повышения осведомленности сократил число детей, затрагиваемых взрослыми, с 90 процентов до 10 процентов в 35 лет. Довольно узкое понимание термина «насилие», часто ограничивающееся телесным воздействием, является серьезным препятствием на пути искоренения насилия. Насилие не считается ошибочно запугиванием, психологическим давлением или словесными оскорблениями, что приводит к высокой терпимости к насилию в отношении детей. Изменение отношения к наказанию детей может снизить уровень агрессии и насилия в обществе в целом.

Так, в Казахстане законодатель с учетом возраста, психологических и иных особенностей несовершеннолетних установил нормы, гарантирующие реализацию прав и законных интересов несовершеннолетних. Однако во избежание прежних ошибок необходимо последовательно и качественно внедрять нормы законодательства, регулирующие порядок совершения преступлений в отношении несовершеннолетних, тщательно изучать международные принципы и нормы защиты прав несовершеннолетних, систематизировать их и определить, возможно ли их применение в правовой системе страны. Постоянное совершенствование процедур, касающихся преступлений против несовершеннолетних, должно основываться на соблюдении принципов международного права и национального законодательства.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.10.2019 г.) // https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252
2. Закон Республики Казахстан от 9 апреля 2016 года № 501-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка» (с изменениями от 04.07.2018 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33408860
3. Специальный представитель Генерального секретаря по вопросу о насилии в отношении детей // <https://violenceagainstchildren.un.org/ru/categories/publications>
4. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
5. Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.04.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30479065

6. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&mode=p&page=7

7. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года № 345-III «О правах ребенка в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032460

8. Закон Республики Казахстан от 12 марта 2010 года № 253-IV «О ратификации Конвенции о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000253>

9. Кузнецова Н.Ф., Беляев С.С. (ред.) Уголовный кодекс Швеции. - СПб.: Изд-во "Юрид. центр Пресс", 2001. - 320 с.

10. LAWS OF MALAYSIA. ONLINE VERSION OF UPDATED TEXT OF REPRINT. Act 574 PENAL CODE Asat 1 January 2015 // <http://www.agc.gov.my/agcportal/uploads/files/Publications/LOM/EN/Penal%20Code%20%5BAct%20574%5D2.pdf>

Salacuse J. W. North Africa // An Introduction to Law in French-speaking Africa. Vol. 2. Charlottesville, 1975. P.355-516

САТЫП АЛУ ЖӘНЕ САТУ ШАРТЫН ЖАСАСУДЫҢ - ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ БОЛДЫРМАУДАҒЫ ОРНЫ

Өмірзақов Назарбек Ақеділұлы

*«Құқық» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс халықаралық университеті: 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Аталған мақалада жер қатынастарымен байланысты сатып алу және сату шартын жасасудың әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын-алу барысында алар орны қаралады. Автор арқылы қолданыстағы нормативтік актілерді жетілдіруге қатысты ұсыныстар жасалынады.

Түйінді сөздер: жер құқығы, сатып алу, сату шарты, азаматтық құқық, әкімшілік құқық бұзушылықтар.

РОЛЬ ПОКУПКИ И ПРОДАЖНЫХ ДОГОВОРОВ - В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ЗЕМЕЛЬНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ

Умирзаков Назарбек Акедилович

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Право»
Казахско-Русский Международный Университет: 030 006, г.Актобе, ул. Айтеке би, 52;*

В данной статье рассматривается роль договоров купли-продажи земли в предупреждении административных правонарушений. Автор внесет предложения по улучшению действующего законодательства.

Ключевые слова: земельное право, договор купли-продажи, гражданское право, административные правонарушения.

ROLE OF PURCHASE AND SALES AGREEMENTS - PREVENTION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO LAND RELATIONS

Umirzakov Nazarbek Akevilovich

*2-year graduate student of the educational program «Law»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article describes the problems that arise when an administrative penalty is imposed on individuals in accordance with the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses. The author will make suggestions for improving the current legislation.

Keywords: administrative offenses, legal concept, provisions, administrative penalties, special rights.

Жер – бұл бағаланбас ұлттық байлық, мемлекеттің көптеген әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешудегі мықты негіз болып келеді.

Жерлер қылмыстық, әкімшілік құқық бұзушылық және азаматтық нормалармен қорғалуы керек. Соның ішіндегі жермен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтар болып табылады. Аталған іс-әрекеттер көп жасалынады.

Қазіргі нарықтық жағдайда жермен жасалатын мәмілелер үлкен маңызға ие болып тұр. Жер нарығының күннен-күнге дамуы, жермен жасалатын мәмілелер түрлері мен санының өсуіне себепкер болып жатыр.

Жердің азаматтық айналымға жылжымайтын мүлік ретінде енгізілуі оның айрықша түрдегі – жер-құқық шарттарға қатысуына алып келетіні сөзсіз.

Шарт – бұл мәмілелердің көп тараған түрі. Азаматтық құқықта көп кездесетін мәмілелердің негізгі көлемі – шарт болып келеді [1, 495 б.].

Мәміле жер құқық қатынастарының және жалпы жер айналымының пайда болуына мүмкіндік туғызатын заңды дәлел болып келеді. Жай мысал келтіретін болсақ, жер учаскесін сатып алу сатуға байланысты тараптарда қатысушыларда сатып алу сату шарты бойынша көптеген құқықтар мен міндеттемелер пайда болады.

Жер құқық қатынастарындағы мәмілелердің рөлі 2003 жылы 20 маусымда қабылданған Қазақстан Республикасының Жер кодексінде бекітілген болатын. Аталған Жер кодексіне сәйкес жер учаскесіне меншік құқығының туындау негіздерінің бірі болып азаматтық құқықтық мәмілелер болып табылады [2, 22-бап].

Жерді мәмілелер объектісі ретінде атауымыз және осы мүліктік сипаты бар қатынастарының Қазақстан Республикасының жер заңнамасымен қатар, азаматтық заңнамамен реттелуін атап көрсетуіміз қажет. Себебі, Жер кодексіне сәйкес Қазақстан Республикасының жер, экология, орман, су заңдарында жер қойнауы, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы заңдарында өзгеше көзделмесе, жер учаскелерін иелену, пайдалану және оларға билік ету, сондай-ақ олармен мәміле жасасу бойынша мүліктік қатынастар Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарымен реттеледі [2, 6-бап]. Бірақ, менің ойымша, Жер кодексіндегі осы нормамен келісу қиын. Осыған байланысты Б.Р. Алимжанов былай деп жазған: «Жер-құқық шарттары табиғаты бойынша азаматтық-құқықтық болып келеді, бірақ жердің уникалды ерекшеліктеріне және жер айналымының мемлекеттік реттелу қажеттілігіне байланысты, олар азаматтық заңнамамен бірігіп жер заңнамасымен реттелуі қажет» [3, 43 б.].

Бүгінгі таңда мәміле азаматтық құқықтар мен міндеттемелердің пайда болуының ең көп тараған негіздерінің бірі болып келеді [4, 43 б.].

Мәміле азаматтық құқықтың институты ретінде келесі сипаттарға ие. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың азаматтық құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған әрекеттері мәмілелер деп танылады делінген [5, 147-бап].

Сонымен қатар Жер кодексінде былай деп көрсетілген: «Меншік иесі өзінің жер учаскесіне қатысты оның нысаналы мақсатын өзгертпей, Қазақстан Республикасының заң актілермен тыйым салынбаған кез келген мәмілелерді жасасуға құқылы. Жер учаскесінің меншік иесі оларды сатуға, сыйға тартуға, кепілге, жарғылық қорға, жалға және жедел пайдалануға беруге, рента шартын жасасуға немесе жерден өз еркімен бас тартуға құқығы бар. Жер иеленушілері мен жер пайдаланушылары жер мемлекеттік меншікте болғандықтан, жергілікті өзін өзі басқару органының келісімімен өз учаскелерін басқа учаскелерге алмастыруға, оларды жалға немесе жедел пайдалану беруге, жекешелендіруге, өз еркімен бас тартуға құқылы. Жерді жалға алушылар мен жедел пайдаланушылар (жалға алу шарты мен жедел пайдалану шартында рұқсат етілген болса) өз жер учаскелерін ауыстыруға, жекешелендіруге, өз еркімен бас тартуға құқылы. Бұл жағдайларда егер Қазақстан Республикасының Жер кодексі мен өзге заң актілерінде өзгеше көзделмесе, жер учаскесінің меншік иесі мемлекеттік органдардың қандай да бір рұқсатын алмай, жер учаскесін өз қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын жүзеге асыра алады» [2, 21-бап].

Біз көріп отырғанымыздай, жер көптеген мәмілелердің объектісі бола алады. Жерге байланысты жасалатын мәмілелер нәтижесінде тараптар қатысушыларда мүліктік, заттық және міндеттілік сияқты көптеген құқықтар пайда болып, сол сияқты аяқталады. Осылайша, мысалға, жерді сатып алу арқылы алған жаңа меншік иесінде меншік иесінің және жер

пайдаланушының заттық құқықтары, сонымен қоса жер учаскесін сатып алу, оның пайдалануы және т.б. байланысты заттық құқықтар пайда болады. Осыған байланысты Е. Әбдікәрім былай деген: «Меншік – жердің пайдалы өнімі зат немесе мүлік ретінде заттық құқық, яғни өндірістік ұғым. Осы өндірістік ұғым арқылы жерге заттық құқықтар ғана заңдастырылады. Сондықтан да жер зат немесе мүлік емес, тек қана жер учаскелеріне белгілі заң нормаларымен бекітілген азаматтық айналымға түсетін заттық құқықтар ғана бар» [8, 169 б.]. Сонымен қатар мәмілелер жасасқан кезде жер учаскесіне деген меншік құқық басқа тұлғаға мәміле жасалған кездегі барлық ауыртпалықтарымен берілетінін есте сақтау қажет.

Жер, Азаматтық кодексіне сәйкес, жылжымайтын мүлікке жатқызылған. Ал меншік құқығы, шаруашылық жүргізу құқығы, оралымды басқару құқығы, бір жылдан астам мерзімге жер пайдалану құқығы, бір жылдан астам мерзімге пайдалану құқығы, жылжымайтын мүлікті кепілге беру, жылжымайтын мүлікке рента, сенім білдіру арқылы басқару құқығы мемлекеттік тіркеуден өткен кезден бастап пайда болады. Жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелер Азаматтық кодексінің 4- тарауының талаптарын сақтай отырып тіркелуі тиіс [5, 117-бап].

Барлық жер шарттарын екі негізгі түрге бөлуге болады – меншік иесінің ауысуына алып келетін (сатып алу-сату, алмасу, сыйлау) және меншік иесінің ауысуына алып келмейтін (жалдау, кепіл) [3, 44 б.].

Ал енді осы мақаланың тақырыбы және басты мақсаты болып келетін, жер айналымының негізі болатын, көптеген жер шарттары арасынан жерді сатып алу-сату шартын бөлек алып қарастырайық. Жер айналымының негізі болатын жерді сатып алу-сату шартының құқықтық сипатын жан-жақты қарастырып, ашып көрсетуге болады.

Осыған байланысты Б.Р. Алимжанов былай деп жазған: «Нарықтық жер қатынастарының жүзеге асырылуының негізгі заңды нысаны болып шарт табылады. Шарттың жер қатынастарында белсенді қолданылуы жер нарығының объективті мұқтаждықтардың көрінісі болып келеді. Жер нарығында міндеттемелердің қалыптасуының шарттық нысаны экономикалық айналымның даму мұқтаждықтарына елеулі шамада сәйкес келеді. Бұған қоса жер нарығындағы бар көптеген міндеттемелер шарттық типке жатады» [3, 8 б.].

Қазақстан Республикасының жер ресурстарын басқару агенттігінің мәліметтері бойынша жерлерді сатып алу-сату институтын енгізгеннен бері мемлекетпен жер учаскелерін сату бойынша шамамен 34,0 миллиард теңге сомасына 140 мыңнан астам мәмілелер рәсімделген [7, 7 б.]. Бұл деректердің өзі қазіргі таңда жермен жасалатын мәмілелердің қаншалықты жиі болатынын және біздің қоғамымызда маңызды орын алып, нық орналасқандығына көзімізді ашып отыр.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында жер учаскелерін сатып алуы мен сатылуы жеке меншік құқығының субъектілері (азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалар) арасында жердің сатып алу-сату шарттары арқылы жүзеге асырылады.

Жер учаскесін шаруа немесе фермер қожалығын, өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу, орман өсіру, бағбандық, жеке тұрғын үй және саяжай құрылысын жүргізу үшін өз меншігіне алған Қазақстан Республикасының азаматы оны басқа Қазақстан Республикасының азаматына сатуға құқылы [2, 23-бап]. Жер учаскесін сатып алу-сату мәмілесін жасау үшін сатушы рөлінде танылатын жер учаскесінің меншік иесі сатып алушымен немесе оның өкілді тұлғасымен сатып алу-сату шартын жасасады.

Азаматтық кодексіне сәйкес жерді сатып алу-сату шарты жылжымайтын мүлік ретінде танылатын объектісі жер болып келетін сатып алу-сату шарттарының бір түрі болып келеді. Жерді сатып алу- сату шартына байланысты аталған Азаматтық кодекстің ерекше бөлімінің нормалары қолданылады. Бұл нормаларға сәйкес сатып алу-сату шарты бұл «бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл

мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндетті» [5, 117-бап].

Шартта сатып алушыға шарт бойынша берілетін жер учаскесін нақты анықтауына мүмкіндік беретін нақты деректер анықталуы тиіс.

Жер учаскесін сатып алу сату шартында келесілер:

- Оның орналасқан жері;
- Жердің нысаны;
- Нысаналы мақсаты мен ары қарай пайдалану мақсаты;
- Жер учаскесінің кадастрлық нөмірі;
- Онда орналасқан (егер де бар болса) жылжымайтын мүлік объектілері;
- Жер учаскесі кімнің жүргізілуінде екені;
- Үшінші тұлғалар құқығы;
- Тараптар міндеттемелері;
- Жер учаскесінің жалпы бағасы мен нормативтік бағасы сияқты деректер

көрсетілуі қажет. Жерді сатып алу-сатудың заты:

- Қорғаныс қажеттеріне берілген;
- Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сауықтыру, рекреациялық және тарихи мәдени мақсаттағы;
- Орман және су қорының;
- Ортақ пайдаланудағы болуға жол берілмейді [4, 53 б.].

Жер учаскесін сатып алу-сату шартын жазбаша түрде бір құжат толтыру арқылы жүреді және бұл екі жақтың да өз еріктерін айқын түсінуіне, сонымен қатар тіркеу ұйымдарына да екі жақтың шартқа отыру жөнінде өз еріктерінен айқындауға мүмкіндік береді.

Жер учаскесін сатып алу шартын жасау мемлекеттік тіркеу жүргізуді талап етпейді, бірақ жер учаскесіне меншік құқығының бірінен-біріне өткенін сатып алушы тіркеуге міндетті. Аталған тіркеу жағдайы міндетті түрде жер учаскесін берумен қатар жүруі міндетті емес. Жер учаскесін сатушы- сатып алушы тіркеуге дейін де тапсыра алады, алайда, жоғарыда атап өткендей, меншік құқығы мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін ғана пайда болады. Ш.Б. Серикбаевтың айтуы бойынша:

«Жерге құқықтарды мемлекеттік тіркеудің негізгі мақсаты жерді иеленудің кепілі болып табылады. Тіркеу меншік иесін меншік құқығы мен басқа да құқықтардан айырылудан қорғайды, егер ол өзі сол құқықтар бас тартқан немесе егер оны заңды түрде бұл құқықтардан айырған жағдайларды ескермегенде. Құқықтарды тіркеу жерге құқықтар нарығын құруға және инвестициялар тартуға мүмкіндік береді. Осы ретте мемлекет жер учаскесіне құқықтарды кепілдендіріп, ол жер учаскесі мемлекеттік тіркеуден кейін өзіндік бір тауарға айналады» [8, 25 б.].

Жер шарттары жер айналымының қалыптасуы мен дамуында ең маңызды рөлді атқарады. Қазіргі жағдайда қоғамдағы жер айналымы басқару органдарының актілерімен емес, адамдардың өзіндік бастаулары мен қызығушылығымен қозғалысқа әкелінеді. Жасалынатын жер шарттарының барлық жиынтығы жер айналымының нарықтық механизмінің ядросын қалыптастырып, оның негізгі мазмұнын құрайды. Жер шарты жерге байланысты туындаған, өзгерген және тоқтатылған міндеттемелердің жай заңды фактісі ғана болып келмейді. Ол жер қатынастарын ұйымдастыратын, жер айналымындағы субъектілердің өз құқықтары мен міндеттемелерін анықтаудың құралы болып келеді.

Жер айналымын мемлекеттік реттеу мен оның құқықтық қамтамасыз етілуі осы екі жетіспейтін нәрсе жер айналымының дұрыс және өркениетті қызмет етуіне мүмкіндік бермейді.

Жер айналымының дұрыс құқықтық реттелуі үлкен экономикалық маңызға ие. Себебі, бұл қоғам иеленген жер ресурстарының жағымды жайғастырылуы мен үнемді пайдалануын

қамтамасыз етеді. Жер айналымы арқасында, ерте ме кеш пе, бұл ресурстар, дұрыс пайдалануды қамтамасыз ете алатын білгір және шебер адамдардың қолына түсе алады.

Нарықтық жер айналымы саласында болып жатқан сан алуан қоғамдық қатынастарға құқық «әртүрлі, жылжымалы» түрде жауап береді: бір қатынастарды бекітеді, басқаларға тыйым салады, ал үшіншілерін мүлдем ескермейді. Жер айналымы құқықтық реттеусіз де өмір сүре алады, бірақ көптеген дамыған елдердің тарихы мен тәжірибесіне жүгінетін болсақ, дұрыс құқықтық реттелмеген жер айналымы еш уақытта заман талаптарына сай, өркениетті бола алмайды.

Жер айналымы ғылыми негізделген және құқықтық, экономикалық, экологиялық сипатта болуы тиіс.

Сонымен қатар, жоғарыда көрсетіліп өткен жер айналымының азаматтық құқықпен реттелетіні жердің көптеген ерекшеліктерін ескермей кететіндігін айта кеткен жөн. Азаматтық құқық көптеген заңи құралдарға бай болған уақытта да, өзіне ғана тән бірқатар айрықша қасиеттері бар, ерекше объект болып табылатын жердің ерекшеліктерін ескере алмайды. Осыған байланысты Г.Г. Нурахметова былай деген: «Жер қатынастарына байланысты азаматтық заңнама тек толықтыру тәртібінде қолданылады, яғни қандай да бір мәселе бойынша салалық (жер және экологиялық) заңнаманың ережелерінде бос орындар болған жағдайда» [4, 54 б.].

Сондықтан да осындай жер айналымының құқықтық реттелуі жағдайында жеке және қоғамдық мүдделердің жеткілікті түрде келісуін қамтамасыз ету қажеттілігі туып отыр. Бұндай жағдайда жер айналымы жеке, не жария мүдделердің тұрғысынан бірыңғай құқықтық реттелуін қамтамасыз етуде

«Жер айналымы туралы» арнайы заңды немесе Қазақстан Республикасының «Жер кодексінде» бөлек құрылымдық бөлімді құрастыру мәселесі маңызды мәнге ие болып отыр. Осындай бірыңғай құқықтық акті жер айналымын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы горизонтальды және вертикальды қатынастарға бөлінбейтіндей болатын құқықтық жағдайды қамтамасыз етер еді.

«Жер айналымы туралы» заң келесі ережелерді қамтуы тиіс:

1. Бөлім. Жалпы ережелер.

1. Қазақстан Республикасындағы жер айналымының міндеті мен қағидалары.
2. Қазақстан Республикасындағы жер айналымы заңының қолдану аясы.

2. Бөлім. Қазақстан Республикасындағы жер айналымындағы құқықтық қатынастарды реттеу.

3. Қазақстан Республикасындағы жер айналымы саласындағы мемлекеттік органдардың құзыреттілігі.

4. Қазақстан Республикасындағы жер айналымының субъектілері.

5. Жер айналымындағы меншік иелері мен пайдаланушылардың құқықтық жағдайы.

• Бөлім. Жер айналымының объектілері.

6. Айналым қабілеттілігі бар жерлер.

7. Айналым қабілеттілігі жоқ жерлер.

8. Жер айналымы объектілерінің ерекшеліктері.

9. Бөлім. Жер айналымындағы жауапкершілік және дауларды шешу.

10. Жер айналымындағы мемлекеттік мониторинг және қадағалау.

11. Жер айналымындағы әкімшілік құқық бұзушылық.

12. Жер айналымындағы мүліктік құқық бұзушылық.

13. Жер айналымындағы қылмыстық құқық бұзушылық.

14. Жер айналымындағы шығындарды өтеу.

15. Бөлім. Жер айналымын экологиялық-құқықтық реттеу.

16. Жер айналымындағы экологиялық талаптар.

17. Жер айналымындағы жерлерді құқықтық қорғау.

18. Қорытынды және өтпелі ережелер.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданское право: Учебник. Часть 1. Изд. 3-е, перераб.и доп. /Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. – М.: ПРОСПЕКТ, 1998 – 632с.
2. Қазақстан Республикасының Жер Кодексі. – Алматы: Юрист, 2005. – 107 б.
3. Алимжанов Б.Р. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Правовое регулирование рынка земли. – Алматы, 2002 – 141 б.
4. Нурахметова Г.Г. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Правовое регулирование сделок в сфере земельных отношений. – Алматы, 2002 – 145 б.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. (Жалпы және Ерекше бөлімдері) – Алматы: Юрист, 2008. - 296 б.
6. Ералы Әбдікәрім. Жер меншігі құқығының негіздері. Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. – Алматы, 1997 – 189 б.
7. Қазақстанның жер ресурстары. Ғылыми – тәжірибелік журнал, № 4 (43) 2007 – 36 бет. Журнал иесі: ҚР Жер ресурстарын басқару агенттігі. «Государственный научно – производственный центр земельных ресурсов и землеустройства» баспасы.
8. Серикбаев Ш.Б. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Проблемы правового регулирования государственной регистрации прав на землю в Республике Казахстан. Алматы, 2003 – 145 б.

РИМДІК ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢДАРДАҒЫ КӨРСЕТКІШТЕР ЖӘНЕ НЕГИЗАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАР

Сидорова Ангелина Васильевна

«Құқық» білім беру бағдарламасының студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл ғылыми мақалада римдік және қазіргі заманғы азаматтық заңдардағы теріс шағымдар және теріс шағымдар қарастырылады.

Түйінді сөздер: сот, теріс, ақтау, Рим құқығы, Азаматтық кодекс.

ВИНДИКАЦИОННЫЙ И НЕГАТОРНЫЙ ИСКИ В РИМСКОМ И СОВРЕМЕННОМ ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Сидорова Ангелина Васильевна

Студент образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной научной статье рассматриваются виндикационный и негаторный иски в римском и современном гражданском праве.

Ключевые слова: иск, негаторный, виндикационный, римское право, Гражданский Кодекс.

VINDICATIVE AND NEGATIVE SUITS IN ROMAN AND MODERN CIVIL LAW

Sidorova Angelina Vasil'evna

Student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This scientific article discusses vindication and negative claims in Roman and modern civil law.

Keywords: lawsuit, negative, vindication, Roman law, Civil Code.

В римском праве существовало множество способов защиты права собственности, но наиболее распространенными были

- 1) виндикационный
- 2) негаторный

Что касается виндикационного иска (*rei vindicatio*) в римском праве, это довольно непростое юридическое понятие - Иск об истребовании законного имущества из чужого владения. Его происхождение исходит из Эпохи процветания Древнего Рима. Так, термин *rei vindicatio* применялся еще в римском частном праве и являлся основным иском при защите прав собственности. Это выражение берет начало от латинского термина *vim dicere*: «объявляю о применении силы». В летописях говорится, если человек, заметил свое имущество у другого владельца, он должен подать иск, в котором заявить о том, что этой вещь незаконно пользуется и владеет другое лицо. При этом истец мог потребовать вернуть вещь обратно, независимо от того как владелец приобрел спорное имущество.

Из этого следует, что виндикационный иск - это вещный иск, применявшийся для возвращения вещи в законное обладание собственником из чужого незаконного владения.

Предъявлялся невладеющим собственником владеющему несобственнику по месту обнаружения вещи.

Виндикационный иск предъявлялся независимо от того, добросовестно или недобросовестно владение.

Добросовестный владелец, то есть тот, кто приобрел вещь в заблуждении, будет отвечать за состояние той или иной вещи только со времени поступления иска на вещь. Все потребленное от вещи до момента предъявления иска, добросовестный владелец не возмещает, а возмещает только плоды которые есть в наличии, а также ему возмещают убытки и затраты на содержание данной вещи.

Недобросовестный владелец, то есть тот, кто отвечает за гибель либо порчу вещи, даже до предъявления иска, а после подачи иска должен доказать, что вещь погибла бы и при нахождении у истца. Плоды, ненадлежащий владелец возмещает не только полученные за время до гибели вещи, но и те, что хозяин бы получил при сохранении вещи в первоначальном состоянии.

Виндикационный иск предполагает что истец должен доказать право собственности на какую-либо вещь. Если же истец не смог доказать право собственности, ответчик мог обвинить истца в намеренном оскорблении, за что предусмотрены правовые последствия. При доказательстве права на собственность, вещь возвращалась собственнику без специальных судебных распоряжений, но в порядке исполнения судебного решения.

Такой иск применялся только к предметам, которые имеют четкие физические параметры. Для удовлетворения иска и в Римском праве и в настоящее время нужно иметь весомые доказательства. То есть недостаточно только предмета, должны иметься основания и стороны. Основания - это обстоятельства, из-за которых истец просит защиты своих прав, при этом в Римском праве, истец должен был указать какую из норм права он считает применимой к данному иску. Стороны - это истец и ответчик. Обязанность судьи при этом иске состояла в том, чтобы он рассмотрел, владеет ли ответчик предметом иска, и к делу не относится, на каком основании он владеет.

Исковая давность виндикационного иска составляла 3 года.

Со временем развития и изменений в нашем мире появился термин о виндикации. Все европейские государства в виндикационных делах ввели презумпцию, благодаря которой имущество подлежит изъятию, доказав в суде свои права собственника.

В дореволюционном русском законодательстве виндикационный иск основывался на определенных требованиях. В них было указано, что лицо, незаконно владеющее не своим имуществом, должно вернуть его по решению суда настоящему хозяину.

В советское время виндикационного требования основывались на принципе римского права, добросовестного приобретателя.

В современном мире, большинство государств, используют цивилизованный подход к виндикации в гражданском праве.

В настоящее время виндикационный иск так же имеет место быть в Гражданском кодексе РК. Что касается виндикационного иска в наше время, его можно предъявить любому владельцу требуемой вещи, если собственник и владелец не состоят в договорных отношениях. Виндикационные иски занимают особенное место среди всех гражданско-правовых средств защиты гражданского права собственности. Виндикация может использоваться только к вещи, которая сохранилась физически, в противоположном случае иск будет признан беспредметным. Такой иск действует только на индивидуальную вещь, если речь идет о множестве однородных вещей, следует использовать другой иск. Виндикационный иск не распространяется на акции и другие бестелесные вещи, как в римском праве.

В современном гражданском праве имеет большое значение добросовестного и недобросовестного приобретателя, чего нельзя сказать о практике в римском праве. При недобросовестном приобретении имущество изымается по суду всегда, а при

добросовестном приобретении — лишь в некоторых ситуациях, то есть велика вероятность сохранения вещи у ответчика.

Наконец, главным условием предъявления виндикационного иска считается отсутствие между истцом и ответчиком договорных отношений. В таком случае требование истца о возврате вещи нельзя считать виндикационным иском, поскольку его передача произошла вследствие имевшихся между сторонами договорных отношений.

Вторым распространенным способом защиты права собственности являлся негаторный иск (*actio negatoria*) — иск, отрицающий право ответчика на незаконное посягательство на осуществление права собственника. Применялся для защиты собственником своего права использовать и распоряжаться вещью исключительно по своему усмотрению. Мог предъявляться против любого нарушителя права.

Этот иск может быть предъявлен незаконным собственником, но на данный момент владельцем, например арендатором. Отличие негаторного от виндикационного иска как раз в том, что в этом случае не происходит лишение права собственности, а только защита от посягательства на собственность, которая так и находится у законного владельца.

Сторонами так же как и в виндикационном являлись истец и ответчик. Но обязанность доказать правоту своих действий налагалась на ответчика, истцу доказывать свободу своей собственности не приходилось, так как была презумпция собственности. Если иск был удовлетворен, то на ответчика возлагалось возмещение причиненных убытков. Но если ответчику удастся доказать правомерность своих действий, в этом случае иск могли оставить без удовлетворения. Чаще всего споры по негаторному иску возникали между соседями.

Главным требованием по негаторному иску выступает устранение делящегося правонарушения, именно по этой причине иск не имеет срока давности, то есть требование можно предъявить пока есть правонарушение, при устранении правонарушителем проблемы, можно лишь предъявить иск по выплате причиненных убытков.

Сейчас, в современном законодательстве так же предусмотрен негаторный иск, который закреплен в статье 264 ГК РК. Средством защиты прав собственника от нарушений, не связанных с лишением владения является негаторный иск.

Правила подачи негаторного иска и его значение не изменились, только по сравнению с римским правом, в современном законодательстве круг субъектов иска значительно расширился, помимо собственника, владельца, правом подать данный иск наделили титульного владельца. Предположительно такое нововведение произошло благодаря постоянному развитию гражданского права.

Таким образом, виндикационный и негаторный иски, помимо существенных отличий, которые четко видно в вышесказанном, имеют между собой большое сходство.

Самые значительные сходства это:

- 1) Оба иска внедоговорные
- 2) Оба относятся к инструментам защиты вещных прав

Если смотреть на практике грань между этими видами исков очень тонка, поэтому для точного разграничения требуется индивидуальная детализация обстоятельств по отдельной ситуации.

Список использованной литературы:

1. Гражданский Кодекс РК
2. Учебник Римское право И.Б. Новицкий
3. Шпаргалка. Римское право. Л.Н. Левина, Л.Н. Терехова

БҰЗАҚЫЛЫҚТЫҢ КЕЙБІР ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Хамза Алибек Хамзаевич

«Құқық» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты

Каирова Нелля Имамуратовна

Ғылыми жетекші, қ.ғ.к., профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада бұзақылықтың кейбір қылмыстық аспектілері талқыланады. Бүгінгі таңда қазіргі өмір тез өзгеруде, бұзақылықтың жаңа түрлері мен түрлері пайда болуда: телефон бұзақылығы, Интернет жүйесінің әлеуметтік желілеріндегі бұзақылық және басқалар. Өуе кемесінде ұшу кезінде бұзақылық, жедел медициналық көмек қызметкерлеріне және басқаларға қатысты бұзақылық жағдайлары жиілеп кетті. Авторлар қылмыстық құқықты, криминологиялық және статистикалық деректерді зерттеу негізінде бұзақылықтың біліктілігін теориялық тұрғыдан түсінудің жаңа тәсілдерін анықтап, негіздеді, бұзақылықтың кейбір криминологиялық ерекшеліктерін белгіледі.

Түйінді сөздер: бұзақылық, қылмыстық құқық бұзушылық, бұзақылық, қоғамдық тәртіп, қоғамдық қауіпсіздік.

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ХУЛИГАНСТВА

Хамза Алибек Хамзаевич

Магистрант 1 курса образовательной программы «Право»

Каирова Нелля Имамуратовна

Научный руководитель, кандидат юридических наук, профессор

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены некоторые уголовно-правовые аспекты хулиганства. Сегодня стремительно меняется современная жизнь, и появляются новые формы и виды хулиганства: такие как телефонное хулиганство, хулиганство в социальных сетях системы Интернет и другие. Участились случаи хулиганства во время полетов на воздушном судне, хулиганства в отношении медицинских работников скорой помощи и другие. Авторами выявлены и обоснованы новые подходы к теоретическому пониманию квалификации хулиганства на основе изучения уголовно-правовых, криминологических и статистических источников, установлены некоторые криминологические особенности хулиганства.

Ключевые слова: хулиганство, уголовные правонарушения, хулиган, общественный порядок, общественная безопасность.

SOME RELEVANT CRIMINAL LAW ASPECTS OF HOOLIGANISM

Hamza Alibek Hamzaevich

1 year undergraduate of the educational program «Law»

Kairova Nella Imamuratovna

Scientific adviser, PhD in Law, Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses some of the criminal aspects of hooliganism. Today, modern life is rapidly changing, and new forms and types of hooliganism are appearing: such as telephone

hooliganism, hooliganism in the social networks of the Internet system and others. Cases of hooliganism during flights on an aircraft, hooliganism against medical emergency workers and others became more frequent. The authors have identified and justified new approaches to the theoretical understanding of the qualification of hooliganism based on the study of criminal law, criminological and statistical sources, established some criminological features of hooliganism.

Keywords: hooliganism, criminal offenses, hooligan, public order, public safety.

К числу наиболее опасных и распространенных преступных посягательств на общественный порядок является хулиганство. Его удельный вес в общей структуре регистрируемых ежегодно на территории Республики Казахстан уголовных правонарушений составляет около 3 %. Хулиганы отравляют жизнь законопослушных граждан, мешают и создают угрозу жизни и общественной безопасности.

За последние годы средства массовой информации постоянно сообщают о фактах неподобающего поведения пассажиров на бортах самолетов, находящихся в воздухе, в поездах, участились беспричинные случаи проявления хулиганства во время полетов на воздушном судне. Так, к примеру:

- 21 января 2020 г. двое жителей г.Нур-Султан находясь на борту рейса сообщением «Алматы - Нур-Султан» авиакомпании "Скат" в нетрезвом состоянии "легкой степени" вели себя агрессивно, выражались нецензурной бранью, проявляя неуважение к окружающим, то есть нарушили общественный порядок;

- 25 августа 2018г. в 21:15 часов во время посадки пассажиров на борт воздушного судна компании «Эйр Астана», выполняющего рейс сообщением «Астана-Москва», командиром воздушного судна принято решение об отказе в перевозке пассажира М., гражданина Германии, который находясь в состоянии алкогольного опьянения, угрожал взорвать самолет. По фактам хулиганства и оскорбления представителя власти линейным отделом полиции в отношении М. возбуждены два уголовных дела и избрана мера пресечения в виде подписки о невыезде и надлежащем поведении;

- Фигурантом этого случая стал Максат Усенов, чье имя в Казахстане считается едва не синонимом безрассудства и безнаказанности. Уже будучи фигурантом нескольких дел, в том числе о резонансном ДТП со смертельным исходом, Усенов в 2017 году устроил дебош на борту самолета [1].

Соответственно, законодатель внес в новый Уголовный кодекс соответствующие изменения: п.4 ч.2 ст. 293 УК РК «Хулиганство» - совершено «на борту воздушного, речного, морского судна, железнодорожного транспорта» [2], усилил максимальное наказание в виде лишения свободы сроком до пяти лет, когда часть первая предусматривает лишение свободы до двух лет. Однако, Верховный суд РК в нормативном постановлении от 12 января 2009 года № 3 «О судебной практике по делам о хулиганстве» с изменениями и дополнениями нормативным постановлением Верховного Суда РК от 31.03.2017 № 3 [3] не дал разъяснения по указанному пункту 4 ч.2 ст. 293 УК РК, оставив на усмотрении суда квалификацию смежного мелкого хулиганства.

Вместе с тем, отличительным признаком, свидетельствующим о большей степени общественной опасности уголовно наказуемого хулиганства по сравнению с мелким хулиганством, является особая дерзость нарушения общественного порядка, выражающая явное неуважение к обществу.

В случаях, когда нецензурная брань в общественных местах, оскорбительное приставание к физическим лицам, осквернение жилых помещений, мест общего пользования и другие подобные действия, выражающие неуважение к окружающим, нарушающие общественный порядок и спокойствие физических лиц, сопровождалась применением насилия либо угрозой его применения, а равно уничтожением или

повреждением чужого имущества, такие действия выходят за рамки административного правонарушения и образуют состав уголовно наказуемого хулиганства.

Особо дерзким нарушением общественного порядка может быть признано такое преступное нарушение общественного порядка, выражающее явное неуважение к обществу, которое сопровождалось применением насилия к гражданам либо угрозой его применения, уничтожением или повреждением чужого имущества либо совершением непристойных действий, отличающихся исключительным цинизмом. К таким действиям также могут быть отнесены длительное и упорно непрекращающееся нарушение общественного порядка, срыв массового мероприятия, временное прекращение нормальной деятельности предприятия, учреждения, организации или общественного транспорта.

Под явным неуважением к обществу следует понимать демонстративное нарушение общепризнанных норм и правил поведения, продиктованное желанием виновного противопоставить себя окружающим, продемонстрировать пренебрежительное отношение к ним.

Под исключительным цинизмом следует понимать такие действия, которые сопровождались демонстративным пренебрежением к общепринятым нормам нравственности, например, проявлением бесстыдства, издевательствам над больными, престарелыми, находящимися в беспомощном состоянии лицами и другие.

Опасность хулиганства заключена и в многообразии форм его проявления, а также в том, что хулиганство зачастую является отправным моментом становления людей на путь более тяжких преступлений.

Хулиганство как преступление претерпевает постоянные скачки в росте преступности и отражается в статистике как наиболее распространенное преступление, а дела связанные с хулиганством, в судебной практике, не всегда подлежат уголовной ответственности. За последнее время участились случаи проявления хулиганства во время полетов на воздушных судах, что, несомненно, ставит в опасность не только общественную безопасность и порядок, но и жизнь, здоровье людей. В этой связи важно правильно различать хулиганство от смежных уголовных правонарушений.

По данным Комитета правовой статистике и специальному учету Генеральной прокуратуры Республики Казахстан в стране хулиганств (ст. 292 УК РК) за последние пять лет заметно снижаются, так совершено: в 2015 году – 23048, 2016 году – 15552, в 2017 году – 11413, в 2018 году – 8945, в 2019 год - 6556 преступлений. Из 243462 зарегистрированных уголовных правонарушений за 2019 год доля хулиганств составило 2,7% [4]. Однако смежных с хулиганством уголовных правонарушений статистика не указывает.

Ещё одним доводом актуальности темы обуславливается тем, что противодействие хулиганству является одним из наиболее спорных вопросов в уголовно-правовой охране нашего общества. В размышлениях о сущности хулиганства как явления можно предполагать, что стержневой сутью его является насилие над личностью, а уже через публичность такого насилия - над обществом и его нормами, которое все это вынуждено воспринимать. Вместе с тем можно с очевидностью утверждать, что хулиганство в целом свойственно обществу, оно связано с общественной формацией и может восприниматься последней как нарушение правил (моральных, нравственных) и норм (в т.ч. и правовых), культуры жизни общества. Только введение данных правил и норм в качестве приоритетных для конкретного государства в смысле соблюдения их конкретным гражданином позволяет оценить реакцию государства на такое явление и воспринять его опасность как опасность для государства в целом.

В этой связи, полагаем необходимым дополнить систему уголовно-правовых норм, направленных на обеспечение общественного порядка ст. 293 УК РК «грубое нарушение общественной морали», изложив ее в следующей редакции: «Грубое нарушение общественной морали, совершенное публично в общественном месте и выражающее пренебрежение к общественным устоям» с учетом национальных особенностей привитых

воспитанием на основе обычаи и традиций определенного народа, к примеру уважение к старшим, взаимоотношения свекрови - снохи, отца - сына, тестя – зятя, и т.п.

Н. Г. Иванов считает парадоксом связывать квалификацию преступления с местом совершения преступления и наличием в нем посторонних лиц [5].

Однако само по себе место совершения хулиганства значения для квалификации не имеет. Любое хулиганство совершается в общественном месте, а какое это место — кинотеатр, остановка общественного транспорта, подъезд и т.п., на квалификации не отражается, но может быть учтено судом при определении меры и размера наказания виновному. Под общественным местом обычно понимается место скопления людей. Это не совсем так. Речь должна идти о месте общения людей. Недаром у нас достаточно давно существует понятие «телефонное хулиганство».

Некогда невинный детский розыгрыш, заключающийся в звонке неизвестному человеку и произнесении какой-нибудь непристойной или нецензурной фразы, сегодня получил своё собственное название и активных участников – пранкеров. Результатом телефонных розыгрышей подобных «шутников» становятся аудиозаписи разговоров, в которых собеседника выводят из себя и глумятся в словесной форме. Те, кто допускает подобные выходки и подчас активно освещает свою деятельность в блогах, возможно не подозревает, что подобное поведение классифицируется, как телефонное хулиганство.

Сегодня появилось новое явление как «троллинг» схожее с хулиганством в социальных сетях и в Интернете. В законодательстве РК понятие «троллинг» отсутствует. Российское издание «Известия» приводят такое понимание троллинга, как издевательства и оскорбления в социальных сетях. Из перевода английского слова «trolling» можно понять, что это намеренно оскорбительный или провокационный пост в Интернете [6].

Особой законодательной аргументации имеет место хулиганство, совершенное в условиях «чрезвычайного положения, стихийного или иного общественного бедствия, карантина, а также при массовых беспорядках, в условиях вооруженного конфликта или военных действий». П. 2 ч.2 ст. 293 УК РК предусмотрен квалифицированный признак, как деяние, если оно связано с сопротивлением представителю власти либо иному лицу, исполняющему обязанности по охране общественного порядка или пресекающему нарушение общественного порядка.

В литературе неоднократно подчеркивалось, что поведение хулигана очень часто бывает откровенно бессмысленным. Такое поведение не поддается логическому объяснению ни самим хулиганом, ни другими людьми, включая специалистов. Ведь хулиганами чаще всего становятся молодые люди, средний возраст 20-29 лет, со средним образованием, безработные, которым попросту нечем заняться и которые не видят пути к самореализации.

Список использованной литературы:

1. «7 известных случаев хулиганства в Казахстане» // <https://www.zakon.kz/5003960-dvuh-astanchan-snyali-s-aviareysov-za.html>
2. Статистические данные «Отчет показателей зарегистрированных уголовных правонарушений в Республике Казахстан» за 2014 - 2019 гг. Официальный сайт Комитета правовой статистике и специального учета Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>
3. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (в действующей редакции с учетом изменений и дополнений 24.01.2020г)
4. Нормативное постановление Верховного суда РК от 12 января 2009 года № 3 «О судебной практике по делам о хулиганстве» с изменениями и дополнениями нормативным постановлением Верховного Суда РК от 31.03.2017 № 3
5. Иванов Н Г Мотив преступления как генетический признак субъекта. — М., 2017.

6. Голик Ю.Г. Ответственность за хулиганство: изменение законодательства. Журнал «LEX RUSSICA НАУЧНОЕ СООБЩЕНИЕ» № 8 (129) август 2017 с. 164

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ ӘДІСТЕРІ
АКЦИОНЕРЛЕРДІҢ АКЦИЯЛАРҒА ҚҰҚЫҚТАРЫ**

Шарикова Софья Вячеславовна

«Құқық» білім беру бағдарламасының студенті

Ацева Эллада Александровна

Аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада олардың корпоративтік құқықтарын қорғау және қорғау жүйесінің ажырамас элементі ретінде акционердің құқықтарын экономикалық және құқықтық қорғау институтының ерекшеліктерінің тұжырымдамалық негіздері, сондай-ақ олардың айналымының негізгі элементі ретінде акциялармен жасалатын мәмілелердің ерекшеліктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: акциялар, акционерлер, қорғау тәсілдері, іскерлік қатынастар, акционерлердің құқықтары.

**ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ
ПРАВ АКЦИОНЕРОВ НА АКЦИИ**

Шарикова Софья Вячеславовна

Студент образовательной программы «Право»

Ацева Эллада Александровна

Старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются концептуальные основы специфики института хозяйственно-правовой охраны прав акционеров как неотъемлемого элемента системы охраны и защиты принадлежащих им корпоративных прав, а также специфика сделок с акциями в качестве основного элемента их обращения.

Ключевые слова: акции, акционеры, способы защиты, хозяйственно-правовые отношения, права акционеров.

**ECONOMIC AND LEGAL PROTECTION METHODS
SHAREHOLDERS RIGHTS FOR SHARES**

Sharikova Sofya Vyacheslavovna

Student of the educational program «Law»

Atciyeva Ellada Aleksandrovna

Senior lecturer of the Department of Law

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the conceptual foundations of the specifics of the institution of economic and legal protection of shareholders' rights as an integral element of the system of protection and protection of their corporate rights, as well as the specifics of transactions with shares as the main element of their circulation.

Key words: stocks, shareholders, methods of protection, business relations, shareholder rights.

Общая характеристика работы

Актуальность темы исследования. Проблема исследования фондового рынка Казахстана является одной из важнейших в условиях становления и развития рыночной экономики, особенно в кризисный период. От ее решения зависит стабилизация социально-экономического положения страны. Развитие отечественного фондового рынка имеет целью создать гибкий механизм мобилизации значительных объемов личных сбережений граждан и их вовлечения в производственную сферу.

Учитывая, что значительное количество субъектов хозяйствования организованы в форме акционерных обществ, решения проблемы развития фондового рынка Казахстана зависит прежде всего от уровня охраны и защиты прав и законных интересов акционеров. Эта проблема является особенно острой и актуальной в условиях несовершенства системы государственного регулирования и надлежащего контроля в сфере предпринимательской деятельности на фондовом рынке.

Выпуск и размещение акций акционерных обществ дает возможность привлечения в экономику свободных личных средств большого количества человек. Эти средства, будучи аккумулированными в уставном капитале таких субъектов хозяйствования, создают весомую имущественную основу для развития, в частности крупного производства. Акционеры, в свою очередь, получают возможность получать доходы на свой инвестиционный капитал. Вместе с тем акционерная форма организации предприятия включает в себя и определенные риски для своих участников - акционеров. Будучи рассчитанной на достаточно широкий круг участников, она затрудняет их реальный контроль за деятельностью исполнительных органов общества, предоставляя последним широчайшие, а иногда, по сути, бесконтрольные возможности распоряжения огромным чужим капиталом. Поэтому одной из важнейших задач корпоративного законодательства, и в целом корпоративного права,

Указанное выше актуализирует необходимость исследования хозяйственно-правовых способов охраны прав акционеров, особенно в процессе заключения сделок с акциями акционерных обществ.

В работе оказывается и анализируется прежде всего специфика института хозяйственно-правовой охраны прав акционеров как неотъемлемого элемента системы охраны и защиты принадлежащих им корпоративных прав, а также специфика сделок с акциями в качестве основного элемента их обращения. С учетом этого актуальным является исследование способов защиты прав акционеров при заключении сделок с акциями, рассматриваются границы и характер их применения в отношении отдельных их видов.

Цель и задачи исследования. Цель исследования заключается в определении специфики хозяйственно-правовых способов защиты прав и законных интересов акционеров с целью определения приоритетных направлений формирования более эффективных механизмов хозяйственно-правового обеспечения функционирования фондового рынка Казахстана.

Задачами диссертационного исследования, поставленными для достижения этой цели, являются:

- раскрытие специфики охраны прав акционеров при осуществлении сделок с акциями;
- анализ хозяйственно-правовых способов защиты прав акционеров при осуществлении сделок акциями;
- обоснование необходимости применения широкого круга хозяйственно-правовых способов обеспечения баланса прав и законных интересов участников акционерных правоотношений;
- исследование особенностей механизмов применения способов защиты прав акционеров при осуществлении отдельных видов сделок с акциями;
- разработка и обоснование предложений по совершенствованию механизмов охраны и защиты прав акционеров в процессе заключения и осуществления сделок с акциями.

объектом исследования является публично-правовые и частноправовые аспекты обеспечения прав и законных интересов акционеров в сфере обращения корпоративных прав, удостоверенных акциями.

предмет исследования составляют источники корпоративного законодательства Казахстана и других стран мира, уставы и другие локальные акты (такие, как положение о порядке начисления и выплаты дивидендов, об эмиссии акций дополнительных выпусков и т.д.) акционерных обществ, правоприменительная практика.

Методы исследования. Методологической основой диссертации является совокупность общенаучных и специальных методов исследования явлений и процессов в области права, которые включают: диалектический, формально-логический, метод системного анализа, сравнительно-правовой, формально-юридический и другие методы. С помощью диалектического метода выяснена специфика совокупности взаимодействия способов защиты прав и законных интересов акционеров. Формально-логический метод и метод системного анализа позволили последовательно исследовать и выложить специфику защиты прав акционеров в ходе осуществления ими основных направлений их участия в корпоративных отношениях. Сравнительно-правовой метод позволил осуществить компаративистский анализ законодательства других стран с целью учета положительного зарубежного опыта организации правового регулирования корпоративных отношений.

Теоретическую основу исследования составляют научные результаты, полученные отечественными и зарубежными юристами современности и прошлого.

Научная новизна полученных результатов. В исследовании впервые осуществлен комплексный анализ хозяйственно-правовых способов защиты прав акционеров при осуществлении сделок с акциями как системы мер, направленных на преодоление возможных на рынке ценных бумаг дисбаланса прав и законных интересов его участников и рисков в сфере их реализации. Проведен анализ охраны и основных способов защиты прав акционеров в процессе заключения и осуществления сделок с акциями с учетом содержания, порядка и пределов их применения. К этому в отечественной литературе рассматривались лишь отдельные вопросы и проблемы защиты прав акционеров, касающихся отдельных видов сделок с акциями.

Проведенное исследование позволило сформулировать, обосновать и вынести на защиту следующие положения.

впервые:

1. Определены необходимость и целесообразность решения проблем защиты прав акционеров посредством закрепления правовых способов обеспечения баланса прав и интересов всех групп (как меньшинства, так и большинства) участников корпоративных отношений. При этом выявление такого баланса и его обеспечения должны базироваться на признании приоритета правового положения акционеров и предоставления последним гарантий беспрепятственной реализации и охраны их прав и законных интересов на уровне как государственного регулирования, так и саморегулирования.

2. Предложено ввести на законодательном уровне двухэтапный механизм трансформации корпоративных прав акционеров. На первом этапе предложено закрепить на уровне соответствующих правовых норм общие требования к порядку и границ его применения. В частности, дополнить законодательство нормой, в которой предусмотреть: во-первых, обязанность учредителей хозяйственного общества на момент создания акционерного общества определить в его уставных документах минимальный размер акций в процентном соотношении к общему их количеству, наличие которого в собственности одного акционера позволит другим акционерам инициировать производство, направленное на трансформацию корпоративных прав такого акционера, и, во-вторых, основания для обращения в суд с целью решения вопроса о возможности проведения принудительной трансформации корпоративных прав.

3. Предложено ввести механизм наступления правовых последствий в виде

принудительного перехода акций, предоставляющих право голоса, в акции, не предоставляют такого права, но предоставляют возможность получать соответствующие фиксированные дивиденды от владения такой акцией, то есть, другими словами, принудительная смена обыкновенных акций на привилегированные.

4. Договор, опосредует возмездное размещение акций (купля-продажа, мена, андеррайтинг и т.п.), определен как одна из правовых оснований для возникновения корпоративных прав, удостоверенных акциями одного акционерного общества дополнительных выпусков.

5. Определены корпоративный характер права акционеров добровольно отчуждать принадлежащие им акции, а также требовать осуществления преимущественного права приобретения акций дополнительных выпусков, определенные сущность, специфика и механизм реализации этих субъективных прав акционеров.

6. В целях предотвращения злоупотреблений со стороны должностных лиц акционерного общества и обеспечение защиты интересов акционеров предлагается закрепить в хозяйственном законодательстве примерный перечень оснований, по которым исполнительный орган акционерного общества (правление, совет директоров и т.п.) вправе принимать решение о приобретении соответствующего количества собственных акций.

7. Предлагается дополнить корпоративное законодательство Казахстана нормой, предусматривающей, что если после утверждения акционерным обществом решения о выпуске акций был принят закон, устанавливающий иные обязательные требования, чем те, которые действовали в момент принятия обществом решения о выпуске, условия эмиссии сохраняют силу, кроме случаев, когда в законе установлено, что его действие распространяется на отношения, возникшие на основании ранее принятого решения о выпуске акций. Таким образом, как общее правило должно быть закреплено положение о приоритете условий эмиссии акций над положениями закона, принятого после утверждения решения о выпуске акций.

8. Предложено закрепить в корпоративном законодательстве норму, согласно которой сделка, совершенная должностным лицом общества с превышением предоставленных ему полномочий, может быть признано судом действительным, если в ходе судебного разбирательства будет установлено, что в дальнейшем данный сделка будет одобрен коллегиальным исполнительным органом акционерного общества или общим собранием акционеров общества.

дополнительно:

9. Обоснован вывод о необходимости разработки и принятия нормативно-правовых актов, основной задачей которых является создание необходимых условий для реализации механизма трансформации корпоративных прав всеми участниками корпоративных отношений, как основателей и акционеров акционерного общества, так и профессиональных участников рынка ценных бумаг. Такими актами могут быть Типовой устав акционерного общества, в котором бы содержались положения о трансформации корпоративных прав, Положения о порядке внесения информации в соответствующие реестры на основании судебного решения и тому подобное.

10. Определены и обоснована необходимость принятия высшими судебными органами, а именно Верховным Судом Казахстана соответствующих разъяснений и рекомендаций по применению норм, которыми урегулированы отношения, связанные с внедрением и применением такого механизма трансформации корпоративных прав.

11. Аргументированно необходимость создания Государственного фонда компенсационных выплат вкладчикам и акционерам, которые понесли материальные потери вследствие злоупотреблений на фондовом рынке для защиты имущественных прав участников рынка ценных бумаг, будет не только правовой, но и социально-экономический эффект и значимость.

12. Обоснована необходимость законодательного определения возможности

блокирования осуществления корпоративных прав и изъятия у недобросовестных акционеров неоплаченных ими своевременно акций в качестве меры оперативного воздействия. На основании этого делается вывод о том, что в таком случае имеет место отказ акционерного общества от принятия ненадлежащего исполнения обязательства со стороны акционера.

13. Аргументированно, что изъятие размещенных, но не оплаченных акций (не полностью оплаченных подписчиками или акционерами при дополнительных эмиссиях), или выкуп акционерным обществом акций собственной эмиссии является обстоятельством, что приводит к приостановке осуществления (но не прекращение) удостоверенных ими корпоративных прав, ведь с момента приобретения ценных бумаг их новыми владельцами правоотношения, содержание которых эти права определяют, будут восстановлены.

14. Обоснована квалификация нарушения должностными лицами общества установленного уставом акционерного общества порядка заключения сделок от имени акционерного общества как особого типа хозяйственно-правового нарушения - злоупотребления правом, при котором уполномоченное лицо акционерного общества осуществляет принадлежащее ему право заключать сделки с получением личных имущественных выгод, или в непопознанном Уставом акционерного общества порядке, либо путем выхода за пределы предоставленных ему полномочий, относительно цены такой сделки или других его содержательных параметров, но в рамках дозволенного ему общего типа правомерного поведения.

Получило дальнейшего развития положение о необходимости выделения в рамках института хозяйственно-правовой охраны прав акционеров отдельной системы мер охраны прав акционеров при заключении сделок с акциями, которая должна обеспечиваться на двух уровнях: как в рамках корпоративных отношений, так и на рынке ценных бумаг, представляет собой комплекс имущественных отношений в процессе их размещения и обращения.

Практическое значение полученных результатов. Теоретические положения и выводы, сформулированные на основе исследования, имеют целью способствовать совершенствованию положений действующего законодательства Казахстана по вопросам охраны прав и законных интересов акционеров и обеспечению более эффективного правового регулирования деятельности акционерных обществ на рынке ценных бумаг. Предоставлены в исследовании предложения могут быть использованы при разработке уставов и других локальных актов акционерных обществ.

Основное содержание работы

Во введении диссертации раскрывается актуальность темы исследования, связь работы с научными планами, темами, указываются цель и задачи исследования, его объект, предмет и метод, научная новизна, практическое и теоретическое значение, предоставляется информация об апробации результатов диссертации.

В разделе 1 «Характеристика охраны и способов защиты прав акционеров на акции», который состоит из трех подразделений, проанализированы общей структуре правовых способов охраны и защиты прав и законных интересов акционеров, их природу и особенности применения, классификации, процедурный порядок реализации, функции, значение и порядок осуществление корпоративного управления и контроля, предложено обеспечить комплексный подход к нормативному регулированию общественных отношений, возникающих при использовании способов охраны и защиты прав и законных интересов, а также необходимость учета интересов всех групп участников корпоративных отношений.

Подраздел 1.1 «Общая структура охраны и защиты прав акционеров на акции» посвящена исследованию отличительных черт всей системы способов охраны и защиты прав и законных интересов акционеров, анализа их сущности, особенностям установления и реализации.

Автор определяет, что правовое регулирование хозяйственных отношений,

складывающихся в процессе деятельности акционерных обществ, должно осуществляться государством путем систематического обеспечения трех взаимосвязанных направлений его развития. Во-первых: путем совершенствования основных нормативных предписаний, обеспечивающих порядок акционерных отношений за счет определения моделей возможной, дозволенного поведения их участников, то есть осуществление разрешительного регулирования. Во-вторых, посредством закрепления оптимального по отношению к разрешительного регулирования комплекса запретов, императивных предписаний и санкций. Их наличие означает установление в государственных и общественных интересах границ дозволенного поведения участников корпоративных отношений, то есть оптимизации ограничительного регулирования. В-третьих,

Диссертантка отмечает, что анализ содержания ГК позволяет сформулировать понятие способов защиты акционеров в сфере обращения корпоративных прав. Кроме того, допускается использование и других способов защиты, не указанные в ГК, если это прямо предусмотрено действующим законодательством Казахстана. Это, в частности, такие правовые способы, как: признание субъективного права, восстановления положения, существовавшего до его нарушения, прекращения действий, его нарушающих или создающих непосредственную угрозу его нарушения и т.п., применяются соответствующими органами государственной власти и местного самоуправления, действуют в пределах своей компетенции. Комплексность защиты корпоративных прав акционеров заключается в том, что отдельные правовые способы обеспечения защиты корпоративных прав предусмотрены положениями не только ГК,

Проанализировав научные работы автор приходит к выводу, что специфика правового механизма обеспечения охраны и защиты прав и законных интересов акционеров заключается в комплексном характере обеспечиваемого им превентивно-охранительного (регламентационного в широком смысле) воздействия. Особенности этого воздействия заключаются в нормативном определении основных направлений обеспечения охраны и защиты не одной, а несколькими (хозяйственным, гражданским, трудовым, уголовным, административным и т.д.) отраслями права, что является свидетельством единства и согласованности определенных ими нормативных предписаний и правовой системы Казахстана в целом. Наиболее важное место в общей структуре отраслевых нормативных предписаний занимают способы, закрепленные нормами хозяйственного права, определены их неразрывной связанностью с отношениями хозяйствования. В обеспечении хозяйственно-правового регулирования и охраны прав акционеров применяется ряд мер организационного влияния на корпоративные отношения (в частности, корпоративное управление и контроль), а также другие факторы, обеспечивающие экономические, социальные и другие рычаги такого впорядкувательного воздействия. Комплексность и разнообразие способов защиты корпоративных прав акционеров в сфере их обращения предполагает наличие нормативно определенных отраслевых механизмов (хозяйственно-правового, гражданско-правового, административно-правового и т.п.) и определенных ими отдельных специальных способов и механизмов их реализации. Важнейшим видом юрисдикционной защиты является защита прав акционеров в судебном порядке. К наиболее распространенным судебным (юрисдикционным) способам защиты прав и законных интересов акционеров, например, относятся: признание недействительными сделок, предметом которых является размещение акций или отдельные договоры, правовой целью совершения которых является передача акций в пределах их участия в хозяйственном обороте. Одним из неюрисдикционных способов обеспечения защиты корпоративных прав акционеров в процессе их обращения является обеспечиваемое нормативно и на уровне саморегулирования, постоянное расширение полномочий саморегулируемых организаций рынка ценных бумаг и оптимальное нормативное определение и реализация полномочий Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку. К наиболее распространенным судебным (юрисдикционным) способам защиты прав и законных интересов акционеров, например,

относятся: признание недействительными сделок, предметом которых является размещение акций или отдельные договоры, правовой целью совершения которых является передача акций в пределах их участия в хозяйственном обороте. Одним из неюрисдикционных способов обеспечения защиты корпоративных прав акционеров в процессе их обращения является обеспечиваемое нормативно и на уровне саморегулирования, постоянное расширение полномочий саморегулируемых организаций рынка ценных бумаг и оптимальное нормативное определение и реализация полномочий Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку. К наиболее распространенным судебным (юрисдикционным) способам защиты прав и законных интересов акционеров, например, относятся: признание недействительными сделок, предметом которых является размещение акций или отдельные договоры, правовой целью совершения которых является передача акций в пределах их участия в хозяйственном обороте. Одним из неюрисдикционных способов обеспечения защиты корпоративных прав акционеров в процессе их обращения является обеспечиваемое нормативно и на уровне саморегулирования, постоянное расширение полномочий саморегулируемых организаций рынка ценных бумаг и оптимальное нормативное определение и реализация полномочий Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку. правовой целью совершения которых является передача акций в пределах их участия в хозяйственном обороте. Одним из неюрисдикционных способов обеспечения защиты корпоративных прав акционеров в процессе их обращения является обеспечиваемое нормативно и на уровне саморегулирования, постоянное расширение полномочий саморегулируемых организаций рынка ценных бумаг и оптимальное нормативное определение и реализация полномочий Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку. правовой целью совершения которых является передача акций в пределах их участия в хозяйственном обороте. Одним из неюрисдикционных способов обеспечения защиты корпоративных прав акционеров в процессе их обращения является обеспечиваемое нормативно и на уровне саморегулирования, постоянное расширение полномочий саморегулируемых организаций рынка ценных бумаг и оптимальное нормативное определение и реализация полномочий Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку.

В подразделе 1.2 проведено исследование существующих классификаций способов защиты прав и законных интересов как в рамках юридической науки в целом, так и корпоративного права в частности.

Анализируя указанный вопрос, диссертантка уделяет особое внимание классификациям приходит к выводу о следующую классификацию способов защиты прав и законных интересов акционеров:

- 1) признание наличия или отсутствия прав;
- 2) признание полностью или частично недействительными актов органов государственной власти и местного самоуправления, наделенные властными полномочиями;
- 3) признание недействительными хозяйственно-правовых сделок;
- 4) восстановление положения, существовавшего до нарушения прав и законных интересов акционера;
- 5) прекращения действий, нарушающих права и законные интересы или создают реальную угрозу такого нарушения;
- 6) присуждения к исполнению обязанности в натуре;
- 7) возмещение убытков;
- 8) применение штрафных, оперативно-хозяйственных и административно-хозяйственных санкций;
- 9) установление, изменение или прекращение корпоративных правоотношений;
- 10) материальная компенсация морального вреда;
- 11) меры оперативного воздействия;
- 12) самозащита.

При этом автор указывает на то характерную черту, должна присутствовать во всех перечисленных способах защиты, - это восстановление нарушенных прав и законных интересов акционеров.

Всю совокупность перечисленных способов защиты диссертантка предлагает разделить по полномочиям, которые выполняет уполномоченный орган государственной власти и местного самоуправления в механизме их применения, на юрисдикционные и неюрисдикционные, и обращает внимание на особенности правового статуса добросовестного приобретателя ценных бумаг в отношениях, связанных с восстановлением нарушенных прав и законных интересов.

Подраздел 1.3 автор посвятила значению и роли корпоративного управления и контроля как основным предпосылкам защиты прав и законных интересов акционеров, основанные на инициативности и самостоятельности акционеров.

Исследуя указанные категории и их внутреннюю природу и структуру, автор акцентирует внимание на необходимости всестороннего обеспечения создания, непосредственно создание и воплощение экономических (конкурентное экономическую среду, степень развития финансового рынка и др.), Организационных (наличие саморегулируемых организаций и предоставленные им возможности влиять на суб ведения хозяйства), нормативных (наличие действенной системы правовых норм, регулирующих общественные отношения, связанные с защитой прав акционеров, и прозрачного механизма их реализации) предпосылок их существования.

Изучая основные характеристики понятия «корпоративный конфликт», автор делает вывод о том, что корпоративное управление и контроль должны обеспечить максимальный учет интересов всех групп участников корпоративных отношений и их конечной целью является недопущение существования «корпоративных конфликтов» в целом.

Как один из возможных вариантов решения корпоративных конфликтов и споров, диссертантка приводит пример с правоприменительной практики Великобритании, связанный с предоставлением права мажоритарным акционерам лишить миноритарных акционеров корпоративных прав на принадлежащие им акции в принудительном порядке, и говорит о необходимости воплощения такого опыта в национальную правовую систему путем внесения в действующее законодательство Казахстана соответствующих изменений. Указанный правовой институт автор предлагает назвать «трансформацией корпоративных прав» и выделяет обязательные его элементы: 1) наличие установленного в локальных нормативно-правовых актах минимального размера акций, которыми акционер может свободно владеть; 2) наличие факта препятствования миноритарным акционером мажоритарному акционеру в свободном управлении им хозяйственной деятельностью акционерного общества и систематический характер такого препятствия; 3) наличие судебного решения о применении правового механизма «трансформации корпоративных прав».

Исследуя отношения, связанные с осуществлением корпоративного управления и контроля, диссертантка указывает на недостаточный уровень развития нормативного их обеспечения и необходимость дальнейшего его совершенствования.

Раздел 2 «Защита прав акционеров в процессе размещения и обращения акций», состоящий из трех подразделений, посвященный правовым проблемам защиты прав и законных интересов акционеров в сфере приобретения и передачи прав на акции, их обращения и размещения.

В подразделе 2.1 автор приходит к выводу, что публичная и прозрачная деятельность указанных субъектов является одним из главных способов защиты акционеров, однако отсутствие контроля со стороны других субъектов корпоративных отношений неизбежно приводит к злоупотреблениям со стороны соответствующих должностных лиц. Диссертанткой предложены и исследованы специальные способы воздействия, что в конечном итоге позволяют обеспечить действенные механизмы защиты прав и законных

интересов акционеров. Такими способами автор называет: 1) заключение соответствующих хозяйственно-правовых и гражданско-правовых договоров между субъектами корпоративных отношений и профессиональными участниками рынка ценных бумаг; 2) деятельность специально созданных компенсационных фондов, имеющих за счет аккумулированных денежных средств возмещать акционерам стоимость утраченных ими корпоративных прав, если такая потеря произошла в результате злоупотребления профессиональными участниками рынка ценных бумаг предоставленными им правами. Подробно анализируя особенности функционирования компенсационных фондов, автор делает вывод о необходимости существования двухуровневой системы компенсационных фондов, высокий уровень которой будет занимать Государственный фонд компенсационных выплат вкладчикам и акционерам, что понесли материальные затраты вследствие злоупотребления на фондовом рынке Казахстана при Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку Казахстана, а нижний уровень - специальные саморегулируемые организации.

Подраздел 2.2 посвященный проблемам правоприменения в сфере охраны и защиты прав и законных интересов акционеров при размещении акций. В нем диссертант обращает особое внимание на значение локальных нормативно-правовых актов и возможные варианты защитных оговорок, которые должны быть там предусмотрены. Также автор обращает внимание на наиболее характерные нарушения прав и законных интересов акционеров, имеющих место в процессе размещения акций, и возможные способы их защиты и процедурные особенности реализации таких способов.

Особое внимание автор уделяет оперативным способам воздействия, которые могут применять акционеры при осуществлении эмиссии акций и преимущественному праву на их выкуп. Указывая на практику других стран применения права акционера не оплачивать акции при наличии соответствующего нарушения со стороны эмитента таких акций, диссертантка приходит к выводу о целесообразности и необходимости применения аналогичных способов влияния в отечественном законодательстве.

В подразделе 2.3 автор исследовала особенности защиты прав акционеров при обращении акций.

Подчеркивая особую ликвидности акции как разновидности ценной бумаги, диссертантка сосредоточила внимание не только на договорных способах передачи корпоративных прав как основном разновидности ценных бумаг в Казахстане, но и на тех процессах обращения акций, не опосредованные договорными формами.

Проанализировав особенности всех форм обращения акций, предусмотренных действующим законодательством Казахстана, автор отметила, что главными хозяйственно-правовыми способами обеспечения и защиты прав и законных интересов участников рынка ценных бумаг (в процессе обращения акций) является хозяйственно-правовые обязательства - правоотношения, в пределах которых субъекты хозяйствования и другие участники корпоративных отношений устанавливают и осуществляют свои права и обязанности, определяя тем самым правовые рамки своих правоотношений. Хозяйственно-правовые обязательства возникают на основании заключения сделок с акциями: передачи акций в качестве вклада в уставный капитал юридического лица, купля-продажа, мена, дарение, уступка права требования (цессия), доверительное управление, залог, хранения, наследования и тому подобное.

ВЫВОДЫ

В диссертации приведено теоретическое обобщение и новое решение научной задачи, которая проявляется в определении специфики хозяйственно-правовых способов охраны прав и законных интересов акционеров с целью определения приоритетных направлений формирования более эффективных механизмов хозяйственно-правового обеспечения стабилизации и функционирования фондового рынка Казахстана.

В выводах, предоставляемых в конце каждого раздела и в конце диссертационного

исследования, приведены теоретические обобщения исследуемых проблем и даны предложения, связанные с дальнейшим совершенствованием системы правового регулирования защиты прав и законных интересов акционеров.

Указанными выводами являются следующие положения: правовое регулирование корпоративных отношений, складывающихся между акционерами в процессе деятельности акционерных обществ, должно осуществляться с учетом нескольких составляющих: а) осуществление разрешительного регулирования, б) закрепление оптимального по отношению к разрешительного регулирования комплекса запретов, императивных предписаний и санкций; в) осуществление охранного (обеспечительного) регулирования; г) дальнейшее совершенствование форм правового обеспечения мероприятий корпоративного управления и контроля как наиболее действенных способов хозяйственно-правовой защиты прав акционеров на акции.

1. Анализ содержания ГК позволяет сформулировать понятие способов защиты акционеров в сфере обращения корпоративных прав. Кроме того, допускается использование и других способов защиты, не содержащихся в ГК, если это прямо предусмотрено действующим законодательством Казахстана.

2. Комплексный анализ всех способов защиты принадлежащих акционерам корпоративных прав, как и составление корпоративных отношений в их неподвижном состоянии, обеспечивается с учетом основных принципов хозяйственного права (внутрикорпоративной демократии, защиты прав миноритарных акционеров; подчинение личных интересов участников общем корпоративном интереса; добровольности членства в корпорации; гласности ведения дел корпоративной организации, ограничения вмешательства участников в текущую деятельность корпоративной организации и т.д.).

3. Важную роль в процессе упорядочения корпоративных отношений приобретает обеспечение сбалансированной системы управления и контроля. Ее отладки вызывает постоянное развитие корпоративной сферы хозяйствования, однако наиболее эффективно действует только в условиях развитой рыночной экономики.

4. Для обеспечения баланса прав и законных интересов участников корпоративных отношений и недопущения злоупотребления предоставленными акционеру права в национальном правовом поле должен быть закреплён соответствующий правовой механизм лишения недобросовестного акционера принадлежащих ему прав на акции, успешно был апробирован в правовых системах многих европейских стран.

Таким механизмом должен выступать «механизм трансформации корпоративных прав», что должен предоставить акционерному обществу возможность лишить недобросовестного акционера права голоса на общем собрании акционеров, компенсировав его потери предоставлением дополнительных гарантий и имущественных компенсаций путем перевода его акций по решению суда из простых в привилегированные.

1) 5. Получение и передача корпоративных прав, удостоверенных акциями, обеспечиваются преимущественно в пределах организационно-правовых процедур, направленных на оказание им публичного статуса, и является нормативно определенным действенным способом обеспечения прав и законных интересов акционеров.

6. В целях обеспечения гарантий прав будущих акционеров в учредительные документы акционерных обществ необходимо включать следующие положения. Во-первых, количество размещаемых акционерным обществом ценных бумаг, конвертируемых в акции определенной категории (класса), в течение сроков обращения указанных ценных бумаг не должно превышать количество акций, которые выпускаются дополнительно. Во-вторых, предостережения относительно принятия решений об ограничении прав, предоставляемых акциями, в которые могут быть конвертированы размещенные обществом ценные бумаги, без согласия их владельцев.

7. Важнейшим правовым способом саморегулирования, заключения и надлежащее

выполнение которого обеспечивает не только позитивное регулирование, но и охрану хозяйственно-правовых отношений, возникает хозяйственный договор.

8. Наиболее действенным способом обеспечения дополнительных гарантий защиты прав акционеров на акции является создание специальных компенсационных фондов, основной целью деятельности которых является гарантированный выкуп тех корпоративных прав, владельцы которых потеряли возможность их реализовать за неправомерных действий должностных лиц акционерного общества или профессиональных участников рынка ценных бумаг.

9. Исходя из общих принципов законодательства наиболее действенной представляется двухуровневая система функционирования компенсационных фондов.

Список использованной литературы:

1. Мурлин Д. В. Ценные бумаги – бестелесные вещи. М., 1998. С. 87.
2. Степанов Д. И. Защита прав владельца ценных бумаг, учитываемых записью на счете. М., 2004. С. 14.
3. Гражданское право: Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. 2-е изд. Т. 1. М., 1998. С. 321.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги

Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ».
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Гуманитарные науки;*
2. *Естественные науки;*
3. *Технические науки;*
4. *Экономические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;
2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;
3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;
4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.
5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. Формат страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки», центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка

должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

П р и м е ч а н и е. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2020
Выпуск №1 (30)

Редактор *Бердимуратов Т.Б.*
Технический редактор *Арстанова А.О.*

Подписано в печать: 30.03.2020 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: www.krmu.kz E-mail: vestnikkrmu@mail.ru mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.

Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

9 772307 568187